

**MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**OSMANLI'NIN BALKANLAR BÖLGESİNDE PANSLAVİST-ORTODOKS
DÜŞÜNCENİN OLUŞMASINDA SLAV YARDIMLAŞMA CEMİYETİ'NİN
ROLÜ (1859-1878)**

DOKTORA TEZİ

Mahir ASLAN

Tarih Anabilim Dalı

Ortaçağ Tarihi Programı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Abdulvahap KARA

İSTANBUL 2018

T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

OSMANLI'NIN BALKANLAR BÖLGESİNDE PANSLAVİST-ORTODOKS
DÜŞÜNCENİN OLUŞMASINDA SLAV YARDIMLAŞMA CEMİYETİ'NİN
ROLÜ (1859-1878)

DOKTORA TEZİ

Mahir ASLAN

Tarih Anabilim Dalı

Ortaçağ Tarihi Programı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Abdulvahap KARA

MAYIS 2018

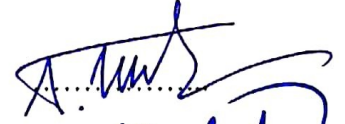
Mahir ASLAN tarafından hazırlanan **Osmanlı'nın Balkanlar Bölgesinde Panslavist Ortodoks Düşüncenin Oluşmasında Slav Yardımlaşma Cemiyeti'nin Rolü (1859-1878)** adlı bu çalışma aşağıda adları yazılı jüri üyelerince Oybirliğiyle/ ~~Oyçokluğuyla~~ Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Kabul (Sınav) Tarihi: 8/5/2018

(Jüri Üyesinin Ünvanı, Adı-Soyadı ve Kurumu):

İmzası:

Jüri Üyesi: Prof.Dr. Abdulvahap KARA

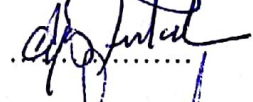
Jüri Üyesi: Prof.Dr. Fatma ÜREKLİ

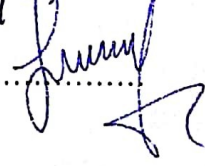
Jüri Üyesi: Prof.Dr. Ahmet KANLIDERE (M. Ü. Öğr. Üy.)

Jüri Üyesi: Prof.Dr. İlyas TOPSAKAL (İ. Ü. Öğr.Üy.)

Jüri Üyesi: Dr.Öğr.Üy.Neriman HACISALİHOĞLU(İ. Ü. Öğr.Üy.).....

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel etik kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu,
- Atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Ücret karşılığı başka kişilere yazdırmadığımı (dikte etme dışında), uygulamalarımı yaptırmadığımı,
- Bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı

beyan ederim.

Mahir ASLAN

ÖZET

Çalışmamızın amacı, 1853 Kırım Savaşı ile Balkanlardaki Rus varlığının zayıflatılarak kontrol altına alındığını düşünen Rusya'nın, bu fiili durumu aşmak ve nüfuz sahasını korumak için kurdurduğu Slav Komiteleri'nin faaliyetlerini incelemektir. 1858 yılında, Balkanlardan getirilen fakir Slav gençlerini okutmak ve onlara yardım amacıyla Moskova'da kurulan Moskova Slav Komitesi, Rus toplum ve siyaset hayatında belirli bir karşılık gördükten sonra kurucu şube olmuş ve beraberinde Petersburg, Kiev, Odessa ve diğer birçok şehirde şubeler kurarak ulusal ve siyasi boyut kazanmıştır. Komiteler bünyesine kattığı etkili kişiler ve topladıkları büyük parasal yardımlar sayesinde Rus iç ve dış politikasında ve bilhassa Balkan politikasında etkili olmuşlardır. Slav Komiteleri, Balkanlarda savaşın olmadığı zamanlarda siyasi, sosyal, kültürel, dini faaliyetlerini Rus dış politikasına hizmet edecek şekilde Panslavist ve Ortodoks temel üzerine yürütürken savaş zamanı da savaşın gereklerine ve ihtiyaçlarına uygun olarak yürütmüşlerdir.

Balkan Krizi içerisinde yirmi yıl faaliyet gösteren Slav Komiteleri hem Rus hem de Balkan halkları arasında her iki toplumun karşılıklı dil, din, tarih, kültürel ve eğitim alanında birbirini tanımalarına hizmet ederken siyasi atmosferin de dışında kalmamışlardır. Komiteler, 1875 Bosna Ayaklanması, 1876 Bulgar İsyanı, 1876 Osmanlı-Sırp Savaşı ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşlarında ve isyanlarda Rusya ile eş güdümlü olarak etkin rol almışlardır. Slav Komiteleri isyanların gerek başlamasında gerekse sürdürülebilmesinde maddi, manevi, silah, teçhizat vb. yönünden son derece yararlılık göstermişlerdir. Hatta Rusya'nın askeri yetersizliklerinden ötürü taraftar olmamasına rağmen 1876 tarihinde Sırpların Osmanlı Devleti ile savaşa girişmesinde komiteler, verdikleri taahhütlerle etkili olmuşlardır. Komiteler 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda da son derece etkinlik gösterdikten sonra, savaşın sonuçlarına bağlı olarak komite başkanı İ.S. Aksakov'un Çar'a ve maiyetine ağır eleştiriler getirmesinden dolayı komiteler 1878 yılında devlet tarafından kapatılmıştır.

Çalışmada, Slav Komitelerinin kuruluşu, gelişmesi, siyasi ve sosyal olaylara göre aldıkları pozisyonlar, Rus iktidarı ile olan ilişkileri, Osmanlı Devleti'ne karşı yapılan savaş ve isyanlarda oynadıkları rol ve yardımlarının yanı sıra din, dil, eğitim gibi sahalardaki faaliyetleri ve sonuçları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Slav Komiteleri, Slavyanofil, Balkanlar, Panslavizm, Güney Slavları

SUMMARY

The aim of this study is to analyze the activities of Slav committees established by Russia, thinking that Russian presence in Balkans had declined after the Crimean War, to overcome this situation and preserve its influence in the Balkans. In 1858, Moscow Slav Committees were established in Moscow to help and educate the poor Slav children. After these committees drew interest in Russian political and social life, Moscow Slav Committee became the main branch, and it took on a national and political dimension by establishing other branches in St. Petersburg, Kiev, Odessa and other cities in Russia. The Committees became influential in Russian domestic and foreign policy especially in Balkans with the participation of important people to the committees and huge amounts of financial aids. On the one hand, the committees carry out their political, social-cultural, religious activities under the influence of Russian foreign policy in the Balkans in peacetime; on the other hand, they carry out the activities in accordance with the needs of the wars in wartime.

On the one hand, Slav committees which carried out its activities for twenty years during the Balkan Crisis served that both Russian and Balkan societies recognize their language, history, culture, and education; on the other hand, they did not stay out of the political atmosphere. The Committees played a great role with the guide of Russia during Bosnian Uprising in 1875, Bulgarian Uprising in 1876, 1876 Ottoman-Serbian War, and 1877-1878 Russo-Ottoman Wars and other revolts. Slav committees demonstrated their usefulness for the provision of material and spiritual support, and also for the provision of arms and equipment to initiate and maintain the revolts. Even Russia did not want to be in favor of any war due to its military inability, with the commitments of the committees, Serbians went to war against Ottoman Empire in 1876. After they carried out their activities during 1877-1878 Russo-Ottoman Wars, these committees were closed in 1878 by the state because of

the severe critics of I.S. Aksakov, who is the president of the Slav Committees, to the tsar about the consequences of the war.

In the study, the establishment of Slav Committees, their development, and the positions which they took with respect to political and social events, their relation with the state, their role during the revolts against Ottoman Empire and the assistance to the revolts, and along with them, the activities of the committees in the religion, language and education fields, and the results of the activities are analyzed.

Key Words: Slav Committees, Slavophilia, the Balkans, Pan Slavism, the South Slavs

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
SUMMARY	III
KISALTMALAR	VII
GİRİŞ	1
A. KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ	6
B. SLAVYANOFİL DÜNYA GÖRÜŞÜ VE RUS PANSLAVİZMİNİN DOĞUŞU	26
C. ŞARK MESLESİ BAĞLAMINDA RUSYA VE BATI DÜNYASI İÇİN BALKANLAR SORUNU	53
1. OSMANLI DEVLETİ İDARESİ ALTINDA BALKANLAR	61
1.1. Osmanlı Devleti'nin Balkanları Fethi	61
1.2. Osmanlı Millet Sistemi	79
1.3. Milliyetçi Yaklaşımlardan Kopuşa Balkanlar	89
1.3.1. 1804 Sırp İsyanı	89
1.3.2. 1821 Yunan İsyanı	93
1.3.3. 1853 Kırım Savaşı Öncesi Bulgar Meselesi	100
2. MOSKOVA SLAV KOMİTESİ'NİN KURULUŞU VE DEVLET-CEMİYET İLİŞKİLERİ	107
2.1. Odessa Bulgar Cemiyeti ve Kırım Savaşı Sonrası Rusya'da Balkanlar Algısı	107
2.2. Moskova Slav Komitesinin Kuruluşu ve Rusya'da Yaygınlaşması	117
2.2.1. Petersburg Slav Yardımlaşma Cemiyeti	127
2.2.2. Kiev Slav Yardımlaşma Cemiyeti	134
2.2.3. Odessa Slav Yardımlaşma Cemiyeti	141
2.3. Slav Komiteleri İle Rusya Eğitim Bakanlığı'nın İlişkileri	148
2.4. Slav Komiteleri ile Rus Dış İşleri Bakanlığı'nın Ortak Çalışmaları	159
3. 1875 BALKAN BUNALIMI VE 93 HARBİNDE SLAV KOMİTELERİNİN FAALİYETLERİ	167
3.1. 1875 Bosna Ayaklanması ve Slav Komitelerinin Rolü	167
3.2. 1876 Bulgar İsyanı ve Slav Komitelerinin Rolü	178
3.3. 1876 Osmanlı-Sırp Savaşında Slav Komitelerinin Rolü	184
3.4. Osmanlı-Rus Savaşı'nda (93 Harbi) Slav Komitelerin Faaliyetleri	196

3.5. Moskova Slav Yardım Komitesinin Kapatılması	208
4. SLAV KOMİTELERİNİN DİL- KÜLTÜR VE İDEOLOJİ FAALİYETLERİ	213
4.1. 1867 Moskova Etnografya Sergi ve Slav Kongresi	213
4.2. Slav Halklarının Ortak Dili ve Alfabetesi Meselesi.....	231
4.3. Slav Komitelerinin Eğitim Malzemeleri Temini Çalışmaları	239
SONUÇ	248
EKLER.....	253
BİBLİOGRAFYA.....	302
ÖZGEÇMİŞ	332

KISALTMALAR

a.g.e.	adı geçen eser
a.g.m.	adı geçen makale
a.g.t.	adı geçen tez
AÜDTCF	Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
Bkz.	bakınız
C.	Cilt
Ç.	Çast
edit.	editör
F.	Fond
gg.	godı
GARF	Gosudarstvenniy Arhiv Rossiiskoy Federatsii
haz.	hazırlayan
K.	Kniga
L.	Listok
No.	Number
O.	Opis
red.	redaksiyon
S.	Sankt Peterburg
s.	sayfa
S.	Sayı
sost.	sostavitel
trc.	tercüme
T.	Tom
TSGIAK	Tsentrалniy Gosudarstvenniy İstoriçeskiy Arhiv Kiyeva
vd.	ve diğerleri
V.	Vıpusk
Vol.	Volume

GİRİŞ

Rusya'nın Osmanlı Devleti karşısında 1853-56 Kırım Savaşı yenilgisinden sonra, Rusya'nın Osmanlı iç işlerine müdahalesi engellenerek Balkanlar'daki hareket ve etkisi azaldı. Rusya Batı Dünyası karşısında Balkanlar'daki çıkarlarını koruyabilmek için bir kısım kendince tedbirler almaya çalıştı. Söz konusu tedbirlerden bir tanesi de yardım kuruluşu olarak kurulan Slav Komiteleri vasıtasıyla Balkanlar'da siyasi faaliyetlerini yürütmek ve nüfuz sahasını muhafaza etmektir. Rusya'nın bu hamlesi doğal olarak Rus Dış Politikasında Slav komitelerini kuran Slavsever muhafazakâr grubun etkin olmasını sonucunu doğurdu. Söz konusu etkinlik 19. yüzyıl Rus dış politikasının panslavist bir karakter almasına da sebep oldu.

XIX. yüzyıl Balkanlar'ında Osmanlı Devleti'ne karşı Rusya tarafından yürütülen yıkıcı ve yıpratıcı faaliyetlerin temel dinamiklerinden biri Ortodoksluk diğeri de Panslavizm akımı olmuştur. Panslavizmin akımının Balkanlar'da hayata geçirilmesi, Rus dış politikasına hizmet etmesi, Rus Panslavizminin Balkan Halklarından beklentileri, Panslavizmin Slav Halkları arasındaki tecrübesinin kavranması, Panslavizmin teorik ve pratik yönleriyle anlaşılmasına imkân verecektir. Panslavizm açısından bu anlama faaliyetinin en somut yönü dönemin Slavseverleri tarafından Rusya'da kurulan Slav Komitelerini bilmekle doğrudan ilişkilidir. Slav Komitelerinin faaliyetlerinin incelenmesi, Osmanlı Devleti açısından Balkanlar'daki yıkıcı faaliyetleri ortaya koyarken bir taraftan da Rusya ve Slav Halkları arasındaki Panslavist yaklaşımın olumlu ve olumsuz sonuçlarını ortaya koymaktadır.

Türkiye'de Slav Komiteleri hakkında yeterli çalışmanın olmaması ve arşiv kaynaklarının yukarıda belirttiğimiz soruları aydınlatma da tek taraflı kalacağı düşüncesiyle tez Kiev'de yazılmıştır. Kiev'de bulunan George Vernadskiy Milli Kütüphanesi komiteler hakkında yazılı eserleri muhteva etmekle beraber, Slav Komitelerinin önemli iki şubesi, Kiev ve Odessa şubeleri hakkında Kiev Merkez Tarih Arşivi'nde Slav Komiteleri ve özellikle bu iki şube hakkında çalışılmıştır.

Tezin diğerk arşiv çalışması Rusya Federasyonu Devlet Arşivi (GARF) ve Rusya Devlet Kütüphanesinden yapılmıştır. Söz konusu Rusya ve Ukrayna'daki arşiv ve kütüphaneler Slav Komiteleri üzerine çalışma yapacaklar için zengin muhteviyata sahiptir.

Çarlık Rusya'sında Slav Komiteleri hakkında çalışmalar arşiv kaynaklarına konuyla ilgili ulaşım olmadığı için yok denecek kadar azdır. Moskova Slav Komitesi genel sekreteri Aleksandr Popov "Moskova'da Slav Yardımlaşma Komitesinin Tarihinden – Birinci Beş Yıl (1858-1862)" ve "Moskova'da Slav Yardımlaşma Komitesinin Tarihinden – İkinci Beş Yıl (1863-1867)" adlı Slav Komitelerini konu edinen broşürler yayımlamıştır. Bu broşürler komiteyi basit bir düzlemde sıradan bir yardım kuruluşu olarak ele alıp fiziki yapısından bahsederken devlet ve sivil kurumlar ile olan ilişkilerine yönelik sorulara cevap vermekten uzaktır¹. Sovyetler Birliği döneminde ise İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar Sovyet tarihçiler bu konuya ilgi göstermezken savaş sonrasında oluşan siyasi dengelerin de etkisiyle Moskova Slav Komitesini konunun merkezine alan ilk çalışma Sergey Aleksandroviç Nikitin'in 1947 yılında yayımladığı "Moskova Slav Komitesinin Ortaya Çıkışı" adlı makalesidir. S. A. Nikitin'in ikinci ve en kapsamlı çalışması 1960 yılında yayımlanan "Rusya'da Slav Komiteleri" adlı kitabıdır².

Türkiye'de genel olarak Rusya tarihi sahasındaki çalışmalar Rusya'dakiler ile kıyaslandığında az olduğu dikkat çeker. Özelde ise, Slav Komitelerini konu edinen bir çalışma yoktur. Hasan Demiroğlu'nun 2009 yılında yazdığı "Rus Kaynaklarına Göre Rusya'nın Balkan Siyaseti: Ortodoks Birliği ve Panislavizm (1856-1878)" isimli doktora tezinde Slav Komiteleri son bölümde ele alınmıştır. Dolayısıyla daha çok komitenin hukuki ve fiziki yapısı ele alınırken komitenin siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel ve devlet ile olan ilişkilerine yeteri kadar yer verilememiştir³.

¹ Aleksandr Nil Popov, *İz İstorii Slavyanskogo Blagotvoritel'nogo Komiteta v Moskve*, Pervoe Petiletie (1858-1862), Moskova 1871; Aleksandr Nil Popov, *İz İstorii Slavyanskogo Blagotvoritel'nogo Komiteta v Moskve*, Vtoroe Petiletie (1863-1867), Moskova 1872.

² Sergey Aleksandroviç Nikitin, "Vozniknovenie Moskovskogo Slavyanskogo Komiteta" *Voprosı İstorii*, 8 Ağustos, Moskova 1947.

³ Hasan Demiroğlu, *Rus Kaynaklarına Göre Rusya'nın Balkan Siyaseti: Ortodoks Birliği ve Panislavizm (1856-1878)* İstanbul 2009, Yayımlanmamış Dotor Tezi.

Çalışma merkeze Slav Komitelerini koyması itibariyle tüm bölümlerde farklı başlıklar ile konuyu ele almaya çalışmıştır.

Birinci bölümde Osmanlı Devleti'nin Balkanları fethi ele alınırken buna bağlı olarak gayrimüslümleri sisteme dâhil etmek ve sorunsuz yönetebilmek için geliştirmiş olduğu millet sistemi incelenmiştir. Gayrimüslimler Osmanlı millet sistemi içerisinde asimile olmadan milli ve dini kimlikleri ile var olurken sistem milliyetçilik akımı karşısında kendisini yenileyememiş ve başarısız olmuştur. XIX. yüzyılda Osmanlı gayrimüslümlerinin özellikle köylülerinin ekonomik ve sosyal durumu Rus köylüsünden daha iyi olmasına rağmen, Rusya'nın desteklediği Panslavizm ile Balkan ulusları Osmanlı Devleti'ne karşı isyan hareketlerine kalkışmışlardır. 1853 Kırım Savaşı öncesinde meydana gelen isyanlar önceleri ekonomik yâda asayişsizlikten ileri gelse de kısa sürede milli ve dini karakter almıştır. Fakat Kırım Savaşı'ndan sonra meydana gelen isyanların temel dinamiği dini ve milli olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde ortaya konulan problemlerin başlangıcını, Slav Komitesinin hangi siyasi ve jeopolitik kaygılarla ortaya çıktığını anlama çabasına yöneliktir. Birinci bölümde 1853-56 Kırım Savaşı sonunda imzalanan Paris Antlaşmasıyla Balkanlarda izole edildiğini düşünen Rusya bu durumu farklı yollarla aşmak ve var olan etki sahasını korumayı öncelikli hedef haline getirmiştir. Bu noktada dünya görüşlerinin merkezine Slav ve Ortodoks görüşü yerleştiren Slavseverler ile iktidar çevrelerini ortak amaç ve çıkarlar birleştirmiştir. Söz konusu ortak hareket etme amacı, Slavsever gruba ve bu dönemde kurulan Slav Komitelerine öncelikli olarak Dışişleri Bakanlığı'ndan olmak üzere birçok devlet kurumundan himayeyi de beraberinde getirmiştir. Bahse konu devlet himayesi sadece Rusya içerisinde olmamış aynı zamanda Rusya'nın resmi yurt dışı temsilciliklerince de verilmiştir. Tüm bu resmi devlet desteği ve hoş görüşüyle Slav Komitesi Rusya ve yurt dışında rahat bir hareket alanı bulurken aynı zamanda tüm Rusya'da şubeler açmıştır. Dolayısıyla Slav Komitelerinin, iktidar ve Slavsever grubun Balkan meselesiyle ilgili görüş ve planlarının ortak zeminde buluşmasının doğal bir sonucu olduğu gerçeği açıklanmak istenmiştir. Bu sonucun ortaya çıkması ve varlığını sürdürmesinde

iktidar çevreleriyle Slavseverler'in ortak ve güçlü bir mesailerinin olduğu gerçeği de delilleri ve temel unsurlarıyla bu bölümde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde, iktidar çevreleri ve Slav komitelerinin ortak çabaları ve komitelerin Balkan krizinde oynadıkları rol ve katkıları ele alınmıştır. Her bir süreç kronolojik olarak ele alınıp meydana gelen isyan ve kalkışma hareketlerinde komitelerin teorik, parasal, silah ve gönüllü milis yardımları, isyanların devam etmesine olan katkıları incelenmiştir. Balkan krizi süresince Slav komiteleri-Rusya Devleti ilişkileri çok yönlü bir şekilde ele alınmış, Bosna, Bulgar isyanları ve Osmanlı-Sırp Savaşı süresince Rusya'nın Slav Komiteleri üzerinden sürece aktif müdahalesi incelenmiştir. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Slav komiteleri Bulgar milislerinin silahlandırılması ve donatılması görevini üstlenmiş ancak savaşın sonuçları komite yöneticilerini memnun etmemiştir. Bu memnuniyetsizliğin Slav komitelerince dile getirilmesinden ötürü iktidar, bu komiteleri bir tehdit unsuru olarak gördüğünden kademeli olarak kapatmıştır. Moskova şubesi kapatılırken diğer şubeler Dışişleri Bakanlığı'ndan alınarak İçişleri Bakanlığı'na aktarılmış ve sıradan bir yardım kuruluşu haline getirilmiştir. Bu şekliyle Slav komitelerinin iktidar ile birlikte yürüttüğü uluslararası mücadelenin 1878 yılında tamamlandığı görülmektedir.

Dördüncü bölümde, Slav Komitelerinin Balkanlar ve tüm Slav halklarına yönelik ideolojik, siyasi, filolojik ve dini faaliyetleri hem teorik hem de sahadaki pratik çalışmaları açısından tespit edilmeye çalışıldı. Slav komiteleri, esasında pragmatik kurumlar olduğundan dönemin şartlarına hızlı bir şekilde adapte olabilmişlerdir. Savaş zamanı silah tedarikçisi olan komite normal şartlarda kongreler toplayan, kitap ve dergiler basıp yayımlatan, öğrencilere burs ve kalacak yer temin eden bir yardım cemiyeti olabilmıştır. Komite üyelerinin organizasyonunda ve toplanmasında etkin rol aldığı 1867 Etnografya Sergisi ve Dünya Slavları Kongresi ortak Slav bilinci, dil bilinci, karşılıklı birbirini tanımada beklenenin üzerinde etki yarattı. Slav komiteleri, Balkanlar'daki kilise ve okulların kitap ve benzeri ihtiyaçlarının giderilmesine önem vermekteydi. Bunun sebeplerinden biri, Panslavist görüşün ancak kitap ve yazılı materyalle en iyi şekilde geniş kitlelere ulaşabileceğine inanılmasıydı. İkincisi ise, Slavseverler için ayrı bir

tartışma konusu olan Slavların ortak dili yani Rusça meselesi için gönderilen her bir Rusça kitap ayrı bir katkı sağlayacaktı. Slav komiteleri ve gerek onların kurucuları Slavseverler için Slavların mezhebi sadece Ortodoksluk olabilirdi. 1867 Dünya Slavları Kongresi'ne özellikle mezhep penceresinden bakıldığı için Polonyalıların davet edilmediği görülmüştür.

Tez konusu olan *Slav Komiteleri*, ifade olarak da komiteleri tanımlayan en geniş ve kapsayıcı isimlendirmedir. Komite ilk kez Moskova'da kurulduğunda *Moskova Slav Komitesi* olarak isimlendirilmiştir. Fakat yazışmalarda komite faaliyetlerinin niteliği dikkate alındığı için belirleyici olarak *Moskova Slav Yardımlaşma Komitesi/Cemiyeti* olarak da isimlendirilmiştir. Moskova şubesi, kurucu karakter taşıdığı için yerel olmasının yanında aynı zamanda ulusaldır. Moskova şubesi, Petersburg, Kiev, Odessa ve benzeri şubeler kurulana kadar bu durumunu korumuştur. Komiteler, adı geçen şubelerin kurulmasıyla birlikte yaygın olarak Moskova Slav Yardımlaşma Cemiyeti, Petersburg Slav Yardımlaşma Cemiyeti ifadesini kullanmaya başlamışlardır ve bu isimlendirme kalıcı olmuştur. Slav Komitesi ve Slav Cemiyeti isimlendirmesi yer yer beraber kullanılmıştır fakat aralarındaki fark komiteleri kuranların zihninde çağrıştırdığı büyüklük ve kurumsallık farkından ileri gitmemektedir. Çalışmada yer yer Slav Komiteleri ya da Slav Cemiyetleri ifadelerine yer verirken herhangi bir fark gözetmemenin yanı sıra belirtmek istenen fark cemiyetin kurulduğu şehre vurgu yapılarak belirtilmiştir.

A. KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Rus *Slav Bilimi*, *Slavyanovidenie* en başından itibaren Rusya dışındaki Slav halklarının tarihini, dilini, edebiyatını, kültürünü araştıran kapsamlı bir bilimsel disiplin olarak şekillenmeye başladı. Moskova Devleti ve Rusya İmparatorluğu'nda Slav bilimine duyulan ilgi siyasi ve emperyal bir karakter taşımaktan uzak olarak XVII. yüzyılın ikinci yarısında kültürel bir ilgi olarak doğdu. Özellikle, Balkan Slavlarına ve Lehlere özel ilgi gösterme şeklinde açık ve kararlı bir tutum alındığı dikkat çekmektedir. XIX. yüzyılın sonuna kadar bu sahada yapılan çalışmalarda filolojik eğilim her zaman baskın oldu⁴. Bu çalışmalar her şeyden önce kendisini sözlük ve tarih çalışmalarında gösterse de, XVII. yüzyılda ortaya çıkmış farklı sözlük çalışmaları arasında en çok özel ilgiyi iki dilli sözlükler ve alfabeler vardı. Söz konusu çalışmalar sadece Rus değil aynı zamanda Ukrayna ve Beyaz Rusya milletinin edebiyat dilleri gelişiminin yeni etabını yansıtıyordu. Bu çalışmalar içinde en önemli yer Pamba Berdina'nın 1627 yılında Kiev'de basılan *Slavenorusskiy Leksikon* adlı çalışmasına aittir. Sözlük, Rusya'da üne kavuştuktan sonra uzun yıllar filoloji çalışmalarında kullanıldı⁵.

Filolojik yaklaşımlardan farklı olarak V. N. Tatişev'in *Rusya Tarihi* adlı kitabı Slav halklarının tarihi kaynaklarını, bilimsel kritik ruhta kavramaya gayret eden ilk çalışmadır. Tatişev, Rus milli tarihini öncelikle diğer Slav halklarıyla ilişki içersinde inceledi. Özellikle de bu yaklaşımı sayesinde Rus tarihçiler içersinde çalışmasına Slav temasını tutarlı bir şekilde sokan ilk tarihçi oldu. V. N. Tatişev, Slav etnogenezi ve eski tarihine yönelirken, sadece Doğu Slavlarının değil aynı zamanda Güney ve Batı Slavlarını da dikkate aldı. Tatişev'in bu çalışması XVIII.

⁴ V. G. Karasev, "Poluvekoviy Yubiley Kafedri İstorii Yujnih i Zapadnih Slavyan MGU", *50 Let İstariçeskoj Slavistiki v Moskovskom Gosudarstvennom Universitete*, Moskova 1989, s. 3.

⁵ A. S. Milnikov, "İstoki Nauçnova Podhoda k Slavyanskoy Teme", *Slavyanovedenie v Dorevalutsionnoy Rossii. İzuçenie Yujnih i Zapadnih Slavyan*, edit. D. F. Markov, V. A. Dyakov, Moskova 1988, s. 9,10.

yüzyılın 30 ve 40'lı yılları arasına denk gelse de ilk cildi ancak Bilimler Akademisi tarafından 1768 yılında yayımlandı⁶.

Genel Slav sorunları olan tarih, kültür sorularına ve Batı ve Güney Slavlarının dillerini karşılaştırmalı incelenmesi meselesine birçok kez yönelen uzmanlardan bir diğeri de M. V. Lomonosov'dur. Lomonosov eski ve yeni Rusça kaynakları kullanmanın yanı sıra Lehçe bildiği için çalışmalarında Polonyalı Yana Dulugoş, M. Kramer, M. Mehovski, M. Pritoriy gibi tarihçilerin de çalışmalarını kullandı⁷. Lomonosov'un bu sahadaki çalışmaları Rus toplum ilgilerinin Slav sorununa yönelmesinde önemli rol oynamasının yanı sıra sorunun uluslararası bir yankı bulmasına da yardımcı oldu. Çekya'da eleştirel histografiyanın da kurucusu olan G. Dabner, muhafazakâr yaklaşımıyla 1760 yılındaki tartışmalara Lomonosov'un fikirlerinden yararlanarak atıfta bulundu. V. N. Tatişev ve M. V. Lomonosov'dan başka 18.yüzyılda Slav konusuyla şu veya bu ölçüde başka Rus bilim insanları da ilgilendi. (P. A. Alekseev, N. N. Bantiş-Kamenskiy, İ. N. Baltin, N. A. Livov, P. S. Pallas, M. İ. Popov, M. D. Çulkov, M. M. Şerbatov) fakat bütününde Slavlar ile ilgili siyasi temsil henüz yüksek değildi⁸.

Ruslar tarihlerinin farklı dönemlerinde diğer Slavların dillerinin öğrenilmesinin gerekliliğiyle karşılaştılar, fakat bu öğrenme faaliyeti XIX. yüzyıla kadar bilindiği üzere pratikteki görevlerin pek dışına çıkmadı. XVIII. yüzyıl sonu XIX. yüzyıl başlarında Rus toplumunda diğer Slavlara ve onların dillerine karşı ilgi ciddi manada güçlendi, özellikle Sırp ve Çek dillerine. İlk Rus seyyahlar Romano-Germen dünyasının öğrenilmesi konusunda kendilerini sınırlamadıkları için çoğu kez dil münasebeti açısından Ruslara çok yakın olan Slav dünyasını da keşfetmiş oldular. Bu gezginlere örnek olarak A. İ. Turgenev ve A. S. Kaysarov'u sayabiliriz⁹. Aynı yıllarda Slav incelemelerinin meseleleri de daha geniş bir sahaya yayılmaya başladı.

⁶ V. A. Dyakov, A. S. Milnikov, "Ob Osnovnih Etapah Razvitia Slavyanovedenia v Dorevalutsionnoy Rossii", *Slavyanovedenie v Dorevalutsionnoy Rossii. Bibliografiçeskiy Slovar*, edit. S. B. Bernşteyn, Moskova 1979, s. 12.

⁷ A. S. Milnikov, "Zarojdenie Akademiçeskoj Slavistiki", *Slavyanovedenie v Dorevalutsionnoy Rossii. İzuçenie Yujnih i Zapadnih Slavyan*, edit. D. F. Markov, V. A. Dyakov, Moskova 1988, s. 23.

⁸ Dyakov, Milnikov, "Ob Osnovnih Etapah Razvitia Slavyanovedenia...", s. 12,13.

⁹ S. B. Bernşteyn, V. P. Gudkov, S. V. Smirov, "Naçalo İzuçenia Yazıkov Zapadnih i Yujnih Slavyan" *Slavyanovedenie v Dorevalutsionnoy Rossii. İzuçenie Yujnih i Zapadnih Slavyan*, edit. D. F. Markov, V. A. Dyakov, Moskova 1988, s. 54.

N. M. Karamzin ve H. A. Çebatertv gibi tarihçiler Slav ve Rusya tarihini ayrı sorularla karşılaştırmalı olarak ele almaya başladılar¹⁰. N. M. Karamzin ve çağdaşı tarihçiler için Slav tarihinin soruları için müracaat edebilecekleri yeteri kadar yerli kaynak yoktu. Bu sahada ki ilk çalışmalar için Alman Slavistlerin çalışmalarına başvuruldu¹¹.

Slavyanovedenie'nin sonraki gelişimine bir bilim olarak olumlu etkiyi 1835 yılı üniversite tüzüğü gösterdi. Söz konusu tüzük dört Rus üniversitesinde Slav lehçelerinin edebiyatı ve tarihi bölümlerinin açılmasını öngörüyordu. Üniversitenin tüzüğüne uygun olarak Petersburg, Moskova, Kazan ve Harkov üniversitelerinde *Slav Lehçeleri Edebiyatı ve Tarihi* bölümleri açıldı. Bu bölümlerde çalışan O. M. Bodyanskiy, P. İ. Preys, İ. İ. Sreznevskiy ve V. İ. Grigoroviç önce Rusya'da sonrada Rusya dışında Slavlar arasında temel ve çok yönlü hazırlık yaptılar. Üniversitenin hocaları ve onların öğrencileri çoğunlukla bibliyografya, orfografya ve paleografya gibi yardımcı disiplinlerle birlikte eski Slav edebiyatının tarihine ve Slav dilbilimine önem verdiler¹².

Moskova, Petersburg, Kazan ve Harkov üniversitelerinde Slav lehçeleri tarihi ve edebiyatı bölümlerinin açılması bir diğer taraftan genç bilimlerin legalleşmesine hizmet etti. Bundan başka üniversite çevresi, bütününde Slavyanovedenie'nin bir bilim olarak gelişmesine yardım etti, çünkü üniversite aynı zamanda disiplinler arası ilişkiyi sağlıyordu. Bünyelerinde Slav Lehçeleri Edebiyatı ve Tarihi bölümleri bulunan üniversiteler daha sonra Slav Filolojisi bölümünde görev alacak bilim adamlarını Slavların yaşadıkları yerlere geziler, seyahatler yapmaya gönderdi¹³. 1837 yılında O. M. Badyanskiy, P. İ. Preys ve İ. İ. Sreznevskiy'nin yurt dışına özellikle Rusya dışında Slavların yaşadığı yerlere inceleme amaçlı yaptıkları seyahatler 1842 yılına kadar devam etti. Sonuncu olarak Slav lehçeleri tarih ve edebiyatında kendini

¹⁰ Dyakov, Milnikov, "Ob Osnovnih Etapah Razvitiya Slavyanovedenia...", s. 13.

¹¹ A. Pipin, "Russkoe Slavyanovedenie", *Vestnik Yevropi*, Ağustos 1889, Petersburg 1889, s. 684.

¹² A. N. Garainov, "Oteçestvennoe Slavyanovedenie: İstoria i Sovremennoe Sostayanie", www.ras.ru/14.03.2017; N. İ. Makarova, "İz İstorii Prvih Universtetskikh Nauçnih Şkol Slavyanovedenia v Rossii: Nasledie V.İ. Grigoroviça", *Uçonie Zapiski Kazanskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, Tom 149, Kn.2, Kazan 2007, s. 25.

¹³ Makarova, "İz İstorii Pervih Universtetskikh Nauçnih Şkol...", s. 26.

yetkinleştirmek için 1844 yılında yola çıkan V. İ. Grigoroviç, Kazan'a 1847 yılında döndü¹⁴.

Slavyanovedenie'nin XVIII.yüzyıl ortalarından XIX. yüzyılın 60'lı yıllarına kadar gelişme sürecini ele aldığımızda diyebiliriz ki Slavyanovedenie her şeyden önce tarih ve filoloji gibi yakın konulardan ayrılarak ortaya çıktı. XIX. yüzyılın ortalarına doğru farklı Slav halklarının dili, güney ve batı Slavlarının edebiyatı, eski yazısı, tarihi, etnografyası, tarihi coğrafyası, hukuku, folkloru, müziği ve aynı şekilde yardımcı disiplinler olan Slav orfografyası, paleografyası, kaynak bilimi ve bibliyografyası Slavyanovedenie'nin birer konusu olmaya başladı. Slavyanovedenie'nin bir bilim olarak gelişimine paralel olarak onun toplumsal değerinde de benzer bir artış oldu. Zira dönem itibariyle piyasaya çıkan süreli yayımların birçoğunda Slavyanovedenie konuları önemli yer tutmuştur¹⁵. Slavların durumu ve kültürleri hakkında yazmaya başlayan dergilerden ilki N. M. Karamzin tarafından kurulmuş olan *Vestnik Yevropı* (Avrupa Dergisi), N.İ. Greça'nın *Sın Ateçestva* (Vatanın Oğlu) adlı dergisi sayfalarında sürekli Slavlara yer vermekle beraber 1822 yılından itibaren *Slavyanskaya Literatura* (Slav Edebiyatı) diye bir de bölüm oluşturdu. Bunlardan başka *Moskovskiy Telegraf* (Moskova Telgrafı), *Teleskop*, *Moskvitiyanin* (Moskovalı) adlı dergiler içerisinde Slav konusuna geniş yer veren dergilerden sayabiliriz¹⁶.

XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılın başlarında görüldüğü üzere Batı ve Güney Slavlarının tarih, dil, kültür tarihi alanındaki bağımsız sorunların incelenmesi ve beraberindeki değerli çalışmalarla Rusya'da Slavyanovedenie ciddi manada güçlenmişti. Rusya'da Slavyanovedenie'nin ileriye dönük ilerleyişi 1917 yılından sonra sona erdi. Slav fikri yâda Slav fikrinin karşılığı, Lenin'in milli politikasına, sınıf mücadeleleriyle ilgili doktrinine sokulmadı. Bu sahada çalışan bilim insanlarının birçoğu yurt dışına göç etti. Üniversitelerdeki Slavyanovedenie ile ilgili

¹⁴ A. S. Milikov, "Oformlenie Slavyanovedenia Kak Nauçnoy i Uçebnoy Dissiplin", *Slavyanovedenie v Dorevalutsionnoy Rossii. İzuçenie Yujnih i Zapadnih Slavyan*, edit. D.F. Markov, V. A. Dyakov, Moskova 1988, s. 87.

¹⁵ Dyakov, Milnikov, "Ob Osnovnih Etapah Razvitia Slavyanovedenia...", s. 19

¹⁶ G. V. Rakina, "Slavyanskiy Vapros v Rossii v Pervoy Palavine XIX. veka i Puteşestvie V.İ. Grigoroviça k Zarubejnim Slavyanam", Materialı "Kruglogo Stola" s Mejdunarodnim Uçastiem, Posvişennova 200 Letiyu so Dnya Rojdenia Uçonova, 10 Nisan 2015, Kazan 2015, s. 112,113.

bölümler ara ara kapatıldı. Ülkede kalmış ve zamanla Marksist ideolojiyi özümsemiş devrim öncesi uzmanlar bazı üniversitelerin tarih ve filoloji bölümlerinde çalışmalarına ve öğretimlerine devam ettiler. O zamanki Sovyet biliminin çalışanlarına ve onun yöneticilerine özgü olan sadece önemsememe değildi, çoğu zaman Slavyanovedenie'ye karşı olan küçümseme, kendi türünden *devrimci bir hoş görgüsüzlüktü* Slavyanovedenie'nin bilgisinden, Slavyanovedenie'nin kendisinden kurtulma gayreti *burjuva mirasından* kurtulma çabası gibiydi. O dönem cezalandırmaların birçoğu kanunsuz olduğu için Slav dünyasını verimli bir şekilde öğrenmiş birçok komünist hareket üyesi ve siyasi mülteci hayatını bu şekilde kaybetti¹⁷.

Sosyalist idare kendi ideolojisine uygun kadroları seçip diğerlerini tasfiye ederken Slavyanovedenienin çalışma konularını da ideolojisi doğrusunda belirledi. XX. yüzyıl Rus Slavyanovedenie'sinde Marksist görüş belirleme ve belirli ölçüde işlenmeye başladı. Söz konusu ideolojik yaklaşıma uygun olarak 1918-1920 yıllarında Slav ülkelerin de işçi ve komünist hareketler ve onların politik ve ekonomik durumlarıyla ilgili ilk sosyo-politik ve popüler herkesin anlayacağı çalışmalar yayımlanmaya başladı. Bu şekilde 1920 ve 1930 yıllar Sovyet Slavyanovedenie'sinde Marksist Lenin metodolojisiyle yazılmış birçok çalışma gün yüzüne çıkarıldı¹⁸.

1930'lu yılların sonunda yavaş yavaş Slavyanovedenienin bir nevi rehabilitasyonu ile birlikte onuru iade edilmeye başladı. 1939 yılında Lomonosov Moskova Devlet Üniversitesi bünyesinde Batı ve Güney Slavları Tarihi Bölümü kuruldu. Almanya'nın Sovyetler Birliğine saldırmasından sonra Sovyet politika ve propagandasında *Slav kardeşliği* meselesi önemli yer tutmaya başladı. 1941-1944 yıllarında Moskova'da dört tane Dünya Slavları mitingi yapılması yanı sıra 1941 yılında Dünya Slavları Komitesi kuruldu. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Moskova

¹⁷ Dyakov, Milnikov, "Ob Osnovnih Etapah Razvitia Slavyanovedenia...", s. 44; K. V. Nikiforov, "Institut Slavyanovedenia RAN – Tsentri Rassiskoy Slavistiki", *Arhiv, Časopis Arhiva Srbije i Tsrine Gore*, 1-2, Sırbistan 2008, s. 99; *Slavyanovedenie v SSSR. İzučenie Yujnih i Zapadnih Slavyan. Bibliografičeskiy Slavar*, edit. Edward Kasinec, Robert H. Davis, New York 1993, s. 7.

¹⁸ Garainov, "Otečestvennoe Slavyanovedenie: İstoria...; İstoriki-Slavisti SSSR. Biobibliografičeskiy Slavar-Spravočnik, edit. V. A. Dyakov, Moskova 1981, s. 8.

Devlet Üniversitesi'nde Slav Filolojisi Bölümü açıldı. Daha sonra 1947 yılı başlarında Slavyanovedenie alanında SSCB Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü, Slav dili sahasında SSCB Bilimler Akademisi Rus Dili Enstitüsü ve Slav Komisyonu Bilimler Akademisi bünyesinde Modern Moskova Slavyanovedenie Enstitüsü kuruldu. SSCB Bilimler Akademisinin açılması bu kurumun bünyesinde yazar kolektiflerine eski zamanlardan modern zamanlara kadar Slav ülkelerinin tarihini kapsayan çalışmaların hazırlanmasına imkân sağladı¹⁹.

1950 ve 60'lı yılların ilk yarısı Slav ülkelerinin tarihiyle ilgili kolektif çalışmalar yayımlandı. 1954-1966 yılları arası Slavyanovedenie Enstitüsü bünyesinde çok ciltli Bulgaristan, Polonya, Çekoslovakya ve Yugoslavya tarihleri yanı sıra Ukraynalı tarihçi-slavist grup tarafından *Polonya Milletinin Tarihi Denemeleri* adlı kitap yayımlandı. Önceleri Slav bilimciler *Voprosı İstorii* (Tarihin Soruları), *Voprosı Literaturı*, (Edebiyatın Soruları) *Voprosı Yazıkoznania* (Dilbiliminin Soruları) gibi dergilerde çalışmalarını yayımlamanın yanı sıra Slavyanovedenie Enstitüsü'nün çıkardığı *Uçome Zapıskı* (İlmi Kayıtlar), *Kratkie Soobşenia* (Kısa Mesajlar) dergilerinde de yayım yapabildiler. 1965 yılından itibaren enstitünün resmi yayım organı yılda altı sefer çıkan *Sovetskoe Slavyanovedenie* (Sovyet Slavbilimi) oldu. Söz konusu bu bütüncül yayımın yaklaşık olarak yarısı filolojik çalışmalara ayrılırken kalan yarısı da tarih ve kültür çalışmalarına ayrılıyordu²⁰.

SSCB Bilimler Akademisi Balkan Çalışmaları ve Slavyanovedenie Enstitüsü'nün 1971-1975 yılları arasındaki beş yıllık bilimsel çalışma planı bu saha için önemli kilometre taşlarından biri oldu. Plan dâhilinde bütüncül problemlerin çözülmesinde ve karşılaştırmalı tarih çalışmalarının yaygınlaştırılmasında tarihçilerin, edebiyatçıların ve dilcilerin çalışmalarının birleştirilmesi yönünde karar alındı. SSCB Bilimler Akademisi Bilim Kurulu Balkan Araştırmaları ve

¹⁹ Nikiforov, "İnstitut Slavyanovedenia RAN...", s. 99; Sergey Romanenko, "Sovetskaya Yugoslavistika: Mejdu Slavyanovedeniem i Paiskam "Sredney Yevropı", *Novoye Literaturnoe Obozrenie*, No: 97, Moskova 2009, s. 95; *İstoriki-Slavisti SSSR...*, s.16; *Sovetskoe Slavyanovedenie. Materialı IV Konferentsii İstorikov-Slavistov* (Minsk 31 Yanvar – 3 Fevralya 1968), edit. P. Z. Savoçkin, Minsk 1969, s. 10,11.

²⁰ *Slavyanovedeniye v SSSR...*, s. 10.

Slavyanovedenie'nin karmaşık problemlerinin çözümüne yönelik şu beş ana başlığı belirledi:

1. Slav ve Balkan halklarının etnogenezi,
2. Güney ve merkezi Avrupa'da ulusların oluşum problemleri,
3. Balkan halkları ve Slavların kültür tarihinin problemleri,
4. Uluslararası ilişkiler sisteminde Balkan halkları ve Slavlar,

5. Historiografya ve kaynak bilimi. Alınan kararlarla Sovyet Slavyanovedeniesinin karakteristik niteliği değiştirilerek zamanla birinci plana disiplinler arası karşılaştırmalı tarih ve büyük bölgesel problemlerin öne çıkarılmasının yanı sıra problemlerin çözümünde Slavlarla birlikte Merkezi ve Güneydoğu Avrupa'da ki diğer halklarında ele alınması ön görülüyordu²¹.

Bilim kurulunun aldığı kararların Slavyanovedenie sahasına yansımaları olarak, 1970 ve 1980'li yıllarda Sovyet tarihçiler Habsburg monarşisi ve onun dışında, Güney Slavları topraklarında etnik farkların ağır şartları altında oluşmuş Hırvat milletinin oluşum sorunsalına dikkat ayırdılar. Aynı zaman diliminde Balkan araştırmaları ve Slavyanovedenie Enstitüsü çok ciltli *Feodalizm'den Kapitalizme Geçiş Sürecinde Merkezi ve Güney Doğu Avrupa: Tarihin ve Kültürün Problemleri* adlı incelemeyi yayımladı. Bu çalışmaya ilave olarak 1980 – 1981 yıllarında iki ciltlik *Avusturya İmparatorluğu Halklarının Kurtuluş Hareketleri* yayımlandı. 90'lı yıllarda tarihçi ve Slav bilimcilerinin genel ideolojik ve politik bağlamda çalışmaları esaslı bir şekilde değişti. Bir taraftan sansür ve ideolojik kısıtlamayla karşılaşırken diğer taraftan *Slav ve Yugoslav Faktörleri*, kaybedilenlerin yerine bir dayanak olarak, tekrar Rus iç ve dış politika unsurlarına dönüştü. 1990'lı yıllarda Slav hareketi yeni bir boyut alarak Slav festivalleri, kültürel fonlar ve karşılıklı politik konferanslar hayata geçirildi²².

²¹ *İstoriki-Slavisti SSSR...*, s. 41; Garainov, "Oteçestvennoe Slavyanovedenie: İstoriya...", s. 8.

²² Romanenko, "Sovetskaya Yugoslavistika:...", s. 100, 101.

Slav Komiteleri Slavyanovedenie'nin çalışma konularından biri olsa da o dönem arşiv kayıtları kapalı olduğu için Çarlık Rusya'sında komite üyelerinin inisiyatifi dışında, bağımsız bilimsel zeminde ele alan olmamıştır. Slav Komitelerinin tarihi ve faaliyetleri hakkında ilk çalışmalar, yine Moskova Slav Komitesi genel sekreteri Aleksandr Nil Popov tarafından yazılmıştır. Aleksandr Popov (1833-1893) Güney Slavları tarihi alanında uzman tarihçidir. 1860 yılında ünlü tarihçi S.M. Solovyev'in Moskova Üniversitesindeki yerine getirildi ve 1888 yılına kadar burada çalıştı. 1870 yılında Almanya, Avusturya-Macaristan, Sırbistan, Bulgaristan, Romanya ve İstanbul'u kapsayan bir geziden sonra Slavların tarihiyle ilgili çalışmaya başladı. Sırp tarihine yönelik yaptığı ilk iki çalışma *Rusya ve Sırbistan, 1806'dan 1856'ya Sırbistan'da Rus Himayesinin Tarihi Hatları* hemen Sırpçaya tercüme edildi.

1867'de Rusya'da düzenlenen Dünya Slavları Kongresi ve Etnografya Sergisi'nin organizasyonunda önemli görevler üstlendi. Aynı yıl Moskova Slav Yardımlaşma Cemiyeti sekreteri seçilen Aleksandr Popov kendi deyimiyle çalışmalarının amacını şöyle ifade ediyordu: *Tarihin işlenmesiyle Güney Slavları arasında milli bilinci ortaya çıkarmak, Sırp milletini yeniden dirilişini sağlamak ve bununla birlikte Rus toplumunda genel olarak Slavlar ile ilgili görüşü genişletmek.* Aleksandr Popov ifade ettiği bu amaca uygun olarak onlarca akademik çalışma kaleme aldı. Aleksandr Popov'un Slav Komiteleri'nin tarihiyle ilgili kaleme aldığı iki ayrı çalışması birer kitaptan ziyade tanıtım, propaganda broşürü niteliğindedir. Bunlar aynı ismi taşıyan; *“Moskova'da Slav Yardımlaşma Komitesinin Tarihinden – Birinci Beş yıl (1858-1862) ve Moskova'da Slav Yardımlaşma Komitesinin Tarihinden – İkinci beş yıl (1863-1867)* kitapçıklarıdır. Her iki kitapçıkta da kısa bir şekilde komitenin kuruluş şekli, üyeleri, programı verildikten sonra hali hazırda ki eğitim ve yardım faaliyetlerinin yanı sıra bir kısım gelir gider tabloları verilmiştir. Kitapçıklar komite hakkında ki sorulara kapsamlı cevap vermemenin yanı sıra

komite genel sekreteri tarafından yazılmış oldukları için sınırlı bir seviyede de olsa çalışma yapacaklar için önemli kaynaklardır²³.

Profesör P. A. Kulakovskiy'nin 1909 yılında yayımlanan *Rusya'da Slav Cemiyetlerinin Ortaya Çıkışı ve Petersburg'da ki İlk Kongrelerinin Manası* adlı makalesi Aleksandr Popov'dan sonra yazılan ilk makaledir. Kulakovskiy makalesinde Popov'dan farklı olarak komiteler ile ilgili merak edilen sorulara her ne kadar detaylı cevap vermiş olmasa da araştırmacılar için bir kısım cevaplar ortaya koymuş olması önemlidir. Komitelerin devletle olan doğrudan bağlantısını göstermesi bakımından, Kulakovskiy'nin Moskova Slav Komitesi'nin dönemin Dışişleri Bakanı Aleksandr Mihayloviç Gorçakov'un himayesi altında ve desteğiyle kurulmuş olduğuna dikkat çekmesi önemlidir. Bir diğer tespit imparatoriçe Mariya Aleksandrovna'nın komite kurulduktan sonra 1863 yılında ilk bağış yapmış olması ve bunu her yıl düzenli olarak yapmaya devam etmesidir. Bu iki önemli bilgi komitenin Rusya'da ne kadar üst düzey kabul gördüğünün de bir göstergesi olmaktadır²⁴.

Slav komitelerinin kendi çalışmalarına yönelik tanıtım amaçlı yaptığı broşür, kitapçık tarzı çalışmalardan başka komitelerin kendine ait yıllık faaliyet raporları vardır. Söz konusu faaliyet raporları her yılın sonunda geçen yıl için düzenlenen kısa gelir giderler tablosunu gösteren broşürlerdi. Raporların zamanla düzenli yayımlandığı anlaşılmaktadır. Komiteler ile ilgili teknik çalışmalar için orijinal birinci elden kaynaklar olmanın yanı sıra özellikle komiteler ile ilgili sorulara cevap verme noktasında yetersizlerdir. Örnek vermek gerekirse komitelerin Balkanlar'da Osmanlı İmparatorluğuna karşı savaşıacak gönüllülerin teçhizat ve silahları için yaptığı harcamalara bu mali raporlarda yer verilmemiştir.

Mali faaliyet raporlarına benzer fakat biraz daha kapsamlı broşürleri komitelerin kuruluşunun 10, 15 ve 25. yılı münasebetiyle her bir komite kendi adına

²³ Aleksandr Nil Popov, *İz İstorii Slavyanskogo Blagotvoritel'nogo Komiteta v Moskve*, Pervoe Petiletie (1858-1862), Moskova 1871; Aleksandr Nil Popov, *İz İstorii Slavyanskogo Blagotvoritel'nogo Komiteta v Moskve*, Vtoroe Petiletie (1863-1867), Moskova 1872; *Slavyanovedenie v Dorevalutsionnoy Rossii*, Biobibliografiçeskiy Slavar, edit. S. B. Bernşteyn, Moskova 1979, s. 277,278.

²⁴ P. A. Kulakovskiy, *Vozniknovenie Slavyanskikh Obşestv v Rossii i Znaçenie ih Pervogo Syezda v Peterburge*, Petersburg 1909.

yayımlamıştır. *Sank-Petersburg Slav Yardımlaşma Cemiyetinin Kuruluşunun İlk 15 Yılı. 1868-1883 Yılları Arasında Üyelerinin Ortak Toplantı Protokolleri*. Adlı protokol tutanakları 1883 yılında Petersburg'da yayımlandı. *Sank-Petersburg Slav Yardımlaşma Cemiyetinin Kuruluşunun 25. Yılı Onuruna 11 Mayıs 1893* adıyla yayımlanan 25. yıl broşürü genel olarak komitenin harcama kalemlerini birkaç başlık altında vermiştir. Örneğin burs verilen öğrenciler ve okullar ile birlikte kiliselere gönderilen kitapların sayısı verildikten sonra Rusya ve dışarıdan komitenin açılışına bağlı olarak gönderilen tebrik mektupları ve telgraflarına yer verilmiştir. Bunların dışında o günkü oturumda bulunan üye ve konukların konuşmalarına ağırlıklı olarak yer verilmiştir. Bunların dışında komitenin Rusya içinde ve dışarısındaki kurum ve kişiler ile olan ilişkilerine direk veya dolaylı olarak değinilmesi söz konusu olmamıştır²⁵.

Petersburg Slav Yardımlaşma Cemiyetinininkine benzer hatta format olarak aynı broşürü 1894 yılında *Kiev Slav Yardımlaşma Cemiyeti'nin Kuruluşu'nun 25. yılına atfen Faaliyetler Özeti 1869-1894* adıyla Kiev Slav Yardımlaşma Cemiyeti yayımladı. Broşür Kiev şubesi üyesi ve aynı zamanda tarihçi olan N. Kolmakov'un editörlüğünde yayımlandığı için diğerlerine göre daha kapsamlı ve düzenli hazırlandı. Komitenin ilk kurulduğu yıl 1869'dan başlayarak 1894 yılına kadar kronolojik olarak her yıl komitenin faaliyetleri açıklanmaya çalışılmıştır. Kitapçığın sonunda tüm komite üyelerinin isim listeleri, yirmi beş yıllık, yıllara göre gelir gider tablosu, komitenin desteğiyle yayımlanmış kitapların ve dergilerin listesi verilmiş. Kiev şubesinin broşürünü diğerlerinden bizce farklı kılan tarafı çok kısa birkaç cümleyle de olsa komitelerin ilk kez gönderdiği gönüllülere değinmiş olmasıdır²⁶.

Kiev şubesi kapsamlı yirmi beş yıllık faaliyet raporundan başka her yıla özgü kısa faaliyet raporları yayımladı. Şubenin kısa faaliyet raporlarının ilki 1870 yılının bir raporu olarak 1871 yılında yayımlandı. Kiev şubesi 1869 yılında kurulduğu için

²⁵ *Pervie 15 Let Sušetvovania Sankt-Peterburgskogo Slavyanskogo Blagotvoritelnogo Obşestva, Po Protokolam Obşih Sobranij Yivo Çilenov Sostoyavşih v 1868-1883, Tipog. A. M. Katamin, Petersburg 1883; 11 Maya 1893 Goda Çestvovania 25-letia Sušetvovania Sank-Peterburgskogo Slavyanskogo Blagotvoritelnogo Obşestva, Tipog. V. V. Kamarova, Petersburg 1893.*

²⁶ *Oçerk Deatelnosti Kievskogo Slavyanskogo Blagatvaritelnogo Komiteta za 25 let yivo Sušetvovania 1869-1894, Kiev 1894.*

ilgili yılın gelir giderlerine bu sayıda yer verilmiştir. Söz konusu raporlar 1910 yılına kadar Kiev şubesi tarafından yayımlanmıştır. Raporların hepsinde olmasa da, bazılarında komiteyi ve faaliyetlerini anlatan kısa giriş makaleleri mevcuttur. Tezin ilgili kısımlarında raporların kendisinden ve makalelerden istifade edilmiştir²⁷.

Slav Komitelerinin diğer şubeleri gibi Aziz Kiril ve Mefodiy Odessa Slav Cemiyeti de kendi faaliyetlerini konu alan raporlar hazırlayıp yayımlıyordu. Odessa şubesinin kurulduğu ilk yıllardan itibaren yayımladığı ayrı faaliyet raporlarını 1895 yılına kadar tespit edebildik. Aynı şekilde konuyla ilgili kaynaklarda bu raporların var olduğuyla ilgili bir kayıta da rastlanmadı. Fakat şube 1880 yılında yayımladığı Odesskiy Slavyanskiy Sbornik (Odessa Slav Derlemesi) adlı derlemede merkeze 1878, 1879 ve 1880 yıllarını koyarak önceki hatta ilk kuruluş yıllarının gelir giderlerine kısaca yer vermiştir. Derleme içerisinde komite üyelerinin konuşma ve makalelerine yer verildiği için tezin ilgili kısımlarında istifade edilmiştir. Odessa şubesi daha sonra yıllık ayrı faaliyet raporlarını 1895-1910 yılları arasında düzenli yayımlanmıştır²⁸. Odessa şubesi diğer şubelerden farklı olarak basım, yayım, kütüphanecilik gibi faaliyet alanlarıyla daha fazla ilgili olduğu için ayrıca bu faaliyetleri konu alan teferruatlı kitapçıklar yayımlamıştır. Odessa şubesinin 1893 yılında yayımladığı 1882-1892 Odessa Şehrinde Halk Okumalarının Onuncu Yılı adlı kitapçıkta ayrıntılı bir şekilde yapılan okumalar ve komiteye kazandırdığı gelirler ele alınmıştır²⁹.

Slav komiteleri henüz kurumsallaşmadan ve büyük miktarlarda bağışlar toplamadan önce müstakil yıllık faaliyet raporları yayımlamıyorlardı. Bunun yerine kendilerine yakın gazetelerde ya da eğitim bakanlığının resmi yayım organı olan Eğitim Bakanlığı Dergisi'nde komiteyi ve faaliyetlerini kısa tanıtan bir yazının yanında o yılın gelir giderleri veriliyordu. 1834-1917 yılları arasında yayımlanan Eğitim bakanlığı dergisinde farklı yıllarda Slav komitelerinin yıllık faaliyet raporları

²⁷ V. A. Bilbasov, *Kratkiy Otçot a Deatelnosti Kiyevskogo Otdela Slavyanskogo Blagotvoritel'nogo Komiteta za 1870 god*, Kiev 1871, vd sayılar.

²⁸ *Odesskiy Slavyanskiy Sbornik. Reç i Soobşenia v Torjestvennih Sobraniyah 11 Maya v Den sv. Kirilla i Mefodiya 1878, 1879, 1880 gadov*, Odessa 1880.

²⁹ *Desitiletie Narodnih Çiteniy v g. Odesse (1882-1892)*. (K Otçotu Odesskogo Slavyanskogo Blagotvoritel'nogo Obşestva İmeni sv. Kirilla i Mefodiya za 1892 god), Odessa 1893.

ücretsiz yayımlandı. Söz konusu raporlar muhasebe tabloları şeklinde olup komitelerin gelir ve giderlerini teknik olarak takip etmeye imkân vermektedir³⁰.

Slav komiteleri özünde yardım kuruluşu olarak kurulduğu için hem bağış toplama hem de toplanan bağışların bir kısmının ihtiyaç sahiplerine dağıtılması için içinde yaşadığı toplumla ilişkilerini en üst seviyede muhafaza etmeye gayret ediyordu. Rus toplumuna komitenin faaliyetlerini duyurmanın ve bağış talep etmenin en etkin yollarından biri de ulusal ve yerel gazetelerde komiteler hakkında yayım yapmaktan geçiyordu. Kuruculuğunu İ. S. Aksakov'un yaptığı 1861-1865 yılları arasında yayım yapan *Den* isimli gazete aynı zamanda mülkiyet olarak Moskova Slav Komitesine aitti. Bu gazetenin birçok sayısında komiteyi tanıtan makalelerin yanı sıra komitenin organizasyonları, davetleri ve ilanları yayımlanmıştır. 1756 yılında Yelizaveta Petrovna'nın emri üzerine Moskova Üniversitesinde kurulan ve Ortodoks görüşün hâkim olduğu *Moskovskie Vedomosti* gazetesi de birçok sayısında komiteyle ilgili makalelerin yanı sıra ilan, duyuru vb. faaliyetlere yer vermiştir. Gazete yayım hayatına 1917'de son vermiştir. Sahipliğini Slavsever çevreye yakın A. A. Kreevskiy'nin çıkardığı Petersburg menşeli *Golos* gazetesi de birçok sayısında Slav Komitesine yer vermiş ve desteklemiştir. Tezimizde istifade ettiğimiz bir diğer gazete *Sankt-Peterburgskiy Vedomosti* gazetesidir. 1728-1917 yılları arasında yayım yapan gazete birçok vesileyle komitenin çalışmalarına ve ilanlarına yer vererek yayımlamıştır.

Gazete ve dergilerin yanı sıra 1 Eylül 1939'dan itibaren Moskova Devlet Üniversitesi bünyesinde çalışmaya başlayan Güney ve Batı Slavları Tarihi Bölümü'nün kurulma süreci, Sovyetler Birliğinin yeni tarihiyle yakından ilgiliydi. 1930'lu yıllarda Avrupa'daki savaş tehdidi ve politik durum ile birlikte yurt dışındaki Slavların tarihine olan ilgi Moskova Üniversitesi'nde Slav tarih merkezinin ayrı bir bölüm olarak kurulmasında ciddi rol oynadı. Söz konusu bölümün 1946-1961 yıllarında başkanlığını yapan S. A. Nikitin yaptı. Nikitin, 1941 yılında çalışmaya başladığı bölümde bir yıl sonra bölüm hocası oldu. Rusya'da Slav Komitelerinin incelenmesi, Rusya kaynaklı Slav çalışmalarının tarihi, Rus diplomatların

³⁰ "Otçot o Deatelnosti S.-Peterburgskogo Otdela Slavyanskogo Blagotvoritelnogo Komiteta" *Jurnal Ministerstva Narodnogo Prasveşenie*, No:10, T.151, Petersburg 1870, vd sayılar.

Balkanlardaki politikaları, Rus süreli yayımlarının Balkanlar ile olan ilişkileri, 1848-1849 devriminde Slav konusu gibi bazı konular Nikitin'in çalışma konularından bazılarıydı.

S. A. Nikitin 1947 yılında *1853-1876 Rusya'nın Balkan Politikasının Meseleleri ve Rus Toplumu* adlı tezi savunarak profesör oldu. Profesör Nikitin'in XIX. yüzyılda Balkanlardaki Rus politikalarıyla ilgili değerlendirmeleri, Güney Slavlarının tarihlerinin incelenmesine özellikle Bulgarların orta çağ ve milli ayaklanma dönemlerine yönelik yaklaşımları uzun yıllar bu sahada temel yaklaşımlar oldu. S.A. Nikitin'e göre Rusya'da Slav sorununun tarihinde en önemli etap XIX. yüzyılın 70'li yıllarında Doğu sorunu ile birlikte ilişkili olarak Slav hareketinin yükselişi ve 60'lı yıllardaki Slav kongreleri dönemidir. XIX. yüzyıl ilk yarısı Rus slavizminin temsilcileri birçok yönüyle S.A. Nikitin'in değerlendirmelerinden farklıydı, söz konusu temsilcilerin Slav dünyasına ilgileri soyut ve edebiydi. A.S. Nikitin'in Slavseverler ve panslavizm ile ilgili yorumları ciddi manada sertti, açıklamalarında Slav komitelerini farklı Panslavist akımların, Slavsever, sağcı unsurların yuvası olarak niteliyordu³¹.

Sovyetler Birliği döneminde Slavyanofilizm ve Slavseverler ilk kez 1941 yılında *İstoriik Marksist* (Marksist Tarihçi) Dergisinde *Slavseverler ve Slavseverlik* adlı makalesiyle inceleyen S. Dimitriyev'dir. Dimitriev makalesinde Slavsever felsefi görüşü tarihi süreç içerisinde incelerken mümkün olduğunca teoriye de değinmiştir. İlk kez felsefi akım geç ve erken dönemlere ayrılırken bu çevreye ait birincil ve ikincil etkili kişilerden bahsedilmiştir. Fakat Slavsever felsefi görüşün, bir nevi pratik hayatta teoriden uygulamaya geçişi olan Slav Komitelerine yer vermeyen bu makaleden sonra çalışmalarında direkt ve dolaylı olarak Slav Komitelerine yer veren ilk çalışma içerisinde yukarıda değindiğimiz A. S. Nikitin'in de bulunduğu bir grup tarafından yapılmıştır³².

Söz konusu derleme, 1948 yılında Profesör N. M. Drujinin'in redaktörlüğünde *Slavyanskiy Sbornik* adıyla yayımlanmıştır. Derlemedeki makaleler

³¹ "İstoriçeskiy Oçerk", www.hist.msu.ru/22.02.2017.

³² S. Dimitriyev, "Slavyanofili i Slavyanofilstvo", *İstoriik Marksist*, 89/1, Moskova 1941.

Lenin El Yazmaları Kütüphanesi'ndeki arşiv fonları esas alınarak yazılmıştır. Derleme dört bölümden oluşmaktadır, ilki S. A. Nikitin tarafından yazılan *XIX. yüzyıl, 1860'lı yılların Slav Kongreleri* adlı monografidir. Monografi de ağırlıklı olarak 1867 Slav Kongresi konu edilirken Nikitin bu incelemede kendisine Rusya dışından kongreye gelen Slavların geliş motivasyonunu ve Rus katılımcıların kongreye katılmalarını ortaya koymak gibi bir amaç belirlemiştir. 1867 Dünya Slavları Kongresi'nin organizasyonu meselesinde A. Nikitin Moskova Slavseverleri'nin ve A. N. Popov'un tek organizatör olmadığını Petersburg Slavseverleri'nin etkin rol aldığını belirtme yoluna gitmiştir. Hatta kongreyi Moskova Slav Komitesi'nin topladığını kabul ederken kongrenin devamı ve sonrasındaki gelişiminde Petersburglu Slavseverlerin etkin olduğunu vurgulamaktadır. Slavseverlerin kendi tarihi gelişim süreçlerinde birkaç sefer herkesin mutabık olduğu ortak bir program dahi hazırlamayı düşündükleri gerçeği ortadayken söz konusu grubu birbirlerinden sanki çok farklıymışçasına şehirlere göre ayırmak ve görev tahsis etmek onların ortak dünya görüşlerinde taban tabana ciddi farkların olduğu anlamına gelmez. Burada belirleyici olan unsur Slav Kongresi'nin organizasyonunda hangi şubenin daha etkin katılım göstermesinden ileri gitmemiştir.³³

Derlemenin ikinci bölümü yine S. A. Nikitin tarafından hazırlanan *1876 yılı Balkan Olaylarıyla ilgili Nikolay Aleksieviç Kiriev'in Mektup ve Notları* adlı makalesinden oluşuyor. A. Nikitin bu bölüme bir giriş makalesi yazdıktan sonra Lenin Adına Elyazmaları Kütüphanesi'nde muhafaza edilen N. A. Kiriev'in mektup ve notlarını kronolojik sırayla makalenin devamında numaralandırarak vermiştir. Nikolay Aleksieviç Kiriev (1841-1876) ünlü Slavyanofil aile üyesi, süvari subayı ve A. A. Kiriev'in kardeşidir. Kirievler tüm bağları ile Slavyanofil-Panslavist fikre bağlı oldukları gibi onun aktif politikasını da ön planda tutan aristokrat bir aileydi. Nikolay tüm aile fertlerinin hepsinden ayrı olarak yazım işi ve teoriden en uzak olandı, fakat neredeyse pratikte tüm mevcudiyetini sevdiği fikre hasretmişti. N. A. Kiriev Petersburg Slav Komitesinin kuruluşunun ilk gününden beri canlı ve hararetli bir üyesiydi. Bosna Hersek'te isyan başladığında isyancıların lehine tüm Rusya'yı

³³ S. A. Nikitin, "Slavyanskije Syezdi Şestidesyatkih Godov XIX Veka", *Slavyanskiy Sbornik. Slavyanskiy Vopros i Ruskoye Obşestvo v 1867-1878 godah*, Moskova 1948, s. 16-92.

gezmiş, para toplamış ve yerli Slav Komitelerinin kurulmasına öncülük etmiştir. Komite üyesi olarak ve askeri kimliği ile Osmanlı-Sırp Savaşı'nda Sırp tarafında savaşırken hayatını kaybetmiştir. N. Kiriev'in yazışmaları Slav Komitelerinin Balkanlarda bir üyesinin nezaretinde perde arkasında yürüttükleri faaliyetleri ve ilişkileri ortaya koyması açısından büyük öneme sahiptir³⁴.

Derlemenin üçüncü bölümü İ.V. Kozmenko tarafından yazılan *1876-1877 Bulgar Gönüllülerin Tarihinden* adlı makaleden oluşmaktadır. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında yaklaşık 5 ila 6 bin Bulgar gönüllü, Rus saflarında savaşa katıldı. Savaşın sivil kanadının organizasyonu V. A. Çerkasskiy'e verilmişti. Söz konusu derlemenin dördüncü bölümü Slav Komiteleri başkanı İ. S. Aksakov ve V. A. Çerkasskiy'nin yazışmaları esas alınarak yazılmıştır. Gönüllülerin teçhizatlandırılması ve silahlandırılması işi Slav Komitelerine verildiği için söz konusu yazışmalar komitelerin gayri resmi faaliyetlerini ortaya koymak noktasında önemlidir. Yazar makalenin devamında elde ettiği bu mektupları kronolojik sıraya göre numaralandırarak eklemiştir. Derlemelerden tezin ilgili kısımlarında mümkün oldukça istifade ettik³⁵.

Bulgar gönüllüleri meselesiyle ilgili ilk çalışma emekli asker ve Slav Komitesi üyesi olan N. R. Ovsianiy'in 1904'te yayımlanan *Yerli Ordu ve Bulgar Gönüllüleri* kitabıdır. R. Ovsianiy, cepheye gitmeden önce tüm Rusya'da dolaşıp orduya gönüllü kazandırma faaliyetinde bulduktan sonra toplanan gönüllülerin başında cepheye gitmiştir. Kitapta gönüllülerin Rusya'da toplanması sürecinden başlayıp cephedeki durumları ve yerli halkın gönüllülere karşı münasebetlerine kadar birçok gözlem aktarılmaktadır³⁶.

S. A. Nikitin'in Slav Komitelerinin tamamından ziyade özellikle Moskova Slav Komitesini incelediği *Moskova Slav Komitesi'nin Ortaya Çıkışı* adlı makalesi 1947 yılında *Voprosi İstorii* adlı dergide yayımlanmıştır. Makale Slav Komitesini çalışmanın merkezine koyan Sovyetler Birliği dönemindeki ilk bilimsel yayımdır. A.

³⁴ S. A. Nikitin, "Pisma i Zapiski N.A. Kirieva o Balkanskih Sobitnyah 1876 goda", *Slavyanskiy Sbornik. Slavyanskiy Vopros i Ruskoe Obşestvo v 1867-1878 godah*, Moskova 1948, s. 93-120.

³⁵ İ. V. Kozmenko, "İz İstorii Bolgarskogo Opolçenia", *Slavyanskiy Sbornik. Slavyanskiy Vopros i Ruskoe Obşestvo v 1867-1878 godah*, Moskova 1948, s. 121-188.

³⁶ N.R. Ovsianiy, *Bolgarskoe Opolçenie i Zemskoe Voyska*, Petersburg 1904.

Papaov'dan farklı olarak A. Nikitin komitenin kuruluşunu ve ilişkilerini daha geriye götürerek Odessa Bulgar Cemiyeti ve Bulgar asıllı Nayden Gerov ile olan ilişkileri incelemiştir. Zira A. Nikitin'in incelemesine kadar olan zaman içerisinde, komite sekreteri N. Popov'un da komite hakkında yazdıklarına bağlı olan görüşe göre Moskova Slav Komitesi Moskova'da bir grup Slavseverin çevresinde ortaya çıkıp şekillenmiş bir komiteydi. S. A. Nikitin'in makalesinde dikkate değer bir başka hususta Bulgar asıllı Nayden Gerov'un hem Rus Dışişleriyle hem de Slavsever çevreyle yakın ilişki içerisinde olduğu tespitidir³⁷.

S. A. Nikitin'in Slav Komiteleriyle ilgili en kapsamlı olarak istifade ettiğimiz çalışması 1960 yılında yayımlanan *Rusya'da Slav Komiteleri* adlı kitabıdır. A. Nikitin 1947'de Moskova Slav Komitesiyle ilgili makalesinde tespit ettiği fakat üzerinde yeterince veya hiç durmadığı birçok probleme değinmiş ve bu kitabında komitenin diğer şubelerine de yer vermiştir. S. A. Nikitin, bu kitabıyla hali hazırda Rusya'da Slav Komiteleriyle ilgili kapsamlı bir incelemenin olmayışından bahsetmekte ve yurt dışında Rusya'dan önce komitelere inceleme manasında bir ilgi uyandığına dikkat çekmektedir. Fakat yapılan çalışmalar o zamana kadar Rusya'da yayımlanmış incelemelerden yazılmış olması dolayısıyla eksikti. S. A. Nikitin komiteleri, *1858-1874 Slav Komiteleri*, *60'lı Yıllar Slav Kongreleri ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Arifesinde Slav Komiteleri* diye üç ana başlıkta incelemiştir. Kitap dönemin şartlarında elde edilen kaynaklar doğrultusunda komiteler ile ilgili birçok soruya cevap verir niteliktedir³⁸.

Sovyetler Birliği sonrası Rusya Federasyonu'nda Slav komitelerini konu edinen “Slavyanskije Blagotvoritelnie Obşestva v Moskve i Sankt-Peterburge (1858-1921)” (Moskova ve Petersburg'da Slav Yardımlaşma Cemiyetleri 1858-1921) isimli doktora tezini 2013 yılında Aleksey Aleksandroviç Popovkin yazmıştır. Tez geniş bir zaman dilimi içerisinde Slav Komitelerini Moskova ve Petersburg şubeleri merkezli ele almıştır. Fakat daha önce Rus dış politikasında etkin olan cemiyetler 1878 yılında kapatılmış ayrıca Dışişleri Bakanlığı'ndan alınarak İçişleri Bakanlığına bağlanmıştır.

³⁷ S. A. Nikitin, “Vozniknovenie Maskovskogo Slavyanskogo Komiteta” *Voprosi İstorii*, 8 Ağustos, Moskova 1947.

³⁸ S. A. Nikitin, *Slavyanskije Komiteti v Rossii v 1858-1876 godah*, Moskova 1960

Bu şekliyle cemiyetler 1878 yılından sonra Rusya içersinde hayır işleriyle uğraşan sıradan yardım kurumlarına dönüştürülmüştür, bu sebeple hazırladığımız tez 1878 tarihiyle sınırlandırılmıştır. Popovkin komiteleri Moskova ve Petersburg olarak ele aldığı için komitelerin misyonunu hayata geçirmede ciddi rol alan Kiev ve Odessa şubelerinin çalışmalarına yer vermemiştir.

Aleksandr Popovkin cemiyetleri ele alırken objektif yaklaşımdan yer yer uzaklaştığı için cemiyetleri sözüne sadık birer yardım kuruluşları gibi gösterme gayretine girmiştir. Bu yaklaşımdan dolayı komiteleri topladığı bağışları daha çok cephe gerisinde savaştan zarar gören sivillere harcandığı üzerinde durulurken yasak olmasına rağmen komitelerin Balkan Krizi, Bosna ayaklanması, Bulgar isyanı ve Osmanlı-Sırp Savaşı'na yaptığı silah, para ve gönüllü yardımlarına yeteri kadar değinilmemiştir. Rusya Federasyonu Devlet Arşivi kayıtları içersinde farklı zamanlarda ve farklı sebeplerle Balkanlara gönderilen gönüllülerin isim listeleri sayfalarca yer tutmaktadır. Ayrıca bu listeleri gönüllüler gönderilirken, geri dönerken, madalyayla ödüllendirilirken ya da savaş bölgesinde ölenlerin ailelerine komite tarafından parasal yardım yapılırken farklı başlıklar altından detaylı bir biçimde tutulmuştur. Fakat Aleksandr Popovkin tezinde bu listelere ya da komitenin bu çalışmalarına yeteri kadar yer vermemiştir.

Aynı yaklaşımla Aleksandr Popovkin Balkan Krizi, Bosna Ayaklanması, Bulgar İsyanı ve Osmanlı-Sırp Savaşı ele alınırken bu hadiselerin meydana gelmesinde komitelerin rolüne değinilmekten uzak durmuştur. Oysaki komitelerin Balkanlar'da ajanları olduğu için her türlü gelişmeden haberdar olunuyordu ve bu gelişmelere yön verebiliyorlardı. Tez milliyetçi ve komitelerin çalışmalarını bir şekilde kutsama yaklaşımından ötürü bir kısım probleme yeteri kadar açıklık getirememiştir. Aynı şekilde komitelerin iktidar ile olan ilişkileri ele alındığı için Slav Komiteleri, iktidardan bağımsız kurulmuş hayır kurumları algısı güçlendirilmiştir. Çalışmada mümkün olduğunca bu problemler ele alınmıştır³⁹.

³⁹ Aleksey Aleksandroviç Popovkin, *Slavyanskije Blagotvaritelnie Obşestva v Moskve i Sank-Peterburge (1858-1921)*, (Yayımlanmamış Tez), Voronej 2013.

S. A. Nikitin bireysel çalışmaların yanı sıra SSCB Bilimler Akademisi bünyesinde yürütülen kolektif çalışmalara da önemli katkılar sağladı. Sovyet Bilimler Akademisi Doğu sorununu 1870'in ikinci yarısından sonuna kadar ele alarak dönemin sivil ve askeri yazışmalarını üç ciltlik bir çalışma olarak yayımladı. Çalışmaların redaktör heyeti çok değişmemekle birlikte her bir ciltte A. S. Nikitin görev aldı. Redaktör heyeti S. A. Nikitin, V. D. Konabiev, Al. K. Burmov ve N. T. Todorov'un yaptığı *Türk Boyunduruğundan Bulgaristan'ın Kurtuluşu, Rusya ve Güney Slavlarının Bağımsızlık Savaşı 1875-1877* adlı eser 1961 yılında yayımlandı. Yayın teknik olarak SSSR ve Bulgar arşivleri esas alınarak hazırlanmıştır. Çalışmanın kronolojik sınırları 1875 yılında Bosna ve Hersek'te başlayan hadiselerden 12 Nisan 1877 Osmanlı Rus savaşının ilan edildiği tarihleri kapsamaktadır. Birinci cilt kısa bir girişten sonra yazışmalara sıralı numaralandırma verilerek kronolojik sırayla yayımlanmıştır.

Çalışmanın birinci cildinde yayınlanan yazışmalar sayesinde Slav komitelerinin Bosna'daki isyana, Bulgar ayaklanmasına ve Osmanlı-Sırp Savaş'ına karşı tutumunu ortaya çıkmaktadır. Yazışmalar komitelerin yönettiği parayı nerelere harcadıkları konusunda ciddi bilgi vermektedir. Bulgaristan menşeli belgeler yerel Bulgar komitelerinin Slav Komiteleriyle olan karşılıklı ilişkilerini göstermesi bakımından önemlidir. Yayımlanan yazışmaların komitelerle ilgili diğer önemli tarafı, Sırbistan'a gönderilen Rus gönüllüler meselesini aydınlatmasıdır. Belgeler, gönüllülerin ait olduğu sosyal sınıfı, motivasyonlarını, eşyalarını göstermekte. Bulgar gönüllüler ile birlikte Rus gönüllülerin bilhassa Rus konsolosların yaşanan hadiselerdeki tutumunu ortaya koymaktadır.⁴⁰

Çalışmanın ikinci cildi *Türk Boyunduruğundan Bulgaristan'ın Kurtuluşu, Osmanlı-Rus Savaşı Sürecinde Bulgaristan'ın Milli Bağımsızlık Savaşı 1877-1878* adıyla 1964 yılında S. A. Nikitin, V. D. Konobaev, D. K. Kasev, G. D. Tudorov ortak redaktörlüğünde yayımlandı. İkinci cilt birinci cildin devamı olduğu için kronolojik olarak birinci cildin bittiği tarih 12 (24) Nisan 1877 başlayıp 19 Şubat (3

⁴⁰ Osvobojdenie Bolgarii Ot Turetskogo İga Dokimenti v Troh Tomah. Osvoboditelnaya Borba Ujnih Slav i Rossiya 1875-1877, red. S. A. Nikitin, V. D. Konobaev, Al. T. Burmov, N. T. Todorov, T.1, Moskova 1961, s. 12,13.

Mart) 1878 tarihine kadarlık dönemi yani Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş ilanından Ayastefanos Antlaşması'na kadar olan zaman dilimini içine almaktadır. İkinci cilt de birinci ciltteki gibi kısa bir girişten sonra yazışmalar kronolojik sıra gözetilerek tasnif edilmiştir. İkinci cilt öncelikle Osmanlı Rus Savaşı'nda komitelerin tutumu ve Bulgar gönüllülerinin Slav komitelerince teçhizatlandırılması ve silahlandırılması meselesine yönelik yazışmalar içermektedir. Ayrıca Slav komitelerinin yerel bağlantıları, konsolosluk ve Rusya'daki resmi organlar ile olan ilişkilerini göstermesi açısından her iki derlemeden de tezde istifade edildi.⁴¹ Derlemenin üçüncü cildi *1878-1879 Bulgar Devletinin Kuruluşu için Bulgar Milletinin ve Rusya'nın Savaşı* adıyla 1967 yılında yayımlandı. Bu cildin kapsadığı dönem tezin dışında kaldığı için tezde istifade edilmedi⁴².

SSCB Bilimler Akademisi yukarıda bahsedilen üç ciltlik derlemenin bir benzerini 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşının yüzüncü yılı münasebetiyle 1978 yılında *1875-1878 Balkanlarda Milli Bağımsızlık Savaşı ve Rusya* adıyla yayımladı. Çalışmanın başında L. İ. Naroçnitskaya'nın kapsamlı bir giriş makalesi mevcuttur. Derleme 1875 Bosna Ayaklanması ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı dönemlerini kapsadığı için içerisinde Bosna ve Hersek, Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan ve Romanya ilgili dönemin siyasi, askeri, sivil birçok kurumuna yönelik yazışma mevcuttur. Derlemenin bir diğer özelliği daha önce yayımlanan üç ciltlik çalışmada yer almamış belgelerin bu derlemede yayımlanmasıdır. Tezde mümkün olduğunca bu belgelerden istifade edilmiştir⁴³.

Arşiv belgeleri Rusya Federasyonu Devlet Arşivi ve Kiev Devlet Merkezi Tarih Arşivi'nden temin edilmiştir. Rusya Federasyonu Devlet Arşivi'nde "*19. yüzyıl ve 20. yüzyıl Başlarında Rusya Tarihi*" ana başlığı altında yer verilen "*Toplumsal Organizasyonlar ve Politik Partiler*" alt katalogunda yer alan 1750 numaralı

⁴¹ Osvoboğenje Bolgarii Ot Turetskogo İga Dokımenti v Tröh Tomah. Borba Za Natsionalnoe Osvoboğenje Bolgarii v Period Russko-Turetskoy Voynı 1877-1878, edit. S. A. Nikitin, V. D. Konobaev, D. K. Kosev, G. D. Todorov, T.2, Moskova 1964.

⁴² Osvoboğenje Bolgarii Ot Turetskogo İga Dokımenti v Tröh Tomah. Borba Rossii i Bolgarskogo Naroda za Sozdanie Bolgarskogo Gosudarstva 1878-1879, edit. S. A. Nikitin, V. D. Konobaev, H. N. Gandeve, G. D. Todorov, T.3, Moskova 1967.

⁴³ Rossiya i Natsionalno-Osvoboditelnaya Borba na Balkanah 1875-1878, edit. A. L. Naroçnitskiy, V. İ. Mazaev, L. İ. Naroçnitskaya, O. V. Orlik, N. İ. Hitrova, V. M. Hevrolina, Moskova 1978.

“Moskova Slav Yardımlaşma Cemiyeti” fonu iki koleksiyon halinde hazırlanmıştır. 1750-1 numaralı koleksiyon her biri muhtelif sayfalardan oluşan 438 kayıttan oluşup kronolojik sırayla tasnif edilmiştir. Söz konusu kayıtlarda komitelerin toplumun her kesiminden kişi ve kurumlarla olan yazışmaları, faaliyet raporları, gelir gider defterleri ve Balkanlarda bulunan komite ajanlarının farklı konularda yazmış oldukları raporlar bulunmaktadır. 1750-2 numaralı koleksiyonda ise 1876-1878 yıllarını kapsayan 65 kayıt mevcuttur. Bu koleksiyonda daha çok İ. S. Aksakov’un askeri ve üst düzey sivillerle olan yazışmalarıyla komitenin diğer sorumlularının mektupları muhafaza edilmektedir. 1750 numaralı Fon, komitenin ilk yılları için özellikle sonraki yıllarla kıyaslandığında çok zengin değildir. Fakat Balkan Krizi öncesi ve sonrasında komite faaliyetlerini çok yönlü incelemeye müsaittir.

Slav komitelerinin etkin faaliyet sahaları Osmanlı Devleti toprakları olduğu için Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerinden de istifade edildi. Osmanlı Devleti Slav komitelerini siyasi ve ekonomik içerikli bir kurum olarak yeteri kadar ele alıp değerlendiremediği dikkat çekmektedir. Slav komiteleri Balkanlardaki yerel komiteleri destekleyen kurumlar olduğu biliniyordu fakat komitelerin siyasi, ekonomik, kültürel derinlikleri anlaşılamamıştır. Slav Komitelerince desteklenen yerel komiteler, ancak adi suçlar kapsamında, olay meydana gelmeden önce alınan istihbarat bilgisi çerçevesinde değerlendirilmişlerdir⁴⁴. Çalışma da Osmanlı Devleti Petersburg Konsolosu’nun Osmanlı-Sırp Savaşına Rusya’dan gönüllülerin toplanmasıyla ilgili değerlendirmesine yer verilmiştir⁴⁵. Osmanlı Devleti’nin Slav Komitelerini değerlendirmeye almaları 1878 Moskova Slav Komitesi’nin kapatılmasından sonraki yıllara denk gelmektedir. Öncesinde ise Balkanlarda Slav Komiteleriyle ilgili gazetelerde çıkan yazılardan komiteler tanınmaya çalışılmıştır.

⁴⁴ BOA. Y.PRK.ASK. 4/32.

⁴⁵ BOA. HR.SYS. 1236/52.

B. SLAVYANOFİL DÜNYA GÖRÜŞÜ VE RUS PANSLAVİZMİNİN DOĞUŞU

Her insanda olduğu gibi, ulusların da muayyen bir dünya görüşü mevcuttur. Felsefe dünyayı algılayışın bilinci olarak ortaya çıktığı gibi aynı şekilde onun temeli ve sistematik başlangıcıdır da. Kiev Rusya'sında felsefi düşüncenin oluşumu ve gelişiminin uzun bir başlangıç etabı vardır. Kiev Rusya'sının Hıristiyanlaştırılması, dönemin düşünce insanları üzerinde fikirlerinin oluşmasında büyük öneme sahiptir. Bu döneme kadar eski Rusya arazisine yerleşmiş doğu Slavları boyları pagan inanışlara ve onların tanrılar kültü ile tasvir olunmuş farklı tabiat güçleri ve atalar kültürüne bağlı idiler⁴⁶. Kiev Rusya'sında 988 yılında Hıristiyanlığın resmi olarak kabul etmesiyle birlikte merkezi kilisenin dini metinleri eski Rusçaya tercüme edildi ve felsefe hakkında da böylece ilk fikir edinilmiş oldu⁴⁷. İstanbul menşeli faaliyet gösteren ilk din adamları, din ve devlet işlerine kendileriyle beraber okuryazarlığı soktular. Hiç şüphesiz Moskova Rusya'sının kuruluşuna kadar ve sonrasında da uzun bir sürede temelde Rus okuryazarlığı kilisenin koyduğu sınırlardan uzağa gidemedi, saray ve bürokratik hayatla sınırlı kaldı⁴⁸.

Meselenin zor tarafı, beş asırdan fazla bir süre Kiev Rusya'sında felsefi düşünce orta çağ toplumunda varlığını sürdürdü, bu durumda toplum için karakteristik olarak hüküm süren belirleyici unsur dindi. Buda politika, ahlak, sanat, varlık ve felsefe gibi hayatın tüm alanlarında kendini gösterdi⁴⁹. Bu dönemi Rus tarihçi V. İkonikov şu sözler ile ifade ediyor: “Sözün en katı manası ile XVII. yüzyıla kadar hatta XVII. yüzyılı da kapsayacak şekilde, Rusya'da bilim olmadı. O zamanki yazınsal faaliyetlerimiz tam olarak kilise yazıcılığı “knijnost”⁵⁰ ismi ile karakterize

⁴⁶ L. N. Stoloviç, *İstoria Ruskoy Filosofii*, Moskova 2015, s. 11.

⁴⁷ N. O. Losskiy, *İstoria Ruskoy Filosofii*, Moskova 1991, s. 15.

⁴⁸ A. İ. Videnskiy, A. F. Losev, E. L. Radlov, G. G. Şipet, *Oçerki İstorii Ruskoy Filosofii*, Ural 1991, s. 225.

⁴⁹ A. D. Suhov, *Ruskaya Filosofiya: Asobennosti, Traditsii, İstariçeskie Sudbi*, Moskova 1995, s. 16.

⁵⁰ Knijnost “Книжность” - Kitaplara ve kitapların teorik bilgisine aşırı derecede bağlılık.

olunuyor. Kilise yazıcılığının dine karşı münasebeti çok dar bir çerçevede olduğu için doğal olarak da kendisi bu ilişkinin bir sonucu oldu. Bu durum aynı zamanda okulların karakterini, kitapların içeriğini ve genelde de bilginin seviyesini göstermektedir”.⁵¹ Kiev Rusya’ında felsefi bilgisinin herhangi bir ölçüde tablosunu oluşturacak materyal maalesef kaynaklarda mevcut değildir. Fakat ortaya konulan olgular XI ve XIII. yüzyıllarda Kiev Rusya’sındaki kilise yazıcılığının ortaçağ literatüründen iyi derecede haberdar olduklarını, Hıristiyanlığın yanı sıra muayyen ölçüde Antik Yunan idealini de alabildiklerini iddia etmeye imkân veriyor⁵².

Felsefe alanında ilk profesyonel eğitim kurumları Rusya’da XVII. ve XVIII. yüzyıllarda kurulmaya başladı, XVIII. yüzyıl Avrupa da “Aydınlanma Çağı” olarak adlandırılıyordu. Rusya’da aydınlanma çağı hiç şüphesiz birçok yönü ile I. Petro’nun reformları ile yakından ilişkilidir⁵³. I. Petro’nun reformlarının amacı Avrupa kültürünün yüksek dozda aşılması yoluyla Rusya’dan büyük ve kültürlü bir devlet kurmaktı. Mecaz anlamda Rusya’nın vücudu Petro zamanında oluşturuldu, fakat yeni Rusya’nın ruhu önemli ölçüde sonradan uyandırıldı⁵⁴. Nihayet Rusya’nın Avrupa’ya farklı bir kültür olarak görebilmesi için Petro Avrupa’ya bir pencere açtı. Bu kültür Rusya için kontak kurulması gereken ve içinde kendisini görebileceği kendine özgü bir aynaydı. Başka bir deyişle Rusya’nın dünyanın tarihsel sürecinde kendi gelişim ve yeri ile birlikte problemlerinin çözümünü bulacağı bir kültürdü. Rus entelektüeller için Avrupa kültürü öykünülecek bir model oldu.

Yeni aydınlanma kültürünün yayılması Avrupa’ya eğitim için gönderilmiş gençler ve Avrupa’dan davet edilmiş bilim adamlarının açtığı genel ve özel eğitim amaçlı okulların sayesinde oldu⁵⁵. Petro’nun reformları yeni oluşmaya başlayan aydın zümresinin önüne iki hedef koydu. İlki Avrupa ile eşit seviyede konuşabilmek için onun ulaştığı uygarlık seviyesine ulaşmaktı. Petersburg Bilimler Akademisi’nin (1725) ve daha sonra Moskova Üniversitesi’nin açılması (1755) ile ilk hedefin yolunda ciddi ilerlemeler kaydedildi. Batı dünyasından bağımsız olarak oluşan bu

⁵¹ Videnskiy, Losev, Radlov, Şipet, *Oçerki İstorii...*, s. 226.

⁵² A. Galaktionov, P. Nikandrov, *İstoria Ruskoy Filosofii*, Moskova 1961, s. 27.

⁵³ Stoloviç, *İstoria Ruskoy Filosofii...*, s. 29.

⁵⁴ S. A. Levitskiy, *Oçerki Po İstorii Ruskoy Filosofii*, Moskova 1996, s. 46.

⁵⁵ A. A. Galaktinov, P. F. Nikandrov, *Russkaya Filosofiya IX-XIX vv.*, Leningrad 1989, s. 65.

bilimsel zeminde G. G. Şpet'in de belirttiği gibi bu ortam tüm keskinliği ile ikinci hedefi ortaya koydu; Avrupa'ya karşı olan ilişkide kendi özünün bilincinde olmak ve kendi gelişiminin yolunu belirlemek⁵⁶. Petro'nun reformları ve takip eden hanedanlar doğal olarak oluşan bu süreçte milli tepkilerden kaçamadı.

Petro'nun reformları, parçalanmış Rus toplumunu birbirine karşı duran iki farklı yapıya dönüştürdü. Bunlardan ilki ünlü tarihçi V. A. Kuluçevski tarafından "esas, öz" diye adlandırılan birlik, kolektiflik ve sosyal adalet prensiplerine yönelenlerdi. Rus örfü, Ortodoksluğun ortaya koyduğu saadet, fedakârlık, sabır ve insanlık, bunlar hali hazırda ki ilk yapının etik idealleriydi. Diğer yapı ise "medeniyetti" bu yapı devlet tarafından yetiştirilmiş batı tipi gelişimdi. İdealleri Avrupalı fikir adamlarının etkisi altında oluşmuş ve en başından rasyonalizm ve bireycilikte temellenmişti Rusya'daki bu bölünme onun XVIII. ve XX. yüzyıllarda ki gelişimini belirleyen en önemli faktör oldu, bu sayede Rusya'nın yolunun arayışına ve felsefi düşünceye de hizmet etmiş oldu. Özellikle bu kırılma Slavseverler ve Batıcıları⁵⁷ karşı cephelere dönüştürdü.

"Slavseverler", "Slavyanofil" sözü XIX. yüzyılın başından itibaren Rus edebiyatında Rus-Slav kültürüne ve aynı şekilde kilise Slav diline yönelmiş kişiyi ifade etmek için kullanılmaya başlamıştır. Örneğin Rusya'nın Petro'ya kadar olan geçmişini idealleştirmiş ve eski Slav dilini Rus dilinin başlangıcı ve kökü olarak incelemiş olan amiral A. S. Şişkov Slavsever olarak adlandırılmıştır⁵⁸. Bu adlandırmayı ünlü Slavseverlerden Aleksey Hamyakov şöyle açıklıyordu: *Bazı dergiler alaycı bir şekilde bizi Rusçada Slavsever anlamına gelen yabancı adlandırma tarzında oluşmuş "Slavsever" olarak adlandırıyor. Ben kendi adıma bu adı kabul etmeye hazırım. Fakat Rus toplumsal fikrinin belirli bir akımı olarak Slavsever kavramı ilk kez 1843 yılında V. G. Belinskiy tarafından kullanılmıştır*⁵⁹.

⁵⁶ L. İ. Navikova, İ. N. Sizimskaya, *Ruskaya Filosofya İstorii*, Moskova 2000, s. 42.

⁵⁷ G. V. Jigunova, "Natsionalnoe Samozoznanie Ruskogo Naroda v Filosofii Slavyanofilstva", *Vestnik MGU*, Tom 9, No 1, Moskova 2006, s. 53.

⁵⁸ Staloviç, *İstoria Ruskoy Filosofii...*, s. 109.

⁵⁹ M. D. Çadov, *Slavyanofili i Narodnoe Prestavitelstvo*, Harkov 1906, s. 3; L. Ye, Şapaşnikov, *İdeologia Slavyanofilstva i Savramennoe Provoslavie*, Moskova 1985, s. 5.

XIX. yüzyıl genel manada tüm dünya için kritik geçen bir süreçti, Fransa'da devrimci dönüşümün çöküşü, Napolyon'un Avrupa savaşında yenilişi, batının dinsel karmaşası, Paris'e kadar geçilen yolun tüm Avrupa'da Rus askerlerine açılması, orijinal Rus felsefi ve toplumsal düşüncenin oluşmasında katalizör rolü oynadı⁶⁰. Özellikle bu dönemdeki "kurtuluş" savaşı adını alan 1812 yılındaki savaş, Rusya'daki toplumsal hayat ve ideolojinin gelişmesine büyük bir ivme kazandırdı. Büyük ölçüde Rus insanı, Rus ordusunun batıya hareketi ile aracısız bir şekilde Avrupalı hayata uzana bildi. Bu Batı Avrupa ile olan canlı tanışma XVIII. yüzyılda ortaya çıkan batı merakından daha çok Rus ruhunu etkiledi⁶¹. Bununla birlikte 1812 kurtuluş savaşı, bünyesinde Slav bilincinin doğduğu özü, Rus toplum hayatında hazırladı, buda Slavseverliğin hayati kaynaklarından biri oldu. Böylelikle Rus insanının önünde kendi ulusal kaderini belirleme ve milli eğilim sorusu oluştu.

XIX. yüzyılın ilk çeyreği, 14 Aralık 1825 yılındaki devrimci isyana katılan Dekabristlerin etkilendiği aydınlanmacı fikrin, entelektüeller arasında yaygınlaşması olarak nitelenmekte. Doğal toplumsal dönüşümün politik şartlarda imkânsızlığı Rus entelektüellerinin toplumsal istek ve etkinliklerinin sınırsız vücut bulabildiği edebi ve felsefi düşünceye geçmesine sebep oldu. Dönemin kaynaklarına göre özellikle bu yıllarda önce Moskova sonra ise Petersburg'da Batıcı (Zapadničestvo)⁶² ve Slavsever çevrelerinde tartışmalar başladı. Bu dönem Rus milletinin milli bilincinin yükseldiği yeni etap olarak tespit edilebilir⁶³.

⁶⁰ Anton Vasilev, *Gosudarstvenno-Pravoy İdeal Slavyanofilov*, Moskova 2010, s. 16.

⁶¹ Vasilij Zenkovskiy, *İstoria Ruskoy Filosofii*, Raritet 2001, s. 136.

⁶² **Baticılık (Западничество)**, Slavyanofiller ile olan polemikte 1840 lı yıllarda şekillenmiş Rus sosyo-politik fikir akımı. Rusya'nın Batı Avrupa ülkelerinden tarihi geri kalmışlığını aşmak için Batıcılar, batı medeniyeti tarafından gösterilen ya da tecrübe edilen yönde Rusya'nın gelişimini öngörüyorlardı. Baticılık ortaya çıktığı an itibariyle tek bütüncül bir dünya görüşü ortaya koymadı, yegâne sosyo politik düşünce çerçevesinde birkaç akıma ayrıldı. 1830'lu yıllarda Rusya ve Avrupa antitezini ortaya koyan P. A. Çadayev baticılığında kurucusu oldu. Baticılığın temsilcileri arasında V. G. Belinskiy, A. İ. Gertsen, N. P. Agarev, T. N. Granovskiy, İ. S. Turgenyev, V. A. Milutin, İ. İ. Panayev gibi birçok isim sayılabilir. Baticılık taraftarları ülkenin Avrupalılaşması, toprağa bağlı köleliğin kaldırılması, burjuva özgürlüklerinin saptanması, basın özgürlüğü yanında geniş ve tüm taraflarıyla sanayinin gelişmesi taraftarlardı. Bu yönüyle Rusya'nın gelecekteki ilerici gelişimini sağlamış olan I. Petro'nun reformlarına Batıcılar yüksek değer veriyorlardı. Batıcılar edebiyat sahasında realizm savunucusu olarak da N. V. Gogol'ü destekliyorlardı. Ateçestvenniye Zapiski ve Savremennik bilinen en önemli dergileridir.

⁶³ Jigunova, "Natsionalnoe Samosoznanie...", s. 54-55.

1812 vatan muharebesinden hemen sonra Moskova'da bir kısım edebiyat salon ve çevreleri oluşmaya başladı. Bunlardan en çok bilinenleri; Bilgeler Cemiyeti (1822-1825), Stankeviç Grubu (1832-1839) ve Gertsen Grubu (1832-1839) Tüm bu çevre ve guruplarda felsefi tartışmalar bir soru etrafında yoğunlaşıyordu: *Rusya'nın kaderi ne olacak ve Tanrı bu konuda ne düşünüyor?* Bu çevrelerde gelecek ideallerin ortaya konduğu ve halk kültür tarihini bütüncül kapsamaya gayret eden genel dünya görüşleri kristalleşmeye başladı⁶⁴. Adı geçen guruplardan biri olan Bilgeler Cemiyeti 1823 yılı itibari ile var olmaya başladı ve ünlü müdavimleri arasında V. F. Odaevski, İ. B. Krievski, S. P. Şeviren, M. P. Pogodin, A. İ. Koşevlev ve bir kısım diğer aydın bulunuyordu. Cemiyet üyelerinin birçoğu Dış İşleri Bakanlığı arşivinde çalışıyordu, bu duruma binaen A. S. Puşkin onları *arşivci gençler* diye adlandırdı. Bilgeler Cemiyeti, Slavsever hareketini yaklaşık olarak hazırladıktan sonra 14 Aralık 1825 Dekabirist ayaklanmasından sonra varlığını bitirdi⁶⁵.

Slavsever dünya görüşünün şekillenmesi, Batıcılar ve Slavseverler arasındaki polemik konusu olan, kendine özgü gelişiminin yolu meselesi ile sıkı ilişkilidir⁶⁶. Felsefe ile donanımlı genç Rus düşünürler somut ve bilinçli Rus varlığının anlamı üzerine sorular sormaya başladılar ve fikri yönden ayrılmalar başladı. Bunlardan bir kısmı, Rusya'nın ileri Avrupa devletlerinden geri kaldığını ve öğrenmeyi batıdan devam ettirmesi gerektiğini ifade ediyordu. Diğer grup ise tam aksi, Petro'nun reformlarının etkisi ile Rusya'nın kendi öz kültür yüzünü kaybettiğini, Rusya'nın iyi bir durumda dünyaya kendi yeni sözünü söyleyebilmesi için eski ilk Rus yaşayış ve kültürünü kendi bünyesinde yeniden canlandırması gerektiğini düşünüyorlardı. Her iki grupta vatanlarına karşı sevgi hisleri ile bağlı olabiliyorlardı, fakat kültür ve felsefi eğilimleri tamamen birbirinden farklıydı. Gertsen'in ifadesi ile *kalplerimiz beraber çarpıyordu fakat kafalarımız iki başlı kartalın kafası gibi farklı yönlere bakıyordu*⁶⁷.

Ancak her şeyden önce, Batıcılar ve Slavyanofiller arasındaki sorunsalı belirlemeden önce, her iki grubunda oluşmasında Çaadaev'in oynadığı rolü

⁶⁴ T. İ. Blagova, *Rodonaçalniki Slavyanofilstva, A. S. Hamyakov i İ. V. Kireyevskiy*, Moskova 1995, s. 14.

⁶⁵ Vasilev, *Gosudarstvenno-Pravoy...*, s. 19-20.

⁶⁶ Staloviç, *İstoria Ruskoy Filosofii...*, s. 109.

⁶⁷ Levitskiy, *Oçerki Po İstorii Ruskoy...*, s. 50.

belirlemek gerekir. Daha 1820'li yılların sonlarında Çaadaev *Rusya ve Avrupa* anti tezini ortaya koymuştu, Çaadaev'e göre Avrupa maddi ve yaşansal ilişkilerde bayındır, düzenli ve *ahlaki terbiye görmüş*. Ona göre Avrupa değerler bütünüünün temelinde şunlar bulunuyordu; *ail, özüne bağlılık, idealler görevi, özgürlükler, toplumsal ve bireysel sorumluluk, diğer kültür gruplarına karşı sabır*. Rusya tüm bu değerlerden mahrum olduğu gibi kültürel hayatın formu ile şekillenmemiş bir keyfiyet Rus hayatında hüküm sürüyordu. Rusya'da kaba güç kültüne boyun eğen tüm köleler benlik onurundan yoksundurlar. Ruslar anlayamama duvarı ile dünyanın kalanından ayrılmışlardı⁶⁸.

Çaadaev'in çağdaşlarının birçoğu ve Rus sosyal düşünce tarihi araştırmacılarının fikrine göre, Çaadaev'in⁶⁹ fikirleri özellikle ilk *felsefi mektupta* ifade edilenler, Slavsever ideolojinin oluşmasında büyük rol oynadılar. Bu mektup ve yayımlanan diğer felsefi mektuplar Slavseverler içinde merkezde olan Rusya'nın gelişimi problemi ve onun Batı Avrupa karşısındaki ilişkisi problemini⁷⁰. 1836 yılında *Teleskop* adlı dergide ilk kez Çaadaev'in, Rusya'nın tarihi kültürel anlamını şüphe götürmez bir biçimde yadsıdığı ve Rusya'nın öz varlığını *dünya üzeride bir boşluk, eksiklik, yanlış anlama* olarak isimlendirdiği ünlü ilk felsefi mektubu yayımlandı. Adı geçen mektup şaşkınlık verici bir etki yaratırken var olan tartışmanın da alevlenmesine yardım etti. Batıcılar ve Slavseverlerin çevresinde ortaya çıkan bu tartışmada gruplar tamamen düşman kamplara ayrıldılar⁷¹.

Doğal olarak, Rus milletinin pasiflik ve kapalılığının eleştirisi, Ortodoksluğun çiğnenmesi geleceğin Slavseverleri arasında ciddi bir rahatsızlık yarattı. Muhtemelen bu yüzden Slavseverlerin ilk eserleri Çaadaev'e ve sonradan devam eden muhalif

⁶⁸ Blagova, *Rodonaçalniki Slavyanofilstva...*, s. 14,15.

⁶⁹ Çaadaev Petr Yakoleviç (1794-1856), Rus sosyo-politik yazı ve düşünce adamı. 1821 Rus-Fransız savaşına katıldıktan sonra Çaadaev 1823-1826 yıllarını yurt dışında geçirdi. Tarihi felsefe görüşünün oluşmasında sosyo-Hıristiyan Katolik providentialist fikir ciddi etkili olmuştur. Başlıca eseri olan "Felsefi Mektuplarda" Rusya'nın dünya tarihinden ayrılan yanları yanı sıra, onun dini durgunluğu, ulusal olarak kendini beğenmişliği ve Rusya'nın tüm bunların anlaşılması ve düzeltilmesine engel olan yukarıdan inme tarih bilincini dile getirdi. 1836 yılında yayımlanan ilk mektuptan ötürü Teleskop adlı dergi kapatıldığı gibi yukarıdan gelen emirle Çaadaev deli ilan edildi. Buna karşılık Çaadaev 1837 yılında kaleme aldığı "Deli'nin Savunması" aslı yazısında yöneltilen suçlamalara cevap verdi.

⁷⁰ Z. A. Kamenskiy, *Filosofia Slavyanofilov. İvan Kirievskiy i Aleksey Hamyakov*, Sankt-Peterburg 2003, s. 330.

⁷¹ Levitskiy, *Oçerki Po İstorii Ruskoy...*, s. 51.

batıcılara cevap olarak yazıldı. Slavsever akımının var olan geleneğe göre toplumsal düşüncede ortaya çıkışı A. S. Hamyakov ve İ. V. Kirievskiy arasında 1838-1839 yıllarındaki makale değişimi ile bağlantılıdır. Bir akım olarak Slavyanofilizmin ve Slavsever çevrenin oluşum tarihi olarak 1839 yılını temel almak yerinde olacak. Bu tarihten evvel bir sistematik görüş olarak Slavseverlerden bahseden bir kaynak yok. Bu tarihe kadar Slavsever görüşün gelecekteki üyeleri elbette yaşadılar ve faaliyetlerde bulundular fakat bu kişileri 1839'a kadar Slavsever olarak adlandıramayız⁷².

Aleksey Stepanoviç Homyakov *Eski ve Yeni Hakkında* isimli broşüründe Rusya tarihi ile ilgili Moskova periyodunu ele alıp, keskin paradoksları incelerken Rus milletinin özgün gelişiminin nispi temelleri hakkında bazı düşüncelere ulaştı. A. S. Hamyakova göre *eğer Rusya'nın geçmiş hayatında iyi ve verimliliğe dair bir şey yoksa o zaman bizim her şeyi başka milletlerin hayatından, onların teorilerinden, kültürlü örnek ve işlerinden ayrıca ihtirashı çağdaşlarımızdan almamız gerekecek. İşlerimize cesaretle koyulabiliriz, yabancı kazanımları evcil hayvanlarımıza aşılabiliriz, toprağı tekrar sürebiliriz, kendimize hiçbir tohum saklamayabiliriz ve başarısız olduğumuz zaman ne kadar kötü olursa olsun eskiden daha kötü olmayacak düşüncesi ile vicdanlarımızı teskin edeceğiz. Eğer ki tam tersi, her iyiliğin, her doğrunun tükenmez hazinesi eski Rus dönemleri olursa o zaman bizim işimizin karakteri de değişecek ve her şey daha kolay olacak... Sadece eskiye dair olanı yeniden ortaya çıkarıp diriltmek gerekiyor.* Hamyakov ve Kiriev'in makaleleri canlı tartışma konularına dönüşürken o yıllarda Moskova'da bulunmayıp konuyla ilgili olanlara dahi gönderildi⁷³.

Slavseverlerin temel tezlerinden bir tanesi de batıdan farklı olarak Rusya'nın kendine özgü tarihi gelişim yolunun ve Rusya'nın büyük tarihi misyonunun kabul edilmesinden ibaret idi. Rusya'nın kendine özgünlüğü ve tarihi yolunun benzersizliğini Slavseverler Ortodoks dininde ve dünyanın Ortodoks algılanışı ile beraber görüyorlardı. Hali hazırda meydana gelen bu görüşe göre kır toplumuna

⁷² Vasilev, *Gosudarstvenno-Pravoy...*, s. 24,25; S. Dmitriev, "Slavyanofili i Slavyanofilstva" *İstoric Marksist*, 89/1, Moskova 1941, s.87.

⁷³ Vasilyev, *Gasudarstvenno-Pravoy...*, s. 24,25; Dmitriyev, "Slavyanofili i Slavyanofilstva...", s. 87.

yüksek görevler verirken sınıf farkının ortadan kalkması öngörülüyordu. Slavseverler bu yapıdan hareketle I. Petro tarafından uygulanan reformları ve onun ülkeyi Avrupalılaştırma politikalarını da zararlı sayıyorlardı. Slavseverlere göre XVIII. yüzyılın başlarında ülke üzerinde yapılan zorlama ile yabancı adet, kural ve töreler kabul ettirildi. Bu şekilde iktidar kendini halka karşı konumladığı gibi devlet ve aydın zümresini de milli özden kopardı, yabancı zevk ve gelenekler güçlendirildi, Rusça hor görülmeye başlandı. Tüm bunları Slavseverler, gerçek halk ruhuna karşı olarak görüyorlardı⁷⁴.

Slavyanofilizm'in çıkış noktası tüm yabancı akımlara, etkileşimlere karşı *milli protesto* duruşuydu. Bu duruş erken Slavseverler için karakteristik olmanın yanı sıra Gertsen'e göre: *Slavenizm ya da Russtisizm bir teori yada öğretisi değildir, milli his hakareti, kara bir hatıra gibi, daha doğrusu bir iç güdü olarak, I. Petro'nun ilk sakalı tıraş ettirdiği günden beri sadece yabancı etkiye karşı var olmaya başlamış bir eğilimdir*⁷⁵. Gertsen vermiş olduğu sakal örneğiyle I. Petro zamanında alınmaya başlanan Avrupa yaşam tarzına gönderme yapmıştır. Zira I. Petro istediği Avrupa tarzı yaşamı Rusya'da hayata geçirebilmek için elbise, sakal tıraşı, toplum yaşamındaki tedbir ve gelenekleri düzenleyen yasalar çıkardı. Slavseverler bu durumdan ciddi manada rahatsızlardı ve birçok ortamda bu rahatsızlıklarını dile getirdiler. Elbise ve sakal konusunda rahatsız olanlardan biri de Yu.F. Samarin'di, konuyla ilgili rahatsızlığını şöyle dile getiriyordu: *"Rus elbisesi! Humm... Bu şaka değil! Meseleye iyi anlam verin... Örneğin Zipun, milli elbise, sakal sıradan insanın aidiyetidir, murmolka köylünün başlığı bunların hepsi eğitimli soylunun üzerinde. Evet, biliyor musunuz bu ceketlerin altında ne saklanıyor, bu imadır, işaretler, semboldür. Hâkimiyet nasıl bakıyordu elbiseye? I. Petro Rusları Rus elbisesinden vazgeçirmek istedi. I. Petro sürgünle, vergiyle ve alayla sakalı ve kaftanı takibe aldı. Tüm girişimleri Slavseverler bir nevi özden Rus milli değerlerinden koparma olarak kabul ediyorlardı*⁷⁶.

⁷⁴ Zıryanov Aleksandr Vasileviç, "Slavyanofili Vzgljad iz 21 Veka", *İstoria v Podrobnostyah*, No: 5 (59), May, Moskova 2015, s. 9.

⁷⁵ G. A. Maksimoviç, *Uçenie Pervih Slavyanofilov*, Kiev 1904, s. 3.

⁷⁶ Yu. F. Samarin *Statyi. Vospominania. Pisma 1840-1876*, edit. T. A. Medoviçeva, Moskova 1997, s.69.

Erken dönem Slavseverlere göre batı kültürünün belirleyici karakteristiği rasyonalizmdi. Batı insanının manevi dünyasındaki zayıflık, kısırlık da bu rasyonalizmin bir sonucuuydu. Slavseverler Rus tarihinin, Rus hayatının, milli bilincin ve kültürün bütünde özgün bir değerinin ve perspektifinin olduğunu ifade ediyorlardı. Ortodoksluk bünyesinde bulunan Rus kültürünün yüksek ahlak potansiyeli, Rusya ve tüm Slav dünyasına tarihi gelişim çerçevesinde öncü bir konum vermeliydi⁷⁷. Slavseverlerin en bilinenlerinden olan Kirievski ve Hamyakov Rusya'yı Ortodoks yaşamın ilk zamanlarına döndürmeyi, bu kültürü geliştirmeyi ve ayrıca batıdan ise sadece olumlu gelişmeleri almak gerektiğini düşünüyorlardı. Diğer yandan Hamyakov batıyı kutsal mucizelerin ülkesi olarak adlandırırken Kriyevski ilk dergisini *Avrupalı* diye adlandırıyor ve batıyı çok iyi tanıyorlardı. Onların itici gücü tamamen batıya karşı olan nefretten ziyade Rusya'nın özgün varlığı meselesi idi. Onlar gelecekteki Rus kültürünün, Avrupa kültürünün başlangıçta ki bütün olumlu yanlarını alırken özünde Ortodoksluğu da asimile edeceğine inanıyorlardı⁷⁸.

Slavsever öğretisi bünyesinde General Uvarov tarafından şekillenen ve Rus hayatının ayakları olan Ortodoksluk, mutlakiyet ve milliyetçilik de kedisine yer buluyordu. Fakat Slavseverler her ne kadar iktidar doktrinine yakın olsalar da onların milliyetçilik algısı resmi milliyetçilik anlayışı ile özdeş tutulamaz, belirtilen prensipler Slavseverler için farklı anlam içeriyordu. Bu şekilde Slavseverler otokrasiyi savunurken aynı zamanda halka içerdeki doğruları arama şansıda veriyordular. Slavseverler, Ortodoksluğu ortak yaşamın temel prensipleri olan sevgi ve birlik ile ilişkilendiriyorlardı, *millet* ise onların dünya görüşünde iktidar tedbirlerinin bir malzemesinden ziyade, aktif bir güç olarak görüyorlardı. Bunlardan başka toplumda var olan düzene karşı memnuniyetsizlik, hatta geçmişe dönme isteği prensip olarak erken Slavseverleri resmi milliyetçilik görüşünden farklılaşıyordu.

Slavseverler felsefi görüşlerinde yerli kültürü milli kaynaklarına bilinçli dönüşünün mücadelesini veriyorlardı, onların görüşlerinin temelinde aracısız Avrupa'yı tanımak ve Avrupa'ya karşı eleştirel bir yaklaşım vardı. Slavseverler Rus ve Batı Avrupa kültürünün tipik farklılaşan yönlerini de ortaya koyuyorlardı, onlar

⁷⁷ Blagova, *Rodonaçalniki Slavyanofilstva...*, s. 17; Çadov, *Slavyanofili i Narodnoe Prestavitelstvo* s. 3.

⁷⁸ Levitskiy, *Oçerki Po İstorii Ruskoy...*, s. 51,52.

Ortodoks medeniyetinin mirası üzerinde orijinal kültür ve toplum tipini bulup belirlemek istiyorlardı⁷⁹. Slavseverler gerici tip Rus milliyetçileri gibi batı düşmanı değillerdi, onların çoğu Avrupa ile aydınlanmıştı. Onlar Rus milleti ve Rusya'nın büyük eğilimine inanıyor, doğrunun bu eğilimde olduğunu düşünüyor ve bu eğilimi karakterize etmeye çalışıyorlardı, tüm mana ve hizmet bu çabada idi⁸⁰.

Slavsever düşüncenin belirli dönemlere ayrılması tartışmalarına girmeden muayyen tarihler ile onu gelişim dönemlerine ayıralım:

1. 1838-1848 yılları Slavsever dünya görüşünün biçimlenmesi, nispeten din ve aklın oranları, düşünce özgürlüğü ve maneviyatın değeri ve Rusya'nın tarihteki kendine özgü yolu hakkındaki okumalar önemli yer tutar. Özellikle bu tarihlerde Slavsever fikirdaşların dar bir çerçevede dayanışması birleşmesi meydana geliyor. Bunlar A. S. Hamyakov, İ. V. ve P. V. Kirievski, K.S. ve İ. S. Aksakov⁸¹, Y. F. Samarin ve A. İ. Koşevdir. Adı geçen düşünürler 1848 ve 1855 yıllarında iki defa üyeleri oldukları bu felsefi çevrenin bir programını yazma girişiminde bulundular fakat bu konuda başarılı olamadılar. Bununla beraber 50'li yılların sonunda Batıcı ve Slavseverler arasındaki kırılmada netleşti. K. S. Aksakov ve V. G. Belinskiy ile T. G. Granovski ve A. İ. Gertsen ise Y. F. Samarin ve A. S. Hamyakov ile karşılıklı cephelerde yer alıyorlardı⁸².

2.1855-1861 yılları Slavseverlerin, köylülerin özgürleştirilmesi ve devlet idaresindeki reformların hazırlanmasına katıldıkları yıllardır. Bu dönemde K. S. Aksakov ve Y. F. Samarin köylülerin özgürleşmesini temel alan bir dizi projeyi iktidara sunmuşlardır. 1856 yılında İ.V. Kirievski'nin ardından 1860 yılında A. S.

⁷⁹ Jigunova, "Natsionalnoe Samozoznanie...", s. 55.

⁸⁰ N. A. Berdaev, *Russkaya İdea Osnovnie Problemi Ruskoy Mıslı 19 Veka i Naçala 20 Veka. Sudba Rossii*, Moskova 2010, s. 39.

⁸¹ **İvan Sergeyeviç Aksakov** – Ünlü Slavsever yayıncı 26 Eylül 1823'de Ufa'da bulunan Nadejin köyünde (Kuroedov) doğdu. 1838-1842 yıllarında Petersburg hukuk bilimi okulunu bitirdikten sonra, 40'lı ve 60'lı yıllarda serfliğin ve idam cezasının kaldırılması çalışmalarına katıldı. Rus, Ruskaya Beseda, Moskova ve Den gibi dergi ve gazetelerin redaktörlüğünü yaptı. 1858-78 yılları arasında Moskova Slav Yardımlaşma Cemiyeti'nin başkanlığını yaparak büyük bir güce ulaştı. Makalelerinde ve konuşmalarında monarşi ve Ortodoksluk taraftarı olarak Slavseverlik ve Panславizm fikrinin propagandasını yaptı. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra iktidara getirdiği ağır eleştirilerden ötürü Moskova'dan sürgün edildi. Daha sonra Moskova'ya dönen İ. Aksakov 26.01.1886 tarihinde öldü.

⁸² Vasilev, *Gosudarstvenno-Pravoy...*, s. 27-28; Dmitriev, "Slavyanofili i Slavyanofilstvo...", s. 88.

Hamyakov'un ve K. S. Aksakov kardeşlerin vefatıyla Erken Slavseverler dönemi de kapanmış oldu.

3.1861-1875 yılları genç (geç) Slavseverlerin eser verdiği ve A. İ. Koşolev, İ. S. Aksakov, Y. F. Samarin'in Slavsever ideallerinin popülerleştirildiği, eski Slavseverliğin yerini, militarist milliyetçilik ve reaksiyoner Panslavist fikrin aldığı bir dönemdir. Yeni Slavyanofilizm'de dış politika meselelerine ilgi iç politika meselelerinin de üzerinde ilgi görüyor⁸³.

Erken Slavseverler Panslavist değillerdi, yani tüm Slavları birleştirmek gibi bir fikirleri yoktu. Rusya'nın özgünlüğünü, her şeyden önce Rus milletinin tarihi kaderini Ortodoksluk ve kendine özgünlük ile ilişkilendiriyorlar, güncel politika ile de ciddi bir bağı yoktu⁸⁴. Panslavizm ve Slavyanofilizm birbiriyle sıkça karıştırmak gibi bir genel kabul vardır. Panslavizm Slavyanofilizm'in politik bir izdüşümü olmakla beraber Slavseverlerin de uzak kaldığı bir konu değildir⁸⁵. Fakat ilginçtir 1830'lu yılların başında Slavseverlere kadar olan dönem zarfında Hamyakov'un eserlerinin içinde Ruslaştırma olan ciddi manada Panslavist karakter vardı. *Kartal* adlı şiirinde (1832) şair sanki iki başlı kartalı soydaşlarını, küçük kardeşlerini yabancı boyunduruğundan kurtarmaya çağırıyordu.⁸⁶ Doğrusu Hamyakov gençlik yıllarında tüm Slavların Rusya egemenliği altında birleşmesini istiyordu fakat Slavseverler Rus kültürünün milli Ortodoks gelişimi ile daha çok ilgiliydiler. Messianizm onları emperyal devlet karakterinden daha çok milli kültüre taşıdı⁸⁷.

Slav Fikri, Slav Sorunu, Slav Dayanışması, Slav Birliği, Slav Bütünlüğü gibi ifadeler iki yüzyıldan fazla bir süredir varlıklarını sürdürmekteydi, bazıları ise çok sonraları ortaya çıktı *Panslavizm, Avstroslavizm, Yugoslavizm*, gibi benzer tip ve içeriğe sahip olan ifadeler. Bu kavramlar bet bir açıklamaya sahip olmasalar da modern bilimsel terminoloji için elverişlidirler, göreceli olarak bir taraftan geleneğin

⁸³ Vasilev, *Gosudarstvenno-Pravoy...*, s. 27-28; Dmitriev, "Slavyanofili i Slavyanofilstva...", s. 89.

⁸⁴ Stoloviç, *İstoria Ruskoy Filosofii...*, s. 110.

⁸⁵ Levitskiy, *Oçerki Po İstorii Ruskoy...*, s. 52.

⁸⁶ B. F. Egorov, "O Natsionalizme i Panslavizme Slavyanofilov", *Slavyanofilstvo i Sovramennost*, Sankt-Petersburg 1994, s. 25.

⁸⁷ Levitskiy, *Oçerki Po İstorii Ruskoy...*, s. 53.

gücü diğer taraftan ilgili olayların karmaşıklığı ile bugüne değinde yeteri kadar geniş ölçüde kullanılmışlardır⁸⁸.

Slav sorunu, Slavseverlerin politik dünya görüşlerinin daima bir parçası olduğu gibi, ilginin derecesinde de daima bir artış söz konusu oldu. 1850'li yılların ortasından itibaren Slavların (öncelikle Ortodoks Balkan Slavlarının) tarihi kaderleri ile alakalı sosyal düşüncenin oluşmasında anahtar rollerden bir tanesi de İ. S. Aksakov'a aittir. Daha önceleri tarih literatürde de belirtildiği gibi, Slavseverler Roma-Cermen batıya ve Rusya'ya karşı dururken, aynı zamanda başında Rusya'nın bulunduğu Doğu Avrupa Grek-Slav dünyasının kendine özgü misyonu ile ilgili fikri propagandayı da devam ettiriyorlardı. Osmanlı imparatorluğu idaresi altındaki Ortodoks halkın milli bağımsızlık savaşına karşı Rusya'nın tutumu meselesi I. Nikola'nın çarlığı zamanında tartışılan en keskin jeopolitik konulardan birisiydi⁸⁹. 1853 yılı savaşın arifesinde I. Nikola Türk hâkimiyeti altındaki Ortodoksların bağımsızlaştırılmasından ziyade onların savunulması gerektiğinden bahsediyordu, I. Nikola'nın Balkan Ortodoksluğuna gösterdiği ilgiye binaen vefatı Moskva'da ki muhafazakâr çevrelerde "*hakiki Hristiyan'ın vefatı*" olarak nitelendi. Fakat 1870'li yıllarda Balkanlarda politik anlaşmazlıkların gerginleşmesi ve Panslavist fikrin resmi nitelik kazanması ile birlikte iktidar çevrelerinde güney Slavlarının bağımsızlaştırılması ideali yaygınlaşmaya başladı⁹⁰.

Geç dönem Slavseverlerin birçok temsilcisi gibi İ. S. Aksakov ve V. İ. Lamanski'de Rus dış politika sorununa ve onun Slavsever akım için öncelikli mesele olması için 1860'lı yıllar ile birlikte Slavseverlerin Slav sempatisi de nihai bir hal almaya başladı. Bununla beraber Slavseverler Rusya'nın iç politika ve ekonomik reel

⁸⁸ V. A. Dyakov, "İdea Slavyanofilskogo Edinstva v Obşestvennoy Mıslı Doreformennoy Rossii", *Voprosı İstorii*, No: 12, Moskova 1984, s. 16.

⁸⁹ Koçukova Olga Viktorovna, Koçukov Sergey Anatoleviç, "Narodnyı i Slavyanskiy Vopros: Missia Rossii na Balkanah v Prestavlenii İ.S. Aksakova", *İstoria v Podrobnostyah*, N: 5, (59), May 2015, s. 43.

⁹⁰ Egorov, "O Natsionalizme i Panslavizme...", s. 29; A.D. Kaplin, *İz İstorii Ruskkoy Religioznoy Mıslı XIX v. Slavyanofilskaya İdea İstariçeskogo Razvıtia Rossii*, Harkov 2000, s. 241.

yönelimlerine de olumsuz yaklaşmıyorlardı, çünkü Slav programını onlara göre sadece güçlü bir Rusya hayata geçirebilirdi⁹¹.

Slavseverler ülkenin ekonomik ve askeri potansiyelinin gelişmesinden yana olurken ekonomik bağımsızlığında altını çiziyorlardı. XIX. yüzyılda Rusya, Almanya ve Avusturya-Macaristan arasında imzalanan birlik Antlaşmaları Slavseverlere göre Balkanlarda Avusturyalılara üstünlük kazandırırken Rusya'nın faaliyetlerine kısıtlama getiriyordu. Aksakov'a göre bu ittifakta Rusya'nın sıradan bir rolü vardı ve Balkanlardaki çekiciliğini kaybetmişti. Slavseverler Petersburg'un dış politikasının değişmesini talep ederken bir yandan da *Milli Çıkarlar* diye adlanan içeriğinde, onların fikrine, üç imparatorun oluşturduğu ittifakın parçalanması, Asya ve Avrupa'da bağımsız faaliyetler ve Balkan politikasının etkinleştirildiği dış politikadan yana olduklarını dile getiriyorlardı. Slavseverler müttefikler ile ilişkileri olumsuz etkilemelerinin yanında diğer taraftan da müttefikler ile olası savaştan bahsediyorlardı. Rusya'nın Avusturya-Macaristan ve Almanya ile olası savaşında Slavseverler Balkan Slavlarına yardım etmeyi planlıyorlar ve daima Rusya'nın dış politikadaki sorunlarının çözümünde Balkan Slavlarının önemli rol oynayabileceklerini ifade ediyorlardı. Slav birliğinin gereği olarak da Slav dünyasının birleştirilme ve güçlendirilmesi, Slavseverlerin dış politika programının en önemli yapılarından biri oldu. İ. S. Aksakov doğrudan şunu ifade ediyordu: *Slavları olası Alman manevi köleleştirmesinden kurtarılması ve Rusya'nın devlet çıkarlarının sağlanması ancak Slav eğilimine olan yardım ile mümkün olacaktır.* Aksakov Slavcılık idealini Rusya'nın Avrupa'daki politik gücünün kaynağı olarak görüyor ve bunu ön plana çıkarıyordu⁹².

İ. S. Aksakov 1860 tarihli bir makalesinde Slavseverlerin Slav sorunu karşısındaki duruşlarını net olarak şöyle ifade ediyordu, Rusya ve Avrupa anlaşmazlığından bahsederken, *Bizim Avrupa'daki gücümüz, bizimle sempati ve akrabalık bağı olan Slav dünyasıdır, özellikle bütününde Ortodoks dünyasıdır.*

⁹¹ Dmitriy Petroviç Zaloterev, *Pozdnee Slavyanofilstvo i Yevo Rol v Obşestvenno-Političeskoj Misli Rossii 60-90 godi 19 veka*, Basılmamış Doktora Tezi, Varonej 2004, s. 32.

⁹² V. M. Hevrolina, "İdea Slavyanskogo Yedinstva vo Vineşnepolitičeskih Predstavleniyah Pozdnh Slavyanofilov (Kontse 70-seredina 90 godov 19 veka)", *Slavyanskiy Vopros: Vehi İstorii*, Moskva 1997, s. 92-93.

*Rusya'nın dışında hiçbir yerde bağımsız özgür bir Slav yok, Rusya hariç Slavlar ya Alman ya da Türklerin idaresi altında. Politik gücün artmasına bağlı olarak köleleştirilmiş Slav halklarında utanç verici boyunduruktan kurtulabileceklerine dair umut ve hisler yeniden doğdu. Slav halklarını maddi ve manevi tahakkümden kurtararak onlara manevi bağımsızlığı bağışlamak beklide bununla birlikte Rus kartalının güçlü kanatları altındaki aile içersinde politik varlığında verilmesi tarihi yönelimi, ahlaki hukuku ve yükümlülüğü idi*⁹³.

Aksakov tarafından 1860 ve 70'li yıllarda kaleme alınmış jeopolitik içerikli eserlerden de anlaşıldığı üzere balkan problemine Rus toplum ve iktidar ilişkileri prizmasından bakma gayreti vardır⁹⁴. 1860'lı yıllarda Aksakov'un Slav meselesi karşısındaki pozisyonu, Slav halklarının bağımsızlığının kazanılması ve sağlamlaştırılmasına yardım etme girişimine kadar düşmüştür, ona göre Rus toplumu Slav bağımsızlık fikrini desteklemeli ve iktidarı doğu politikasının şekillenmesinde etkilemeliydi. Petersburg idaresinin faaliyetlerine karşı Aksakov'un muhalif tutumu, bu iktidarın Slav halklarını bir araya toplayabilme potansiyelinin olduğunu görmesine engel oluyordu. Aksakov Slav devletlerinin kurulması, Slav halklarının iç gelişiminin kaçınılmaz sonucu olarak görüyordu. Aksakov için 1860'lı yıllar karakteristik olarak tüm milli bağımsızlık hareketlerini destekleme anlamına geliyordu, bu manada da istediği tek şey Slavları bağımsız görmektir. Tüm bunlara bağlı olarak sadece kendi görüşüne yakın olana milli burjuvanın yanında Sırbistan'da demokrat gruplar ile Bulgaristan'daki milli hareketin genç kanadını da destekliyordu⁹⁵.

Rusya'nın Karadeniz'deki pozisyonunun ve boğazlar meselesi, Rusya egemenliği altındaki İstanbul'un merkez olduğu Slav Politik Birliğinin kurulması Slavseverler ile kopmaz bir biçimde irtibatlıydı. Bu irtibata bağlı olarak, İstanbul Ortodoksluğun merkezi olarak görüldüğü için Türk yönetiminden kurtuluşu Ortodoks kilisesinin anlamını da güçlendireceği gibi Rusya'ya yeni bir hayat vermeli, Rus toplumun hayatında manevi değerlerin anlamını yükseltmeli, ülkeyi

⁹³ Zaloterev, *Pozdnye Slavyanofilstva i Yevo Rol...*, s. 32-33.

⁹⁴ Koçukova, Koçukov, "Narodnyy i Slavyanskiy Vopros...", s. 44.

⁹⁵ N. İ. Tsimbayev, *İ.S. Aksakov v Obşestvennoy Jizni Porefermennoy Rossii*, Moskova 1974, s. 230.

pragmatizm ve faydacılıktan, toplumu ise sadece maddi değerlere yönelmekten kurtarmalıydı. Bunlar daha çok erken Slavseverleri hatırlatan başka döneme başka şartlara taşınmış ütopyik fikirlerdi. Fakat fikrin kendisi 1877-78 Osmanlı Rus savaşından sonraki ilk yıllarda daha gerçekçi bir politika olmaya başladı⁹⁶.

Mihail Petroviç Pogodin'e gelince, Pogodin'in ilgi alanlarının merkezine modern manası ile Slav konusunun isabet etmesi 1835 yılındaki ilk yurt dışı seyahati sonrasına denk gelmektedir. (1848 yılına kadar Pogodin dört kez Slav topraklarına seyahat etmiştir, her seferinde yerli bilim adamı ve aydınlar ile ilişki kurup güçlendirmiştir)⁹⁷ M. P. Pogodin reform yıllarında Slav birliği ile ilgili temel dünya görüşünü muhafaza etmekle beraber evvelki coşkulu politik Panslavizm'den ciddi manada uzaklaşmıştı. Fakat prensip olarak Slav sorununun çözümüne çarlığın doğrudan müdahil olmasını da reddetmiyordu. 1866 yılı *Galiçyalı Kardeşlere* adlı mektupta Pogodin tüm Ruslar adına şunu ifade ediyordu: *Biz bir bütünün parçasıyız, bu ahlaki bütün dinden, dilden ve kandan mürekkeptir.* 1867 Moskova Kongresi arifesinde yayımlanan *Rusya'nın Slavlara Olan Münasebeti* adlı makalede otuz milyon Slavın Avusturya ve Türkiye idareleri altında bulunduğu tespitini yaparken Pogodin, *Rusya Slav kardeşlerini bağımsızlaştırmak zorunda değil mi, Ruslar etik olarak tüm Slavları desteklemeli... Onların dillerini, eğitimlerini desteklemeli, hatta politik duruma göre de onlar yabancı idare altında da bırakılmamalı... Neden kuzeydekiler gibi aynı şekilde güney Slavları da kendi birliklerini kurmuyorlar gibi soruları ortaya koymuştur*⁹⁸.

Pogodin erken dönem düşünceleri ve fikirdaşlarına karşın optimum derecede Slavların birliği federasyon olmalı diyordu, buda Slav halklarının birleşmesi durumunda her birine özgünlüklerini geliştirme ve muhafaza etme imkânı verecekti. Rusya'nın uzun yıllar süren politik bağımsızlık tecrübesinin mevcudiyeti ile birlikte Slav ailesi içersindeki üyelerin güçleri nispetinde karşılaştırıldığında bu federasyonda Rusya'nın hegemon olması gerekiyordu ve mevcut şartlarda da buna

⁹⁶ Hevrolina, "İdea Slavyanskogo Yedinstva...", s. 93.

⁹⁷ Andrey Tesla, "Slavyanskiy Vopros" v Publistike M.P. Pogodina 1830-1850 godov", *Sotsiologičeskie Oboznenie*, 2014, T.13, No: 1, s. 121.

⁹⁸ V. A. Dyakov, *Slavyanskiy Vopros v Obşestvennoy Jizni Dorevolutssionnoy Rossii*, Moskova 1993, s. 129.

yasal olarak hakkı vardı. Federatif bu yapı içerisinde Pogodin şu iki garantiyi elde ediyordu. Birincisi Slav dünyasının dış güvenliği, ikincisi ise iç politik denge idi. Federasyonun son fonksiyonu en önemli şartın hayata geçirilmesi ile olacaktı, buda: *Birliğin genel faaliyetlerinde, bilinçli bir etkiye sahip olmak için, kendi iç bağımsızlıklarını muhafaza edebilmek adına birliğin ikinci dereceli üyeleri yeteri kadar güçlü olmalıydılar.* Aksi takdirde söz konusu federasyon içerisinde varlık gösteremeyeceklerdi⁹⁹.

1870'li yılların sonu 80'li yılların başında sosyopolitik eserlerinde Slav birliği ve Slav federasyonu fikrini konu edinen ve geliştiren aydınlardan bir diğeri de N. Ya. Danilevski idi. Danilevski Slav dünyasının var olmasını ana şartı olarak tarihi kültürel tipi öngörüyordu. Danilevski'nin yeni dış politika programı 1869 yılında yayımlanan *Rusya ve Avrupa* adlı kitabında beyan ettiği fikirlerden çok az farklı idi. Her zamanki gibi Slavlığın öncelikli vazifesini, Avrupa'nın dünya hâkimiyetini kısıtlama, Rusya ve Slavların politik güçlerini garanti altına alabilme kabiliyeti olan tüm Slavlar federasyonunun kurulması gerektiğini ifade ediyordu. Rusya'nın öncelikli hedefi boğazlar ve batı Ukrayna topraklarının ele geçirilmesi şeklinde öngörüyordu. Tüm bunlara bağlı yeni olarak Habsburg ve Osmanlı imparatorlukları kalıntıları üzerinde Slav devletinin sınırlarının genişletilmesi vardı¹⁰⁰.

Danilevski'nin tasarısına uygun olarak ittifakın içerisinde şu devletler bulunmalıydı: Rusya imparatorluğu (Galiçya ve Ugor Rusya'sı ile birlikte), Çek-Moravo-Slovak Krallığı, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı, Bulgar Krallığı, Rumen Krallığı, Helen Krallığı, Macar Krallığı ve İstanbul çevresi. Böyle bir birliğin politik formunda öncelikle Slavlar arasında sıkı bir ittifak olmalıydı, muayyen sebeplere bağlı olarak ittifak içerisindeki ilk yer, öncü konum Rusya'ya verilmeliydi (arazi büyüklüğü, nüfus çokluğu gibi). Fakat bu birincilik birliğin diğer üyelerinin bağımsızlıklarını da ezmemeliydi. Danilevski'nin kanaatine göre Slav halkları ailesinin kültürel manası ve büyüklüğü için, Slavların Ruslar tarafından yutulmasından ziyade, politik olduğu gibi aynı zamanda kültürel ilişkilerde de tüm Slav halkları yegâne Slavlık fikri ile birleşmeliydi. Böylesine bir birliğin karakteri ise

⁹⁹ Zaloterev, *Pozdnee Slavyanofilstvo i Yevo Rol...*, s. 66.

¹⁰⁰ Hevrolina, "İdea Slavyanskogo Yedinstva...", s. 93,94.

Slavlığın kendi durumu üzere ve ona karşı düşmanca niyetle yüz yüze duran batı dünyası ile belirecekti¹⁰¹.

Danilevski kendi şahsında Slavyanofilizm'in Avrupa ile gelecekteki savaşını ilan etmesi yerli ve yabancı siyaset bilimciler onu Rus emperyalizmi ve yayılmacılığının ideologu ve militarist Panslavizm'in teorisyeni olarak ele alınmasına zemin hazırladı. Şüphesiz ki benzeri tartışmalarda üzerinde durulan konunun gerçekli payı çok büyüktü, fakat şunu da göz önünde bulundurmak gerekir, Avrupa'nın Rusya ve Slavlığa karşı düşmanca tutumunun bir sonucu olarak Danilevski'nin milliyetçiliği ve Panslavizm görüşü bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu tepkinin oluşmasında özellikle Kırım savaşından sonra Rusya'nın uluslararası konumu ve Avrupalı statüsünün değişmesi ve Berlin kongresinden sonra tüm bu aleyhine değişenleri yeniden tesis edememiş olması önemli rol oynar. Danilevski'nin fikirlerinde güçlü Rusya'nın yeniden doğmasına bağlı olarak Rus toplumun bir kısmında da belirli umutlar beliriyordu. Güçlü Rusya'nın tarihi eğiliminin hayata geçirilmesi ile bağlı olarak Slav dünyası yeniden kurulacak ve bu dünyanın yardımı ile Rusya birinci olmasa da diğer büyük dünya devletleri ile birlikte eşit yere sahip olacaktı. Bununla beraber Balkan Slavları Rus politikasını hedefine ulaştıracak bir araç olarak ele alınıyordu¹⁰².

Slav Birliği, Panslavizm Rus fikir ve toplum hayatına XIX.yüzyılın ikinci yarısında Moskova ve Petersburg Slav Yardımlaşma Cemiyetleri'nin kuruluşuyla girmiştir. Cemiyetlerin ortaya çıkışı Rusya'da Slav Birliği fikrinin gelişim tarihinde önemli rol oynadı. Cemiyetler entelektüel ve sosyal faaliyetlerin merkezi konumuna gelirken bir taraftan da Slav kardeşliği fikrini yayıyorlardı. Şunu rahatlıkla diyebiliriz ki Panslavizm, Slav Birliği fikri Rusya'da Slavsever çevrenin bir izdüşümü devamı oldu. Fakat Rusya dışındaki Slav dünyasında Panslavist fikrin doğuşu Rusya'ya nispeten daha erken tarihlere denk gelmektedir¹⁰³. Panslavizm Slav halklarının yaşadığı ülkelerde Slavları etnik, dil ve kültür birliğini politik birleşmede ön gören

¹⁰¹ Boris Aleksandroviç Prokodin, *İdea Slavyanskogo Yedinstva v Politiçeskoj Mıslı Rossii 19 Veka: Genezis, Asnovnie Napravlenia Etapı Razvıtia*, Moskova 2007, s. 116.

¹⁰² Hevrolina, "İdea Slavyanskogo Yedinstva...", s. 94,95.

¹⁰³ Yu. V. Romaşov, "Balkanı v Vospriyatii Russkih vo Vtoroy Polovine XIX Veka: Slavyanskoe Edinstvo i Otçujdenie", *İzvestia Saratovskogo Universiteta*, T.12, Saratov 2012, s. 47.

ideolojidir. İdeolojinin kendisi XVIII. yüzyıl sonu XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde şekillenmeye başlamakla birlikte ortaya çıkışında “Die Deutsche Kultur-Nation” “Kültürlü Alman Milleti” fikrinin gelişimi ciddi rol oynadı. Temelinde Alman dili olan bu fikir 1830’lu yıllarda Pancermenizm’e dönüşmüştür. Panslavizm’in doğuşu da bu şekilde yoğun ulusalcı yapının dönemine denk gelerek bağımsız milli devletlerin kurulma sürecindeki şiddetli taleplerine Slav halklarının bir cevabı oldu¹⁰⁴.

Yerli ve yabancı, edebiyatçı, tarihçi ve diğer bilim adamlarının eserlerinde bir yönüyle Slav meselesine ve onun konularına değinme tarihi akış içerisinde süre gelmiştir. Bunlar içerisinde X. yüzyılda doğmuş olan Bizanslı tarihçiler Konstantin Bagranarodniy, İoan Malala, Feofan İspovednik, Bizanslı yazar Lev Diakon Kaloyanskiy, Titmar Marzeburgskiy, XI. yüzyılda eser vermiş olan Adam Bremenskiy, İbragim İbn Yakub al İsraili al at-Tartuşi’nin yanı sıra sonraki dönemlerde de İliya Tsrieviç, Konrad fon Gesner ve Faust Vrançiç gibi tarihçi, edebiyatçı ve dilciler eserlerinde kısmende olsa bir sebeple Slavlardan bahsetmişlerdir. Bunların yanında Slavları çeşitli başlıklar altında inceleyen ilk çalışma 1601 tarihinde Hırvat asıllı Mavro Orbini tarafından İtalya’da yayınlanan “Slavyanskoe Tsartsvo”, “Slav Çarlığı” eseridir¹⁰⁵.

Mavro Orbini’nin Slavyanskoe Tsarstvo adlı eseri yayımlandıktan iki yıl sonra Avrupa’da yasaklı kitaplar listesine alındı. Eser yaklaşık yüz yıl sonra Rusya’nın İstanbul’da görevli diplomatı Savva Raguzinskiy-Vladislaviç tarafından I. Petro’ya takdim edilmek üzere 1705 yılında bir nüshası alınarak Rusya’ya getirildi. Petro’nun emri üzerine kitap Savva Raguzinskiy’nin kısaltılmış tercümesi halinde Petersburg’da 1722 yılında yayınlandı. Kitap Rusya’da olduğu kadar Balkanlar’da da ciddi bir ilgi gördü, hatta konuyla ilgili bir kısım Sırp uzun yolu göze alarak kitabın içeriğini detaylı öğrenmek için Petersburg’a geldiler¹⁰⁶. Mavro Orbini eserini hazırlarken istifade ettiği üç yüz’den fazla eski tarihçinin isim ve soy isimlerini liste

¹⁰⁴ Nikolay Kikeşev, “Fundamentalnie Osnovi Slavizma”, www.svainstitute.ru/02.06.2017; V.S. Kiselev, “Pan-Slavism and Construction of National Identity in Russian and Polish Literature of the XIX Century”, *Rusin*, No.3(41), Tomsk 2015, s. 109.

¹⁰⁵ Nikolay Kikeşev, *Slavyanskaya İdeologiya*, Moskova 2014, s. 29.

¹⁰⁶ Mavro Orbini, *Slavyanskoe Tsartsvo*, Moskova 2010, s. 7.

halinde ayrıca verirken adı geçen tarihçilerin Slavların kökenleri, yerleşim yerleri, töre ve gelenekleri hakkındaki görüşlerini de bir genellemeye tabi tutmuştur. Eserde Slavların alfabesinin tarihi, Vandal Sözlüğü, Büyük İskenderin Slavlara gönderdiği emir, XII. yüzyıla ait Papa Lukyanin'in Vakayinamesi ve Avrupa'da ilk kez yayınlanmış Bulgar Tarihi mevcuttur. Mavro Orbini o güne kadar isimleri zikredilmemiş Slav halklarını ve tüm Avrasya'da yaşadıkları yerleri belirtirken bunların olası birliğine dikkat çekmesi asabiyle eser ve yazarı ilk Panslavistler arasında değerlendirilmektedir¹⁰⁷.

Eserlerinin bir bölümünde ya da farklı sebeplerle Slav meselesine değinen yazarlardan farklı olarak "Slav Fikrini" dil, tarih, coğrafya, din ve siyasi olarak bütüncül bir şekilde ele alan ilk fikir adamı Hırvat asıllı din adamı Yuriy Krijaniç'tir. 1618 yılında zengin soylu bir ailede dünyaya gelen Yuriy Krijaniç ilk eğitimini evde özel aldıktan sonra Zagreb Katolik Ruhban Mektebi'ne başladı. Krijaniç ruhban okulunu bitirdikten sonra eğitim sürecini devam ettirmek amacıyla Avrupa'da seyahate başladı. İçersinde Macaristan ve Roma'nın da olduğu seyahatinde Avusturya'nın Grats şehrinde felsefe yüksek lisansını, 1642 yılında Roma'da ise doktora tezini savundu. Krijaniç dini ve felsefi eğitimin yanı sıra Macarca, Almanca, Latince, Türkçe, İtalyanca, İspanyolca ve Yunanca dillerini de öğrendi. Zengin dil bilgisi kendisine Slavlar hakkında farklı yazarların eserlerinden istifade etme kolaylığını sunarken Rusya'daki ilk işi olan Polonya Konsolosluğu tercümanlığını da getirdi¹⁰⁸.

1641 yılında Yuriy Krijaniç içersinde kilise kitaplarının düzenlenmesi, tercümesi, Katolik mezhebine karşı iftiralarla mücadele ve okur yazarlığın yaygınlaştırılması olan ve Moskova'da yürüteceği detaylı misyonerlik faaliyetini içeren misyon raporunu Kutsal Dinin Propaganda Kurulu Başkanı'na sundu. Krijaniç'in teklifi onay almasına rağmen onu Moskova yerine Smolensk'e gönderdiler. Krijaniç ancak 1647 yılında Polonya konsolosluk heyeti içersinde Çar Aleksandr Mihayloviç'e tercümanlık yapsın diye Moskova'ya gelebildi. Yuriy

¹⁰⁷ Kikeşev, *Slavyanskaya İdeologia...*, s. 29; Orbini, *Slavyanskoe Tsartsvo...*, s. 8.

¹⁰⁸ B. V. Yemelyanov, "Fenomen Yuriya Krijaniça", *Kultura i Tekst*, No.1, Ural 2012, s. 85; O. B. İonaytis, "Yuriy Krijaniç v Rossii", *İzvestia Ural'skogo Federal'nogo Universiteta*, No.2(103), Ural 2012, s. 148,149.

Krijaniç Moskova'ya gelişini ve etkilenişini şu sözlerle ifade ediyor. *Bana gezginti, serseri diyorlar fakat bu doğru değil, ben milletimin çarına, milletime, vatanıma geldim. Ancak bu vatanda benim çalışmalarına değer verilebilir, kullanılabilir ve hayır getirebilir, çalışmadan kastım sözlükler, gramer ve tercümeledir*¹⁰⁹.

Yuriy Krijaniç 1747'deki Rusya tecrübesinden sonra Propaganda Kurulunu Rusya'daki kiliseler birliği propagandasının uzun vadeli geleceğiyle ilgili ikna etmeye çalıştı. Krijaniç bu girişiminin ardından kendi iradesiyle 1658 yılında Moskova'ya gitti ve Çar'dan Rusya'da tarihçi ve tercüman olarak çalışma izni istedi. Krijaniç'in istediği izin 1659 yılında verildi. Çara verdiği ve yapmayı planladığı çalışmalardan bazıları şunlardı. "Slav Tarihi" yazmak, Çarlık kütüphanesinin bir kaydının oluşturulması, politik içerikli kitapların Rusçaya tercüme edilmesi, içersinde Moskova'nın dünya tarihindeki yerini veren derleme ve vakayinamelerin bir özetini hazırlama, kilise kitaplarını karşılaştırıp baskısını yapmak, Moskova'nın Ukrayna'ya karşı münasebetinde Polonyalı yazarların tiranlık suçlamalarına cevap vermek Çarın adına yapmayı planladığı çalışmalardan bazılarıydı. Yaklaşık iki yıl kadar Moskova'da tercüme ve Slav dilbilimi üzerine çalıştıktan sonra 7 Ocak 1661'de mahkemesiz ve tahkikatsız Çar'ın emri üzerine Sibirya'nın Tobolsk şehrine sürgüne gönderdiler. Bu durum göstermektedir ki ilk Panslavist Yuri Krijaniç Moskova Çarlığında uğruna çok uzaklardan Rusya'ya geldiği fikirlerine karşı herhangi bir sempati bulamamıştır¹¹⁰.

Yuriy Krijaniç'in söz konusu sürgünün sebepleri hakkında yeteri kadar doğru bilgi yoktur. Krijaniç kendisine tahsis edilen aylık yedi ruble maaşla Tobolsk'da 16 yıl geçirdikten sonra Çar Aleksey Mihayloviç'in ölümünden sonra 5 Mart 1676 yılında Moskova'ya döndü. Krijaniç sürgünden önce ön gördüğü, yapmak istediği çalışmaları büyük kısmını on altı yıllık sürgün sırasında kaleme aldı. Bunlardan bazıları, *Politika* (1663-1666), *Slavyanskaya Grammatika* (1664-1665), *O Svetlom*

¹⁰⁹ Yemelyanov, "Fenomen Yuriya Krijaniça... s. 85; İonaytis, "Yuriy Krijaniç v Rossii..., s. 149; G. V. Talina, "İdea Samoderjavnoy Vlasti v Traktate Yu. Krijaniça "Politika", www.portal-slovo.ru 29.05.2017.

¹¹⁰ G. V. Talina, "İdea Samoderjavnoy Vlasti v Traktate Yu. Krijaniça "Politika", www.portal-slovo.ru 29.05.2017; Yemelyanov, "Fenomen Yuriya Krijaniça... s. 86; A. N. Pipin, *Panslavizm v Proşlom i Nastoyaşem*, Petersburg 1913, s. 74.

Kreşeniye (1668-1669), *Tolkovaniye İstoriçeskih Proroçestv* (1664), *Obliçeniye na Solovetskuyu Çelobitnuyu* (1675). Tüm bu çalışmalarında Yuriy Krijaniç ilahiyat, dil bilimi, politika, felsefe, ekonomi, tarih gibi birçok konuyu işlerken öncelikli ve ağırlıklı olarak eserlerinde iki fikri hayata geçirdi: Ortodoks ve Katolik kiliselerinin birleşmesi ve Slavların yeniden doğuşu fikirleri. Yuriy Krijaniç kiliseler arasındaki çekişme ve ayrılığı bilinçsiz işlenen en büyük günah olarak görüyordu. Bu durumun kendi kendine hallolmayacağını düşünen Krijaniç Rus Çarı'nın bu duruma yardımcı olması gerektiğini düşünüyordu¹¹¹.

Krijaniç gerek kiliselerin birleşmesinde gerekse Slavların yeniden doğuşu fikirlerinde belirleyici ve lider rolü Rusya'ya veriyordu. Krijaniç bu fikrini şu şekilde ifade ediyordu: *Birleşik bütün halkların başı Rus milletidir ve adları Rus'tur. Çünkü bütün Slav halkları Rus topraklarından çıkmış ve Roma İmparatorluğu Devleti'ne doğru hareket etmişlerdir. Orada üç devlet kurdular ve Bulgar, Sırp, Hırvat diye isimlendirdiler. Aynı Rus toprağından batıya gittiler ve Leşskoe (Ляуское), Moravskoe (Моравское), ya da Çesкое (Чеуское) (Çek) adlarındaki devletleri kurdular.* Krijaniç liderliği ve isimlendirmeyi Rusya'ya vermenin yanı sıra Balkanlar'da kurulmuş Slav Devletleri'nin de Ruslardan meydana geldiğini iddia etmiştir. Krijaniç bu iddiasına bağlı olarak Rusları daha kadim ve ünlü olarak ele aldığı için oluşturduğu ortak Slav dilinin ağırlıklı olarak kelime alt yapısını da Rusçadan aldı. Krijaniç ortak Slav diline Rusçadan başka, kilise Slav dili, Hırvat edebiyat dili, Ukraynaca, Lehçe ve Beyaz Rusya dillerinden eklemeler yaparken eksik olduğunu düşündüğü yerlerde bu dil için bizzat kendisi kelimeler türetmiştir. Örneğin; “Skladiki” “Ortaklar”, “Samovladstvo” “Sınırsız mutlakiyet”, “Çujebesiye” “Yabancılar gereğinden fazla güvenme” bunlardan bazılarıdır¹¹².

Krijaniç'in dil, tarih, jeopolitik, devlet yönetimi ve politika gibi birçok alanda farklı kendine özgü fikirleri vardı. Bu fikirlerinden en çok bahsettiği eseri 1663-1666 yıllarında Tobolsk'da yazdığı “Politika”dır. Krijaniç'in bu eserinde defalarca değindiği ve çağdaşlarının da dikkatini çeken en önemli konulardan bir tanesi

¹¹¹ N. İ. Kostomarov, *Russkaya İstoria v Jizneopisaniyah Yiyo Deyateley*, Moskova 2009, s. 682; Yemelyanov, “Fenomen Yuriya Krijaniça... s. 86, 88.

¹¹² Kikeşev, *Slavyanskaya İdeologiya...*, s. 11,12; İonaytis, “Yuriy Krijaniç v Rossii...”, s. 150; Yemelyanov, “Fenomen Yuriya Krijaniça...”, s. 88.

Rusya'nın Kırım'a yönelik münasebetleriyle ilgiliydi. Krijaniç Rusya'nın Kuzeye ya da Doğuya doğru sınırlarını genişletmesi fikrini doğru bulmuyordu. Onun fikrine göre Sibiry'a'nın bir kısmına kadar sınırlar belirlendikten sonra daha ilerdeki halklarla barış antlaşmaları yapılmalıydı. Almanın biri Sibiry'a'da, Çarın Çin'i idare edeceğini önceden bildirmişti. Krijaniç bu öngörüye itirazını şu sözleriyle ifade etmiştir: *Rus Devleti'ni Almanlar ve Tatarlar ele geçirsün diye bu düşman bizi olması mümkün işlerden imkânsız işlere sürüklemek istiyor, çünkü Rus milletinin Çin'in ahmak fethine gitmesini istiyor*¹¹³.

Krijaniç, Çin örneğinde olduğu gibi, Rusların Baltık Denizi yönünde de ilerlemelerini uygun görmüyordu, ona göre Rusya için en iyisi Karadeniz yönünde ilerlemek olacaktı. *Karadeniz'in kıyıları ve iskeleleri Baltık Denizi'nin kıyılarından daha gerekli ve faydalı olacaktır. Kırım Tatarları yüzyıllardır çevredeki halkları taciz ediyorlardı, artık onların bu saldırı ve hadsizliklerinin yok edilmesinin zamanı geldi. Rus Devleti bütün kuzeyli, batılı ve doğulu milletlerle barış içersinde yaşamalı sadece Tatarlarla savaşması gerekiyor.* Krijaniç'e göre Kırım'ı Rusya açısından önemli kılan bir başka sebep ekonomikti. Kırım'ın ticaret yolları üzerinde olduğunu vurguladıktan sonra Kırım'ın zengin olduğunu ve Rusya'da az bulunan şarap, ekmek, yağ, bal üretilebilmesinin yanı sıra burada mermer, farklı taşlar, yapı için kullanılacak ağaçların oluşuna dikkat çekmiştir¹¹⁴.

Yuriy Krijaniç'e göre Kırım'ın alınması için öncelikle Rusya ve Polonya arasında politik bir ittifakın olması gerekiyordu. Krijaniç söz konusu Rus-Polonya ittifakından sonra Kırım'a yapılacak bir müdahaleye Osmanlı Devleti'nin kayıtsız kalmayacağını fakat Osmanlı Devleti'nin buraya müdahalesinin zor olacağı görüşündedir. Krijaniç'e göre Osmanlı Devleti Kırımı iki yol üzerinden hareketle

¹¹³ G. V. Talina, "İdea Samoderjavnoy Vlasti v Traktate Yu. Krijaniça "Politika", www.portal-slovo.ru 29.05.2017; Kostomarov, *Russkaya İstoria v Jizneopisaniyah...*, s. 691; M. N. Berejkova, *Plan Zavoyevania Krıma, Sostavlenniy v Tsartsvovanie Gosudarya Alekseya Mihayloviça Uçonim Slavyaninom Yuriem Krijaničem*, Petersbur 1891, s. 1; Yuriy Krijaniç tarafından 1663-1666 yıllarında Tobolsk'da yazılan "Politika" isimli eser dili yönüyle de diğer kitaplardan farklılık göstermektedir. Kitabın dili döneminin hiçbir slav diline benzerlik göstermemektedir. Dil Krijaniç tarafından hazırlandığı için sunidir. Söz konusu dil çoğunlukla "Ortak Slav Dili" olarak adlandırılmaktadır. Dilin temelinde kilise Slav dili, Rus halk dili ve Hırvat edebiyat dili mevcuttur. Bu dilin Krijaniç tarafından oluşturulması Slav halklarının politik, dini ve kültürel birliği hakkındaki fikirlerden bir tanesinin de ortaya konulmasıdır aynı zamanda.

¹¹⁴ Kostomarov, *Russkaya İstoria v Jizneopisaniyah...*, s. 691.

müdahale edebilirdi. Birincisi Özü (Dinyeper) Nehrinin alt kısmından gelebilirdi fakat Osmanlı Devleti'ni burada Polonya kuvvetleri karşılayacak ve bırakmayacaktı. Ya da Kara Deniz'in doğu sahillerinden gelinecekti burada da Osmanlı Devleti'ni dağlı Çerkezler ve İran karşılayacak Kırım'a giremeyeceklerdi. Osmanlı Devleti'nin Kırım'a ulaşabileceği yollardan başka, Krijaniç'e göre Osmanlı Devleti kuzeydeki şiddetli iklim şartlarına bağlı olarak ve başka yerlerdeki problemlerinden dolayı bu bölgede savaşı sürdüremezdi¹¹⁵.

Yuriy Krijaniç'in Kırım ve Osmanlı Devleti'yle alakalı değerlendirmelerin de bir kısım göz ardı edilen konu vardır. Öncelikle Krijaniç Kırım'ı uluslararası bir meseleden ziyade bölgesel bir olgu olarak ele almış ve Osmanlı Devleti'nin Kırım'ın savunması konusunda pasif kalacağını düşünmüştür. Fakat zaman göstermiştir ki Kırım'a yönelik Rusya'dan gelen her türlü tehdit ve saldırıya karşı Osmanlı Devleti ön görülebilirlik çerçevesi içerisinde bir savunma geliştirmiştir. Osmanlı Devleti'nin almış olduğu tedbirler ön görüleri çerçevesinde eksik ya da yetersiz kalmış olabilir fakat bir şekilde imkânlar dâhilinde bu mücadeleyi sürdürmüştür. Bir diğer eksik yaklaşım kuzeydeki iklim şartlarının zorluğu ve Osmanlı Devleti'nin bu şartlarda savaşı sürdüremeyeceği düşüncesidir. Fakat bölgede Kırım Hanlığının kendi varlığı, Osmanlı kaleleri ve en önemlisi Karadeniz'deki Türk donanması Osmanlı Devleti'ne bölgede geniş bir hareket kabiliyeti sağladığından bu değerlendirme de pek gerçekçi olmamıştır.

Yuriy Krijaniç'in fikir ve değerlendirmeleri zaman içerisinde gerçek politik sahada hayata geçirilsin ya da geçirilemesin bu alanda ilk olması ve kendinden sonraki devlet adamlarına ilham vermesi açısından her zaman önemini korumuştur. Söz konusu etkilenmeye ünlü tarihçi S. M. Solovyev şöyle değinmektedir. *Kolayca görülecektir ki I. Petro kendi dönüştürücü faaliyetini hazırlarken Hırvat bilim adamının dönüştürücü programının etkisi altında kalmıştır. Biz burada aracısız etkilenme fikrinin ön görülmesinden uzağız, fakat Krijaniç'in fikirlerinin I. Petro'nun faaliyetleriyle kıyaslanması çok önemlidir. Karşılaştırma gösteriyor ki Petro tarafından dönüştürmek için seçilen yollar onun keyfiyetinin, kişisel görüşlerinin bir*

¹¹⁵ B. N. Florya, Yuriy Krijaniç o Vneşney Politike Russkogo Gosudarstva, Moskova 2010, s. 90.

sonucu olmaktan ziyade dönemin nitelikli ve otorite insanlarının genel görüşlerinin bir sonucu oldu. Solovyev'e göre bu yönüyle I. Petro'nun faaliyetlerinin özünde Yuri Krijaniç'ten de izler olduğu gibi, Krijaniç'in hazırladığı 'Politika'nın bir listesi de I. Petro'da mevcuttu¹¹⁶.

Slav fikrinin doğuşuna yazdığı eserlerle yardım eden bir diğer isim de Slovak asıllı Pavel Josef Şafarik'dir. 1815-1817 yılları arasında Almanya'nın Jena şehrinde üniversiteyi okuduktan sonra özel öğretmenlik ve Prag Üniversitesi Kütüphanesi'nin müdürlüğünü yapan P. Şafarik 1848 Prag Dünya Slavları Kongresi'nin de organizatörlerinden de bir tanesidir. P. Şafarik'in eserlerinin temel konularından biri edeceği Slav İdealiyle Jene'de üniversite hayatında tanıştı. Şafarik arkadaşı Palatskiy'e 1817-18 yıllarında yazdığı mektuplarda özellikle Slav düşüncesi ve Slav İdeali üzerinde durduğu gözlemlenmektedir. Şafarik'in 22 Nisan 1817 tarihli mektubu onun Slavların geleceği konusunda ne kadar umutlu olduğunu göstermektedir. *Durun, bekleyin! Henüz her şey kaybedilmiş değil, canlı olan tanrı ve gökyüzü er ya da geç kendi inananlarını güçlendirirken başarıyla taçlandıracaktır. Eğer ki her şey sadece bir rüya, bir fikirse ne var bunda? Biz de babalarımız gibi öleceğiz, hiçbir şey elde etmeden, düşünce için öleceğiz. Korkumuz yersiz; Slav halkları yaşadıkları her yerde uyandı. Yeni nesille her yerde yeni bir güç serpiliyor; ölü olan her şey canlanıyor. Bu ağır uyku hali kayboldu, onun arkasından hayat takip etmeli fakat nasıl bir hayat, kim bilebilir?*

Bir yıl sonra 1818 yılında yazdığı mektupta bir önceki mektubu gibi Panslavist öğelerle doluydu. *Dostum bu yazıya beni sevk eden sadece ana dilimizin coşkunluğu ve ruhumuzun yüksek keyfiyetidir, bir son vermek gerekiyor; her zamanki Slav yardımseverliğiyle seninle paylaştığım bir şey beni her şeye kıskançlık duymaya zorladı. Vatansever için kendi milletinde hakikatten, iyiden, mükemmelden ne olabilir. Tüm bunların hangi doğruya göre olduğunu bana sorma. Bende bildiğin gibi doğuştan Slavım ve bununla birlikte Slavlıktan utanmayan... İnsani ve ilahi doğrudan benim halkıma ait olan bana da aittir, insani ve ilahi doğrudan bana ait*

¹¹⁶ S. M. Solovyev, *Çtenie i Razskazı po İstorii Rossii*, Moskova 1989, s. 381; İ. Badalıç, "Yuriy Krijaniç-Predşestvennik İvana Tihonoviça Posoškova", *Trudı Otdela Drevnerusskoy Literaturı*, T.XIX, Petersburg 1963, s. 400.

*olan benim milletime de aittir. Milletin yüz karası benim yüz karamdır, vatanın yarası benim yaramdır, vatanın ölümü benim ölümümdür. Fakat onun hayatı benim hayatım şanı da benim şanımdır*¹¹⁷.

P. Şafarik ilk ciddi bilimsel çalışması olan *İstoriya Slavyanskikh Yazıkov i Literatur po Vsem Nareçiyem Tüm Lehçelere Göre Slav Dilleri ve Edebiyatının Tarihi* adlı eserini 1826 yılında yayınladı. Şafarik, içersinde Slavların kökenini, tarihi, dağıldıkları coğrafyayı, örf, adet ve Slavların Avrupa tarihindeki rollerini açıkladığı iki ciltlik *Slavyanskije Drevnosti, Slav Eserleri* adlı eserinin ilk cildini 1837 yılında yayınladı. Bu çalışmanın benzeri olan *Slavyanskoe Narodopisanie, Slav Halk Yazısı* adlı eserini 1842’de yayınlayan P. Şafarik bu eserinde Slav halklarıyla ilgili etnografik görüşleri, yerleşim sınırlarını, Slav dilleri ve lehçelerinin özelliklerini açıklamanın yanı sıra onların sınıflandırmasını oluşturdu. Eser Slav halklarının sayısı ve etnografik yerleşim yerlerini vermesi bakımından bir ilktir. Şafarik’in adı geçen eserleri Slavyanovedeniye’nin oluşmasında ve gelecek Slavist bilim adamları ve öğrencilerin yetişmesinde önemli rol oynamıştır¹¹⁸.

Orta Avrupa’da Slav Rönesansının Pavel Şafarik gibi bir diğer etkin temsilcisi de Yan Kollar’dır. Yan Kollar’da P. Şafarik gibi Almanya’nın Jena şehrine üniversite okumak için gitmiş ve eserlerinde Herder etkisi gözlemlenmiştir. Yan Kollar’ın okuduğu Jena şehrinde Almanya’daki reform hareketlerinin tüm Almanlarca üç yüzüncü yılının kutlanması onu Slavların kaderiyle ilgili milliyetçi fikirler üzerinde düşündürmeye başladı. Almanların dünyadaki en iyi millet olduğu, fiziken daha güçlü oldukları ve bunun ispatı da kılıçla Elba’dan doğuya kadar tüm Slav topraklarını fethetmiş eski Almanlar gösteriliyordu. Bu kaba zorlayıcı kült Kollar’ın Jena’da bulunduğu yıllarda birçok Alman öğrenci arasında yaygın olduğu

¹¹⁷ Aleksandr Kleşevskiy, “Pavel Şafarik o Russkom Narode i Nareçiyah Russkogo Yazıka” www.zapadrus.su/04.06.2017; P. A. Lavrova, *Jizn i Uçenaya Deatelnost P.İ. Şafarika*, Moskova 1897, s. 4,5.

¹¹⁸ Aleksandr Kleşevskiy, “Pavel Şafarik o Russkom Narode i Nareçiyah Russkogo Yazıka” www.zapadrus.su/04.06.2017; Kikeşev, *Slavyanskaya İdeologiya...*, s. 33.

gibi birçok profesör de bu görüşü destekliyordu. Söz konusu görüş ve yaklaşımlar doğal olarak Yan Kollar'ın fikirlerinin oluşmasında da önemli rol oynadı¹¹⁹.

Yan Kollar malum olduğu üzere Çek, Slovak ve genel olarak bütün Slav Rönesans'ı tarihine coşkulu bir yazar olarak girdi. *Doç Slavı, Slavın Kızı* adlı uzun şiirinde ilk kez Slavlığı güçlü fakat yabancı milletlerin boyunduruğu altında özgürlüğe susamış bir bütün millet olarak dillendirdi. Kollar uzun şiirinde Slavların birliği ve karşılıklı sevgisini öğreten yeni akımı vurgularken şair milletin durumunu geçmiş, şimdi ve gelecek olmak üzere üç zaman diliminde tasvir ediyordu. Yan Kollar Slav halklarını uyanmaya, çalışmaya ve daha güzel bir geleceğe inanmaya çağırıyordu. Kollar Slavları ezenleri eleştirirken halkı şiddetli asimilasyona karşı koymak için birleşmeye, güçleri birleştirmeye çağırıyordu. Vatan kavramı onun için yaşadığı toraklarla örtüşmüyordu, onu vatandan kastı kalbinde taşıdığı vatandı!

Kollar'ın *O Literaturnoy Vzaimnosti Mejdu Različnimi Plemenami i Nareçiyami Slavyanskogo Naroda, Slav Milletinin Boyları ve Lehçeleri Arasındaki Edebi Karşılılık Üzerine* adlı eseri bir kısım uzman tarafından Panslaviz'in manifestosu gibi nitelendirilmiştir. Kollar bu eserinde o günkü Slavları şu şekilde betimlemiştir. *Coğrafyalarda devler fakat sanatta ve edebiyatta cüceler* bunun sebebi ise bölünmüşlük ve birliğin olmayışı, bu yüzden milli emellerinin onaylanması için onlar edebi karşılıklı birleşmeliler. Yaşadığımız şu zamanda iyi bir Rus, hararetli Leh, tam Sırp, Çek bilim adamı olmak hele hele ancak güzel Rusça, Lehçe, Çekçe konuşmak yeterli değil. Artık Slav milletinin tek taraflı çocukluk yılları geçti, bugünkü Slavlığın ruhu bizi başka yüksek yükümlülüğe sevk ediyor, bu da tüm Slavları büyük bir ailenin kardeşleri olarak saymak ve büyük ortak Slav edebiyatını oluşturmaktır¹²⁰.

¹¹⁹ T. M. İslamov, "Kollar, Slavyanskaya İdea, Vengria", *Yan Kollar-Poet, Patriot, Gumanist K 200-Letiyu so Dnya Rojdenia*, Moskova 1993, s. 125; Ye.N. Maslenikova, "Deatnost Yana Kollara i Obşiy Protse Vozrojdenia Malih Narodov v Tsentralnoy Yevrope", *Yan Kollar-Poet, Patriot, Gumanist K 200-Letiyu so Dnya Rojdenia*, Moskova 1993, s. 136; N.V. Vodovozov, "Doç Slavı: Liro-Epiçeskaya Poema v Pyati Spevah s Predspevom", *MGPİ im. V.İ. Belinskogo*, No.287, Moskova 1967, s. 2.

¹²⁰ L. P. Lapteva, "Neopublikovannie Pisma Yana Kollara v Tsentralnom Gosudarstvennom İstoriçeskom Arhive Rossii v Sankt-Peterburge", *Yan Kollar-Poet, Patriot, Gumanist K 200-Letiyu so Dnya Rojdenia*, Moskova 1993, s. 75; V.V. Usaçeva, "Folklornie İnteresı Yana Kollara", *Yan Kollar-Poet, Patriot, Gumanist K 200-Letiyu so Dnya Rojdenia*, Moskova 1993, s. 55.

Yan Kollar'da Pavel Şafarik gibi sadece Slovak milli eserlerine ve dile dikkat çelmedi aynı zamanda onlara Slovakların tüm kültür hayatı boyunca en büyük tesiri gösterdi. Kollar'ın fikirleri daha henüz kendisi hayattayken Rusya'daki bilim çevrelerinden büyük destek gördü, destek verenlerin içerisinde ilk sırada Kollar'ın eserine büyük manada profesyonel ilgi gösteren Slavistler vardı. Kollara destek gösteren bir başka yapı onun derlemelerini yayınlamasına yardım eden Rusya'nın resmi çevreleriydi. Daha sonraları ise Kollar'ın fikirleri Slavseverlerin ve Panslavistlerin ana fikirlerinde kendi yansımasını bulmuştur¹²¹.

Panslavizm'in dış politika programına geç Slavseverlerin etkisi meselesi ciddi manada karmaşıktır. Panslavizm ayrı türden birçok sosyo-politik düşünce ortaya koymuştur, bu sebepten dolayı tek bir dış politik programdan bahsetmekte bir o kadar güçtür¹²². 18. Yüzyılın son on yılından başlayarak 1917 ye kadar olan döneme ilişkin malzeme ikna edici bir biçimde göstermektedir ki Slav sorunu Rusya'nın toplumsal hayatında elle tutulur ciddi bir yer işgal etmiştir. Slav fikrinin mana ve anlamı ile alakalı olarak pratikte ara vermeksizin devam eden keskin tartışmalar ülkenin iç ve dış politikaları ile birlikte ideolojik politik fikir ve bilimsel doktrinlerine de ciddi etki etti. Bu etkilenme kendisini sanat ve edebiyat sahalarında da gösterdi. Slav sorunu o günkü güney ve batı Slavlarının sosyo-politik ve kültürel hayatları yanı sıra doğu Slavları ile olan karşılıklı ilişkilerde de önemli rol oynadı.

¹²¹ Usaçeva, "Folklornie İnteresı Yana Kollara...", s. 61; G. V. Rokina, "İdea Slavyanskoy Vzaimnosti v Rossii", *Yan Kollar-Poet, Patriot, Gumanist K 200-Letiyu so Dnya Rojdenia*, Moskova 1993, s. 96.

¹²² Zaloterev, *Pozdnye Slavyanofilstva i Yevo Rol...*, s. 121.

C. ŞARK MESLESİ BAĞLAMINDA RUSYA VE BATI DÜNYASI İÇİN BALKANLAR SORUNU

Batı dünyası örgütlü toplumu oluştururken vatandaşlarının siyasi yönetime bağlı kalmasını *öteki* kavramını kullanarak sağladı. Batı dünyası için *öteki*, mevcut düzende iyi olan ne varsa tam tersini temsil ediyordu. Yüzyıllar boyunca Avrupa vatandaşı, kendi surları dışındaki dünyayı barbarların yaşadığı, vahşetin hüküm sürdüğü topraklar olarak tanıdı¹²³. Bu algı çerçevesinde batılılar için Şark Meselesi Türklerin Anadolu'yu fethedip Balkanlar ve Avrupa'da yerleşme ve ilerlemelerine varıncaya kadar gelişen süreçte sürekli zihinlerde var olmuş bir problemdir. Avrupalıların Türklere karşı geliştirdikleri ortak politikaların adı olan sorun, açık bir şekilde XIX. yüzyılda dile getirilmiş ve Viyana Kongresi'nde (1815) bu şekilde isimlendirilip kapsamı genişletilmiştir¹²⁴.

Şark Meselesi'nin başlangıcı için çok farklı tarihler mevcuttur, yazarın bakış açısına göre tarihler değişebilmektedir. Örneğin Türkler ve Balkanlar üzerine bir kitap kaleme almış olan Sir Edward S. Creasy, Şark Meselesini Truva Savaşı ile başlatır. Meselenin Türkler ile ilgili geçmişini Attila'nın Batı seferine dayandıranlar olduğu gibi, 1071 Malazgirt Savaşı yani Türklerin Anadolu'ya girişi veya 1453 İstanbul'un fethi ya da 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'nın imzalandığı tarih olarak kabul eden araştırmacılarda mevcuttur. Aynı tarihi 1815 Viyana Kongresi ya da 1856 Paris Barış Antlaşması ile başlatıp 1914, 1918 veya 1922'de bitirenlerde vardır. Fakat hiç şüphesiz Türklerin Anadolu'ya ayak basması, batı için Şark Meselesi'nin ciddiyetle ele alınmaya başladığı tarihtir. Bu tarihten sonra hem

¹²³ Zafer Gölen, "Şark Meslesi Işığında Balkan Milliyetçiliği ve Büyük Güçlerin Politikaları", *Türk Yurdu*, Sayı 284, Nisan 2011, s. 1.

¹²⁴ Hüseyin Vehbi İmamoğlu, Önder Deniz, "Şark Meselesinin Sultan Abdülhamit Döneminde Gayri Müslim Osmanlı Tebaası Üzerindeki İdari Açından Sonuçları", *Turkish Studies*, Volum 9/4 Spring 2014, s. 580.

Müslüman olmaları hem de sürekli batıya ilerlemeleri nedeniyle Türklerin durdurulması Şark Meselesi'nin en önemli gündem maddesini oluşturdu¹²⁵.

Türk meselesi XVIII. yüzyılda (1699 Karlofça ve özellikle 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmaları sonrası) hayati tehdit ve tehlike boyutunun ortadan kalkmasından ötürü giderek önemini kaybetmiş ve şekil değiştirmeye başlamıştır. Zayıflayan Osmanlı Devleti, üç kıtada sahip bulunduğu geniş toprakları sebebiyle güçlenen komşu devletlerin (Rusya ve Avusturya) ve deniz aşırı sömürge imparatorlukları kurarak dünya devleti olma yolunda önemli ilerlemeler kaydeden, doğrudan sınırdış olmayan ülkelerin (İngiltere ve Fransa) başka anlamda bir ilgi odağı haline gelmiştir. Toprakları için yapılan paylaşım projeleri, devletin çöküş aşamasında Avrupa'daki büyük güçlerin kendi çıkarları istikametinde duydukları ilginin yol açtığı anlaşmazlıklar XIX. yüzyılda Şark meselesi adı altında anılmaya başlamış ve Avrupa devletlerarası sisteminin ve genel barışın en önemli konularından birini oluşturmuştur. Hatta bu gelişme, adlandırmanın yanıltıcılığı altında aslında Şark'la alakası olmayan başlıca bir Avrupa meselesi haline gelmiştir. Devletlerarasındaki denge siyaseti, bir başka devletin çıkarını zedelemeyen gerçekleşmesi mümkün olmayacağından bir büyük gücün özellikle çok uluslu Osmanlı Avrupa coğrafyasını tek başına parçalayıp paylaşmasına veya tamamen kendine mal etmesine izin vermemekteydi.

Bununla böyle bir güce muktedir olduğunu birkaç defa ispat edecek olan Rusya'nın kastedildiği açıktır. 1699 Karlofça Antlaşması ile başlayan süreçte, özellikle 1774 Kaynarca Antlaşması'ndan sonra daha açık şekilde ortaya atılan soru, önlenemez bir çöküş içine girmiş olduğu varsayılan Osmanlı Devleti'nde yaşayan Türk-Müslüman hâkim tabakası dışındaki milyonlarca Hıristiyan halkın akıbetinin nasıl belirleneceğiydi. Bu devletin ani ölümü genel bir miras savaşı ile Avrupa'yı kana bulayabileceğinden ayakta tutulması, bilhassa XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rusya karşısında İngiltere'nin tavır koyduğu, Avusturya tarafından desteklenen bir siyaset haline dönüşmüştür. Dünya ve Avrupalı devletler açısından önemini göstermesi bakımından büyük devletlerarasında 1814-1912 yılları arasında

¹²⁵ Gölen, "Şark Meslesi Işığında Balkan...", s. 1.

düzenlenen üç kongreden ikisinin, yirmi dört konferanstan on ikisinin Şark meselesiyle ilgili olması bu anlamda bir önem taşır¹²⁶.

Şark Meselesi'nin tarihi adet olduğu üzere kendi içerside üç döneme ayrılır, bunlardan ilki XVIII. yüzyılın ikinci yarısından Kırım savaşına kadar olan zamanı kapsar. Bu zaman aralığı Rusya'nın doğu politikasının aktif yükseliş gösterdiği bir dönemdir, Rusya'nın Türkiye'ye karşı kazanmış olduğu savaşların neticesinde (1768-1774, 1787-1791, 1806-1812, 1828-1829) Rusya Kırım, Baserabya ve Kafkasların bir kısmını kendi topraklarına kattı. Bir taraftan Rusya Karadeniz kıyılarında güçlenirken bir taftanda askeri ve ticari gemileri için Karadeniz ve Çanakkale boğazlarından geçiş hakkı elde etmişti. Tüm bunların yanında Rusya Sırbistan'ın özerkliğine, Moldova üzerindeki Osmanlı hâkimiyetinin sınırlandırılmasına ve Yunanistan'ın bağımsızlığını elde etmesine de yardımcı oluyordu. 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında Rus ordusunun Osmanlı topraklarına girmesi ile beraber imzalanan Edirne Antlaşmasına uygun olarak Ermeni nüfusu Rusya sınırlarına yerleşme hakkını elde etti¹²⁷.

Rusya'ya Boğazlar konusunda önemli bir avantaj sağlayan 1833 Hünkâr İskelesi Antlaşması İngiltere'yi son derece endişelendirmişti. Bundan dolayı İngiltere, Osmanlı Devleti'ni Rusya'nın etkisinden korumak için Tanzimat döneminde başlayan reformlara büyük destek verdi. Esasen Doğu Sorununa ilişkin bir İngiliz-Rus düşmanlığı geleneği öteden beri mevcuttu. Bu kısmen Karadeniz'in bir Rus gölü olması durumunda İngiltere'nin ticaretinin zarar göreceği korkusundan, kısmen de Çar'ın Avrupa işlerine damgasını vurabileceği inancından kaynaklanıyordu¹²⁸. Çar I. Nikola'nın 1850'lerden sonra Osmanlı Devleti'nin kesinlikle yıkılacağına inanıyordu. Hatta bu inancını 9 Ocak 1853'te St. Petersburg'da İngiltere elçisi Sir George Hamilton Seymour'a açıkça ifade etmişti. Çar meşhur *Hasta Adam* nitelemesini kullandığı görüşmede, diğer batılı güçler ile anlaşabilirse İstanbul'u işgal etmeyi ve Balkanları himaye altına almayı

¹²⁶ Kemal Beydilli, "Şark Meselesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2010 s. 353-354.

¹²⁷ Anait Surenovna Akopyants, "Vostoçniy Vopros v Geopolitike Rossii", www.m.cyberleninka.ru, 15.03.2016.

¹²⁸ Hasan Şahin, "Şark Meselesi Çerçevesinde Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Genel Bir Bakış (Başlangıçtan Paris Barış'na Kadar)", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 29, Ankara 2006, s. 229.

düşündüğünü açıkladı. Fakat hayallerini gerçekleştirmede en büyük rakibi İngiltere idi. İngilizler, Ruslar Balkanlarda durdurulamaz, Osmanlı Devleti beklenmedik bir şekilde dağılırsa, kendi sömürgelerinin tehlike altına girmesinden çekinmekteydiler. Rusların, İngilizlerin desteğini almadan Osmanlı'yı tasfiye etmek istemesi Şark meselesi içinde önemli ve ayrı bir yeri olan Kırım savaşına sebep oldu¹²⁹.

Panslavizm politik bir malzeme olarak Rusya'nın gündemini Kırım Savaşı yıllarında işgal etmeye başlamasına rağmen, Rusya'nın yabancı devletlerin yönetimi altındaki Slav halklara yönelik politikası Çar I. Petro zamanına kadar inmektedir. Çar Petro, bir taraftan Rusya'nın batılılaşması yolunda büyük bir gayret sarf ederek modern Rusya'nın temellerini atarken, diğer taraftan Rusya'nın *açık ve sıcak denizlere inmesini* Rus dış politikasının temel amacı haline getirmiştir. Bu amaç, güney yolu üzerindeki İstanbul, Boğazlar ve Balkanları Rusya'nın nüfuz ve yayılma sahası olarak daha önemli hale getirdiğinden Petro, Osmanlı egemenliğindeki Ortodoks Rum ve Slav halklarla daha fazla ilgilenmiş ve Panortodoks bir politikayı hayata geçirmiştir. Çar Petro, bu politikasının açık bir göstergesi olan 1 Nisan 1702 tarihli bir mektubunda, İstanbul'daki elçisi Tolstoy'a Türkiye'nin politik, askeri, ticari, coğrafi, vb. durumlarını ele alan raporlar yazmasına işaret ederek Türkiye'deki Ortodoksların kültürel ve ekonomik durumları ile ilgili bilgi edinilmesini ve Kudüs üzerinde Ortodokslara imtiyazlar verilmesinin ortaya atılmasını istemiştir.

Çar Petro'dan sonra Rusya'nın *denizlere açılması*, dolayısıyla da Osmanlı Devleti'nin tasfiyesi politikasının en gayretli takipçilerinden biri de II. Katerina'dır. Katerina, 1768 yılında Türkiye'ye karşı açtığı savaşla Kırım'ı Osmanlı Devleti'nden koparmakla kalmamış, Küçük Kaynarca Antlaşması'na (1774) koydurduğu iki madde ile de resmen Ortodoksların koruyuculuğu iddiasında bulunmuştur. Böylece Rusya, amaçlarına ulaşmak yolunda Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale etme hakkını kendisinde görerek istediği anda harekete geçmek için meşru bir zemin yaratmış ve Osmanlı topraklarını istila etmek için önemli bir adım atmış oluyordu. Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki politik baskısı ve hareket tarzı, II. Katerina'dan sonra da Rus devlet adamlarının temel dayanak noktası olmuştur. Bu

¹²⁹ Gölen, "Şark Meslesi Işığında Balkan...", s. 3.

ise Rusya'nın Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan Kırım Savaşı'na (1853-1856) kadar olan dönemde Osmanlı Devleti'ne karşı fiilen üç büyük savaşa (1787-1792, 1806-1812, 1828-1829) girmesine sebep olmuş. Ayrıca Napolyon'un Mısır'ı işgali (1798-1802), Sırp ve Yunan ayaklanmaları (1804-1812/1821-1830), Mısır Sorunu (1831-1840) gibi büyük "Doğu" olaylarının seyrinde aktif rol oynamasına neden olmuştur¹³⁰.

Şark Meselesi'nin ikinci periyodu, Kırım Savaşı'nı (1853-1856) içine alan yıllardan XIX. Yüzyılın sonuna kadar olan zaman aralığını kapsamaktadır. Bu dönem Avrupalı devletlerin, öncelikle İngiltere, Avusturya-Macaristan ve Fransa'nın Rusya'nın Balkanlardaki pozisyon ve etkisini zayıflatma ve kendi etki alanlarını genişletme süreci olarak tanımlanmaktadır.¹³¹ Özellikle 1850'den itibaren yoğun bir Rus baskısı altında kalan Osmanlı Devleti'ne siyaseti gereği en büyük desteği İngiltere vermiştir. 1853'te Rus Çarı I. Nikola tarafından Osmanlı'yı paylaşma teklifi İngiltere tarafında kabul görmemiştir. Ancak İngiltere'ye rağmen Rusya, sıcak denizlere inme ve Osmanlı'nın Hıristiyan ve Ortodoks tebaası üzerinde dini hamilik elde etme emellerinden vazgeçmemiştir. Bu ve benzeri isteklerin Osmanlı tarafından kabul edilmemesi üzerine iki ülke arasında Kırım Savaşı başlamıştır¹³².

Kırım Savaşı'nın devam ettiği yıllarda 1855'de Çarlık tahtına çıkan II. Aleksandr'ın saltanatı boyunca Slav milliyetçiliği körüklendi. Bu tarihlerde Ruslar, Bulgaristan'ın özerklik, Eflak ve Boğdan, Karadağ ve Sırbistan'ın bağımsızlık elde etmesini hedefliyordu. Hedefe ulaşma konusunda Rusya'da iki farklı görüş mevcuttu; ilki A. M. Gorçakov'un Şark Meselesi'ni Avrupa siyasetinin bir parçası kabul eden, konunun uluslararası konferans ve tartışmalar ile halledilmesi gerektiğini savunan temkinli politikasıydı. İkincisi ise 1864-1877 yılları arasında İstanbul'da büyük elçilik yapan İgnatyev'in ateşli Panslavist politikasıydı. Ona göre, Rusya er ya da geç Balkanlarda ilk sırayı almak ve Slav liderliğini üstlenmek yolunda Avusturya Macaristan ile savaşmalıdır. Rusya'nın bu görevi tamamlayabilmesi için Avusturya

¹³⁰ Mithat Aydın, "19. Yüzyıl Ortalarında Panslavizm ve Rusya", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı:15, Pamukkale 2004/1, s. 109-124.

¹³¹ Akopyants, "Vostoçniy Vopros v Geopolitike...", s. 45.

¹³² Esra Sarıkoyuncu Değerli, "İngiltere'nin Doğu (Şark) Politikası (1882-1914)", *Akademik Bakış*, Sayı 14, Nisan-2008, Kırgızistan, s. 2,3.

ve Türk yönetimi altındaki Slavlar için sadece fedakârlık yapmamalı, aynı zamanda onların özgürlüğü ve güçlenmesi içinde istekli olmalıdır¹³³.

Osmanlı imparatorluğu ve Rusya arasında başlamış olana Kırım Savaşı İngiltere ve Fransa'nın yardımlarıyla Osmanlı Devleti bu savaştan galip çıktı. Bu iki devlet, 1841'deki Londra Konferansıyla, Rusya'nın Hünkâr İskeleyi Antlaşması (1833) ile elde ettiği boğazlar üzerindeki üstünlüğüne son verdikten sonra, Kırım Savaşı ile de Rus tehdidinde kesin bir darbe indirmişlerdir. Kırım Savaşından sonra imzalanan Paris Antlaşması (30 Mart 1856) ise Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünü Avrupalı devletlerin güvencesi altına almıştır. Aynı zamanda Avrupa hukukundan yararlanması temin edilen Osmanlı Devleti, Avrupa camiasına kabul edilmiştir.¹³⁴ Her ne kadar Paris Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğü resmen garanti edilmişse de, İngiltere'nin başını çektiği Avrupalı devletler Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren Rum, Sırp, Romen, Bulgar ihtilalcilerine gizliden gizliye destek vermiştir. Bu destek sayesinde 1861'lerde Eflak-Boğdan'dan Romen birliği kurulmuştur¹³⁵.

1853 Kırım Savaşı, Osmanlı Devleti'nin üzerinde tek başına hâkimiyet kurmayı amaçlayan ve bunu resmen talep eden Rusya'nın yenilgisi ile sonuçlandığında Fransa, İngiltere ve Avusturya desteğinin Rusya karşısında ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmıştır.¹³⁶ Söz konusu Avrupalı devletlerin yardımları sadece Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumaya yönelikti denemez. Her bir devletin Osmanlı topraklarında ayrı bir çıkar mücadelesi söz konusuydu ve bu çıkar çevresinden mümkün olduğunca Rusya'yı uzak tutmak istiyorlardı. İngiltere için bölgenin önemi siyasi ve ekonomik olmanın yanında, Rusya hem yakın hem de uzak İngiliz menfaatleri için bir tehdit oluşturmaya başladığından bahsedilmişti. Avusturya Macaristan'ın Rusya karşısında Osmanlı Devleti'ne destek vermesi, Balkanlarda yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkması, hâkimiyeti altındaki halkların bundan etkilemesi ve onlarda bağımsızlık hareketlerinin meydana gelmesinden

¹³³ Gölen, "Şark Meslesi Işığında Balkan...", s. 4.

¹³⁴ Aydın, "19. Yüzyıl Ortalarında Panslavizm...", s. 109-124.

¹³⁵ Değerli, "İngiltere'nin Doğu (Şark) Politikası...", s. 3.

¹³⁶ Beydilli, "Şark Meselesi", s. 355.

çekindiği içindi.¹³⁷ Rusya’da silahlarının üstünlüğüne rağmen Osmanlı mirasını tek başına sahiplenmesinin imkânsız olduğunu görmüştü¹³⁸.

Rusya'nın geleneksel yayılcı amaçlarına set çeken Kırım Savaşı, Avrupa düzeni ve kuvvetler dengesi açısından önemli sonuçlar doğurmakla beraber, Rus kamuoyu ve Panslavist çevreler üzerinde de büyük etki yapmıştır. Savaşın yarattığı hayal kırıklığı, II. Aleksandr idaresindeki Rusya’yı bir taraftan içine kapanarak geniş bir şekilde reform sürecine sokarken, diğer taraftan Rus toplumunda Avrupa düşmanlığını güçlendirmiştir. Ortaya çıkan yeni durum, başından beri Avrupa düşmanı olan Panslavistleri de harekete geçirmiştir. Panslavistler, gittikçe politik bir çizgiye kayan Panslaviz’i Rus toplumuna işlemeye koyulmuşlardır. Öte taraftan Paris Antlaşması’nın Rus çıkarlarına ağır bir darbe indirmesi ve gelişen Avrupa düşmanlığı, Rusya’da milliyetçi fikir cereyanlarına karşı resmi bir ilgiyi başlatmış, Panslavizm’i gündeme taşımıştır. Osmanlı tarihçisi Enver Ziya Karal, Rusya’nın Kırım Savaşı sonrası tavrı ve Panslavist hareketin Avrupa’da Rus çıkarları için ne ifade ettiğini şöyle izah etmiştir. *Rusya, içeride ıslahat, güneyde ve doğuda fetihler yaparken, batıda da özellikle Osmanlı İmparatorluğu’na zarar veren Slavcılık ‘Panslavizm’ hareketini sistemleştirerek Doğu-Avrupa hakkındaki tarihi ihtiraslarını gerçekleştirmek için zemin hazırlamaya gayret etmişti*¹³⁹.

Avusturya’nın şark politikası da İngiltere gibi Rusya ile nüfuz mücadelesine bağlı bir süreç izlemiştir. Rusya’nın Balkanlar ile ilgili politikası, Avusturya’yı doğrudan etkilemekteydi ve yapı olarak Osmanlı Devleti’ne benzer durumu, Balkan ulusları üzerindeki herhangi bir hareketlenmenin sonucunda, aynı akıbete uğramasını yüksek olasılıklı kılıyordu. Bu nedenle Avrupa genelinde denge siyasetinin izlenmesi, en çok Avusturya’nın işine geliyordu. Rusya’nın Balkan planlarına karşı duruşu, Balkan isyanları sırasında Osmanlı yanlısı bir siyaset izlemesine neden olmuştur. Bu bakımdan Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünden yana olduğu iddia edilebilir. Ancak Avusturya’nın, Osmanlı’nın geleceği konusunda ciddi endişeleri vardır. Bu nedenle her ne kadar Osmanlı’nın toprak bütünlüğünden yana

¹³⁷ Evgeniy Yuryeviç Niskovskih, “Kırımskaya Vayna-Predvestnik Pervoy Mirovoy Voynı”, *Almanah Sovremennoy Nauki i Obrazovaniya*, No.10 (41), 2010, s. 36.

¹³⁸ Beydilli, “Şark Meselesi”, s. 355.

¹³⁹ Aydın, “19. Yüzyıl Ortalarında Panslavizm...”, s. 109-124.

olsa da şayet Balkan uluslarının bağımsızlıklarını kazanmaları önlenemezse, bu durumdan yararlanma yoluna gidilmelidir¹⁴⁰.

Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü ve denge politikasının yanında var olan konjonktüre uygun olarak da Avusturya'nın en büyük hedefi denizlere açılmaktı. Bunun için iki ilerleme noktası vardı: Dalmaçya ve Selanik. Dalmaçya, Cjmpo Formio Antlaşması ile kendi topraklarına katılınca Bosna Hersek için ciddi bir tehlike ortaya çıktı. Çünkü Bosna Hersek, Hırvatistan, Slovenya ve Dalmaçya arasında bir set oluşturmaktaydı. Dalmaçya'daki Split Limanı'ndan Doğu Slovenya'ya çok uzun ve güç bir yolculuk gerektiriyordu. Avusturyalılar, Bosna Hersek'i ele geçirip Dalmaçya ile doğrudan bağlantı kurmayı hedefliyorlardı. Bu yüzden sürekli bölgeye müdahale ederek iki ülke arasında probleme yol açıyorlardı. Mesela Bosna'daki isyanlarda takibe alınan bazı asiler Avusturya'ya sığınıyor, Avusturya bu kimseleri iade etmiyor, böylece bu kimseler cezasız kalıyordu. Aynı asiler bir süre sonra tekrar Bosna Hersek'e gelerek problem çıkarıyor, bu döngü bir türlü isyanların bastırılmasına izin vermiyordu.

Sonuç olarak Balkan milliyetçiliğinin gelişip ortaya çıkması, daha sonra ise milliyetçi düşüncelerden kaynaklanan isyanlarda milliyetçileri koruyup kollama görevi batılı güçlere düşmüştür. Ruslar boğazlara inmek ve İstanbul'u almak, İngilizler Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuzlarının devamı, Fransızlar bölgede ekonomik imtiyazlarını devam ettirebilmek, Avusturyalılar Selanik ve Dalmaçya'yı ele geçirebilmek, Almanlar ise kendilerini ispatlayabilmek için Balkan milletlerini kullanmış, bölgedeki milliyetçi düşünceleri sonuna kadar desteklemişlerdir. Tüm bu çalışmalar meyvesini 1878'de vermeye başlamıştır. Balkanlar'dan Türkleri tasfiye etmenin ilk aşaması 1878 Berlin Antlaşması ile gerçekleşmiştir. Yaklaşık yüz yıl süren mücadele Berlin sonrasında Türkler aleyhine sonlandığı gibi bu Antlaşma ile Osmanlı Devleti balkanlardaki topraklarının büyük kısmını kaybetmiştir. Fakat Osmanlı Devleti aleyhine süreç bununla sonuçlanmamış ve devam etmiştir¹⁴¹.

¹⁴⁰ İmamoğlu, Deniz, "Şark Meselesinin Sultan Abdülhamit...", s. 586.

¹⁴¹ Gölen, "Şark Meslesi Işığında Balkan...", s. 4.

1. OSMANLI DEVLETİ İDARESİ ALTINDA BALKANLAR

1.1. Osmanlı Devleti'nin Balkanları Fethi

Yaygın kanaatin aksine Balkanlar'daki Türk varlığı Osmanlı Devleti'nin Balkanları fethiyle başlamış değildir. Güvenilir tarih kaynaklarına göre, Balkan yarımadası VI. yüzyıldan başlayarak Türk kavimlerinin gelip yerleştikleri bir yurt olmuştur. Doğudan, Asya içinden, Kuzey Karadeniz step bölgesi yoluyla birbiri ardınca gelen atlı göçebe Türk kavimleri ya burada Dac, Trak ve Slav asıllı yerli halka karışarak ortadan kaybolmuşlar (XI. yüzyılda Oğuz aslından Peçenekler ve Uzlar gibi), yahut askeri egemen sınıf olarak Kuzey-Doğu Balkanlar'da güçlü devletler kurmuşlardır. Bu sonuncular arasında bir Türk boyu olan Kutrigur'ların VII. yüzyılda kurmuş oldukları Bulgar Hanlığı¹⁴² özellikle belirtilmelidir. Bulgarların Dobruca'da bıraktıkları kitabelerde hükümdar Han ünvanı ile anılır ve Oniki

¹⁴² Bulgar Türkleri'nin adına tarihte ilk defa milattan sonra 482'de rastlanmaktadır. Attila'nın 453'te ölümünden sonra Hun birliği çözülmüş, bunun üzerine Kafkaslar'dan Tuna'ya kadar Karadeniz'in kuzeyinde uzanan bölgelerde Bulgar Türkleri siyasi birliklerini kurmuşlardır. Bulgar kabilelerinden Utigurlar doğuda Kuban ırmağı yörelerinde, Kutrigurlar da batı Tuna'nın kolları ile Beserabya yörelerinde hâkimiyet kurdular. Ancak Balkanlar'daki sınırı emniyet altına almak isteyen Bizans İmparatoru Zenon (476-491), komşusu olan Kurigur Bulgarları'nı Utigurlar'a karşı kışkırtarak savaşa sürükledi. Yenilen Kutrigurlar'dan 2000 kadar aile savaş sonrasında (482) Bizans'ın hizmetine girerek Trakya'ya yerleştiler ve zamanla Hıristiyanlığı kabul ettiler. Bulgarlar VI. yüzyılda Orta Asya'dan batıya göç eden Avarlar'ın idaresine girdiler (559). Avar idaresinden kurtuldularsa da VII. Yüzyılda Don ve Kuban ırmakları arasındaki yurtlarına baskılarını artıran Hazarlar'ın hâkimiyetini kabul etmek zorunda kaldılar. Tuna Bulgarları Hazarlar'ın baskıları üzerine Kurigur Bulgarları Kuvrat Han'ın küçük oğlu Esperih idaresinde Dobruca taraflarına göç ettiler. Müslümanların İstanbul'u kuşatmalarından (674-678) faydalanarak Bizanslıları mağlup ettiler ve Bizans'ı anlaşmaya mecbur bıraktılar (681). Böylece Tuna Bulgarları Balkanlar'da ve Orta Avrupa'da önemli bir siyasi varlık haline geldi. Bilhassa Kurum Han (803-814) ve Omurtag Han (814-831) zamanında Bulgarlar en parlak devirlerini yaşadılar. Sofya, Niş, Belgrad, Üsküp gibi önemli merkezler arasındaki ticaret yollarını ellerine geçirdiler ve ekonomik bakımdan geliştirdiler. Ancak Malamir Han zamanında (831-836) Bulgarlar arasında Bizans'ın tesiriyle Hıristiyanlık yayılmaya başladı ve Persiyan Han döneminde (836-852) devam etti. Nihayet Boris Han'ın Hıristiyanlığı kabul etmesiyle (864) Tuna Bulgarları bütünüyle Hıristiyan oldular ve zamanla Slavlaşarak kendi öz dillerini unuttular; Nuri Yüce, "Bulgar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 6, Ankara 2002, s. 390.

Hayvanlı Tük Takvimi kullanılır. Bulgar Hanları IX-XI. yüzyıllarda Balkanlar'da Bizans İmparatorluğu'nun yerini almıştır. XIII. ve XIV. yüzyıllarda yine Bulgaristan'da Kıpçak/Kuman aslından Slavlaşmış Terteri ve Şişman Hanedanları hâkim oldu¹⁴³.

Peçenek Türkleri, Tuna'nın Balkan yakasındaki yani Kuzey Bulgaristan'la Sofya, Niş ve havalisine yerleşmiş olup on birinci asırda buralarda buldukları görülmektedir. Bulgarlar ile iyi münasebette bulunan Peçenekler sonraları Kuman Türkleri tarafından mağlup edilmişler ve onların arasına katılarak kaybolmuşlardır. Kumanlar, Balkanlara yerleşmiş olan Türklerin en güçlülerinden olup Boğdan ve Ulah yoluyla Tuna'yı geçmişler ve Peçenekleri mağlup ettikten sonra evvela Kuzey Bulgaristan'a ve daha sonra güneye inerek yerleşmişlerdir. Kumanlar Hıristiyanlığı kabul etseler de dillerini muhafaza etmişler ve dağıldıkları yerlere de coğrafi isimlerini vermişlerdir; mesela Makedonya'daki Kumanova, Sofya'da Komaniçe ve Nevrekop'da Komanca ve Kesriye'de Komaniçe gibi mevki ve koy isimleri bulunmaktadır. Bulgarların tarihi isimli meşhur eseri yazmış olan Jireçek, Gagavuz denilen Türkleri Kumanlardan saydığı gibi İstonya Cansızof da bu Gagavuzları Anadolu Selçukluları zamanında bu kıtadan Sinop yoluyla Dobruca'ya geçmiş olan Müslüman Türklerin sonradan Hıristiyan olmuş evlatları olduğunu düşünmektedir. Sorguç ismi de verilen Gagavuzlar Dobruca ve havalisinden başka Edirne merkez, Havza ve Zihne kazalarında da bulunmuşlardır. Evlerinde Türkçe konuşan kilisedeki ibadetlerini Rumca yapan Gagavuzlar, Osmanlı'lardan evvel Balkanlara yerleşerek mevcudiyetlerini zamanımıza kadar muhafaza eden ve dillerini kaybetmeyen yegâne Türk unsuru olarak kalmışlardır¹⁴⁴.

Çeşitli Türk kavimleri Kuzey Karadeniz steplerinden gelip VI. yüzyıldan itibaren Balkan Yarımadası'na yerleşmişlerdir. Fakat Bizans'ın dini baskısı ve önceden yerleşik hayata geçmiş olan Slavlarla karışmaları sonucu ortadan kaybolmuşlardır. Türklerin güneyden gelip Kuzeydoğu Bulgaristan'da yerleşmesi Anadolu Selçuklu Sultanı II. İzzettin Keykavus'un (1238-1278) Dobruca'daki sürgün

¹⁴³ Halil İnalçık, "Türkler ve Balkanlar", *Bal-Tam Türklük Bilgisi*, Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi, Sayı 3, Prizren 2005, s. 20.

¹⁴⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, Ankara 1972, s. 183.

hayatıyla yakından bağlantılıdır. Devrik sultan II. İzzettin Keykavus iki oğlu, annesi ve iki dayısıyla birlikte İstanbul'da İmparator VIII. Mihail'in misafiryken, Türkler olarak yaylak ve kışlak hayatına alışık olduklarını söyleyerek ve kendilerine bir arazi tahsis edilmesini ve Anadolu'dan da kendisine tabii Türkmenleri getirerek buraya yerleştirmek istediğini bildirdi. İmparator onun bu isteğini kabul ederek kendisine Dobruca bölgesini tahsis etti. Sultana bağlılığı devam eden çok sayıda Türkmen Anadolu'dan gelip Dobruca'ya yerleşti. Gelen Türkmenlerin yaklaşık 12.000 hane olduğu ve Çepni boyundan olduğu bilinmektedir. Türkmenlerin bölgeye gelişiyle ilgili çeşitli rivayetler bulunmaktadır, bunların odak noktasında daima Sarı Saltuk yer almaktadır. Hacı Bektaş-ı Veli tarafından gönderilen müridi Derviş Sarı Saltuk da bu gelen Türkmenler arasındaydı. Sarı Saltuk, manevi olarak kendisine bağlı olan kalabalık sayıdaki Türkmen nüfusla birlikte Rumeli'ye gelmiş ve burayı yurt edinmiştir¹⁴⁵.

Diğer Türk boylarından farklı olarak Balkanlar'da Türk ve İslam kimliğini koruyarak uzun süreli varlık gösteren Türk devleti Osmanlı İmparatorluğu oldu. Osmanlı İmparatorluğu'nun yaklaşık 550 yıl sürmüş olan Balkan serüveni Osmanlı kuvvetlerinin ilk defa 1321'de Mudanya'yı aldıktan sonra, Marmara Denizi kıyılarına ulaşarak Rumeli ile karşı karşıya gelmeleriyledir. Zaman zaman da Bizans'ı tazyik maksadıyla küçük gruplar halinde Rumeli'ye geçiş yapmaları, Türklerin Rumeli'yi görmelerine ve tanımlarına imkân sağlamıştır. Osmanlıların Balkanlar'daki devletler ile ilişkileri, 1340'lı yıllara kadar dayanmaktadır. Bu tarihte Bizans İmparatoru'na rakip olarak çıkan Sırp Kralı Stephan Duşan, Makedonya'yı elde ettikten sonra İstanbul'u ele geçirmek için Orhan Bey'e bir heyet göndererek anlaşma teklifinde bulunmuştu. Orhan Bey, menfaatlerine ters düştüğü için bunu dikkate almamıştı. Bizans'taki taht mücadeleleri sırasında Stephan Duşan, çıkarlarına uygun olarak Bizans İmparatoru V. Paleologos'u, Osmanlılar ise Kantakuzenos'u desteklemişlerdir¹⁴⁶.

¹⁴⁵ Halime Doğru, "Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de Fetih ve İskân Siyaseti", *Türkler*, Edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Cilt 9, Ankara 2002, s. 165; Tuğrul Kihitir, *Balkanlar'ın Osmanlı Tarihi 1352-1913*, İstanbul 2015, s. 63.

¹⁴⁶ Mehmet İnbaşı, "Balkanlar'da Osmanlı Hâkimiyeti ve İskân Siyaseti", *Türkler*, Edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Cilt 9, Ankara 2002, s. 155.

Kantakuzenos, Orhan Gazi'nin bu yardımlarına karşılık Rumeli'de bir üs olarak Çimpe, Çimbi (Cinbi)/Tsympe Kalesi ve civarını verirken kızı Theodora'yı da Osman Bey ile evlendirmiştir. Bu durum Osmanlılara Bizans'ın iç işlerine karışma ve Trakya'daki iç savaşa katılma fırsatı verdi. Bu şekilde 1352'de Kantakuzenos'un müttefiki olarak Çimpe Kalesine yerleşen Süleyman Paşa, burasını Balkanlar'da yayılma için önemli bir köprübaşı olarak teşkilatlandırdı. Anadolu'dan getirttiği kuvvetleri yerleştirdi ve böylece Osmanlı Rumeli'sinin çekirdeği kurulmuş oldu. Osmanlı kuvvetlerinin Çimpe Kalesi'ne yerleşmesinden sonra, 1-2 Mart 1354'te meydana gelen depremde, surları yıkılan Gelibolu Kalesi ile etraftaki kasaba ve köyler, Türk kuvvetleri tarafından fethedildi. Kısa sürede Süleyman Paşa, Anadolu'dan getirttiği kuvvetleri, boşalan bu yerlere iskân ederek Gelibolu'da önemli bir askeri üs oluşturdu¹⁴⁷.

Süleyman Paşa Avrupa'daki ileri mevzileri güçlendirmek için, Anadolu'dan Avrupa'ya Müslümanları, özellikle de kolay yerleştirebileceği göçebeleri taşıyordu. Yeni Türk köyleri kurulmuş, sınır bölgeleri de Süleyman'ın genel komutasında ve her biri gazi beyin yönetiminde sağ, sol ve orta sınır boyları olarak düzenlenmişti. Osmanlı akınları sürüyor, Osmanlı fetih alanları büyüyordu. Ancak Süleyman Paşa'nın beklenmedik ölümü ile Foçalıların Orhan Bey'in en küçük oğlu Halil'i tutsak etmeleri Orhan Bey'i Bizans'la barışa zorladı ve fetihleri bir süreliğine durdurmuşsa da, 1359'da Halil'in kurtarılmasından sonra Osmanlı fütuhatı yeniden başlamıştır. 1359 yılında ilk defa olarak İstanbul önünde Osmanlı orduları görünmüş ve Süleyman Şah'ın ani ölümünden sonra elden çıkan Çorlu ve Dimetoka Sultan Murat'ın (1362-1389) ilk saltanat yıllarında yeniden ele geçirilmişti. Lala Şahin Paşa tarafından kısa sürede Trakya'nın önemli kentleri zapt edildi ve İstanbul'un Balkanlar'la olan ulaşımı kesildi¹⁴⁸.

Sultan I. Murat'ın saltanatının ilk yıllarında Edirne, 1361'de fethedildikten dört sene sonra da devlet merkezi buraya nakledildi. Osmanlı Hükümdarı Meriç Vadisi boyunca hareketle 1363'de Filibe'yi zapt etmiş ve Bizans'ı nüfuzu altına

¹⁴⁷ İnbaşı, a.g.m., s. 155; Halil İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, İstanbul 2003, s. 15.

¹⁴⁸ İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik...*, s. 16; Melek Delilbaşı, "Osmanlı-Bizans İlişkileri", *Türkler*, Edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Cilt 9, Ankara 2002, s. 126.

almıştır. Edirne'nin fethinden sonra uçlarda biriken Türkmenlerin Rumeli'ye geçişleri hızlandırıldı. Trakya kıtasının merkezi ve Bizans'ın İstanbul'dan sonra ikinci şehri olan Edirne'nin fethi Türklerin bu kıtaya kesin suretle yerleşmelerini temin etmiş olduğu gibi, askerlik bakımından da çok önemli hareket üssü elde edilmiş demektir. Edirne'nin askeri ehemmiyeti Tunca ve Meriç nehirlerinin kavşağında, Balkan yollarının birleştiği noktada ve İstanbul-Viyana yolunun üstünde olmasındandır¹⁴⁹.

Lala Şahin Paşa bu arada Edirne'den yola çıkarak kuzey yönüne doğru Meriç nehri bölgesini dolaşmış, Eski Zağra gibi birçok yeri fethetmiş ve hiç durmadan, şehrin önünde kısa süren bir çatışmadan sonra eline düşen Filibe'nin surları önüne kadar gelmiştir. Şehrin savunması için gerekli tedbirleri aldıktan ve buraya güçlü bir muhafız kıtası yerleştirdikten sonra, Edirne'ye geri döndü ve I. Murat'a Osmanlı kuvvetlerinin ilerleyişine dair sevinçli haberler getirdi. Gün geçtikçe büyüyen bir bölgenin öncüsü olarak Bizans İmparatorluğu'nun en zengin şehirlerinden biri olan Filibe'ye sahip olmanın ne kadar önemli olduğunun bilincinde olan I. Murat, derhal bu şehrin yeni tesislerle genişletilmesine yönelik emirler verdi. Bu fütuhatin önemi, Rumeli Türk sınırını Meriç ve Sazlıdere boyunca kuzeye doğru genişletip o zamana kadar İstanbul'a bağlı olan Bizans arazisini birbirinden ayrı iki parçaya bölmesinde ve Osmanlıların kesin suretle Bulgaristan sınırına dayanmasında gösterilebilir. Filibe'nin ekonomik önemi de çok büyüktü. Meriç vadisi ziraat bakımından bu havalinin en büyük ambarı konumundaydı. Özellikle Filibe etrafındaki pirinçlikler yalnız Bizanslılar için değil, Bulgarlarla Sırp'lar içinde büyük öneme sahiptilerdi. Senede dört milyon akça getiren bu gelir kaynağının Türklere geçmesi Bizans'ın askeri gücü kadar ekonomik durumunu da sarımsı ve o tarihten itibaren imparatorluk hazinesinin başlıca gelir kaynakları İstanbul ve Selanik gibi büyük limanların gümrük ve belediye gelirleriyle sınırlı kalmıştı¹⁵⁰.

I. Murat devrinde üç istikamette Balkanlar'ın başlıca yolları ve merkezleri Osmanlılar tarafından fethedilmiş bulunuyordu: Orta kolda Meriç Vadisi, sağ kolda

¹⁴⁹ İsmail Hamdi Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt 1, İstanbul 2011, s. 46; İnbaşı, a.g.m., s. 156.

¹⁵⁰ Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1299-1453)*, Cilt 1, Çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2011, s. 168,169; Hamdi Danişmend, a.g.e., s. 48.

tunca Vadisini izleyerek Balkan Dağları etekleri daha 1366 yıllarında varılmıştı. Oradan Sofya ve Niş 1385'te zapt olundu. Güneyde Evrenuz idaresindeki "uc"da 1383'te Serez düştü ve Selanik kuşatması başladı. Selanik 1387 Eylül'ünde ahdname güvencesiyle teslim oldu. Balkan devletlerinin parçalanmış ve birbirlerine rakip olmaları, Osmanlıları müttefik veya hami bulmaları, ilerlemeleri kolaylaştırıyordu. Mesela 1365-66'da Bulgaristan'ın Macaristan ve Eflak tarafından istilaya uğraması, Karadeniz kıyılarında Savoie Dükü V. Amadeo'nun haçlı donanması tarafından saldırıya uğraması, Bulgar kralını Osmanlıların bir müttefiki haline getirdi. Kral Şişman vaktiyle Kantakuzinos'un yaptığı gibi, Türk yardımını kabul etmiştir¹⁵¹.

Balkanlar'daki Türk ilerlemesine karşı Bizans, Papa'dan yardım istemiş ve 5 Aralık 1366'da Katolik ve Ortodoks kiliselerinin birleşmesiyle bir haçlı seferi düzenleme teşebbüsüne girmiş, fakat bundan bir netice elde edilememiştir. 26 Eylül 1371'de meydana gelen ve II. Meriç ya da Çernomen denilen muharebede, Sırp Kralı ve müttefikleri, Osmanlılar tarafından mağlup edilerek Vukaşin ve Uglytşa öldürülmüştü. Çirmen zaferinden sonra Batı Trakya'nın, müteakiben Makedonya'nın zaptı da mümkün olmuştur. Buna karşılık Macar Kralı Layoş, Osmanlılara karşı bir haçlı seferi düzenleme arzusunu açıkça belirtmesine rağmen bunu, Bulgaristan ve diğer Hıristiyan devletleri aleyhine olarak topraklarını genişletme maksadıyla kullanmak istediğinden, sonuç alınamamıştır. 1371'den itibaren Osmanlı tehdidi, batı için tehlikeli bir boyut aldı. Batı Hıristiyan dünyasında papanın öncülüğünde, bir haçlı seferi düzenlemek için pek çok görüşme ve pazarlıklara rağmen neticesiz kaldı¹⁵².

Osmanlı yayılması Balkanlar'da devam ederek 1383'te Serez, 1385'te Sofya, 1386'da Niş fethedildi. Selanik ise dört yıllık kuşatmadan sonra halkın kendi isteğiyle teslim oldu. 1385'deki Niş'in fethinden sonra artan Türk baskısını onlemek için bu dönemde Sırp Devleti'ni yeniden kuvvetlendiren Lazar, harekete geçerek Ploşnik'de önemli bir Türk kuvvetini mağlup etti. 1389'a gelindiğinde bile, Osmanlı tehdidinin ciddiyetinin farkına varmalarına rağmen Batı Hıristiyan alemi, sorunları

¹⁵¹ Halil İnalçık, *Devlet-i Aliye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar – 1*, 45. Baskı, İstanbul 2010, s. 64.

¹⁵² İnbaşı, a.g.m., s. 156.

ve ticari kaygıları ile fazlasıyla meşgul, kendi aralarında bölünmüş durumdaydılar. Buna rağmen Ploşnik başarısı, Balkan devletlerini Osmanlılar karşısında ümitlendirmişti. Ploşnik başarısı Balkan Slavları arasında uyandırdığı umumi heyecan Türkleri Balkanlardan, büsbütün kovmak için Sırlar, Bulgarlar, Ulahlar, Boşnaklar ve hatta kısmen de Arnavutlar arasında büyük bir ittifak antlaşmasıyla son bulmuştur¹⁵³.

1388 tarihindeki Ploşnik bozgununun Balkan Slavları arasında Osmanlılara karşı uyandırdığı ortak heyecan üzerine oluşan Balkan ittifakı, I. Murat'ın o tarihte Bulgar Krallığı'nı ortadan kaldırmasıyla bozulup dağılmadı. Sırp Kralı Lazar ve Bulgar Prensi Şişman, bu arada Osmanlı'nın hafifte olsa zamanla rahatsız edici bir egemenliğe dönüşebilecek vassallık boyunduruğuna hoşnutsuz bir şekilde tahammül ediyorlardı. Bu yüzden I. Murat ordusunun tamamıyla Anadolu'dayken ve şehirdeki muhafız kıtaları dışında Avrupa'da sadece az sayıda Osmanlı birlikleri kalmışken, Osmanlı'dan ayrılmak için hazırlıklar yaptılar ve birleşik güçleriyle Osmanlı'yı Avrupa'dan olmasa da en azından kendi devletlerinden çıkartmak için Bosna Krallıyla temasa geçtiler. Ploşnik bozgunuyla birlikte gelinen nokta ve Balkanlar'da Osmanlı'ya karşı yapılan ittifak, artık Osmanlı ve Sırp ordularının karşı karşıya gelmesini zorunlu kılmıştı. Sultan I. Murat 1388 yılında ordusunun başında yola çıkarak Sırbistan'a geldi. Kendisi Karamanoğulları'yla meşgulken önceden yola çıkardığı baş veziri Çandarlı Ali Paşa da yolu üzerindeki Şumnu ve Tırnova'yı fethetti. Diğer bir kol da Pravadi'yi ele geçirmişti. Yine Niğbolu'da Osmanlı'nın bu yürüyüşü sırasında fethedilmişti. Sultan Murat Hüdavendigâr 1389 yılının ilkbaharında Kostendil ve Kratova üzerinden, o güne kadar Lazar'ın toprakları olan Kosova düzlüklerine kadar gelmişti¹⁵⁴.

Sonunda iki büyük ordu Priştine'nin 5 km kadar kuzeybatısındaki Kosova Ovası'nda (Kosovo Polje) karşılaştı. Sırp, Bosna, Arnavut ve Macar ordularından oluşan birleşik Haçlı ordusunun başında, Osmanlılara karşı bu direnişi düzenleyen Sırp Despotu Lazar Hrebeljanoviç bulunuyordu. Osmanlı ordusuna da bizzat Sultan Murat Hüdavendigâr komuta ediyordu. Savaş düzeni hakkında Osmanlı

¹⁵³ Delilbaşı, a.g.m., s. 127; İnbaşı, a.g.m., s. 156; Danişmend, a.g.e., s. 85,86.

¹⁵⁴ Danişmend, a.g.e., s. 87,88; Kihir, a.g.e., s. 41,42; Zinkeisen, a.g.m., s. 189.

kaynaklarında yer alan bilgiler karışıktır. Osmanlı ordusunun merkezinde padişah ve yeniçeriler, sağ kolda Şehzade Bayezid, sol kolda Anadolu beylikleri askerleriyle Şehzade Yakup bulunuyordu. Sırlar ise Lazar merkezde, sağda damadı Vuk Brankoviç, solda Bosna Kralı Tvrtko'nun askerleri yer alacak şekilde yerleşmişlerdi¹⁵⁵.

Avrupa'daki savaşlarda komutanlardan en tecrübelisi olan Evrenos Bey'in önerisi üzerine hafif Osmanlı okçuları sağ ve sol kanada dağıldıktan sonra, muharebe başladı. Mücadele üç safhada cereyan etmiştir. Bunlar Sırların ilk saldırının dağılması, Sırp Despotu Vuk Brankoviç'in ve Bosna Kralı Tvrtko'nun çekilmesi ve savaşın son bölümlerine doğru I. Murat'ın şahadeti ve Lazarın öldürülmesi hadiseleridir. Osmanlı kaynaklarına göre önce I. Murat suikasta kurban gittiği ardından da yakalanmış olan Lazar'ın öldürüldüğü belirtilir. Onlara göre I. Murat bir ara etrafında çok az asker bulunduğu halde dolaşırken yerdeki yaralılarından biri ona bir isteği olduğunu söyleyip yaklaşma izni almış ve gizlediği hançerle onu yaralayıp ölümüne sebep olmuştur. Diğer kaynaklardan ayrılan Enveri ise, I. Murat'ı hançerleyen Miloş'un daha önce sultanın kulları arasında bulunurken sonradan kaçıp Hıristiyanlığa dönen bir Sırp beyi olduğunu yazarak onun I. Murat tarafından tanınması sebebiyle yanına yaklaşabildiğini ifade eder. I. Murat'ın iç organları çıkarıldıktan sonra şehit düştüğü yere gömülmüştür. Daha sonra cesedi Bursa'ya götürülüp Çekirge'deki türbesine defnedilmiştir¹⁵⁶.

Türklerin Balkanlar'da XX. yüzyılın başına kadar sürecek olan hâkimiyeti için önemli bir adım olan I. Kosova Savaşı'nda, Osmanlılar Sırların öncülük ettiği müttefik haçlı birliklerine karşı büyük bir zafer kazanmıştır. Kosova meydan muharebesinin en mühim sonucu Sırp varlığına son verilmesi ve Balkan Slavlığının Osmanlı hâkimiyetine girmesidir. I. Murat'ın Tuna boylarına dayamış olduğu Osmanlı sınırlarının önünde artık en mühim kuvvet olarak Macaristan kalmıştı. Ne var ki 1389 tarihli Kosova Meydan Muharebesi'ni Osmanlı'nın Avrupa'daki en eski tarihinin en olağan dışı dönemlerinden biri haline getiren sadece Sırların yenilgisi

¹⁵⁵ Feridun Emecen, "Kosova Savaşları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.26, Ankara 2002, s. 222; Kihitir, a.g.e., s. 42.

¹⁵⁶ Emecen, a.g.m., s. 222; Zinkeisen, a.g.e., s. 197.

ve I. Murat'ın şahadeti değildir. Bu dönem belki de Osmanlı'nın Avrupa'da açık arazide yapılan ilk önemli meydan muharebesi olarak, hafif Osmanlı yayalarının Batılı orduların ağır zırhlı süvarileri karşısında üstünlüğünü de içinde barındırdığı için çok önemlidir. Kesin olarak diyebiliriz ki saldırının çevikliği ve hafif Osmanlı birliklerinin Sırpların ve Macarların ağır hareket eden birliklerine kıyasla hareketlerindeki sürat, zaferin Sulatan I. Murat lehine sonuçlanmasında büyük katkı sağladığıdır¹⁵⁷.

Kosova meydan muharebesi, Türklerin Rumeli'de (Güney Doğu Avrupa'da) kalmak için Sırpsındığı ve Çirmen savaşlarından sonra kazandıkları üçüncü büyük harptir. Bu harpteki büyük zaferi temin edip onu gördükten sonra gözlerini hayata kapamış olan I. Murat, tarihte Gazi Hünkâr, Murat Hüdavendigâr diye anılan büyük Osmanlı padişahıdır; yirmi dokuz, otuz sene¹⁵⁸ süren hükümdarlığı zamanında zaferden zafere koşmuş ve hepsinde muvaffak olarak mağlubiyet yüzü görmemiştir. Bir beylik olarak babasından intikal eden hükümetin imparatorluk temellerini atmıştır. Gibbons'un pek güzel tasvir ettiği gibi Osman Gazi etrafına bir ırk toplamış, Orhan bir devlet yaratmış fakat İmparatorluğu Sultan Murat Hüdavendigâr kurmuştur. Ünlü Osmanlı tarihçisi Nicolae Jorga'da Sultan Murat için "*O, Müslüman tebaasına karşı cömert ve asil davranışlarıyla iyi bir dost, Hıristiyanlara karşı ise sadece yenmeyi değil, onları kazanmayı da bilen yumuşak ve bağışlayıcı bir hükümdar olmuştur*"¹⁵⁹ diye bahsetmektedir.

Birinci Bayezid, Kosova muharebe meydanında babası I. Murat'ın şahadeti üzerine hükümdar ilan edilmiştir. Karesi sancak beyi olan şehzade Yakup ise bu Kosova muharebesinde hükümdar olan Bayezid'e karşı Savcı Bey gibi saltanat iddiasında kalkar ihtimaliyle, Şehzade Yakup kaçan düşmanları takipten henüz dönmüştü ki devlet erkânının kararıyla boğduruldu. Yıldırım Bayezid, Birinci Kosova Muharebesi'nde tahta çıkınca, Anadolu'ya geçmeden önce Sırp Kralı Lazar'ın oğlu Stefan Lazareviç ile görüşmüştü. Stefan, senelik haraç vermeyi,

¹⁵⁷ Danişmend, a.g.e., s. 91; Zinkeisen, a.g.e., s. 199; Mucize Ünlü, "Sırpların I. Kosova Zaferi'nin 500. Yıldönümünü Kutlama Girişimleri", *OTAM*, Sayı 28, Güz 2010, s. 108.

¹⁵⁸ Hicri olarak saltanatı 30, miladi olarak ise 29 yıldır.

¹⁵⁹ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 257,258; Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi-1 (1300-1451)*, Çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2005, s.244.

muharebede kendi askerleriyle birlikte sultanın yanında bulunmayı kabul etti. Yıldırım Bayezid, Stefan'ın kız kardeşi Olivera ile evlendi. Sırp hükümdarı, hayatının sonuna kadar Yıldırım'ın sadık bir müttefik olarak kaldı¹⁶⁰.

I.Bayezid devri, Türk akıncılarının Balkanlar'daki faaliyetlerini son derece yoğunlaştırdıkları bir dönemdi. Osmanlı hükümdarı, hızla Anadolu'ya giderken Evrenos Bey'i Vodena ve Vulçitrin'i fethetmekle görevlendirdi. Evrenos Bey, sultanın emriyle 1390'dan itibaren altı yıl Arnavutluk üzerine şiddetli akınlar düzenledi. Paşa Yiğit Bey, 1391'de Üsküp'ü fethetti, fethi takiben Üsküp uç beyi olarak tayin edilen Paşa Yiğit Bey'in Rumeli'de sancakbeyliği ve akıncı kuvvetlerinin komutanlığını yapmış olması, Rumeli'ye sürgün edilmiş olan Saruhanlı Yörüklerin bu aşiret reisinin kumandası altında fütihat hareketlerine geniş iştirak ettirildiğini göstermektedir. Paşa Yiğit Bey, kendi aşiretine mensup olup Saruhan bölgesinden getirilen Türkmenleri Üsküp'e yerleştirerek burasını Balkanlar'da Osmanlı Devleti'nin en önemli uç merkezlerinden birisi haline getirmiştir. Üsküp'den sonra Firuz Bey Eflak'a girdi. Macaristan'a ait olan Belgrat ilk defa bu yıllarda Osmanlı akıncıları tarafından kuşatıldı. Güney Arnavutluk'un mahalli hanedanlara bölünmüş siyasi coğrafyası, Osmanlı'ların bölgede ilerleyişini kolaylaştırdı¹⁶¹.

Yıldırım Bayezid'in, başta İstanbul kuşatması olmak üzere Batı'ya karşı izlediği cüretkâr siyaset Avrupa'nın büyük bir kesiminde rahatsızlık uyandırdı. Bizans İmparatoru Manuel, İstanbul'u kaybetme korkusuyla, Papa ve çeşitli Avrupa hükümdarlarından sürekli yardım istiyordu. Diğer taraftan Yıldırım Bayezid'in dizginlenemez ve hükmetme hırsıyla dolu mizacı Hıristiyan vassallarının çaresizce direniş göstermelerine neden oluyordu. Ellere silahlarını alıp Yıldırım Bayezid'e karşı bir şey yapamayacak kadar güçsüzdüler; bu yüzden gizli ittifak sayesinde

¹⁶⁰ Erhan Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul 2010, s. 77; Uzunçarşılı, a.g.e., s. 259,260; Danişmend, a.g.e., s. 93; Zinkeisen, a.g.e., s. 203.

¹⁶¹ Mehmet İnbaşı, "Tarihsel Perspektif: Türklerin Balkanlar'a Yerleşmesi", *Balkan Türkleri Balkanlarda Türk Varlığı*, Balkan Araştırmaları Dizisi-9, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2003, s. 5,6; Afyoncu, a.g.e., s. 77.

bundan böyle ölüme kadar birlik içinde olmak ve bir daha asla biat etmek üzere padişahın saray karargâhına gitmemek üzere anlaşılır¹⁶².

Sefer propagandası yapılırken Haçlı seferleri ruhuna uygun biçimde İstanbul üzerinden Kudüs'e ulaşma ve Hıristiyanlığı yüceltme temel hedef şeklinde one çıkarılmıştır. Donemin batılı tarihçileri, önce İstanbul ve oradan Anadolu içlerinden geçerek yahut deniz yoluyla hareket ederek Suriye'ye veya Suriye sahillerine, Mısır limanlarına ulaşma ve arz-mukaddesi fethetme gibi planları ileri sürmüştür. Aslında seferin açılması ve organizasyonu Türk tehdidini derinden hisseden imparatorun kardeşi Luxemburg hanedanından Macar Kralı Sigismund'un etkili teşebbüsleri sonucu gerçekleşmiştir. Aynı yıllarda Bizans İmparatoru II. Manuel'de Batı'da müttefik arayışı içersindeydi ve diplomatik teşebbüslerde bulunuyordu. Ancak haçlı seferinin ana mihverini, Tuna hattında Osmanlı'ların tehdidi karşısında zor durumda kalan ve sınıra inerek onlarla mücadele edip Küçük Niğbolu'yu alan Sigismund'un faaliyetleri oluşturmuştur¹⁶³.

Macar Kralı Sigismund ile Bizans İmparatoru II. Manuel Paleologos'un Avrupa'dan istimdaları ve Papa Dokuzuncu Bonifacius'un Katolik hükümdarları bir Haçlı seferine davet etmesi yukarıda bahsedilen vaziyetten dolayı tesirsiz kalmamış ve başta Fransız'lar olmak üzere birçok Avrupa milleti Osmanlılara karşı silaha sarılmıştır. Bu suretle Fransa, İngiltere, İskoçya, Almanya, Polonya, Bohemya, Avusturya, Macaristan, İtalya, İsviçre, Belçika vesaire Avrupa devletlerinden ve Venediklilerle Rodos şövalyelerinden büyük bir Ehl-i Salip ordusu toplanmıştır. Niğbolu Haçlı Seferi'ni gerçekleştiren ordu büyük ölçüde Fransızlardan oluşuyordu. Bu ordunun uğradığı mağlubiyet tüm Hıristiyan kamuoyunda fakat özellikle de Fransızlar arasında çok derin izler bırakmıştır. Bu bozgun ileriki dönemlerde Fransızları millet haline getiren ve modern anlamda Fransız milliyetçiliğinin tarihi

¹⁶² Afyoncu, a.g.e., s. 78; Zinkesiden, a.g.e., s. 213.

¹⁶³ Feridun Emecen, "Niğbolu Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.33, Ankara 2002, s. 89.

kaynaklarından sayılan, tarihteki ortak milli hissiyat unsurlarından biri olarak kaydedilmektedir¹⁶⁴.

Osmanlı ordusuna karşı ilk hücum on safta saldırma hakkını elde eden Fransız güçleri gerçekleştirdi. Osmanlı savaş usullerini yakından bilen Kral Sigismund'un karşı çıkmasına rağmen galibiyetin şanını kimseye bırakmak istemeyen Fransızlar, herkesten önce muharebe meydanına atılarak Osmanlı saflarını yarmaya başladılar. Tamda Osmanlı Padişahını yakalamak üzere olduklarını düşündükleri anda Yıldırım Bayezid'in sürpriz ile karşılaştılar. Klasik Türk savaş taktiğiyle etrafları çevrilen Fransız şövalyelerinin büyük kısmı Osmanlı kılıçlarına yem oldu, kalanlarda esir edildi. Muharebenin nasıl sonuçlanacağını tahmine eden Mircea muharebe alanını terk etti. Arkasından Macar ordusunun her iki kanadı bozulmaya başladı. Karşı taraf Yıldırım Bayezid'in geldiğini haber aldığı anda, Bayezid Macar karargâhına altı saatlik mesafedeydi. Fransız şövalyelerinin aşırı cesareti ve endişesizliği bu şartlar altında bile çatışmayı ve muharebeyi düşünmek yerine, çadırlarında sonsuz ziyafetler arasında sefa içinde yaşayacak ve görünürdeki üstünlüklerine dayanarak, Osmanlı'nın gücüne dair en gülünç hor görmelerde bulunacak kadar ileri gitti. Yıldırım Bayezid'in gerçekten Çanakkale Boğazı'nı geçmeye nasıl cesaret göstermiş olabilirdi ki diye düşünüyorlardı¹⁶⁵.

Osmanlıların kesin zaferiyle sonuçlanan savaşta kayıplar konusunda kesin bir rakam yoktur. Tahminler Osmanlı tarafının 30.000 dolayında kaybı olduğu, Haçlıların ise bundan daha fazla kayba uğradıkları yolundadır. Macar Kırallı Sigismund mahiyetindeki bazı adamların yardımıyla Tuna nehrine gelip bir balıkçı kayığıyla Venedikli Amiral Mocenigo'nun kadirgamlarından birine binerek Karadeniz

¹⁶⁴ Danişmend, a.g.e., s. 117,118; Mustafa Daş, "Sint-Denis Ruhbanının Kroniği Adlı Fransız Kaynağına Gore Niğbolu Savaşı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt 27, Sayı 1, Temmuz 2012, s. 70.

¹⁶⁵ Emecen, "Niğbolu Savaşı...", s. 91; Afyoncu, a.g.e., s. 80; Zinkesisen, a.g.e., s. 224; Macar karargâhında ki Fransız şövalyelerinin aşırılıklarını St. Denny keşişi VI. Charles hakkındaki hikâyesinde şu şekilde aktarmaktadır: "Bu yeni Haçlı seferinin başarılı geçmesi için gökyüzüne dualarını gönderirken; bu kutsal mücadelenin savaşçıları için Tanrı'nın merhametini ve korumasını istemek için halk geçit törenleri yaparken ve rahipler ayinler tertiplerken, Niğbolu önlerindeki karargâhta zevkusefa içinde yaşadılar. Ziyafetler ve eğlenceler birbirini kovalıyordu. Görkemli süslenmiş çadırlarda, karargâhın tam ortasında ve düşmanla karşı karşıyayken, sanki karnaval havası esiyordu. Zira gülünçlüklerin lüksle birleştirildiği kılık değiştirmeler, Fransız şövalyelerin zaman geçirmek için yaptıkları olağan eğlenceler arasındaydı ve oburluk, zina ve kumar her yerde görülüyordu". Zikeisen, a.g.e., s. 224,225.

yoluyla İstanbul'a ulaştı. Esirler arasında Korkusuz Jean diye anılan Fransız hanedanından Nevers Kontu Jean SansPeur da vardı. Kudüs'te bir Haçlı Kontluğu kurma hayalleriyle yola çıkan Jean neye uğradığını anlayamamıştı. Osmanlılar, esir alınan Fransız asilzadeleri için yüklü miktarda fidye istediler. Fransızlar, ancak yeni vergiler koyarak ve kiliselerden yardım toplayarak istenen fidye parasını toplayabildiler.

Balkanlar ve İstanbul'un kaderi Haçlıları Niğbolu'da büyük bir bozguna uğratan Yıldırım Bayezid'in elindeydi. Bozgundan sonra Osmanlı'ların Tuna'ya uzanan kesimdeki hâkimiyetleri sağlam hale gelmiş, Balkanlar'daki konumları güçlenmiş, Macarlar için Osmanlı tehdidi daha da büyümüşü. Bizans ise ümitlerini dindaşlarına değil Doğu'da beliren ve düşmanlarıyla aynı dünyaya mensup yeni bir güce bağlamıştı. Bizans İmparatoru Manuel, İstanbul'da bir Türk mahallesi kurulması, cami yapılması ve bir kadı yerleştirilmesi teklifini kabul etmek zorunda kaldı. Yıldırım Bayezid, Niğbolu'da kazandığı galibiyet ile İslam aleminde de büyük bir itibar kazandı. Özellikle Anadolu'da Osmanlı'ların nüfuzu son derece arttı. Muharebeden kısa süre sonra Mısır'a giden Osmanlı elçileri Memluk Sultanı Berkuk'a, Yıldırım'ın kıymetli hediyelerinin yanı sıra Niğbolu'da tutsak alınan Frenk esirlerini de sundu¹⁶⁶.

Sultan Yıldırım Bayezid hem Balkanlar'da hem Anadolu'da gücünün doruğundayken Osmanlılar için çok talihsiz bir durum ortaya çıktı. Nasıl Moğollar, Anadolu Selçuklu Devleti'nin en güçlü hükümdarı Sultan I. Alâeddin Keykubat döneminde doğudan Anadolu'ya girmiş ve onun 1237 yılında zehirlenerek öldürülmesiyle yerine geçen oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev'i 1243 yılında Kosedag'da yenip Anadolu'yu istila etmişlerse, aradan bir buçuk yüzyıl geçtikten sonra bu sefer Timur güçlü ordusuyla yine doğudan Anadolu'ya girdi¹⁶⁷.

Cengiz Han'ın dünya imparatorluğunun varisi olma iddiasıyla ortaya çıkan Timur Bek, *uc gaza* bölgesinden gelen Bayezid'in Anadolu'da egemen olmasını kabul edemiyor, onu küçümsüyor, himaye ve yardım öneriyor, İlhanlı geleneğini ileri

¹⁶⁶Emecen, "Niğbolu Savaşı...", s. 91; Uzunçarşılı, a.g.e., s. 286; Afyoncu, a.g.e., s. 81; Halil İnalçık, "Bayezid I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.5, Ankara 2002, s. 233.

¹⁶⁷Kihtir, a.g.e., s. 76.

sürerek Bayezid'e kendisine bağımlı bir uc beyi muamelesi yapıyordu. Eski İlhanlı valisi Eretna'nın Sivas-Amasya-Erzincan bölgesinde Bayezid'in yaptığı fetihleri Timur kendi egemenlik bölgesine tecavüz sayıyordu. Böylece ilk çekişme Doğu Anadolu üzerinde başladı. Bayezid'in bununla kalmayarak Doğu Anadolu Karakoyunlu Türkmen Beyi Yusuf'u ve Irak Sultanı Ahmet Celayiri'yi himaye etmesini Timur bir meydan okuma saymaktaydı. Bu durum Timur'un Osmanlı Devleti'ne müdahale etmesine fırsat verdi. Nitekim bunların iadesi isteği Yıldırım Bayezid tarafından kabul edilmedi ve bundan dolayı iki hükümdar arasında hakaret dolu mektuplar teati edildi¹⁶⁸.

İki hükümdar arasındaki karşılıklı yazışmalar sonrasında 28 Temmuz 1402 Cuma günü meydana gelen Ankara Savaşı'nda Osmanlı kuvvetleri mağlup olmuş, Anadolu beyleri ellerinden çıkan yerleri ziyadesiyle geri almışlar ve Osmanlı şehzadeleri arasında saltanat mücadelesi başlamıştı. Asıl dikkate şayan olan bir hadise de Ankara bozgununun Balkanlar'daki Hıristiyan tebaa üzerinde hiçbir tepki yaratmaması ve sükûnetin devam ederek Osmanlı idaresine karşı bağlı kalınmasıdır ki bu hal Rumeli'deki Osmanlı idaresinin diğer komşu devletlerden daha adilane olduğunu gösteren vakıalardan birisidir. İşte Osmanlı Devleti yeni elde edilen Balkanlar'da siyasi ve idari kiyaset ve duredişliği sayesinde bu fırtınalı ve tehlikeli havada Rumeli'yi hadisesiz olarak elinde tutmağa muvaffak olmuştur. Osmanlı hükümeti tebaası arasında adaleti ve ahengi temin etmek ve dini işlere karışmamıştır. Bu emniyeti temin eylemiş olduğundan ve bundan başka Balkanlar'daki Ortodoks mezhebine mensup mutaasıb halkın Katoliklere karşı adeta müdafaasını yani onların vicdani akidelerine karşı hürmeti ve buna kimseye müdahale ettirmemeği umde ittihaz ettiğinden Rumeli'deki Ortodoks tebaa huzur içindeydi. Bu hale karşı bir aksülamel olması kabil değildi¹⁶⁹.

Ankara Savaşı, Osmanlı tarihinin ilk dönemlerinin en önemli başarısızlığıdır. Bu mağlubiyet yüzünden, adım adım büyük zorluklarla kurulan Osmanlı Beyliği bölünme ve dağılma tehlikesiyle karşı karşıya geldi. 11 yıl boyunca Yıldırım'ın

¹⁶⁸ İnalçık, *Devlet-i Aliye...*, s. 71; Yusuf Halaçoğlu, "Ankara Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.3, Ankara 2002, s. 210,211.

¹⁶⁹ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 325,326.

oğulları arasında devam eden mücadelelerle dolu Fetret Devri, 1413'te Çelebi Mehmet tek başına bütün kardeşlerini mağlup ederek tahta geçmesiyle sona ermiş olarak anlatılır. Ancak devletin bölünme ve dağılma tehlikesinden uzaklaşması bu kadar kolay olmadı. Gerek hanedan üyeleri gerekse Anadolu beylikleri ve Balkanlar'dan gelen haçlı tehlikesi Osmanlı İmparatorluğu'nu Çelebi Mehmet'ten sonra da ciddi olarak tehdit etmeye devam etti. Halil İnalçık, Fetret Devri'nin gerçek manada 1453'te İstanbul'un fethi ile bittiğini belirtmektedir¹⁷⁰.

Gerek Anadolu'da gerekse Avrupa'da yapılması gerekenler böylece tek başına iktidara geldiğinde I. Mehmet'e kalmıştı. Ne var ki I. Mehmet kısa süren saltanatı sırasında imparatorluğun dış ilişkileri ve maddi olarak tekrar eski haline getirilmesiyle fazlasıyla meşgul olmak zorunda kaldığından, barışçıl bir yönetime meyilli karakterinin katkısıyla devletin iç ihtiyaçları için harekete geçebilecek kapasitede olmasına rağmen, bu ihtiyaçlara fazla yönelememişti. Ankara Savaşı'nda Yıldırım Bayezid'in ölümünden sonra I. Mehmet'in ölümüne kadar geçen 20 yıllık süre zarfında Osmanlı Devleti'nin devlet düzeni ve devlet yönetimi tarihi açısından önemli sayılabilecek hiç ya da çok az şey yapılmış olması bizi şaşırtmamalıdır. I. Mehmet, Osmanlı Devleti'nin yeniden kurucusu olarak bu açıdan da kalıcı bir unvan edinmişse, bunu mevcut olanı muhafaza etmesine ve zamanın fırtınalarından çıkartıp, gelecek için kurtarmış olmasına borçludur¹⁷¹.

Çelebi Mehmet, 35 yaşındayken Haziran 1421'de Edirne'de vefat etti. Sultanın ölümünün açıklanması son derece tehlikeli bir duruma yol açabilirdi. Bizans'ın elinde bulunan Şehzade Mustafa'nın durumu haber alıp, harekete geçmesinden korkuluyordu. Bu yüzden Çelebi Mehmet'in ölümü devlet adamlarının gayretiyle 42 gün saklandı. Sultanın iç organları çıkartılarak cesedi ilaçlandı. Durumdan şüphelenen askerleri ikna etmek için ölü padişaha elbise giydirilerek, az ışık alan bir köşeden askere gösterilmiş, askerin ileri gelenleri içeri girmek isteyince hekimbaşının hastanın yorulmaması yönündeki sahte uyarıları ile vaziyet kurtarılmıştı. Şehzade Murat, Amasya'dan süratle hareket etti ise de babasını dünya gözüyle bir kez daha göremedi. Bursa'ya geldiğinde babasının vefat haberini

¹⁷⁰ Afyoncu, a.g.e., s. 87,88.

¹⁷¹ Zinkeisen, a.g.e., d. 371,372.

öğrendi. Durumu Edirne’de Veziriazam Bayezid Paşa’ya bildirdi. Bunun üzerine Sultan Çelebi Mehmet’in herhangi bir hadiseye yer vermemek için gizlenmekte olan vefatı ilan olundu. Cenazesi alınarak Bursa’ya getirildi ve akabinde II. Murat Han on sekiz yaşında iken 25 Haziran 1421’de Bursa’da tahta çıktı¹⁷².

1421’de tahta çıkan II. Murat, dedesi Sultan Bayezid’in Bizans’a karşı izlemiş olduğu taarruz politikasına yeniden döndü. 1421’de Manuel ile ortak imparator olarak ilan edilen VIII. Johannes, II. Murat’a karşı, kendisine Gelibolu’yu terk etmeye razı olan Mustafa Çelebi’yi çıkarttı. Sultan II. Murat, Rumeli’den üzerine yürüyen Mustafa Çelebi’yi yendikten sonra 2 Haziran-16 Eylül 1422 tarihleri arasında İstanbul’u kuşattı. Elli günden fazla süren kuşatma sonuç vermedi. Kardeşi Küçük Mustafa Karaman ve Germiyan beylerinin yanına kattıkları bir kuvvetle gelip Bursa’yı kuşatmıştı. Sultan, 1423’te kardeşini ve onu destekleyen Batı Anadolu Beyliklerinin isyanını bastırdıktan sonra, dikkatini Balkanlar’ı tehdit eden güçler üzerine çevirdi¹⁷³.

1394’te Yıldırım Bayezid tarafından zapt edilen Selanik, Ankara muharebesinden sonra imparatorla uyuşmak isteyen Emir Süleyman tarafından Bizanslılara terk edilmişti. II. Murat Han, Mustafa Çelebi isyanının bastırılmasından sonra Evrenos zadelere Turhan Bey’i sevk ederek Selanik’i abluka altına almıştı. 1430 yılı Şubat ayında hazırlıklarını bitirip büyük bir kuvvetle Selanik seferini başlatan Murat Han, Mart ayı başlarında kaleyi kuşattı. Venedikliler bütün güçleriyle kaleyi savunmaya çalıştılsa da, ısrarlı hücumlarını sürdüren Murat Han’ın da on saflarda katıldığı 29 Mart günü yapılan umumi hücum sırasında merdivenlerle surlara çıkıldıktan sonra kale kapılarının açılması üzerine Selanik ele geçirildi¹⁷⁴.

Selanik’in zaptından yedi ay sonra Yanya halkı, savaş açmadan önce Sultan’ın aman dilemeleri çağrısına uymuşlar ve barış yoluyla Osmanlı egemenliğini kabul etmişlerdir. Yanyalıların böyle bir karar almasında yöneticileri Karlotoci’nin vefat etmesi ve arkasından oğulları arasındaki mücadeleden bıkan halk, Osmanlı

¹⁷² Afyoncu, a.g.e, s. 105; Ahmet Şimşirgil, *Kayı II Cihan Devleti II. Murat, Fatih Sultan Mehmet*, İstanbul 2015, s. 18.

¹⁷³ Delilbaşı, a.g.m., s. 128; Halil İncalcık, “Murad II”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.31, Ankara 2002, s. 165.

¹⁷⁴ Şimşirgil, a.g.e., s. 46,47.

idaresini gönüllü istediler. Rumeli Beylerbeyi Sinan Paşa'nın Yanya halkına aman dilemeleri için gönderdiği Grekçe mektup, Osmanlı'ların gayrimüslimlere tanıdıkları imtiyazları gösteren en eski belge olması bakımından önemlidir. Bu amannamede Sinan Paşa, kent halkına teslim oldukları takdirde çocuklarının esir edilmeyeceğini, mallarına mülklerine dokunulmayacağı ve dini inançlarında serbest olacakları konusunda güvence vermektedir. Bu nameyi alan Yanyalılar kentin anahtarını Sultan Murat'a teslim etmişlerdir¹⁷⁵.

Osmanlılar, 1434'ten sonra Balkanlar'daki ilerleyişlerini hızlandırdılar. Sultan II. Murat'ın, Tuna'nın Güneyini kontrol altında tutması için Bosna, Sırbistan ve Bulgaristan'ı egemenliği altına almak isteyen Macarlarla, Mora ve Arnavutluk'u egemenliği altına almak isteyen Venedik ile çatışması kaçınılmazdı. 1437'de Sigismund'un ölümünden yararlanan Osmanlılar, Macaristan'ı bizzat başında sultanın bulunduğu bir ordu ile istila ettiler (1438) ve ardından Sırbistan'ın ilhaki geldi. Ertesi sene Orta Avrupa'nın kapısı sayılan Belgrad'ı Macarların elinden almak için ilk ciddi teşebbüs yapıldı. Sulatan II. Murat'ın 1440'da Belgrad önünden ricatı, bir dönüm noktasıdır. 1441 ve 1442'de Erdel'e büyük ölçüde akınlara karşı Hunyadi Janos'un karşı baskınları, Osmanlılar için tam bir bozgunla neticelendi. Sultan Murat'ın 1444'te Macarlar ile Segedin'de yaptığı antlaşma, Balkanlar'da Osmanlı egemenliğini oldukça sınırlamıştır. Bu antlaşmaya göre Sırp Despotluğu yeniden kuruluyor, Eflak beyinin tabiiyet bağları gevşetiliyordu¹⁷⁶.

Bu gelişmeler sırasında Osmanlı tarafında II. Murat, Macarlar karşısında geri çekilmenin getirdiği sıkıntılar, büyük oğlu Alâeddin'i kaybetmenin verdiği üzüntü ve uç beyleriyle olan anlaşmazlıklar sebebiyle hadiseleri biraz dışarıdan izlemek için, ayrıca Karamanlılar ve Macarlar ile yaptığı antlaşmaların sükûneti sağladığını düşünerek tahttan çekilme kararı almış, yerine küçük yaştaki oğlu II. Mehmet'i bırakmıştı¹⁷⁷. Fakat olaylar hiçte ümit ettiği gibi gelişmedi. II. Murat'ın tahtı on iki

¹⁷⁵ Delilbaşı, a.g.m., s. 129; Uzunçarşılı, a.g.e., s. 411.

¹⁷⁶ İnalçık, *Devlet-i Aliyye...*, s. 106; Delilbaşı, a.g.m., s. 130.

¹⁷⁷ Son olaylar, büyük oğlunun vefatı, uç beylerinden gördüğü muhalefet kendisini zühd ve takva hayatına verme kararında etkili olmuş olmalıdır. Çağdaş kaynaklar onu duygusal, iyi kalpli, tasavvufa, sanata ve ilme meraklı olduğu kadar azimli bir şahsiyet olarak tasvir eder. Fakat II. Murat eğlenceye ve işrete fazla düşkündü. Çağdaş Osmanlı takvimlerinden Rum ve Arap tarihlerine kadar bütün kaynaklar bu noktada birleşir. Son felaketler, halk ve asker arasında onun bu kusurlarını daha goze

yaşında bir çocuğa bırakarak çekilmesi devleti ağır bir bunalıma sürükledi. Devlet içinde Çandarlı Halil Paşa büyük bir kudret kazandı. Diğer vezirler, bilhassa Şahabeddin ile II. Mehmet'in lalaları Zağanos ve İbrahim ona karşı cephe aldılar. Haçlı taarruzu her zamankinden daha ağır bir şekilde kendini gösterdi. Bizans imparatoru, Venedik, papalık ve Yanko Türklere karşı kesin darbeyi vurmanın tam zamanı olduğunu düşünüyordu. II. Murat despota topraklarını iade ettiği ve anlaşma maddelerini yerine getirdiği halde onlar, Macar kralına Segedin'de verdiği yemini bozdular. 4 Ağustos 1444'te kral Türklere karşı haçlı seferine çıkacağını teyit etti. Bu şartlar altında Edirne'de halk telaşlanmaya ve ileri gelenler Anadolu'ya kaçmaya başladılar¹⁷⁸.

Bu şartlar altında Osmanlılar Balkanlar'daki egemenliğine son darbeyi vuracaklarına inanan Macar-Eflak ordusu Eylül 1444'de Osmanlı sınırlarından geçti ve Varna'ya doğru ilerlemeye başladı. Tam bu sırada oldukça güçlü bir Venedik donanması Anadolu askerinin Rumeli'ye geçmesini önlemek için Çanakkale Boğazı'nı ablukaya aldı. Savaş hazırlıkları devam ederken, devlet adamları yaptıkları görüşmeler sonucunda II. Murat'ın Edirne'ye çağrılmasına karar verdiler. Bunun üzerine harekete geçen II. Murat süratle Edirne'ye geldi. Osmanlı ordusu II. Murat'ın komutasında Varna'ya gelerek, Haçlı ordusunu karşıladı. Savaşın başlamasıyla Macar süvarileri Osmanlı ordusunu geriletmeyi başardılar. Bu durum karşısında II. Murat çekilme tekliflerini kabul eder göründüyse de özellikle Dayı Karaca Bey'in cesaretlendirmesiyle savaş meydanında kaldı. Bu hareket çarpışmaların gidişini birden değiştirdi. Padişah yeniçeriler tarafından koruma altına alındı; tam bu sırada Macar kralı yanındaki 500 atlısıyla onların üzerine saldırdı. Ancak iyi korunan Osmanlı ordugâhını aşamadı ve oradaki hendeği göremediği için atı buraya düştü ve etrafı yeniçeriler tarafından çevrildi ve oracıkta öldürüldü ve böylelikle Haçlılar ağır bir mağlubiyete uğratıldılar¹⁷⁹.

batar hale getirmiş olmalıdır. Ayrıca saltanattan çekilerek kendini dini ibadete ve riyazet hayatına vakfetmesi dikkat çekicidir. İnalçık, "Murad II...", s. 169.

¹⁷⁸ Feridun Emecen, "Varna Muharebesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.42, Ankara 2002, s. 528; İnalçık, "Murad II...", s. 169.

¹⁷⁹ Bilgehan Pamuk, Ersin Gülsoy, İbrahim Yılmazçelik, Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, Mehmet İnbaşı, Zübeyde Güneş Yağcı, *Osmanlı Tarihi El Kitabı*, edit. Tufan Gündüz, Ankara 2012, s. 57; Emecen, "Varna Muharebesi...", s. 529.

Bu zaferle Macarlar karşısında son iki yılda alınan yenilgiler durdurulmuş ve Osmanlı Devleti içersindeki buhran sona ermiştir. Balkanlar'daki Türk hâkimiyeti yerleşip güçlenmiştir. Ayrıca bütün ümidini Haçlıların başarısına bağlayan Bizans'ın ömrü fazla uzun olmayacaktı. Varna Zaferi'nden sonra II. Murat Edirne'de kısa bir süre kaldıktan sonra tekrar Manisa'ya döndü. Bu savaş aslında İstanbul'un kaderinin belirlendiği bir muharebeydi. Halil İnalçık, II. Murat'ın Varna Savaşı'nda kazandığı büyük başarının II. Mehmet'in hükümdarlığını iyice gölgeledi ve tahttaki durumunu zora soktuğunu söyler. II. Mehmet'in lalaları onu Varna Savaşı'ndan daha büyük bir başarıya yönlendirdiler. Bu da İstanbul'un fethi idi¹⁸⁰.

Fatih'in Bizans'ın merkezi olan İstanbul'u 1453'te fethetmesi, kendisini Bizans'ın meşru varisi ilan edip önceki Bizans topraklarını ele geçirmek için faaliyete geçmesi, Balkanlar'daki hakimiyeti daha da kuvvetlendirmiştir. Balkanlar'da tam egemenlik girişimi Fatih'i Tuna üzerinde Macaristan'la, Arnavutluk ve Yunanistan kıyıları ile Ege Denizi'nde Venedik'le karşı karlıya getirecektir. Papalık bu mücadelenin Hıristiyan dünyası ve özellikle İtalya için sonuçlarını göz önünde tutarak, Avrupa'yı bir Haçlı seferinde bu iki devletin yanında mücadeleye sürüklemeye çalışacaktır. Mora, Bosna, Arnavutluk, Ege Adaları ve hatta Belgrat'ın muhasarasına kadar uzanan fetih hareketi, Fatih'in son dönemlerinde Pulya seferiyle İtalya'ya uzanmıştır¹⁸¹.

1.2. Osmanlı Millet Sistemi

Osmanlı İmparatorluğu, beşerî medeniyetin pek çok kazanımı ile ilişkilendirilebilir. Asya'daki kökenleri ve Avrupa topraklarındaki ilerlemeleri, üç

¹⁸⁰Pamuk, a.g.e., s. 57; Afyoncu, a.g.e., s. 110.

¹⁸¹İnbaşı, a.g.m., s. 157; İnalçık, *Devlet-i Aliyye...*, s. 112.

kıtalı Osmanlı İmparatorluğu'nun meziyetlerini artırdı. Osmanlıların Türk mirası, İranlılar, Bizanslılar ve Araplar ile etkileşimleri onun hoşgörü, uyumluluk ve anlayış yapısını güçlendirdi. Sonuçta, Osmanlılar “biz ve diğerleri” bağlamında ayrımcılık ve dışlama” uygulamalarını reddettiler. Bir yanda etki alanlarını genişletmek için, rakip güçlere karşı kılıç ve topraklarını kullanırken, diğer yandan da Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi gücü, tebaasına ve onların geleneksel sosyo-kültürel kurumlarına karşı yüksek ahlaki değerlerle ve etik muamele etti. Bu bağlamda, altı yüzyıllık tarihi boyunca, geniş toprakları üzerinde yirmi farklı etnik gruptan, dört ayrı din mensubunu yönetmiş olan Osmanlı Devleti'nin tarihi içinde Müslüman olmayan topluluklar ayrı bir önem taşır¹⁸².

Osmanlı toplumu, “Müslüman” ve “gayrimüslim”¹⁸³ olmak üzere iki ana sınıftan meydana gelmiştir. Bireylerin toplumdaki statüsünü belirleyen temel faktör dindi. Toplum, inanç temeline göre çeşitli “millet”lere ayrılmıştı. Millet bir din ya da mezhebe bağlı topluluk demektir. Millet kavramı, Kur'an'da daha çok “din” anlamında kullanılmaktadır. Bu kavram hakiki ya da gerçek din manasında olduğu gibi, Yahudi ve Hıristiyanların dini anlamına da gelmektedir. Osmanlı Türkçesinin en önemli sözlüğü olan Kamus-ı Türk-i, “din” ve “millet” kavramlarını aynı anlamda kullanmakta; “millet” ile “ümme”nin farklı terimler olduğunu vurgulamaktadır. Kamus-ı Türkî'ye göre millet, bir dine bağlı çeşitli ırk ve dile mensup toplulukların

¹⁸² Arşın Khan, “Osmanlı İmparatorluğu: Çok Kültürlülüğün Doğulu Mimarı”, *Osmanlı*, edit. Hasan Celal Güzel, Güler Eren, Cilt: IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 229; Yavuz Ercan, “Osmanlı Devleti'nde Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi)”, *Osmanlı*, edit. Hasan Celal Güzel, Güler Eren, Cilt: IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 197.

¹⁸³ Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşamış olan gayrimüslimler din-mezhep v etnik bakımdan olmak üzere iki farklı açıdan gruplandırılabilir. Din ve mezhep bakımında temelde Hıristiyan ve Musevi olarak iki gruba ayrılan Osmanlı gayrimüslimleri, Hıristiyanlar 1. Katolikler (Latinler, Katolik mezhebini kabul etmiş bir kısım Gürcü, Süryani, Kildani, Maruni, Kıpti ve Rum topluluklarıdır.) 2. Katolik Olmayanlar (Ortodokslar, Gregoryenler, Nasturiler, Melkitler, Mendeiler) diye tasnif olunurlar. Museviler de, diğer dinlerde olduğu gibi, mezhep denilebilecek pek çok kola ayrılmış olmakla beraber Osmanlı topraklarında üç ana Musevi mezhebi vardır. Bunlar; Rabbaniler, Karailer ve Samirilerdir. Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yirmi farklı etnik gruptan gayrimüslim yaşıyordu. Bunlar; Rumlar, Yunanlılar, Bulgarlar, Sırlar, Hırvatlar, Karadağlılar, Bosnalılar (Osmanlı yönetimine girdikten bir süre sonra Müslümanlığı kabul etmeye başladılar ve yüzde doksanına yakını Müslüman oldu), Arnavutlar (Osmanlı yönetimine girdikten sonra Müslüman olmaya başladılar ve yaklaşık yüzde yetmişine yakını Müslüman oldu), Romenler (Eflaklılar ve Boğdanlılar) Türkler (Gagauzlar veya Gökoğuzlar), Macarlar, Çingeneler (Osmanlı yönetiminde Çingenelerin yarıya yakını Müslümanlığı kabul etmiştir), Ermeniler, Gürcüler, Süryaniler, Kildaniler, Araplar (Maruni, Melkit ve diğerleri) Yahudiler, Kıptiler (Mısır'ın Araplardan önceki yerli halkı), Habeşler'dir; Ercan, a.g.m., s. 199.

ortak adıdır: İslam milleti gibi. Ümmet ise, bir dine mensup çeşitli toplulukların her birisi için kullanılan bir kavramdır: Türk ümmeti gibi¹⁸⁴.

Osmanlı Devleti daha kuruluşundan itibaren gayrimüslimler ile Müslümanların yoğun ilişkiler içerisinde olduğu bir devlet olarak ortaya çıkmıştır. İslam hukukunun bazı prensiplerinden hareketle Osmanlı Devleti'nin, ülkesinde yaşayan toplulukları din ya da mezhep esasına göre teşkilatlandırmak suretiyle yönetme biçimine “millet sistemi” deniyordu. Sistem Müslümanların hâkimiyeti üzerine kurulduğundan, Müslümanlara “millet-i hâkime” yani hâkim millet, diğer din mensuplarına ise “millet-i mahkume” yani hükmedilen, hâkimiyet altında yaşayan millet adı veriliyordu. Tabii ki gayrimüslimlere esas itibarıyla İslam hukuku çerçevesinde, “zimmî”¹⁸⁵ olarak muamele edilmiştir. Başlangıçta klasik “İslami Hoşgörü” şeklinde kendini gösteren bu uyum Fatih Sultan Mehmet döneminde gayrimüslimlere verilen haklarla hukuki bir zemin kazanmıştır¹⁸⁶.

Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslimlerin hukuki statülerini belirleyen teşkilatlanma, II. Mehmet'in İstanbul'un fethini de içine alan büyük dönüşüm politikası ile birlikte ele alınmalıdır. Fatih'e kadarki dönemde, gayrimüslimlere İslam hukukunun tanıdığı haklar çerçevesinde muamele yapılmış, fakat onlara devletin

¹⁸⁴ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi*, İstanbul 1992, s. 11,12.

¹⁸⁵ Zimmet sözlükte; yüklenilen şey, ahit, güvence, borç, anlaşma ve koruma gibi anlamlara gelmektedir. Hukuki bir terim olarak ise; İslam devleti ile cizye vererek onun idaresi altında yaşamayı kabul eden gayrimüslim arasında yapılan ve aileyi de kapsayan sürekli akitir. Başka bir ifade ile zimmet, çoğunluğu Müslümanların oluşturduğu ve İslam hukuk kurallarının uygulandığı bir ülkede cizye adı verilen bir vergi ödeyen başka din mensubu azınlığa tanınan koruma hakkı demektir. Bu akdi yapan gayrimüslime “zimmi” adı verilir ve devletin vatandaşlarına sağladığı haklardan yararlanır. Hukuki olarak şahsiyeti tanınan zimmi, her türlü ticari faaliyette bulunabilir ve medeni hukukun kendisine tanıdığı haklardan yararlanabilir. Her türlü varlığı korunan zimmi, dini inanç, ibadet, eğitim ve özel hukuk özerkliğine de sahip olmaktadır. Sadece ehl-i kitaba verilen bu devlet garantisi, Peygamber'in bir hadisine dayanılarak ehl-i kitap olmayanlardan Mecusilere de verilmiştir. Kısaca; bir hukuki terim olarak zimmet, Müslüman cemaatin, İslam'ın üstünlüğünü tanımak şartıyla, diğer ilahi dinlerin üyelerine bahsettiği, dostluk ve korumayı ifade ediyordu. Bu sözleşmeden yararlanan kişiler “zimmi”, topluluğa ise “zimmet ehli” deniyordu; İbrahim Özcoşar, “Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Hukuki Durumu ve Millet Sistemi”, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sayı 7, Diyarbakır 2003, s.125; Gazi Erdem, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Hıristiyanların Sosyal ve Dini Hayatları (1856-1876)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2005, s. 9.

¹⁸⁶ İbrahim Özcoşar, “Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Hukuki Durumu ve Millet Sistemi”, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sayı 7, Diyarbakır 2003, s. 128; Baheddin Yediıldız, “Kısaik Donem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış”, *Türkler*, Edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Cilt 9, Ankara 2002, s. 190; Gazi Erdem, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Hıristiyanların Sosyal ve Dini Hayatları (1856-1876)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2005, s. 9.

hiyerarşik yapısında bir statü tanınmamıştı. Gayrimüslimlere, devletin yapısı içinde “millet” statüsünün verilmesi Fatih zamanında gerçekleşti. Fatih, İstanbul’un fethinde ortaya koyduğu komutanlık hünerinin yanında, kaçan ya da Ayasofya’da toplanan halkın her türlü korkudan uzak olarak evlerine dönmelerini ve işleriyle rahat bir şekilde uğraşmalarını bildirerek, onların koruyucusu olduğunu ilan etmekle büyük devlet adamlığı vasfını da gösterdi. İstanbul’un fethi ile artık kendisini “Rum Kayzeri” addeden “Fatih”, Roma İmparatorluğu’nun devamı saydığı devletini dünya hâkimiyeti yolunda teşkilatlandırmaya başlamıştır. II. Mehmet’in İstanbul’un fethinden sonra uyguladığı “ekümenik siyaset” de denilen dini politikası, yeni başkentini çok dinli bir şehir haline getirme isteğini, farklı dinlerin merkezi yapma arzusunu kapsamaktadır. Özellikle Ortodoks Hıristiyanlarını, Latin Hıristiyanlığı’ndan iyice koparmak ve Yunan Kilisesi üzerindeki Roma etkisini engelleyerek, birleşme girişimlerine son vermek önemli bir siyasi amaç olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁸⁷.

II. Mehmet, İstanbul’un fethinden sonra Rum Ortodoks’ların lideri Gennadios’u onaylamış, onun kendinden önceki patriklerin yetkilerine sahip olduğunu ve haklarının kendi güvencesi altında bulunduğunu belirtmiştir. İşlevini yitirmek üzere bulunan Ortodoks Rum Patriği ihya edilmiş ve Patrikhaneye Bizans İmparatorlarının verdiklerinden daha fazla dini ve hukuki haklar tanınmıştır. Fatih, “Gennadios” ünvanı ile tayin ettiği patriği huzuruna kabul ederek ona kıymetli hediyeler ve vezirlik makamına denk olan üç tuğlu paşalık ünvanı vermiş. Bizans döneminde patrikler için yapılan törenin aynısını icra ettirmiştir. Kendisine ruhani egemenliği temsil eden patriklik asası ve tacı verilen Patrik Gennadios, Ortodoks kilisesinin dini ve idari işlerde en yetkili kişisi olmuştur. Daha sonra yapılan fetihlerle bu kilisenin nüfuz bölgesi giderek genişledi. Anadolu ve Rumeli dışında Mısır, Suriye, Filistin ve Rusya Ortodoksları, dolayısıyla en eski patriklerden olan Antakya, Kudüs ve İskenderiye de İstanbul’a bağlandı. Ortodoks kilisesinin dört büyük patrikliğinden en son kurulanı olmasına rağmen devletin, diğerlerinin işlerini

¹⁸⁷ Gülcan Avşin Güneş, “Osmanlı Devleti’nin Gayrimüslimlere Bakışı ve Klasik Donem Millet Sistemi”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 2015, s. 15,16; Eryılmaz, a.g.e., s.19,20.

İstanbul Patrikliğinin aracılığıyla idare etmesi, burayı eşitler arasında öncü konumuna getirdi¹⁸⁸.

Ortodoksları büyük kesimi Rum olduğu için bu patrikhaneye Rum Patrikhanesi de denir. Eflak-Boğdan halkı, Karadağlılar, Sırp ve Bulgarlar bu kiliseye bağlıydılar. Bununla birlikte imparatorluk dini alt grupların asimile edilmesini engelleyecek tedbirleri de alıyordu. Mesela, Balkanlar'da Rum Kilisesi'nin Ortodoksların tamamı üzerindeki tekeli, eski Bulgar Kilisesi'nin devamı olarak, XVI. yüzyılda Ohri Arşöveklığı'ne nisbi otonomi tanınarak sınırlandırılmıştı. Ayrıca Sadrazam Sokollu Mehmet Paşa'nın girişimiyle, 1557 yılında, Peç'de Sırp Patrikliği kurulmuştu. Bu sayede, kitap ehli gayrimüslimler hangi mezhebe mensup olurlarsa olsunlar, mabetlerini muhafaza edebiliyor ve inançlarını yaşayabiliyorlardı. G. Veinstein'in ifadesiyle, "Osmanlı yetkililerinin bu davranışı, Katolik iktidarların Yahudi ya da Ortodoks halklar üzerindeki hoşgörüsüzlükleriyle tezat teşkil ediyordu"¹⁸⁹.

Öte yandan, Fetih'ten sonra Ortodoks milletine tanınan statünün aynısı Ermeni ve Musevilere de verildi. Bizans'ın son dönemlerinde İstanbul'da, genellikle ticaretle uğraşan bir Ermeni nüfusu vardı. Ermeniler ne Ortodoks'tu nede Katolik. İsa'nın tek bir tabiatının olduğunu savunan ve monofizist denilen bir öğretiye sahiptiler. Bu sebeple Ortodokslar tarafından dinsizlikle suçlanıyorlardı. Erivan yöresi Ermenileri Eçmiyadzin, Van bölgesi Ermenileri Akdamar, Kozan ile Maraş ve Halep yörelerinin Ermenileri ise Sis Katogikoslarına (başpatrik) bağlıydılar. İstanbul'un fethi sırasında

¹⁸⁸ Ayşe Almıla Gök, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler: Millet Sistemi, Tarihi Gelişimi ve Milletler Arası Antlaşmalar", *Türkiye ve Siyaset*, Temmuz/Ağustos, 2001, s. 102; Yelda Demirağ, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşayan Azınlıkların Sosyal ve Ekonomik Durumları" *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 13, 2002, s. 17; Erdem, a.g.t., s. 11,12; Fransız diplomat Engelhard, Fener Rum Patrikhanesi'nin hak ve yetkilerini dikkate alarak şu değerlendirmeyi yapmıştır: "Rum Patrikhanesi fetih'ten sonra nail olduğu hukuk sayesinde hakikaten hükümet içinde hükümet idi. Başlangıçtaki yapısının garip bir şekilde bozulduğu ve değiştirilmiş olduğu inkâr edilemezdi. Şark Ortodoks mezhebindeki Hıristiyanların ırz ve namusu, servet ve zenginliği, şahsi hürriyeti, vicdani hürriyeti, hiçbir kontrole tabi olmadan Dersaadet kilisesi reisinin elindeydi. Patrik, Ortodoksları sürgüne gönderiyor ve hapis cezasına mahkûm ediyor, vergi alıyor, piskoposları azlediyor, aforoz ve sansür gibi önemli iki aracı kullanıyor, okulları için müfredat programı yapıyor, velhasıl birçok cihetten medeni ve siyasi hayata ilişkin görevlerin yerine getirilmesinde hiçbir kayda tabi olmuyordu. Fazla olarak hükümet, Patrikhane'nin arzularının yürürlüğe konulmasını temin için yardıma mecburdu"; Eryılmaz, a.g.e., s. 37.

¹⁸⁹ Yediyıldız, a.g.m., s. 190.

Ermenilerin en önemli ruhani merkezi Eçmiyadzin idi. Fatih, fetihten sonra, Bursa'daki başpiskoposu İstanbul'a getirterek onu Ermeni Kilisesi patriği olarak tayin etti ve kendisini Rum patriğinin ve hahambaşının yetkileriyle donattı¹⁹⁰.

Ermeni patriğin görevi de millet başı olarak, idaresine verilen cemaatin işlerini düzenlemek, cemaatle Osmanlı idaresi arasında aracı rolünü üstlenmek ve cemaatin sadakatini temin etmektir. Kendi cemaatlerinden başka Süryani, Kıpti, ve Bogomillerin devlet ile irtibatını sağlama görevi de İstanbul Ermeni Patrikliği'ne verilmişti ve patriğin nüfuzu artırılmıştı. Ermeni Patrikhanesi'ne tanınan statü, yalnız kendi toplumları için değil, diğer bazı cemaatleri kapsaması açısından, farklı ve üstün bir nitelik gösteriyordu. Aslında o tarihlerde İstanbul'da yaşayan Ermenilerin sayısı ne böyle bir müessesenin kurulmasını ne de böyle bir kuruma Ortodoks kilisesine verilen statüye eşit haklar tanınmasını gerekli ve haklı gösterecek seviyede idi. Fatih'i böyle bir düzenlemeye itecek sebepler içinde, İstanbul'un nüfusunu artırmak başta gelir. Nitekim İstanbul'un zaman içerisinde, dünyada Ermeni nüfusun en kalabalık olduğu şehir haline gelmesi bu görüşü doğrulamaktadır¹⁹¹.

Rumlar ve Ermenilerden sonra millet olarak tanınan üçüncü grup ise Yahudilerdir. İstanbul'un fethi Osmanlı tarihinde olduğu kadar Osmanlı Yahudi tarihinde de bir dönüm noktası olmuştur. Fetihden sonraki ilk yıllarda izlenen imar ve iskân politikaları İstanbul'u büyük bir başkent haline getirdi. Osmanlı Balkanlar'ından ve Anadolu'dan gelen Yahudiler buraya yerleştirilmişlerdir. Edirne başta olmak üzere kırktan fazla şehirden Yahudiler İstanbul'a yerleştirilmiştir. Bizans'tan devralınan ve Edirne'deki uygulamanın aynısı İstanbul'daki Yahudiler için de uygulanmıştır. Yahudi topluluğuna otonomi sağlanmış ve Bizans döneminde Yahudilerin dini ve siyasi lideri olan haham Moses Capsali, bu konumunu devam ettirmiştir. Ayrıca Capsali bu göreve atandıktan sonra geleneklere göre Sultan'ın huzuruna çağrılmış ve Sultan Mehmet kendisine "hoca" diye hitap etmiş, altın ve gümüş işlemeli elbiseler armağan ederek hahambaşı olarak atanmış ve hilat

¹⁹⁰ Eryılmaz, a.g.e., s. 22; Yediyıldız, a.g.m., s. 191.

¹⁹¹ Erdem, a.g.t., s. 13; Eryılmaz, a.g.e., s. 22.

verilmiştir. Kendisine ayrıca Divan'a girme ve Şeyhülislam ile aynı seviyede temsil hakkı da verilmiştir¹⁹².

XV. ve XVI. asırda Osmanlı imparatorluğu yoğun Safarad (İspanyalı) Yahudi göçüne şahit olmuştur. İstanbul'da 50 cemaat birden ortaya çıkmıştır. Bir ülkenin, mesela İspanya'nın Hıristiyanlarca zaptından sonra Müslüman ve Yahudilerin birlikte göçünü kabul etmek imparatorluğun şanındandır. Balkanların kaybı sırasında da aynı olay yaşanacaktır. 15. asrın sonundan itibaren Selanik, dünyanın en büyük Yahudi merkezi haline gelmişti. Bu önemli ve özgün bir politikaydı. Hıristiyan dünyaya karşı cihat yürüten Osmanlı Devleti, Yahudi nüfusu kabul ve himaye etmek ve Avrupa Yahudilerinin arasında da himayeci bir imaj kazanmak politikası gütmüştür. Omsalı Yahudilerinin Avrupa'daki dindaşlarını hararetle Türkiye'ye davet etmeleri ve Avrupalı gezginlerin Türkiye'deki Yahudiler hakkında olumlu görüşleri Yahudi cemaatlerinin uyumlu ve huzurlu bir hayat sürdüklerinin göstergeleri olarak değerlendirilmesi hiç de yanlış olmayacaktır¹⁹³.

Osmanlı Yahudileri XVI ve XVII. yüzyıllarda öyle bir özgürlük ve refah elde ettiler ki, tüm diaspora memleketleri de dahil dünyanın hiçbir yeriyle kıyaslanamazdı. Böyle bir özgürlük belki de yalnızca VII ve XII. yüzyıllarda İspanya'da yaşamış olan atalarının sahip oldukları özgürlükle mukayese edilebilir. En önemlisi zenginliklerini ve bilgeliklerini Osmanlı imparatorları ve diğer Osmanlı ileri gelenleri için kaçınılmaz hale getiren Yahudiler tıp, maliye, politika ve diplomasi alanında danışman konumuna geldiler, aynı zamanda da bu etkilerini kedilerinden daha az güçlü olan dindaşlarını korumak ve onlara yardım etmek için kullandılar. Bulardan İshak Paşa Sulatan Murat'ın başhekimiydi (1421-1451); Venedikli Yakup Efendi Fatih Sultan Mehmet'in doktoruydu (1451-1481); 1450'lerde Grenada'da doğup II. Mehmet'in hükümdarlığı sırasında İstanbul' goç eden ve Sultan II. Bayezid ile I. Selim'in doktoru olarak çalışan Joshep Hamon hem

¹⁹² Ali İhsan Karataş, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlere Tanınan Din ve Vicdan Hürriyeti", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 1, Bursa 2006, s. 270; Muharrem Gürkaynak, "Osmanlı Devleti'nde Millet sistemi ve Yahudi Milleti", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, Cilt: 9, Sayı: 2, Isparta 2003, s. 281.

¹⁹³ İlber Ortaylı, *Osmanlı Barışı*, 5. Baskı, İstanbul 2008, s. 16; Emecen, a.g.m., s. 191.

Batı Avrupa ve İspanya'daki Yahudilerin göç etmesine izin verilmesine on ayak olmuş hem de diğerlerini çeşitli ekonomik ve politik vaatlerle teşvik etmiştir¹⁹⁴.

Osmanlı Devleti meydana getirmiş olduğu millet sistemi içerisinde gayrimüslimlerin dinleriyle ilgili meseleler cemaat reislerine bırakılmıştı. Devlet, cemaatlerin dini işlerine karışmazdı. Ancak dini liderlerin aynı zamanda idari vazifelerinin de olması nedeniyle, bunların seçimine müdahale ederdi. Her cemaat dini liderini ve ruhani meclisini serbestçe seçer ve devletin onayına sunar. Padişah tasdik ederse patrik görevine başlardı. Ayinlerin düzenlenmesi, din adamlarının seçilmesi ve azledilmesi, mabetlerin gelir ve giderleri, çocukların eğitim-öğretimleri gibi konular zimmîlerin iç işlerinden kabul edilerek bunlarla ilgili uygulama ve düzenleme yetkisi patrik ve metropolitlere verilmiştir. Ayrıca bu yüksek rütbeli din adamları, cemaat işlerini ilgilendiren rahiplik görev ve ödevlerinden vazgeçmiş değillerdi. Gayrimüslim din adamlarının tüm bu görevlerinin yanında bir de mültezimlik görevleri vardı. Patrikhane “eksarhos” diye anılan bir vekili mal-ı miri vergilerini toplamak üzere metropolitliklere yollardı. Bu kişilerin güvenlikleri yerel yönetimlerce garanti edilirdi. Bu durumda, Babıali, yerel memurlar ve kilise arasındaki iş birliği dikkat çekicidir¹⁹⁵.

Hıristiyan tebaanın ayinlerini yerine getirmelerine, kitap ve ikonlarını taşımalarına ve bayramlarını açıkça kutlamalarına karışılmamıştır. Ana dillerini kullanmaları serbest olup, kendi mülkiyetlerinde istedikleri gibi tasarruf etme, ticari faaliyetlerde bulunma ve seyahat etme özgürlükleri garanti edilmiştir. Birçok manastır ve dini gruba imtiyazlar verilerek bunlar fonksiyonel hale getirilmişti. Hıristiyan ve diğer uyruklardan devlet memuru atanabiliyor, atanalar Müslüman meslektaşlarıyla birlikte aynı maaşı alıyorlardı. İslam hukukuna aykırı olmasına rağmen Osmanlı ordusunda çeşitli görevlere atanan gayrimüslimler vardı.

¹⁹⁴ Stanford Shaw, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Yahudi Milleti”, *Osmanlı*, edit. Hasan Celal Güzel, Güler Eren, Cilt: IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 312.

¹⁹⁵ Cevdet Küçük, “Osmanlı Devleti’nde “Millet Sistemi”, *Osmanlı*, edit. Hasan Celal Güzel, Güler Eren, Cilt: IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 210; Karataş, a.g.m., s. 271; Ümit Eser, “Millet Sistemi’nin Tarihi Arka Planı: Gayrimüslim Cemaatler İçin Özerk Bir Alan”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 24, Balıkesir 2010, s. 209.

Hıristiyanlar devlet tarafından verilen hizmetlerden de istifade ediyorlardı, çocuklarını kendi arzularına göre eğitime hakları vardı¹⁹⁶.

Millet sistemi bir kompartıman sistemidir ve insanlar kendi dini kompartımanının üyesi olarak en alttan en üst çizgiye yükselme imkânına sahiptir ve bunun için mücadele ederler. Millet kompartımanına mensup olan kimse; modern toplumdaki azınlığın aksine bazı davranış ve tutum sergiler. Bu aidiyet fertlere aile ve sülale ve cemaat içinde bir güvenlik ve hatta vakar verir. Kendi toplumsal grubu içersinde kendi annesi ve babadan sözlü kültürü içinde yaşar. Kompartımanlar arasında ilişki azdır, çatışma azdır. Modern toplumdaki azınlık ferdi gibi çevre ile didişme, kimlik ispatı, asimile olma veya asimilasyona karşı direnme dolayısıyla çatışmacı davranışlara girme gibi durumlar söz konusu değildir. Açık toplum denen asrı sınaî cemiyetteki gruplaşmalar, rekabet söz konusu değildir¹⁹⁷.

Kendilerine sağlanan bu imkân ve haklara karşılık, gayrimüslim milletlerin önemli yükümlülüğü, cizye vergisi ile sosyal ve siyasal alanlarda bazı yasaklara uymalarıydı. Cizye¹⁹⁸, gayrimüslim erkeklerin, askerlik hizmetinden muaf tutulmaları karşılığında her gayrimüslim erkeğin ödediği vergiydi. Genellikle 14-75 yaş arası erkekler cizye mükellefi olarak kabul ediliyorlardı. Cizye, “maktu” ve alerruüs” (kişi başına) olmak üzere iki çeşitti. Maktu cizye, fetih zamanında sulh yoluyla karşılıklı olarak belirlenmekteydi. Alerruüs cizye, mükelleflerin mali durumları dikkate alınarak kişi başına tarh olunmaktaydı. Bu vergi, kişinin zenginliğine göre “ala” (yüksek), “evsat” (orta) ve “edna” (aşağı) olmak üzere üç derece olmak üzere düzenlenmiştir. Zenginler ala, orta halliler evsat, çalışabilme gücüne sahip fakirler ise edna grubunda belirlenen miktara göre cizye öderlerdi. Cizyenin miktarı 48, 24, 12 akçe olarak gruplandırılmıştı. Kadınlar, çocuklar,

¹⁹⁶ Erdem, a.g.t., s. 16.

¹⁹⁷ İlber Ortaylı, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi” *Türkler*, Edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Cilt 10, Ankara 2002, s. 217; Ortaylı, *Osmanlı Barışı...*, s. 11.

¹⁹⁸ Cizye, dini bir vergi sayıldığından, toplanması ve harcanmasına özel bir ilgi gösterilirdi. Her kazanın cizye kâğıtları, hazinece düzenlenip bohçaları içine konarak mühürlendikten sonra, cizyedar denilen memurlar eliyle mahalline yollanırdı. Muharrem ayı gelince bu bohçaların mühürleri mahkemelerde açılır ve bu şekilde tahsili yoluna gidilirdi. Muharrem ayından önce cizye bohçası açılmaz ve belli zamanlar dışında gayrimüslim halktan cizye istenmezdi. Cizyeler, asla tımar ve zeamet sahiplerine terk edilmez, hazine adına özenle seçilirdi. Rüşvet, iltimas ve benzeri yollarla dürüst olmayan ve yetenezsiz kişilerin bu göreve atanması önlenir, bu iş “emin” ve “mutemet” kişilere verilirdi. Ödeme kolaylığı sağlamak için cizye taksitle alınırdı; Eryılmaz, a.g.e., s.38.

ihthiyarlar, köleler, hastalar ve din adamları cizye vergisini ödemekten muaf tutulmuşlardı¹⁹⁹.

Millet sisteminde var olan değişmez bazı kurallar umumi asayiş için gerekliydi. Teorik olarak klasik dönemde Hıristiyanlar, bir Müslüman'ı Hıristiyan yapamazlar, Müslüman bir kadınla evlenemezler, başka bir ulus ile anlaşma ve ittifak yapamazlar, Kur'an ve Hz. Peygambere saygısızlık yapamazlar, tüm halka açık yerlerde şarap satamazlar, ata binemezler, köle sahibi olamazlar, camilere çok yakın yerlerde ev alamazlar ve yeni kilise yapamazlardı. Milletbaşı olan makamın mali iltizam yetki ve görevlerini yerine getirmesine destek olunurdu. Ruhani reisin devlet adına koyduğu vergilere karşı çıkılması ve toplanmasına direniş gösterilmesi durumunda kolluk kuvvetleri devreye sokulurdu. Milletbaşı'na saygısızlık ve özellikle toplu isyan devlete karşı yapılmış sayılırdı²⁰⁰.

Osmanlıların gösterdiği hoşgörü ve geliştirdikleri bu sistem sayesinde Osmanlı Ülkesi'nde yaşayan çeşitli dinlere, mezheplere ve ırklara mensup insanlar asırlarca her türlü görünüşleriyle İslam kültür ve medeniyeti çerçevesi içerisinde varlıklarını koruyabildiler. Osmanlı millet sistemi, altı asırlık bir sürede gayrimüslim milletlerin dil, kültür, gelenek vs. kaybetmeksizin modern döneme gelmesine imkân sağlamıştır. Modern dönemde çok daha kısa süreler içerisinde asimilasyon politikaları birçok azınlık grubun sadece kültürünü, dilini, dinini değil bizzat biyolojik varlığını da tahrip etmiştir. Amin Malouf millet sisteminin yüzyıllar boyunca gayrimüslimlere kendi hayat tarzlarını bir bütün olarak devam ettirme imkanı sağladığını şu şekilde ifade eder: *“Eğer atalarım, Müslüman orduları tarafından fethedilen bir ülkede Hıristiyan olmak yerine Hıristiyanlar tarafından fethedilen bir ülkede Müslüman olsalardı, onların inançlarını koruyarak on dört yüzyıl koy ve kentlerinde yaşamaya devam edebileceklerini sanmıyorum. Gerçekten de, İspanya'daki Müslümanlara ne*

¹⁹⁹ Eryılmaz, a.g.e., s. 37,38; Demirağ, a.g.m., s. 18.

²⁰⁰ İlber Ortaylı, “Osmanlılar'da Millet Sistemi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 30, Ankara 2002, s. 69; Gazi Erdem, a.g.t., s. 16; Milletbaşına karşı isyanın tipik örneği 8 Ağustos 1820 tarihinde mutaassıp Gregoryen Ermenilerinin Patrik Bogos'a karşı başkaldırılarında görülür. Onlar patriği Katolik propagandasına mâni olmamak, hatta Katolik Ermenileri korumakla suçluyorlardı. İsyân devlet tarafından şiddetle bastırıldı. İdam edilen birkaçının yaftalarına “milletin esafilini tahrik edip patrikhaneyi bastıkları” yazıldı. Bu ibare özellikle II. Mahmut tarafından tembih edilmişti. Burada yer alan, “Reaya makulesinin cemiyet ile kenise basmaları devletçe hazmolunur hal değil” cümlesi milletbaşına saygıyı ve yüklenen görevi gösterir.; Ortaylı, “Osmanlılar'da Millet Sistemi...”, s. 69.

oldu? Ya Sicilya'daki Müslümanlara? Yok oldular, tek kişi kalmamacasına katledildiler, sürgüne zorlandılar, ya da cebren Hıristiyan edildiler.”²⁰¹

1.3. Milliyetçi Yaklaşımlardan Kopuşa Balkanlar

1.3.1. 1804 Sırp İsyanı

On altıncı yüzyılın sonları ile XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda belirgin bir şekilde siyasi, idari, iktisadi, içtimai, ticari ve askeri bakımdan duraklama ve arkasından da devletin bütün kurumlarında bozulma ile bir çözülme görülmekteydi. Köprülüler döneminde kısmen bazı alanlarda tekrar bir canlılık görülmesine rağmen 1683 II. Viyana kuşatmasında ve sonrasında yaşanan hezimet buna bir son nokta koymuştu²⁰². Bozulma ve dış müdahalelerle II. Viyana kuşatmasından sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda ulus sorununun somut bir biçimde ortaya çıktığı bir gerçektir. Bu gelişmenin nedeni ve kökleri kuşkusuz kuşatmanın doğurduğu bozgunun gerisine gider. Ama XVII. Yüzyılın sonunda Osmanlı dünya gücünün yenilebilir ve dağılabilir olduğunu sadece Avrupa devletleri değil, Osmanlı ülkesinde özellikle Balkan halkları da görmüştü. Bu yenilgi onların ulusçu etkinliklerinin örgütlenmesini teşvik etmiş ve XVII. Yüzyılın sonunda Osmanlı Rumelisi önceki devirlerden çok farklı bir dinamizme girmiştir²⁰³.

²⁰¹ Küçük, a.g.m., s. 210; Zeynel Abidin Kılınç, “Çokkültürlülük ve Millet Sistemi”, *Pesa International Journal of Social Studies*, Cit:3, Sayı: 2, Haziran 2017, s. 53.

²⁰² M. Alaaddin Yalçınkaya, “XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi (1703-1789)”, *Türkler*, Edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Cilt 13, Ankara 2002, s. 479.

²⁰³ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 33. Baskı, İstanbul 2011, s. 69.

İkinci Viyana kuşatmasından sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki eyaletleri ilk anda bir kargaşalık, iktisadi çöküntü ve asayişsizlik içine düştüler. Asayişsizlik ve savaşın getirdiği ağır vergiler, Anadolu'da da aynı çöküntüyü doğurdu. Ordunun bozgunuyla, şehirlerde asayişi sağlamakla görevli garnizonlar erimiş, yol güvenliği azalmış ve süregelen savaşlar, Balkan eyaletlerinde merkezi yönetimin kontrolünü yok etmişti. Halk, merkezi hükümetten sürekli olarak para ve asker yardımı istiyor, merkezi hükümet ise bu istekleri karşılayamıyordu. Bu nedenle şehirlerin halkı kendi güvenliğini kendileri sağlama yoluna gittiler. 18. Yüzyılın başlarından itibaren Rumeli'de şehirlerin güvenlik ve mali sorunları halk, yerel ayan ve eşraf tarafından çözülmeye başlandı²⁰⁴.

Osmanlı İmparatorluğu'nun genel durumu Sırp lar arasında yapılan propagandaları önlemeye elverişli değildi. Hükümet merkezi olan İstanbul'da bile doğru dürüst asayiş ve adil bir idare sağlayamıyordu. Sırbistan'da kanunnamelerle kurulmuş olan adil rejim zamanla bozulmuştu. Sırp lar, kalelerde oturan yeniçeri dayılarının keyfi muamelelerine maruz kalmaya başlamışlardı²⁰⁵. Sırp sorununda karışıklık çıkaran unsurlar her yerde olduğu gibi yeniçerilerdi. Osmanlı hükümeti geçmişte bu kişileri İstanbul'da sorun kaynağı olmasınlar diye eyaletlere gönderme politikası izlemişti. Başka bölgelerde olduğu gibi Sırp topraklarında da yerel Osmanlı idaresince kontrol edilmeleri imkânsız gibiydi. Toprakları ve köyleri müsadere ettikleri, köylüler için koşulları geleneksel toprak sahipleri için çalışmaktan çok daha kötü olan çiftlikler oluşturdukları kırsal alanda ciddi bir tehditlerdi. Bu hareketleri yalnızca Hıristiyanlardan değil aynı zamanda hükümet memurları, tüccarlar ve sipahilerden oluşan meşru ve oturmuş Müslüman nüfustan da çok keskin bir şekilde muhalefet görmekteydi²⁰⁶.

Yeniçerilerin Sırbistan'da çıkardıkları olaylardan şikâyet için bir Sırp heyeti İstanbul'a gelerek padişahın müdahalesi için yalvardı. Padişah Sırbistan'daki durumun yatıştırılması için gereken emirleri verdi. 1803'ün sonlarına doğru İstanbul'a giden heyetin de içinde bulunduğu Sırp liderleri dayıları devirmek için

²⁰⁴ Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun...*, s. 79,80.

²⁰⁵ Ever Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, 5. Baskı, Ankara 1988, s. 103.

²⁰⁶ Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar*, Cilt: 1, 4. Baskı, İstanbul 2015, s. 220.

isyan hazırlığına başladılar. İsyanın gerçek başlangıcı, dayıların Sırp liderleri öldürme planıyla ortaya çıktı. Bir isyanla karşı karşıya olduklarına ikna olan yeniçeriler, onlardan önce kendileri harekete geçmeye karar verdiler. Ocak ve Şubat aylarında yaklaşık yüz elli kişiyi öldürdüler. Dayıların ölüm listesi içerisinde Şumadiya bölgesinin ileri gelenlerinden Kara Yorgi'de vardı. Kara Yorgi, 1788-91 Osmanlı-Avusturya savaşında Avusturya'nın kurduğu freicorps birliklerinde yer almış, bir müddet haydutluk yapmış, haydutluktan edindiği ganimetlerle domuz ticaretine atılmış ve belirli bir zenginliğe ulaşmıştır. Dayılar, diğer Sırp ileri gelenleri gibi onu da yakalayıp öldürmeleri için adamlarını Topola köyüne göndermişler ancak Kara Yorgi onların elinden kurtulmuştu. Kısa sürede çevresine bir miktar Sırp'ı toplamayı başaran Kara Yorgi, Şubat 1804'te Oraşats'da yapılan toplantıda Şumadiya'daki isyanın lideri olarak seçildi. Bu seçim aynı zamanda Birinci Sırp İsyanı'nın başlangıcına işaret ediyordu²⁰⁷.

Karayorgi, mücadeleye atılmak için, tereddüt içerisinde bulunan Sırp köylüsünü sürüklemek ve Müslümanlar arasında ikilik çıkarmak için, yapılan harbin padişaha karşı yapılmış olmadığını, bilakis kendisinin padişah tarafından yeniçerileri mahvetmeye ödevlendirilmiş sadık bir kul olduğunu ilan etti. Hatta mücadele başlarken Karayorgi, Sulatan III. Selim'e başvurmuş, Sultan Sırp'ların istekleri karşısında anlayışlı davranmak niyetindeydi. Karayorgi'nin bu taktiği yeniçeri düşmanı bazı Müslümanların da kendisine yardımlarını sağladı. Belgrad'ın muhasarasında Bosna valisi Bekir Paşa'dan bile yardım gördüler. Yeniçerilerin ezilmesi ve Belgrad'ın ellerinden alınmasından sonra Sırp gerillasının son bulması lazım geliyordu. Fakat Sırp asiler dağılmak için Osmanlı idaresine bir kısım şartlar ileri sürdüler²⁰⁸.

Sırp'lar daha 1804 Ağustos ayında "Sırp ayanlarının" atanmasını görüşüyorlardı. Kasım ayında ise 12 maddeden oluşan bir anayasa projesiyle ortaya çıktılar. Sırp'lar soz konusu taleplerinde; Belgrad muhafızı paşanın mahiyetinde Sırp milleti tarafından bir vekil bulunması ve kalenin müdafaasına 1500 Sırp katılacaktı.

²⁰⁷ Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid...*, s. 104; Jelavich, *Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar...*, s. 220, 221; Selim Aslantaş, "Sırbistan: İsyanlar ve Bağımsız Devlet", *Balkanların El Kitabı*, Cilt: 1, edit. Bigehan A. Gokdağ, Osman Karatay, 2. Baskı, Ankara 2013, s. 459,460.

²⁰⁸ Ever Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid...*, s. 104; Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun...*, s. 91

Bundan başka, genel af ilan edilecek, eski vergiler istenmeyecek, yeniçerilerin cezalandırılması için savaşta harcanan para padişah tarafından ödenecek, kiliselerin tamirine, çan çalınmasına ve mabetlerde haç takılmasına müsaade edilecekti²⁰⁹. Sırlar padişah tarafından fermanların uygulanması takdirde kendilerine birçok otonom hak verilmiş olacağını ve paşalıktaki Türk varlığına sınırlama getirileceği düşüncesindeydi. Sırlar yeniçerilerin tamamen sürülmelerini isterlerken, eyalette ihtiyaç duyulan askeri gücü kendileri tedarik etmeyi ve Osmanlı birliklerinin eyaleti terk etmelerini istiyorlardı. Haraç ve diğer vergilerin Sırp memurlarca konulup toplanmasında da ısrarlıydılar²¹⁰.

Osmanlı Hükümeti, Sırların bu şartlarını kabul etmedi. Bunu üzerine Karayorgi Sırp Millet Meclisini (Skupçina) topladı. Skupçina Karayorgi'yi baş knez seçerek Sırbistan'ın istiklalini sağlayıncaya kadar Osmanlı İmparatorluğu ile savaşmaya karar verdi²¹¹. İhtilal başlayınca Sırlar, St. Petersburg'a bir delegasyon yolladılar. Çar I. Aleksandır ayaklanmayı açıkça desteklemedi. Huzuruna gelen Sırp temsilcilerine, yardım taleplerine cevap olarak İstanbul'a, orada bulunan Rus temsilcilerinin her türlü yardımı sağlayacakları bir heyet göndermelerini söyledi. Çarın ayaklanmayı açıktan desteklememesinin sebebi, Rusya Napolyon tehlikesine karşı Osmanlıları yanında tutmak istemekteydi. Ayaklanmanın büyük devletlerden yediği ilk darbe bu olmadı, diplomatik manevralar Sırları ihtilalin her aşamasında hayal kırıklığına uğrattı. Fakat Osmanlılar bu dönemde hareketi bastıramadılar ve 1806'da Belgrad ve 1807'de Sırbistan'daki son kale ihtilalcıların eline geçti. Artık Karayorgi özerklikle de yetinmiyordu²¹².

Ancak büyük devletler ve Rusya Sırp isyanına olan desteklerini geri çektiler. Çünkü 1812 yılı Avusturya ve Rusya için Napolyon istilası yılıydı. Avrupa'da Napolyon tehlikesi gün geçtikçe kendini daha fazla hissettirirken, bu şartlar altında Osmanlı İmparatorluğu ile barışı bozmak, sonu kestirilemeyen büyük tehlikelere

²⁰⁹ Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi-V (1774-1912)*, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2005, s. 142, 143.

²¹⁰ Jelavich, *Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar...*, s. 222.

²¹¹ Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid...*, s. 105.

²¹² Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi-V...*, s. 143; İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun...*, s. 91.

davetiye çıkarmak olurdu. Karayorgi tarafından gelen teklifin Avusturya tarafından kabul edilmemesinin bir diğer önemli sebebi de Avusturya'nın hemen yanı başında, kendi himayesi altında olsa bile bir özerk bölgenin ortaya çıkmasını istememesiydi. Avusturya sınırları içersinde önemli miktarda Sırp nüfuzu barınmaktaydı. Böyle bir özerk devletçğin teşekkülü ileride Avusturya'nın başını ciddi şekilde derde sokabilirdi. Karayorgi beklediği desteği alamayınca bu gelişmeler üzerine Avusturya'ya sığındı. Böylece ilk Sırp isyanı sona ermiş oldu²¹³.

1813 yılında bastırılan isyan, 1815 yılında Miloş Obrenoviç'in baş knez seçilmesiyle tekrar başladı. Napolyon tehlikesi ortadan kalktığı için Rusya da, bu isyana rahatça destek veriyordu. Bu durumda Babıâli en zor anında Sırpların özerklik isteğini kabul etti. Sırpların silahlı birlikleri kalıyor, Skupçina denilen bir meclis kuruluyordu. Miloş Obrenoviç "Büyük Knez" olarak tanınıyordu. Belgrad'da bir Osmanlı yeniçeri garnizonu bırakılıyordu. Sırp lar yıllık vergilerini vereceklerdi. Miloş, 1817'de tekrar ortaya çıkan ve yönetimi ele geçirmek isteyen Karayorgi'yi oldurttü ve başını Belgrad'daki Osmanlı Paşa'sına yolladı. 1830'da verilen bir hatt-ı hümayun ile Obrenoviç'in soyu tarafından idare edilecek özerk bir Sırbistan resmen tanındı. Sırbistan sonraki yıllarda, özellikle Avusturya ile Rusya'nın devamlı nüfuz mücadelesine ve Obrenoviç-Karayorgi aileleri arasında taht kavgalarına sahne oldu²¹⁴.

1.3.2. 1821 Yunan İsyanı

²¹³ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun...*, s. 91; Selim Aslantaş, "Sırp İsyanlarının Uluslararası Boyutu (1804-1813)", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 6, Sayı: 21, 2009, s. 112.

²¹⁴ Erhan Afyoncu, "Osmanlı İdaresinde Sırbistan", *Balkanların El Kitabı*, Cilt: 1, edit. Bigehan A. Gokdağ, Osman Karatay, 2. Baskı, Ankara 2013, s. 350; Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun...*, s. 92.

XVIII. yüzyıl sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kurumsal çatının ve politik bağların deformasyonu Balkan Yarımadası'nın kültürel ve sosyal mozağini oluşturan farklı etnik grupların yeni bir sosyal şekillenme ve Batı tarzı bir sisteme sahip olma talebini doğurmuştur. Doneme ait iki önemli tarihi olay, Pasarofça (1718) ve Küçük Kaynarca (1774) Antlaşmaları, neticesinde Balkanların kuzey bölgesinde, Tuna Beyliklerinde ve Yunanistan'ın kuzeyinde ticari faaliyetler artmış, böyle bir hareketlilik de ekonominin gelişmesi yönünde uygun zemini hazırlamıştır. 18. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı İmparatorluğu'na ait Balkan topraklarında tüccarlık yapan burjuva sınıfının ticaret eksenli yaptığı seyahatler Avrupa ile ekonomik, sosyal ve kültürel bir ağ kurulmasını sağlayarak Aydınlanma etkisinin bu topraklarda da adım adım yerleşmesini sağlayan motor gücü oluşturmuştur²¹⁵.

Aydınlanma düşüncesi ve ihtilal fikirlerinin Balkanlara ithalinde tüccar sınıfı önemli bir yere sahiptir. XVIII. Yüzyılda Avrupa ile ticaretin ve pamuk, mısır, tütün gibi ticari tarım ürünlerine olan talebin artması, Balkanlarda Batı dünyasına karşı Ortodoks şüpheciliğini bir tarafa bırakan yeni bir tüccar sınıfının doğmasına yol açtı. Rum tüccarlar Trieste, Venedik, Cenevre, Paris, Viyana, Budapeşte, Bükreş, Odessa vs. şehirlerde ticaret kolonileri kurdular²¹⁶. Balkan iç ticaretinin de hâkimi olan bu burjuvazi, Orta ve Doğu Avrupa'ya kadar uzanarak Batı Avrupa'nın Osmanlı Devleti'ni sömürmesine yardım etti²¹⁷. Batı dünyası ile ilişkileri giderek aratan tüccar sınıfı, kitap ve ekipman getirerek, çocuklarını Avrupa şehirlerinde okutarak, Voltaire, Locke, Rousseau gibi aydınlanma düşünürlerinin kitaplarını çevirerek halklarının ulusal gelişimine katkıda bulundular. Balkanlarda tüccar sınıfının “ulusal” gelişime asıl katkısı, okullaşmayı teşvik etmeleri ve ana dilde kitap ve gazete çıkarılmasını desteklemek suretiyle halk dilinde bilgi edinmeyi mümkün kılmalarıydı. Bu etki özellikle Yunan ve Bulgar örneklerinde belirgindir²¹⁸.

²¹⁵ Esra Ozsüer, “19. Yüzyıl Avrupa romantiklerinin 1821 Mora İsyanı Üzerindeki Siyasi ve Kültürel Etkileri”, *Türkiyat Mecmuası*, Cilt: 26/2, 2016, s. 328.

²¹⁶ Aşkın Koyuncu, “Yunanistan'da Bağımsız Devlet”, *Balkanların El Kitabı*, Cilt: 1, edit. Bigehan A. Gokdağ, Osman Karatay, 2. Baskı, Ankara 2013, s. 479.

²¹⁷ Serap Toprak, “19. Yüzyıl Milliyetçilik Çıkmazında Rumlar”, *Yeni Türkiye*, Cilt: 68, 2015, s. 2844.

²¹⁸ Koyuncu, a.g.m., s. 480.

Rumların, fikirsel ve ekonomik dünyaları gelişmekteydi. Bunun yanında, Osmanlı Devleti'nde Türk olmayan unsurlar üzerinde, Avrupalı devletlerin Fransız İhtilalı öncesinde de milli duygulara yönelik kışkırtma hareketleri söz konusudur. Bu propagandalar özellikle Rumlar üzerine yoğunlaşmış ve etkili olmuştur²¹⁹. Örneğin II. Katerina, Karadeniz kıyılarını askeri birliklerine daha kolay istila ettirmek için her türlü plandan ve kışkırtmadan yararlanmak istiyordu. Böylece, 1774 yılında, Rusya'nın kışkırtmalarıyla Orlof kardeşlerin idare ettiği bir filo, Moralı Rumları isyana teşvik etti fakat asi Rumlar, Rusların emellerine ulaşmak için kendilerini kullandığını anlamakta gecikmediler²²⁰. Bir diğer örnek 1787-1792 yılları arasında Osmanlılar ile Avusturya ve Rusya arasında meydana gelen savaş sırasında, bu iki devlet "Grek Projesi" adı altında Osmanlı İmparatorluğu'nu ortadan kaldırarak, Bizans'ı yeniden kurmayı planladılarsa da, bunu gerçekleştiremediler. Rusya devamlı Rumları Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kışkırtıyordu²²¹.

Milli Yunanistan'ın kurulması için Rumlara sempati duyan destek veren kişi ve devletlerin yanı sıra, dernekler ve yardım kuruluşlarının aracılığı ile yardım edenlerde oldukça çoktu. Bu nedenle hemen her ülkenin büyük şehirlerinde Filhelen denilen "Helen Dostu" dernekler kuruldu. Başta Almanya, Fransa, Britanya, İsviçre gibi bazı Avrupa ülkelerinde hatta Amerika ve Hindistan'da bile Yunanistan'a yardım etmek için komiteler kurulur ve bu komiteler her gelir grubundan bağışlar yapılarak paralar toplanır. Filhelen hareketinin önemli merkezlerinden biri olan Paris'te "Yunanlıları Destekleyen Yardımseverler" adıyla bir Filhelen komitesi Yunanistan'a 1.630.505 frang para yardımı yapmıştır. Aynı zamanda bu komite tüm Hıristiyan halklarını Yunanistan'daki mücadeleye çağıran bir bildiri de yayınlamıştır. Hollanda'da kurulan başka bir Filhelen komitesi de 7000 Hollanda guldeni destek amacıyla Yunanistan'a göndermiştir. Toplanan bu bağışlar ile Yunanistan'a gönderilmek üzere silah, cephane ve yiyecek alınmıştır²²².

²¹⁹ Hamiyet Sezer, "Mora İsyanı ve Yunanistan'ın Bağımsızlığı", *Osmanlı*, edit. Hasan Celal Güzel, Güler Eren, Cilt: II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 87.

²²⁰ Toprak, a.g.m., s. 2842,2843.

²²¹ Erhan Afyoncu, "Osmanlı İdaresinde Yunanistan", *Balkanların El Kitabı*, Cilt: 1, edit. Bigehan A. Gokdağ, Osman Karatay, 2. Baskı, Ankara 2013, s. 329.

²²² Toprak, a.g.m., s. 2845; Ozsüer, a.g.m., s. 334,335.

Yunan İsyanlarını hazırlayan ve idare eden en etkili cemiyet Etniki Eteryaya cemiyetiydi. 1814'te Odessa'da ikisi Rum, biri Bulgar olmak üzere, üç kişilik bir tüccar grubu tarafından kuruldu. Cemiyetin gayesi, sözde eğitim ve öğretimi Osmanlıların Hıristiyan tebaası arasında yaymaktı. Fakat gerçekte, İstanbul'daki Yunan patriğinin idaresinde olmak üzere, eski Bizans İmparatorluğu'nu kurma amacına hizmet ediyordu²²³. Örgütün başında Rus Çarının yaveri Aleksandr İpsilanti bulunuyordu. Rus dışişleri bakanlığında bulunan ve 1827 Yunan Hükümeti'nin de başına geçecek olan Kapodistria, örgütün bir diğer nüfuzlu üyesiydi. 1819'da örgütün, çoğunluğu tüccar, öğretmen, subay ve sair ileri gelen Rumların teşkil ettiği, 452 üyesinden 24'ü ruhbandı. Filiki Eteryaya, isyan hazırlıkları için Rusya'nın bağımsızlık hareketinin arkasında olduğu propagandası ile ayaklanma için para ve silah teminine girişti ve ileri gelen Yunanlılar, ruhban, haydutlar, tüccarlar arasında bir uzlaşma sağladı. Filiki Eteryaya, isyanın çekirdek kitlesini metropolit ve kleftlerin teşkil ettiği Mora, ayaklanma yanlısı bazı Fenerlilerin bulunduğu İstanbul ve Fenerlilerin yüzyıldır voyvodalığında buldukları Eflak ve Boğdan olmak üzere üç yerde isyan çıkarmayı planlıyordu²²⁴.

1820 yılında Yanya Paşası Tepedelenli Ali Paşa'nın isyanı Rumlar için beklenen uygun ortamı sağladı. Yanya Valisi Ali Paşa Rumların bilinçlenmesinde önemli rol oynadı. Ali paşa kiliseler yaptırmış, Rumca eğitimi teşvik etmiş ve diplomatik yazışmalarında Rumca'yı kullanmıştı. Ayrıca birçok Rum'u da asker olarak hizmetinde istihdam etmişti. Bunların çoğu daha sonra patlak veren Yunan İsyanı'nda komutan olarak görev yaptılar. Ali Paşa Rumlara imtiyazlar vermekle birlikte onlar üzerinde sıkı bir denetim de kurmuştu. Bölgede ve Rumlar üzerinde sıkı bir idare kurmuş olan Ali Paşa'nın denetimi, kendi isyanıyla ortadan kalkıyordu. Ayrıca, devletin bu sorunla uğraşması Rumların işini kolaylaştıracaktı. Hatta Rumlar ile Ali Paşa arasında iş birliği sağlama çalışmaları bile olacaktı²²⁵.

Osmanlı Devleti, 1820-1821 kışında Yunanistan'ın büyük bir kısmında etkisi görülen Tepedelenli Ali Paşa isyanını bastırmak için hareket edince, Filiki Eteryaya bu

²²³ Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid...*, s. 109, 110.

²²⁴ Koyuncu, a.g.m., s. 483,484.

²²⁵ Afyoncu, "Osmanlı İdaresinde Yunanistan...", s. 329; Sezer, a.g.m., s. 88.

fırsattan yararlanmayı bildi. Doğal olarak böylesi bir harekâтта imparatorluk ordularının önemli bir kısmı bir araya gelecekti. Beklenen bu fırsatı kaçırmayan Aleksandr İpsilanti, Nisan 1821 tarihinde Bükreş'e girdi, fakat Bükreş'te isyanı başarısızlığa gotüren büyük bir hata yaptı. İpsilanti ve adamları yardım bekledikleri Ulahlar'ın önemli bir liderini idam ettirdikleri için bekledikleri yardımı alamadılar. İpsilanti Ulahlardan beklediği yardımı göremeyince Sırlara yöneldi, fakat Sırlar da kendi çıkarlarını tehlikeye atıp bu isyana katılmak istemediler. Haziran 1821'de isyanın elebaşları Aluta yakınlarında yenilgiye uğratıldılar. Fakat Mora'da bir isyanın başarı ile sonuçlanması için şartlar daha uygundu. Bu bakımdan Eflak ve Buğdan'dakinin tersine Mora isyanı gelişme imkânı buldu ²²⁶.

Eflak ve Buğdan'da başlayan ayaklama Mora ile bazı adalara (Sakız, Semadirek, Sisam vs.) da yayıldı. Mora'da Nisan ayında başlaması planlanan isyan, birkaç sarhoşun havaya ateş etmesi üzerine, yanlışlıkla 17 Mart'ta başlamıştı. Rumların isyan haberi İstanbul'a ulaştığında herkes heyecanlanmış, inanılmamıştı. Ancak, yapılan araştırmalar ve incelemeler, bir isyan olduğunu göstermiş ve İstanbul'daki Patrik Gregoryus'un isyanla ilgisi ortaya çıkarılmış ve patrik, bazı metropolitler, patrikhanenin kapısında 21 Nisan 1821 tarihinde idam edilmişler ve yaftaları göğüslerinde üç gün teşhir edilmiştir. Bundan başka Kayseri, Edremit, Tarabya ve Edirne piskoposlarıyla bir kısım tüccar da asılmıştır²²⁷.

İlk Yunan eylemleri silahsız Osmanlı yerleşimlerinde meydana geldi. Tahminlere göre Mora'da yaşayan 40 bin Müslüman'dan 15 bini öldürüldü. Yaşayanlar, isyanın sonuna kadar korunan sur içindeki kasabalara kaçtı. Diğer şehirlerden Tripoliçe 1821 Ekim'inde alındı ve sakinleri katledildi. İngiliz yazar St. Clair, bu konuda şunları yazmıştır: "*Yunanistan'ın Türkleri pek az iz bıraktılar. 1821 yılı ilkbaharında ani olarak tümüyle ve dünyanın haberi olmadan yok edildiler*". Ocak 1822 tarihinde Akrokorint kentinde 1.500'den fazla Müslüman öldürüldü. Yine 1822 yazında Atina'da 400 Müslüman öldürüldü. Böylece Rum ayaklanması, 1822 yazına kadar Türk, Rum, Musevi, Arnavut ve diğer milletlerden olmak üzere 50.000

²²⁶ Richard Clogg, *Yunanistan'ın Kısa Tarihi*, çev. Dilek Şendil, İstanbul 2013, s. 23; Serap Toprak, a.g.m., s. 2847; Ever Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid...*, s. 112.

²²⁷ Afyoncu, "Osmanlı İdaresinde Yunanistan...", s. 330; Sezer, a.g.m., s. 91; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi IV (1703-1919)*, 2. Baskı, İstanbul 2011, s. 147.

kişinin ölümüne neden oldu ve bütün Avrupa bu katliama sessiz kalarak izlemekle yetindi. Genelde Osmanlı eylemleri Avrupa'da tamamen bilinirken, Hıristiyan vahşeti görmezlikten geliniyordu²²⁸.

Babıali isyanının bastırılması için 1824'de Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım istedi. Mehmet Ali Paşa, Girit ve Mora valiliklerinin kendisine verilmesi şartıyla Yunan asileri üzerine kuvvet göndermeyi kabul edeceğini bildirdi. İsteğinin yerine getirileceği vaadini alınca oğlu İbrahim Paşa'yı Mora seferine memur etti. İbrahim Paşa 54 harp gemisi, 16.000 asker ve 150 sahra topu taşıyan 400 ticaret gemisiyle Temmuz 1824'de İskenderiye'den hareket etti. Rodos'ta Osmanlı Filosu ile birleştikten sonra, kışı Girit'te geçirdi ve İlkbaharda Mora'ya geldi. Hükümetin dört yılda bastıramadığı isyanı, İbrahim Paşa'nın düzenli kuvvetleri kısa sürede yatıştırdılar. Mora kolaylıkla asilerden temizlendi. Artık Rum isyanları son bulmuş sayılabilir. Fakat tam bu sırada Avrupalı devletlerin işe karışmasıyla isyan yeni bir safhaya girmiş oldu²²⁹.

Ruslar ve İngilizler sozde İbrahim Paşa'nın Mora'da yaptığı zulümlere bir son vermek için ve Avrupa'da güçlü bir akım haline gelen Filhellenizm'in de oluşturduğu kamuoyunun da etkisiyle İngiltere ve Rusya önce Saint-Petersburg protokolünü (4 Nisan1826), ardından İngiltere, Fransa ve Rusya 6 Temmuz1827'de Londra Protokolünü imzaladılar. Bu protokoller ile Osmanlı Devleti'ne yıllık vergi veren bir Yunan beyliğinin kurulmasını kararlaştırdı. Petersburg Protokolü'nün birinci maddesi ve Londra Protokolü'nün önemli maddelerinden biri Müslümanların bu beylikten çıkarılmasıyla ilgiliydi. Petersburg Protokolü'nün söz konusu birinci maddesi: "Yunanistan, Osmanlı İmparatorluğu'na vergi ile bağlı muhtar bir devlet haline getirilecek ve bütün Türkler Yunanistan'dan çıkartılacak" şeklinde tanzim edilmişti. Buna göre Müslümanlar ile Rumların arasında karşılıklı kötü muamelenin engellenmesi için ayrılmaları gerekiyordu ve Müslümanlar Yunan beyliğinde ve adalarda bulunan mülklerini Rumlara satacaktı. Batı tarih yazımında, Balkanlar'daki ilk etnik temizlik hareketlerinin Balkan savaşlarında yapıldığı görüşü yaygın olsa da Petersburg ve Londra Protokollerindeki bu maddeyle Balkanlar'daki ilk etnik

²²⁸ Jelavich, a.g.e., s. 241,242; Toprak, a.g.m., s. 2851.

²²⁹ Koyuncu, a.g.m., s. 484; Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid...*, s. 115.

temizlik kararın üstelik Batılı büyük güçler tarafından Müslümanlara karşı alındığı açıktır²³⁰.

İngiltere, Rusya ve Fransa, bu kararlarını, 16 Ağustos 1827'de Osmanlı Hükümeti'ne bildirerek, uygulamasını istediler. Ancak Babıâli, tek taraflı olarak Türklerin Yunanistan'dan atılması demek olan bu kararı çok ağır bularak ve içişlerine bir karışma sayarak reddetti²³¹. Osmanlı Devleti taviz vermez durumunu sürdürürken, bir taraftan da herhangi bir savaş durumuna karşı hazırlıklı olabilmek için önlemler almaya başladı. Bu nedenle sadareten, Kaptan Paşa'ya yazılan bir tahriratta durum şu şekilde değerlendirilmiş ve hazırlıklı bulunulması istenmiştir. *“Rum meselesine ecnebi devletlerin karışmasının imkânsız olduğu bir beyanname ile duyurulmuştur ve bu da elçiler aracılığı ile devletlere iletilmiştir. İngiltere, Fransa, Rusya, Rum meselesinde Osmanlı'yı mütarekeye zorlamak için Londra'da bir anlaşma yapmışlardır. Bu anlaşmaya göre Akdeniz'e donanma çıkaracaklarmış. Bu anlaşmayı Prusya ve Avusturya kabul etmemişler. İngiltere, Fransa ve Rusya da savaş istemediklerini bildirerek, bir mütareke için Osmanlı'ya bir takrir vereceklermiş. Eğer Osmanlı Devleti onların istediği gibi davranmazlarsa her türlü yola başvuracaklarmış. Bu nedenle Mora ve Akdeniz adalarında olası bir saldırıya karşı bütün tedbirlerin alınması gerekmektedir. Böyle bir durumda, Osmanlı'nın bütün İslam âlemi, karşularına çıkma kararlılığındadır.”*²³²

Nitekim Babıâli'nin beklediği ikinci takrir de 31.8.1827 tarihinde verildi. Saint-Petersburg Protokolü ve ardından Londra Antlaşması ile istenilen hususlar Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmemiştir. Bunun üzerine 20 Ekim 1827'de Navarin'de İngiliz, Fransız ve Rus gemilerinden müteşekkil müttefik donanma, Osmanlı ve Mısır donanmalarını ani bir baskınla yakmışlardır. Navarin olayından hemen sonra başlayan 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda kaybeden Osmanlı Devlet, 14 Eylül 1829'da imzalanan Edirne Antlaşmasıyla Londra Protokolü'nde alınan kararları kabul etmiştir. Böylece Osmanlı Devleti Yunanistan'ın

²³⁰ Mehmet Hacısalihoglu, “Yunanistan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.43, Ankara 2002, s. 588; Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid...*, s. 117.

²³¹ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih 1789-2001*, Yedinci Baskı, İstanbul 2008, s. 161.

²³² Meral Bayrak, “Osmanlı Arşivleri Işığında Rum İsyanı Sırasında Avrupa Devletlerinin Tutumu”, *Osmanlı*, edit. Hasan Celal Güzel, Güler Eren, Cilt: II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 79.

bağımsızlığını kabul etmiş oluyordu. Nihayet 3 Şubat 1830'da Londra'da imzalanan yeni bir protokolle de Osmanlı Devleti, Yunanistan'ın bağımsızlığını resmen kabul etmiştir. Bu gelişme Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki hâkimiyetinin bir süre sonra tamamen ortadan kalkmasına yol açacağı gibi bu tarihten sonra Yunan devletinin kurulduğu coğrafyada Müslüman-Türk halkın yaşamasına da imkân bırakılmayacaktır. Bu yönüyle Yunan isyanı Balkanlar'da yaşayan diğer halklarında isyan etmesine örnek olacaktır²³³.

1.3.3. 1853 Kırım Savaşı Öncesi Bulgar Meselesi

1821'de Mora ihtilali patlak verdiğinde, sanıldığı gibi tersine Avrupa'nın aydın çevrelerinden önce Bulgarlar, Yunanlıları desteklemeye koştular. Avrupa aydınlarının Perikles devri Yunanistan'ına duyduğu hayranlık ve saygı, Bulgarlarda çağdaş Yunanlılığa karşı da vardı. 19. Yüzyıl başlarına kadar Bulgaristan'da modern eğitim büyük ölçüde Rum okullarında yapılıyordu. Balkanların ticaret dili (lingua franca) Rumcaydı. Bulgar tüccar ve aydınlarının birçoğu "hetairiai" denen Yunan ulusçu gruplara üye veya sempatizandı ve bu gizli gruplar Bulgaristan'ın her yerine dağılmıştı. Aleksandr İpsilanti ayaklandığı zaman da kendisine önce Bulgar gönüllüler katılmıştı. Eflak ve Boğdan'daki başarısızlığa rağmen Mora İhtilali'nde de aynı şey olmuştu. Mora İhtilali'nde de tanınmış Bulgar gönüllü birliği Sava Binbaşı'nın komutasındaydı²³⁴.

Osmanlı millet sistemi içersinde Bulgar halkı da başlangıçta Fener Ortodoks Patrikliği'ne bağlıydı. Fener Patrikhanesi ise her ne kadar bütün Ortodoks halkı

²³³ Meral Bayrak, a.g.m., s. 79; Mustafa Turan, "Avrupa Devletlerinin Osmanlı Politikaları ve 1821 Yunan İsyanı", *Tehcirin 100. Yılında Osmanlı'nın Son Donemindeki İsyanlar Uluslararası Sempozyumu*, Diyarbakır 2014, s. 345.

²³⁴ Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı...*, s. 95.

temsil ettiğini iddia ediyorsa da gerçekte Yunanlılık ve Rumluk peşinde idi. Bunun içinde Bulgar din adamlarına kendi dillerinde ayin yönetmeyi yasaklamış, Yunancayı mecbur etmişti²³⁵. Geçmişteki tarihi gelişmelerin tabii bir sonucu olan ve hem Babıali hem de Rusya tarafından tasdik edilmiş olan Yunan kültür hakimiyetini de Bulgarların aşması hiç de kolay değildi. Sırp, Karadağlı, Rumen ve Yunanlıların aksine Bulgarların halkı örgütleyip birleştirecek merkezi bir kurumu da mevcut değildi; kilise Fenerlilerin kontrolü altındaydı. Ayrıca başlangıçta dış ilişkilerde hamiliklerini üstlenecek bir güçle de doğrudan ilişkileri yoktu. 1830'dan sonra bölgedeki ekonomik koşulların hızlı bir şekilde düzelmesi de, milliyetçi hareketin önündeki başka bir setti. Osmanlı reformları ve ülkede düzenin yeniden tesisleriyle taşradaki anarşi ortadan kalkmıştı. Diğer bölgelerde isyana sebep olan ekonomik sömürü de artık görülmüyordu. Malikâne ve vergilendirme sistemine karşı bazı yerel ayaklanmalar olmuştu ama Yunan ve Sırp isyanlarının mukabili olabilecek büyük bir iç ayaklanma meydana gelmemişti²³⁶.

Yukarıda ortaya koyulan sebeplere bağlı olarak ortadan kalkan Bulgar milletinin, milli bir maarif yaratabilmesi ve tekrar benliğini bulması ancak Yunanlıların bu ağır manevi ve iktisadi tahakkümüyle uzun ve çetin mücadelelerden sonra gerçekleşebilmiştir. Bu mücadelede evvela, yeni bir Bulgar burjuvazisiyle beraber milli bir Bulgar maarifi vücuda gelmiş, sonra Rum kilisesine karşı Bulgar Eksarhlığı'nın kurulmasıyla neticelenen kilise mücadelesi başlamıştır. Uyuşmuş kalmış olan Bulgar milletinin ruhuna ilk milli iman kıvılcımı Paisii adında bir Bulgar keşişi atmıştır. Atos dağı üzerinde Hiliandar manastırında münzevi yaşarken Rumların ve Sırpaların milletine karşı gösterdikleri istihfafla benliği sarsılan bu papaz, milletinin asaletini ispat etmek için Bulgarların tarihini yazmaya karar verdi. 1762'de tamamladığı eser, Bulgar halkının, çarlarının ve azizlerinin tarihi ile o, Bulgarlara mazideki şan ve şerefi anlatmakta ve milletine şöyle hitap etmektedir: “*Ey Bulgar, ecdadını öğren, dilini tanı... Ben bütün Bulgarlara bizim milletimizin dahi şanlı bir millet olduğunu göstermek için bu tarihi yazmak zahmetine girdim... Öyle Bulgarlar tanıyorum ki şaşkınlıkları içinde kendi soylarını unutacak kadar ileri gidiyorlar ve*

²³⁵ Durmuş Yılmaz, *Osmanlı'nın Son Yüzyılı Cumhuriyete Giden Yol*, 2. Baskı, Konya 2004, s. 30.

²³⁶ Jelavich, a.g.e., s. 365, 366

bunu bilmiyorlar. Bilakis Yunanca okuma yazma öğreniyorlar; hatta kendilerini Bulgar saymaktan utanıyorlar. Ey akılsız millet, Bulgar adını taşımaktan neden utanç duyuyorsun; neden öz dilinde düşünmek ve okumak istemiyorsun? Bulgar, gaflete düşme, dilini ve eslini öğren, onları takdir ve tanzim et!” Paisii, Bulgaristan’da seyahat ederek eserini kopya ettiriyor, bilhassa Rumlara ateş püsküren bu kitap halk tabakaları arasında süratle yayılarak derin bir heyecan uyandırıyor²³⁷.

1806 yılında başka bir ruhban, Vratsa piskoposu Sofroni, Kyriakodromiom (Pazar Kitabı) başlıklı vaazlar koleksiyonunu yayınladı. Sofroni büyük tesir uyandıran eserinde bilhassa Rum ruhbanının aç gözlülüklerini, Pazvantoğlu zamanında Bulgaristan’ın maruz kaldığı felaketleri canlandırmaktaydı. Eserinin sonunda diyor ki: *“Ne kadar insan mahv, bilhassa Vidin civarındaki yerler ne kadar harap oldu; insanın inanacağı gelmez. Buraları şimdi barbarların ve eşkıyaların oturduğu bir yerdir.”* Paisii Bulgarlara şanlı mazilerini anlatmışsa, Sofroni de onlara hali hazırdaki sefaletlerini tasvir etmişti. Sofroni’nin Bulgar uyanışındaki rolü bu eserle kalmamıştır. O, bütün vaktini vaizleri ve yazılarıyla Bulgar gençliğini aydınlatmaya hasretmiş ve arkasında ateşli vatanseverler bırakmıştır²³⁸.

Bulgar aydınlanmasının önderlerinden bir diğeri ise, yine Kazan’da doğan Peter Baron’dur. Bükreş’e giderek ilköğrenimini tamamlamış ve daha sonra Almanya’da tıp öğrenimi görmüştür. 1824 yılında, Avusturya’nın Braşovo şehrinde “Bukvar” adlı ilk Bulgar alfabesini bastırdı ve dağıttı²³⁹. 1840 yılında Nophitos isimli bir papaz İncil’i Bulgarcaya çevirdi. Bulgarlar ayinlerini bu kitapla ve kendi dillerinde yapmaya başladılar. Artık Osmanlı Devleti içerisinde Sırp’ların yolunu izleyecek Yunanlılardan sonra birde Yunan halkı doğmuştu. Filolojik eserleriyle Bulgar milletinin tanınması ve canlanması yolunda büyük hizmetleri geçen bir diğeri kişi de Jori Venelin adındaki Rus da büyük Bulgar milliyetçileri arasında sayılır. Onun, Ruslar 1828’de Bulgaristan’a girdikleri sırada çıkardığı heyecan dolu “Eski ve Yeni Bulgarlar” adlı eseri Rus efkarını ilk defa kuvvetle bu millet üzerine çekmiş ve

²³⁷ Halil İnalçık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi (Doktora Tezi’nin 50. Yılı)*, İstanbul 1992, s. 20.

²³⁸ Jelavich, a.g.e., s. 366; İnalçık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi...*, s. 21.

²³⁹ Mahir Aydın, *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına*, İstanbul 1996, s. 22.

Rusya'da Bulgarlara karşı başlayan alakanın en kuvvetli kaynaklarından biri olmuştur²⁴⁰.

Belli başlı şahsiyetlerine değindiğimiz bu ilk uyanış tezahürleri, yeni Bulgar maarif ve edebiyatının kuruluşu ile beraber kuvvetli bir cereyan halini almış ve bunda bilhassa Bulgar tacirlerinin büyük rolü olmuştur. Bir Bulgar tarihçinin ifadesiyle, Bulgarların ticaret ve edebiyatı, aynı zamanda doğmuş ve gelişmiştir. XVIII. asırda, Yunan tacirleri arasında Zıştovi, Gabrova, Tırnova, Filibe gibi şehirlerde meydana çıkan Bulgar çorbacıları zamanla İstanbul, Selanik, İzmir gibi imparatorluğun başlıca şehirleriyle Viyana, Moskova, Petersburg gibi Avrupa merkezlerinde zengin Bulgar kolonileri vücuda getirmeğe başlamışlardı. Bilhassa eskiden beri mühim miktarda Bulgar muhacirinin kaçıp sığınmış olduğu Romanya'da Bükreş, İbrail gibi şehirlerde zengin Bulgar tacirlerine sık sık rastlamaktaydı. İşte bilhassa Venelin'in eserleri ekseriyetle Rumlaşmış olan bu tacirler üzerinde tesir yaparak onlarda kuvvetle Bulgarlık şuuru ve heyecanı uyandırdı. Bunlardan bir tanesi de Gabrovalı bir Bulgar tacirinin oğlu olan V.E. Aprilov'dur²⁴¹.

Rusya ve Avrupa'da okuyan Aprilov 1831'e kadar kendisini Yunanlı sayıyordu. İlk defadır ki bir Rus olan, fakat Slavsever düşüncenin etkisinde Bulgar tarihini yazan Venelin'i okuyarak Bulgarlık bilincine ulaştı. Bu bilinçle Aprilov Bulgar eğitimini modernleştirmek ve yaymak için faaliyete geçti. Bulgar ticaret ve manifaktürünün parlayan merkezi Gabrovo'da ilk modern Bulgar okulunu 1835'de kurdu. Okula şehrin zenginleri genellikle itibar etmemiştiler, ama orta ve fakir sınıf ellerinden gelen yardımı yaptılar. Kısa zamanda okullar yaygınlaştı, Romanya ve Rusya'daki Bulgar tüccarlar Bulgaristan'dakilerden daha çok mali yardımda bulunuyorlardı. 1840'da Plevne'de ilk kız okulu açıldı. Böylece Bulgar toplum hayatında kadınlar da öğretmen olarak yerini aldı. Bulgar ulusal okullarının yaşaması ve yayılması pek kolay olmadı; Rum rahipleri ve metropolitler bu eğitime karşıydılar. Fakat 1839'da Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun getirdiği haklarla okullara

²⁴⁰ Yılmaz, a.g.e., s. 32; İnalçık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi...*, s. 21.

²⁴¹ İnalçık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi...*, s. 21, 22.

Fener Patrikhanesi'nin ve Rum din adamlarının müdahalesi önlenmiş ve Bulgar okulları daha rahat faaliyet gösterip yayılabilmişlerdi²⁴².

Hülasa, Osmanlı hükümetinin gözü önünde olup giden bu sessiz inkılâp, Bulgar tacir ve öğretmenlerinin eseri olan ve önce bilhassa elenizme karşı cephe alan bu seri kalkınma, Bulgarlara milli benliklerini ve gayelerini öğretmiş, kurtuluş mücadelesi için didinecek milliyetçi, uyanık bir kadro yaratmıştı. Bulgaristan'da bağımsızlık mücadelesinin öncülüğünü eğitilmiş kadrolar içerisinden çıkan silahlı komiteler yaptı. Komitacılar, köylüleri Osmanlı yönetimine karşı bilinçlendirmeye çalıştı, çeşitli vaatlerde bulunarak onları kendilerine katılmaya çağırdılar. Başarılı olamadıkları durumda kendilerine katılmayanların köylerini yakıp yıktılar, öldürdüler veya öldürmek, ailesine kötülük etmek vb, tehditlerle korkuttular. Asrın ortalarına doğru meşhur Fransız şairi Lamartine şunu diyecektir: *Bulgarlar istiklal için tamamen olgun bir millettir*²⁴³.

Bulgaristan'daki ayaklanmalar doğrudan doğruya devlete yönelik hareketler olarak başlamadı. Milli kimlik arayışı nasıl Fener Patrikhanesi'ne bir tepki olarak doğduysa, ayaklanmalarda yerel yönetimdeki çarpıklıklardan kaynaklandı. Özellikle vergi konusundaki düzensizlikler geniş kapsamlı sıkıntıları temel kaynağı oldu. Köylere kadar her tarafta ilan ve izah edilen yeni Tanzimat esaslarına rağmen memurların suiistimalleri devam ediyordu. 1841 tarihinde bu havaliyi dolaşan Fransız Akademisi üyesi M. Blanqui, seyahatnamesinde durum hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır: *Hatt-ı Şerifle vergi meselelerinin halledileceği yalandı. Bu yalan tatbikat sahasına konulunca Bulgarlar bunu çabuk gördüler ve şikâyete başladılar. Vaziyetlerinin eskisine nazaran daha fenalaştığını ve gelirlerini aşan bu ağır vergileri ödeyemeyeceklerini ilan ettiler. Türkiye'de bekaya vergilerinin tahsili katliamla yapılır. Askerler vergi mükelleflerinin evlerine yerleşirler, orada günlerce kalır, yer ve içerler*²⁴⁴.

²⁴² Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı...*, s. 97, 98.

²⁴³ İnalçık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi...*, s. 23, 24; Sacit Kutlu, *Milliyetçilik ve Emperyalizm yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti*, 1. Baskı, İstanbul 2007, s. 93.

²⁴⁴ Aydın, *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar...*, s. 36; İnalçık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi...*, s. 28, 29.

Bulgarların Osmanlı Devleti'ne karşı ilk ciddi hareketleri 1841 yılında, verginin ağırlığı ve memurların Bulgarlara kötü muamelesi iddiasıyla Leskofça ve Niş şehir ve köylerinde ayaklanma şeklinde başladı. İsyan kısa sürede bastırıldı fakat büyük devletlerin müdahalesine yol açtı²⁴⁵. Rusya, imparatorluğun işlerine karışmak ve reayanın yardımcısı olduğunu göstermek için Niş isyanını yeni bir fırsat bildi. Çar, bu münasebetle Osmanlı hükümetine gönderdiği yazıda Bulgarların, memurların fena muamelelerine tahammül edemeyerek isyan ettiklerini, tedip hareketinde çok şiddetli hareket olduğunu bahis mevzu ederek bir daha bu şekilde uygunsuzlukların tekerrürüne mâni olmak için lazım gelen tedbirleri mahallinde dolaşarak tespit edecek bir memur göndermeye karar verdiğini bildirmekteydi. Bu teşebbüs Babiâli'yi telaş ve endişeye düşürdü. Evvela bundan asilerin cesaret alacağını, sonra diğer devletlerin de Rusya'nın nüfuzunu güçlendirmesine meydan bırakmamak için aynı şeyi isteyeceklerini, bu vesileyle meselenin büyüyeceğini haklı olarak düşünüyordu²⁴⁶.

Nitekim vergi ve bazı idari düzenlemeler yapılmasına karşın, Rusların kendilerine destek verecekleri ve onları Osmanlı yönetimine karşı ezdirmeyeceklerini belirten beyannameler dağıtmak suretiyle Bulgarları isyana teşvik etmeleri yüzünden 1849 yılında Vidin'de yeniden isyan çıktı²⁴⁷. 1849 Nisan'ında, Vidin'e bağlı Boyniça kasabasının Bulgar halkı, devlet görevlilerinden ve Türk ahaliden şikâyetçi olduklarını bildirerek, yeni bir ayaklanma başlattı. Bu olayın çevrede duyulması üzerine, bir kısım köylülerde kendilerine katıldı. Bu karmaşa içersinde, ortalıkta bazı tehdit ve söylentiler dolaşmaya başladı. Buna göre, on bin Sırp askeri kendilerine yardım etmek üzere gelecekti²⁴⁸.

Avrupa'yı sarsan 1848 İhtilalleri'nin hemen arkasından meydana gelen Vidin ayaklanması, Rusya'dan başka bir devleti ilgilendirmede. Özellikle Avusturya bu ayaklanmalara karşı çıktı. Bilindiği üzere Vidin İsyanı baş gösterdiği sırada Tuna'nın hemen ötesinde, Eflâk'ta bir Rus ordusu bulunmaktaydı. Rusların buradan isyan

²⁴⁵ Yusuf Halaçoğlu, "Bulgaristan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 6, Ankara 2002, s. 397

²⁴⁶ İnalçık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi...*, s. 32.

²⁴⁷ Alaaddin Yalçınkaya, "Osmanlı Döneminde Bulgaristan", *Balkanların El Kitabı*, Cilt: 1, edit. Bilgehan A. Gökdag, Osman Karatay, 2. Baskı, Ankara 2013, s. 323.

²⁴⁸ Aydın, *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar...*, s. 42.

üzerinde doğrudan doğruya tesirde buldukları, vesikalara göre muhakkak görünmektedir. Mesela Ömer Paşa'nın Niş'de meydana çıkardığı mahut komitenin evrakı arasında Rus Çar'ına ve Belgrad'daki Rus konsolosuna gönderilmiş istidalar bulunmuştur. Ali Rıza Paşa, isyancıların Ruslarla münasebetinden, hatta doğrudan doğruya onların talimatıyla hareket ettiklerinden şüphe dahi etmemektedir. Bükreş'teki Osmanlı komiseri, daha ileri giderek, Eflâk'taki Rusların "işbu fenalığı iki seneden beri" bizzat çalıştıklarını iddia etmektedir. Fakat Osmanlılar her şeye rağmen bu isyanı da güçlkle bastırabildiler. Buna karşılık 1854 Kırım Savaşı Rusya'nın müstakil Bulgaristan planlarını bir müddet ileri bir tarihe erteledi. Osmanlı hükümeti, bu isyanlar karşısında "Çorbacı Nizamnamesi"²⁴⁹ gibi bazı kanuni tedbirler olarak Bulgaristan'da asayiş korumaya çalıştı²⁵⁰.

²⁴⁹ 1856 yılında Tırnova'da yeni bir ayaklanma görüldü. Osmanlı yönetimi bu komitacılara karşı Bulgaristan'da yönetimi düzenleyici nitelikte kimi önlemler aldı. Bulgar çorbacılarını (zenginlerini) örgütlendiren, onlara kimi yetkiler veren bir "Çorbacı Nizamnamesi" yapıldı. Bir ayaklanma bölgesi biçimini alan Vidin-Niş yöresinde, koy ağaları karşısında köylülerin durumunu düzelterek yasalar çıkarıldı. İl meclislerinde Bulgarların da katılmaları sağlandı. Şu bir gerçek ki, Bulgaristan'da büyük köylü topluluğu, çorbacıların önemli bölümü komitacıların kışkırtmalarına kapılmıyorlar, hükümete bağlı kalıyorlardı.

²⁵⁰ Aydın, *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar...*, s. 45; İnalçık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi...*, s. 70, 71; Yalçınkaya, "Osmanlı Döneminde Bulgaristan...", s. 323.

2. MOSKOVA SLAV KOMİTESİ'NİN KURULUŞU VE DEVLET-CEMİYET İLİŞKİLERİ

2.1. Odessa Bulgar Cemiyeti ve Kırım Savaşı Sonrası Rusya'da Balkanlar Algısı

Rusya kendi tarihi boyunca, en dar manada bir şekilde Balkanlar ile iç içeydi, Balkanlardan, yani Bizans'tan yaklaşık 1100 yıl önce Kiev Rusya'sına Hıristiyanlık geldi. Kiril ve Mefodiy kardeşlerin isimleri ile ilişkili olarak Slav yazı ve alfabesi Kiev Rusya'sında doğdu. Kilisenin kullandığı eski Slav dili bugünde geçerli olmak kaydıyla tüm Ortodoks Slav halkının kullandığı ibadet dilidir. Rusya'nın Balkan halkları ile canlı kültürel ve politik ilişkileri Osmanlı Devleti'nin İstanbul'u alışı ve Balkanları fethi ile birlikte her ne kadar zayıfladıysa da XVII. yüzyılın sonu XVIII. yüzyılın başı itibari ile bu ilişkiler güçlenmeye başladı. İki yüzyıllık süre zarfında Osmanlı Devleti'ni ciddi manada etkileyen on Osmanlı-Rus savaşı meydana geldi. XIX. yüzyılda Rusya'nın doğrudan yardımı ile Osmanlı iradesi altında bulunan Balkan halklarının devlet kurma amaçlı bir dizi bağımsızlık mücadelesi oldu. (Sırp, Yunan, Romen, Bulgar) son yüzyıl zarfında gerek balkanlarda gerekse Karadeniz bölgesinde Rusya'nın katılımı ve müdahalesi olmaksızın tek bir hadise meydana gelmemiştir. Adı geçen bölgelerde Rusya aktif bir politik faaliyet takip etmiştir. Bunlardan bir tanesi de Kırım savaşıdır²⁵¹.

Kırım Savaşı (1853-1854) XIX. yüzyılın ikinci yarısında Rusya'nın iç ve dış politika tarihinde en kritik dönemlerden birisidir. Savaşa katılan devletlerin her biri

²⁵¹ A. V. Karasev, *Slavyanskiy Mir: Problemi İstorii i Savremennosti*, Moskova 2006, s. 27,28.

kendine özgü bir bölge politikası geliştireyordu²⁵². Kırım Savaşı'nın sebebi bazen Doğu Sorunu ile ilişkilendirilmektedir, fakat bu yaklaşım çok isabetli değildir. Kırım Savaşında öncelikli sorun Osmanlının paylaşılması meselesinde değildi, onun Avrupa'da ki hegomanya sahasındaydı. Doğu sorunu Avrupalı görüş ayrılıklarının düğümü olarak ancak savaşın hızlandırıcısı oldu. Doğu sorunu uluslararası ilişkiler sisteminde bir fenomen olarak XVIII. yüzyılda güçlü Osmanlı devletinin gerilemesi ve kendi içine dönmesi ile başlamıştır. Avrupalı kolonist devletlerin oluşum süreciyle, Kuzey Karadeniz ve Balkanlar bölgesinin hayati çıkarlarının bir bölgesi olarak sayan Rusya imparatorluğunun da aynı dönemde benzeri şekilde güçlenmesi bu bölgede büyük devletlerin karşı karşıya gelmesine sebep olmuştur.

Rusya'nın tarihi olarak sınırlarını güneye, Karadeniz yönünde ilerletmesi durumu ilk olarak Türkiye ve Kırım Hanlığı tarafından gelen sürekli tehditten devletin sınırlarını korumanın gerekliliği olarak ve aynı şekilde Doğu Avrupa ovalarının geniş verimli arazilerinin ekonomik olarak iskân edilmesi şeklinde açıklanıyordu. XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu faktörlere birde Osmanlı imparatorluğu idaresi altındaki Balkan yarım adasının Hıristiyan halklarının çıkarlarının savunulması eklendi. XIX. yüzyılın başı itibariyle ilk görev tamamlanmıştı, Rusya Dinyeper ve Dinyester nehirleri arası ve aynı şekilde Kırımı kendi bünyesine kattıktan sonra Karadeniz'e çıkması ile birlikte inşa ettiği Karadeniz Donanması'nın yardımı ile Türk tarafından aralıksız süre gelen tehlikeyi de tasfiye etmişti. Bu şekilde Güney eyaletlerinin de ekonomik gelişimini de sağlamış oluyordu²⁵³.

Ancak Kırım savaşının devam ettiği günlerde I. Nikola'nın beklenmeyen muammalı ölümü 1 Şubat 1855 Rusya'yı kesin kes onurlu bir barıştan mahrum bıraktı. Yeni İmparator II. Aleksandr'ın çevresindeki kişiler ülkenin savaşa bağlı durumunu kendilerinden önceki dönemlerde arıyorlar ve suçluyorlardı. Bu yüzden bugün dahi S.V. Miranenko gibi önemli uzmanlar savaşın standart sonuçlarını kullanarak ısrarla *Kırım savaşı yenilgisi korkunçtu* bugün bile komşu ülkelerde kimi

²⁵² V. A. Holodov, "Kırmıska Vayna 1853-1856 v Vospriyatii Naselenii Orlovskoy Gubernii", *İzvestiya Vışih Uçebnih Zavedebiy*. No:2 (18, Povoljskiy Region 2011, s. 16.

²⁵³ V. E. Bagdasaryan, "K 160-letiyu Naçala Kırmıskoy Voynı: Vzglyad Çerez Prizmu Teorii Barbi Tsvilizatsiy", <http://rusrand.ru>. 20.03.2016.

neticelerini görmek mümkündür demektedir²⁵⁴. Birçok kez ve haklı olarak bilim dünyasında Kırım savaşı yenilgisinin Rus dış politikasına hatırı sayılır derecede olumsuz etki ettiği ifade edilmiştir²⁵⁵. Kırım savaşından sonra imzalanan Paris barış Antlaşması Rusya'dan Karadeniz Filosunu ve Karadeniz kıyısındaki üslerini tasfiye etmesini ve Dunay ağzının kontrolünü uluslararası bir kontrole vermesini talep ederken, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü garanti etmesini ve Osmanlı topraklarında yaşayan Hıristiyanlarının himayesine yönelik önceden elde ettiği haklardan vazgeçmesini istiyordu²⁵⁶.

Kırım Savaşı 1856 Paris Barış Antlaşması ile Rusya açısından ağır şartlar ile sona ererken Rus entelektüel ve politikacıların önünde çözülmesi gereken iki ciddi sorun duruyordu. Birincisi dış politik yıkımın sonuçlarının nasıl üstesinden gelineceği, ikincisi bu durumun nasıl iç politik krizin içine sokulacağı idi²⁵⁷. Kırım savaşı sonucunda oluşmuş Dışişleri Bakanlığı verilerine göre 1866 yılındaki yeni durumu A. M. Gorçakov şöyle değerlendiriyordu: *Avrupa'da ki dengeler Rusya lehine dönmemiştir ve ortaya çıkan bu durum Rusya için dayanılmazdır. Var olan durum ne Türkiye'nin nede Avrupa'nın yararına. Çünkü doğuda bugüne kadar uygulanmış olan Türkiye'yi muhafaza etme politikasını daha fazla devam ettirmek mümkün değildi. Fakat Avrupa Rusya'yı doğu meselesinden uzak tutabildiği oranda Osmanlı İmparatorluğu'nun muhafazasını istiyordu. Bu yüzden Rusya doğal olarak Türkiye'de ki milliyetçiliğin gelişimini kolaylaştırmaya ve Avrupa'da ki ilişki ve ittifakların değişimine yönelik gayret içinde olmalıydı.*

Rusya'nın tüm alanlarda politikası *sakinleştirme politikası* oldu. Bir taraftan Hıristiyanlara sabır, bekleme, kaynak ve güçlerini artırma tavsiye edilirken diğer taraftan Türkiye'ye adil bir şekilde Hıristiyanların taleplerinin yerine getirilmesi tavsiye ediliyordu. Fakat olaylar kendi gelişim süreci içerisinde böylesine bir politikayı daha da zorlaştırıyordu. Tüm bunlara sebep olarak Gorçakov örneğin

²⁵⁴ Artem Valeryeviç Yermakov, "Kırımskaya Vayna 1853-1856: Sovremenniy Vzglyad na Priçini i Posledstviya", *Problemi Natsionalnoy Strategii*, No:5, (20), Moskova 2013, s. 195.

²⁵⁵ S. A. Nikitin, *Oçerki Po İstorii Yujnih Slavyan i Rusko-Balkanskih Svyazey v 50-70 godı 19 v*, Moskva 1970, s. 146.

²⁵⁶ Yermakov, "Kırımskaya Vayna 1853-1856...", s. 195.

²⁵⁷ Aleksey Aleksandroviç Popovkin, *Slavyanskije Blagotvaritelnie Obşestva v Maskve i Sank-Peterburge (1858-1921)*, (Yayımlanmamış Tez), Voronej 2013, s. 47.

Almanya ile savaşta, İtalya ile müttefik arayışında, Fransız entrikalarında Fransa'nın hizmetinde bulunan Polonyalı mültecileri Rusya'nın Slav hareketine düşmanca bir karakter verme çabasında görmekteydi. O tarihlerde Osmanlı idaresi altında bulunan Hıristiyanlar yani Slavlar artık sabırlarının kalmadığını ve nihai bir hareketin zamanının geldiğini bildiriyorlardı. Fakat Slavlardan farklı olarak, Rus diplomasisinin ön görüşüne göre, Slavların kendi düşlerine olan inancı ve Türklere karşı ön yargıları abartılıydı. Savaşın başlaması durumunda Osmanlı Slavlarının durumları hali hazırda Rusya için geri plandaydı. Rusya bu savaşa katılamazdı bundan da şu çıkarım yapılıyordu; *Her türlü çaba faydasız olacaktı ve bizim Slavların beklentilerine karşılık veremememiz durumunda onların bize karşı olan sempati ve ilgilerini de kaybedeceğiz*²⁵⁸.

Rus Bulgar ilişkilerinin özünde de aynı şekilde Balkanlar'daki Rus politik hedeflerine boyun eğme vardı. Rusya Paris Antlaşmasının tasfiyesine gayret ederken, Balkan Yarımadasının halklarını potansiyel bir ittifakın gücü olarak görüyordu. A. M. Gorçakov imparatora yazdığı raporda *Türkiye ile savaşta, Rusya Türkiye Hıristiyanlarından düşmanı zayıflatmak için bir dayanak arıyor* diye görüş bildiriyordu. Bu durumda Rusya kendi çıkarlarını gözetmenin yanında Balkan halkları için geniş haklar kazanımı ve milliyetçi hareketler politikasını da oluşturuyordu. Rusya dış ileri bakanlığında şu kanaat oluşmuştu, hali hazırdaki Balkan halklarının amacı olan milli bağımsızlık hareketlerinin desteklenmesi ancak Rusya'nın saygınlık ve etkisini güçlendirecekti²⁵⁹. Aynı tarihlerde Batı Avrupa ve Türkiye'de Slavlar arasında Latin ve Cizvit propagandasını yaymak ve Rusya'nın Balkanlarda olan etkisini ve Balkan Halkları'nın Rusya'ya olan sempatisini yok etmek için birçok cemiyet ortaya çıktı, özellikle Ortodoksluk karşıtı faaliyetler için birçok okul açıldı. Adı geçen okul ve cemiyetlerden Londra ve Paris de zikredilen en önemlilerinden bazıları şunlardı: Hülfsveren Für Die Christen in Orient, Polonyalı

²⁵⁸ Nikitin, *Oçerki Po İstorii Yujnih Slavyan...*, s. 149-150.

²⁵⁹ Ye. A. Laptev, *Nayden Gerov-Rossiyskiy Diplomat v 50-70-i godı 19 veka*, (Yayımlanmamış Tez), Ufa 2011, s.61.

Kalistka'nın okulu Türkiye için kurulmuş Malta Kurulu ve Balkanlarda ki diğer Roma misyonerlik, Protestanlık kurumları²⁶⁰.

Batının Balkanlar ve Türkiye'de Rusya'nın etki alanını azaltmak, Ortodoksluğa karşı devlet destekli okullar ve cemiyetler ile yürüttüğü çalışmalara karşı birçok yönden Paris Antlaşması ile sınırlandırılan Rusya'nın karşılık vermesi ve mücadele etmesi gerekiyordu. Şüphesiz bu mücadele kardeşlik, dindaşlık v.s. gibi söylemlerden ziyade Rus dış politikasının bir gereği olarak hayata geçirilecekti. Bu bağlamda Slav Cemiyetleri de bu mücadelenin bir ayağı olarak ele alınıp kurulacaktır. Zira Moskova Slav Komitesi ikinci başkanı olacak olan M. P. Pogodin'de Avrupa ve Balkanların Rus dış politikasındaki yeri hakkında Rus Dış İşleri Bakanlığından çok ta farklı düşünmüyordu. Pogodin'e göre Avrupa'da Rusya'nın bir müttefik bulması olanaksızdı çünkü bütün Avrupa Rusya'nın karşısındaydı. Bu duruma alternatif olarak Pogodin Batı ve Güney Slavlarını Rusya'nın yegâne müttefiki olarak görüyordu²⁶¹.

Moskova Devlet Üniversitesi hocalarından olup aynı zamanda uzun yıllar Moskova Slav Yardımlaşma cemiyeti genel sekreterliği yapan ve bunun yanında cemiyetin faaliyetleri, programı, üyelerinin yanında Balkanlar ve Balkan halkları hakkında da birçok bilimsel çalışması olan Nil Aleksandr Popov'dan beri devam eden geleneğe göre Moskova Slav Yardımlaşma Cemiyetinin ortaya çıkışı kuruluş

²⁶⁰ P. A. Kulakovskiy, *Vozniknovenie Slavyanskikh Obşestv v Rossii i Znaçenie ih Pervovo Syezda v Petersburge*, Petersburg 1909, s. 3; Balkanlarda Ortadoksluk karşıtı Katolik ve Cizvit propagandası ile mücadele Moskova Slav Komitesinin kurulmasındaki sebeplerden bir tanesi olmakla beraber komite kurulduktan sonrada Balkanlardaki bu Ortadoks karşıtı faaliyetleri takip etti. Komite kurulduğu günden beri belirlil aralıklarla bölgedeki üyelerinden birçok konuda raporlar aldığı gibi bölgedeki Katolik propagandayıda takip ediyordu. Slav Komitesinin bu raporlama çalışması ciddi seviyelere ulaşmış, bölgesel raporlarının yanı sıra şehir şehir raporlarda hazırlanmıştır. Söz konusu raporlardan bir tanesi de 1869 yılında Edirne için hazırlanandı. Rapor da Katolik propagandanın Edirne çevresinde özellikle Edirne şehri içinde yoğunlaştığı belirtilirken rapora göre Katolik propagandanın burada başlama sebebi Yunanların Bulgarla olan mücadelesine binaen Cizvitlerin yardıma gelişleri şehre berOberinde Katolik propagandasını da getirmişti. Rapora göre Edirne de Katoliklik bilgisi altında Bulgar milliyetçiliğinin yayılması vardı fakat daha çok Yunan Katolik kilisesi destekleniyordu. Katolik kilisesi Edirne'nin farklı mahalle ve köylerinde özellikle Kireç hane de bulunduğu bundan başka Akpınar ve Derviş Tepe'de çocuklar için ilkokul açıldığı fakat herhangi bir başarı gösterememenin yanında zamanla kapandıklarını bildiriliyordu. Rapora göre Yunan Katolik kilisesi ve faaliyetlerinin ortadan kalkmasının sebebi Filippol'de ki Bulgar milliyetçiliğinin gelişimiydi. GARF. F. 1750, Op.1, D.354, s. 1,2.

²⁶¹ N. A. Popov, "Pogodin Kak Slavyanskiy Publitsist" *Rodnoe Plemie*, Sbornik v Polzu Slavyan Balkanskogo Paluostrova, Pastradaşih ot Voyni i Turetskogo Nasiliya, T.2, Moskova 1877, s.17,18.

zamanı ve önemine binaen Moskova Slavseverler grubunun ve onlara yakın bilim adamı ve edebiyatçının inisiyatifinin bir sonucu olarak gösterilmektedir. Gelenek daha çok var olan bir sıra durumdan bahsetmezken organizasyonun özünde var olmuş bakış açısına da değinmeden geçmiştir. S. A. Nikitin'e göre Rus yönetiminin Balkan yarımadasında ki halkların Kırım Savaşına katılmaları yönünde nasıl bir düşünce içinde olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Savaş palanları ve Rus idaresinin hesaplarına göre Balkan Yarımadasından göçen Odessa Bulgarları inisiyatifinde Türkiye Hıristiyanlarının isyan faaliyetleri için 1854 yılında Odessa şehrinde Odessa Bulgar Cemiyeti²⁶² kuruldu. Adı geçen cemiyet Rus idaresi ve Tuna ötesindeki Bulgarlar arasındaki bağlantıyı sağlamak için kurulmuştu²⁶³.

Odessa Bulgar Cemiyeti önceleri her ne kadar son Kırım savaşından sıkıntı çekmiş Bulgarlara yardım toplama amacıyla kurulmuş olsa da cemiyet sonradan şekil değiştirmiştir ve cemiyetin amacı Bulgarların eğitimine yardım ve Ortodoksları desteklemek olarak şekillendi. Bulgar cemiyeti birçok yönden eksiklikler içinde olsa da örneğin, Bulgar toplumunun, cemiyetin faaliyetlerine yeteri kadar katılım göstermemesi ve özensiz oluşunun yanında amaçlanan hedeflere ulaşmada araçların çeşitli olmayışı ve tek düzeliğe bakmaksızın cemiyet Slav meselesine ciddi hizmetler göstermiştir²⁶⁴. Cemiyet barış zamanında gerek bir temsilcilik olarak gerekse yurt dışında ki Slavlar ile bir bağlantı organı olarak elverişli bir yol idi. Hele de Paris Antlaşmasından sonraki elverişsiz savaş şartlarında Bulgarlar bu durumun çok çabuk bilincine vardılar. Cemiyetin görevi savaşın bitimine müteakip Bulgaristan'daki hayır işlerinde ve eğitim kurumlarının finansmanı için parasal yardım toplamaktı.

²⁶² **Odessa Bulgar Cemiyeti (Болгарское Настоятельство в Одессе)** – 21 Mayıs 1858 yılında Nastayatelstva (Nastayatel – Anne baba, ebeveyn, Peçalnik (Печальник) – Özellikle biri veya bir şey hakkında dikkatli, düşünceli olan insan sözlerine atıfla türetilmiştir). İsmi altında Bulgar asıllı Rus vatandaşı N. H. Palouzov'un inisiyatifinde tüm imparatorluk sahasını kapsayacak şekilde fakir Bulgar Ortodoks kilise ve okulları için yardım toplayan Bulgarlar tarafından kuruldu. Aslında cemiyet faaliyetlerine fiili olarak 1854 yılında başlamıştır, 26 Ekim 1860 yılında sinod tarafından cemiyetin tüzüğü'nün yerini tutacak olan bir yönetmelik cemiyete verildi. Bu yönetmeliğe uygun olarak cemiyetin vasisi Herson başpiskoposu oldu. Bağışlar genellikle eşya, kitap v.s. cinsindedi, elde edilen yardımlar cemiyet tarafından İstanbul'daki Rus elçiliğine ve aynı şekilde Varna ve Vidin'deki Rus Konsolosluklarına ulaştırılıyor bu temsilcilikler vasıtası ile de hangi eşyanın nereye gideceği belirleniyordu. Cemiyet otuz yıllık faaliyeti süresince 1854-1884 40.000 rublelik taşınmaz 300.000 ruble de nakit toplayıp organize etmiştir.

²⁶³ S. A. Nikitin, *Slavyanskije Komiteti v Rossii v 1858-1876 godah*, Moskova 1960, s. 10.

²⁶⁴ S. A. "Slavyanskiy Blagotvornitnyy Komitet", *Beseda*, 1872, No:8, s. 18-19.

Her ne kadar Odessa Bulgar Cemiyeti'nin vazifesi ihtiyaç sahibi Bulgarlara yardım etmek için aynı ve nakit bağış toplamak olarak belirtilse de arşiv kayıtları cemiyetin yardım sahası dışında da faaliyet gösterdiğini ortaya koymaktadır. Moskova Slav Yardımlaşma Cemiyetinin Odessa Bulgar Cemiyetine yazdığı 29 Şubat 1868 tarihli mektubuna, Bulgar Cemiyetinin 21 Mart 1868 tarihli cevabi mektubunda cemiyetin imkânlar dâhilinde bütünüyle yardımlaşmaya hazır olduğunu bildirmeyi kendilerine bir şeref saydıklarını ve hedeflenen amaçlara ancak birbirimize yardım ve anlayışla ulaşılabileceği vurgulanıyordu. Mektubun devam eden ikinci paragrafında Slav Komitesinin Bulgar Cemiyetinden Bulgar halkının vatandaşlık durumu ve kilise meselesi ile alakalı görüş, direktif ve taleplerini Slav Komitesine bildirmesini istiyordu. Hatta bu konularda cemiyetin yeteri kadar bilgisinin olmaması durumunda cemiyetin sadece Bulgar halkının politik durum ile şartlanıp şekillenmiş vatandaşlık durumu hakkında bilgi verebileceği belirtilmekteydi. Vatandaşlık durumu ile kast edilen ve talep edilenlerde şu şekilde belirtiliyordu, Türk idaresinin tasarrufunda olan, bitkin düşene kadar çalışıp emek etmek, ödenen bütün tip vergiler, mülkiyet hakkı sağlamayan ve kullanılmayan haklar, özel ve hatta aile hayatından bahsedilmesi özellikle isteniyordu²⁶⁵. Slav Komitesinin talep ettiği çalışma hayır, yardım çalışmalarından ziyade bölgeden haber almaya istihbarat toplamaya yönelikti.

Cemiyet bünyesinde faaliyet gösteren kişiler ile Rus diplomasisinde görevli kişiler arasında da sıkı ilişki vardı. Hatta Rus diplomasisinde bire bir görev almış kişiler dahi vardı. Bunlardan en ünlüsü Nayden Gerov idi²⁶⁶. Nayden Gerov

²⁶⁵ GARF, F. 1750, Op 1, D.49, s. 46.

²⁶⁶ S. A. Nikitin, "Vozniknovenie Maskovskogo Slavyanskogo Komiteta", (iz istorii russko-balgarskih svyazey posle krımskoy vayny), *Vaprosı İstorii*, No: 8, Moskova 1947, s. 51-52; Mahmud Celeleddin Paşa Mir'at-ı Hakikat adlı eserinde Nayden Gerov hakkında yapılan tahkikatı şu şekilde vermektedir. "O zaman yapılan tahkikattan anlaşıldığı ve daha sora da ortaya çıktığı gibi, aslen Avratalan'lı olup Kırım muharebesi sırasında düşmana casusluk yaptığı meydana çıktığından bir yolunu bulup Rusya'ya kaçan Nayden Gerov Bulgaristan'da sahnelenecek bozgunculuklarda başrolü yüklenmiş ve bunun üzerine Rusya tarafından Filibe'ye konsolos olarak tayin edilmişti. Yerliden konsolos atanmasının kabulü anlaşma ve kanun bakımından uygun değilken, her nasılsa bu bozguncunun konsolosluğu Babiali tarafından yerinde bulunarak memuriyetine dair ferman da verilmiş olduğundan, bütün çalışmasını Bulgaristan ihtilalini çıkaracak sebeplerin kolaylıkla sağlanmasına ayırarak Filibe'de hayli taraftar toplamış; Sırbistan ve Viyana'dan getirilen ve zaten Bulgar bulunan mektep hocalarının yaptığı yayın ve dolduruşların artırmağa çalışıp, Filibe Bulgar Metropolidi Panartos'u – ki kavminin en aşırılarındanı- ve diğer sayılı ve nüfuzlu kimseleri türlü vaatler ve yardımlarla işbirliğine çekmiş; on

Rusya’da eğitim gördükten sonra Bulgaristan’a dönmüş Plovdiv şehrinde eğitim sahasında 1850-1853 yılları arasında öğretmen olarak bir fiil çalışmıştır. Rus uyruklu olması asabiyle Edirne ve İstanbul’daki Rus konsolosluk ve temsilcilikleri ile sürekli bağlantıyı muhafaza etmiştir. Gerov’un bölgeye gelişi Yunan-Bulgar kilise çekişmesine denk geldiği gibi kendisi de bölgede Bulgar dilinin yaygınlaştırılması için bulunuyordu. Bu ve benzeri faaliyetlerinden ötürü Gerov Osmanlı yerel idaresinin sempatisini kazanamadığı gibi Yunanlar tarafından da sevilmiyordu. Osmanlı-Rus diplomatik ilişkilerinin tamamen kopması ile birlikte Plovdiv’de kalması da pek olağan görülüyordu²⁶⁷.

1856 yılı ilk yarısı itibariyle Gerov Moskova’ya geldi, bu gelişi ile birlikte hemen Pogodin ve Slavseverler ile irtibata geçti. Onlar için Gerov *Biz Rusları nasıl hayal edip arzu ediyorsak onlar da bize karşı aynı, bu insanlar Slav eğilim ve sempatisi ile bize faydalı olacaklar, doğrusu sayıları fazla değil fakat düşünceleri büyük, niyetleri sağlam gayretleri ise sınırsız* diye bahsediyordu. Bununla birlikte şu soru ortaya çıkıyordu, hangi yolla Bulgar meselesine sempati duyan insanlar meseleye yardımcı olabilirlerdi? Bu sorunun cevabını Gerov’un kendisi şu şekilde veriyordu: *Slavseverlerin, Bulgarların hayrına yönelik her türlü faaliyetlerinin Odessa Bulgar Cemiyeti üzerinden yürütülebilmesi için öncelikle cemiyet Bükreş Bulgarları ile bağlantı halinde olmalıdır. Bu iki cemiyet sadece Bulgarlara gerekli olan tüm yardım işini gerekli görüldüğü şekli ile güvenli yolla idare edebilir bunların dışında Moskova’dakiler her iki cemiyetin halka karşı gayet faydalı olacakları görüşündeydiler.* Bu suretteki görüşmeler sayesinde organizasyon meselesinin şekli ile alakalı sorunlarda anlaşılması ve mevcut ortak amaçların da tespiti sağlanmış oldu. Tüm bunlar Rus sever Bulgar gurup için büyük bir başarıydı²⁶⁸.

seneden beri Viyana’da bulunup tıp öğrenimi gorerek Filibe’ye gelen kardeşi Esbas’ın da katılmasıyla çalışmalarını güçlendirerek, Bulgaristan’ın sınırlarını İstanbul kapılarına kadar uzatacak bir milli bağımsız hükümet kurmanın imkan ve zamanın geldiğini ilan etmek suretiyle Bulgar gençlerinin çoğunu azdırıp kıskırtmış ve silah ve harp mühimmatı sağlamak yolunda kızıştırmıştı.” Mahmud Celaleddin Paşa, *Mir’at-ı Hakikat Tarihi Hakikatların Aynası*, Cilt: I-II-III, haz. İsmet Miroğlu, İstanbul 1983, s. 82, 83

²⁶⁷ Ye. A. Laptev, “Nayden Gerov i Bolgarskoe Politiceskoe Dvijenie v Godı Krımskoy Voynı (1853-1856)”, *Vestnik Başkirskogo Universiteta*, T.19, No: 3, Ufa 2014, s. 1080.

²⁶⁸ Nikitin, *Slavyanskıe Komiteti...*, s. 21.

Slavlar ile ilişki içinde ya da bununla ilgilenecek olan bir cemiyet kurma fikri daha sonra Slav Komitelerinin kurulması ile alakalı belgelerde ortaya konulan sorular yaklaşık olarak Gerov'un dış işlerine verdiği rapordakiler ile aynıydı. Cemiyetin gerekliliği fikri ve kuruluşuna yönelik adımlarda şunu gözden kaçırmamak gerekir; Gerov'un sunduğu argümanlar Rusya Dış İşleri Bakanlığı bünyesinde ciddi destek görmüştür. Gerov temsil ettiği toplumun bir önde geleni olarak Martta imzalanan Paris Barış Antlaşması ve 1853-1856 Kırım Savaşı'nın Slavlar arasındaki anlamıyla alakalı hazırlanmış broşürler ile ilgili A. M. Gorçakov'a bir mektup yazdı. Gerov mektubunda ortak Slav fikrinin gelişimi için cemiyetin kurulmasını gerekliliğinin altını inandırıcı sebeplerle çiziyordu. Bu durumun hayata geçmesini ise Gerov'a göre, Ortodoks kilisenin Katolik propaganda ile olan mücadelesinin, aydınlanmanın ve ihtiyaç sahibi Bulgar, Sırp Ortodoks nüfusun parasal ve kitap yönünden desteklenmesinin yardımıyla olacağını ileri sürüyordu. Cemiyetin kuruluşu sadece Slavların yeniden doğuşu ve kardeşlik yardımı özünde olmamıştır aynı zamanda başta Bulgarlar olmak üzere Slavların gerçek hayati çıkarlarından hâsıl olmuştur. Bu şüphe götürmez gerçeğin Moskova Slav Komitesinin ilk adımlarında kendi yansımaları görülecektir²⁶⁹.

1850'li yılların sonunda özellikle I. Nikolay zamanında takibe uğramış Slavseverler'den bir grup bir kısım görüşleri itibariyle, özellikle dış politik görüşleriyle, iktidara yakın bir çevreye dönüşmeye başladılar. Rusya'da Slavseverler, Slav halklarının gelişiminde ve hayatında Rusya'nın özel bir rolü olduğuna inanıyorlardı. İ. S. Aksakov Rusya'nın yükümlülüğünü, manevi hakkını ve tarihi eğilimini Slav Halklarını maddi ve manevi yük altından kurtarmak ve onlara bağımsız, manevi ve beklide politik varlığı bir lütuf olarak güçlü Rus kartalının kanatları altında vermeyi uygun görüyordu²⁷⁰. Bilindiği üzere Doğu Hıristiyanları meselesinde Rusya'nın geleneksel hamiliği Slavseverler tarafında Rusya'nın Ortadoğu politikasının temeli olarak tanınıyordu ve Kırım savaşı esnasında

²⁶⁹ Ye. A. Laptev, "Rol Naydena Gerova v Vostanovlanii i Ukreplenii Balgarskih Duhovnih Tsentrov," *Vestnik Başkırskogo Universiteta*, T.20, No:3, Başkırya 2015, s. 1135; Nikitin, "Vozniknovenie Maskovskogo...", s. 58-59.

²⁷⁰ İ. V. Çurkina, "Obşestvennie, Nauçnie i Kulturnie Svyazy Slavyan Avstırskoj Monarhii i Rossii v 60 godı 19 veka", *İstoriya, Kultura, Etnografiya i Folklor Slavyanskıh Narodov, Sedmoy Mejdunarodniy Syezd Slavistov*, Varşava, Ağustos, 1970, s. 195-196.

Slavseverler ve Bulgarlar arasında Doğu Sorunun çözüleceğine dair umut oluşmuştu. Aksakov doğu sorunu ile ilgili görüşlerini bildirdiği yayımlanmamış raporunda görevi şu şekilde tayin ediyordu *Avrupa'daki Türk hâkimiyeti Hıristiyanlar için yüz karası, şimdiye kadar güçlü Hıristiyan halk tarafından gönüllü sabır gösterilmiş fakat bu durum ortadan kalkmalı. Sonra mı? Sırbistan örneğindeki gibi Slav halkları bağımsız olmalı ve Rusya'nın himayesi altında her biri milli aidiyetine göre kendi prensliklerini kurmalı*²⁷¹.

Kırım savaşıdan sonra imzalanan Paris Antlaşması ile Rusya'nın Ortodoks ve Hıristiyanların hamisi olması durumuna son verilirken bölgede oluşan boşluğu Avrupalı devletlerin gerek dini gerekse kültürel yönden kendi lehlerine doldurma yoluna gittiklerini biliyoruz. Aslında Kırım savaşının Avrupalı devletler için bir sebebi de Rusya'nın bölgede hızlı ilerleyişi ve etkisinin durdurulmasıydı. Bu durum Rusya açısından bölgede etkinliğini kaybetmek olduğu kadar Ortodoksluğunda zarar görmesi demektir. Var olan şartlarda Rusya için bölge halklarıyla iletişimin kopmaması ve Rusya ya karşı olan ilginin azalmaması gerekiyordu. Rusya açısından bölgede hali hazırda oluşmuş bu aleyhteki durumla gerek bölgedeki Rus konsoloslukları vasıtasıyla gerekse 1856 Tanzimat Fermanının oluşturduğu serbest ortamda hayat bulan cemiyetler (sivil toplum kuruluşları) vasıtası ile mücadele edilecekti. Aynı yıllarda Bulgar Cemiyeti kuruluyor ve Rusya'nın Balkanlardaki eğilimlerine cevap verirken Rusya'da ilgili çevrelerde Balkanlar ve Bulgar algısının oluşmasına da ciddi katkı sağlamıştır. Burada Slavseverlerin hükümete yakın olması bir noktada cemiyet hükümet ilişkisinde aracı olduklarını göstermektedir.

Hem iç politik hem de dış politik şartlar çerçevesinde II. Aleksandr, İmparatoriçe Mariya Aleksandrovna ve Dışişleri Bakanı A. M. Gorçakov Balkan halkları ile Rusya'nın geleneksel ilişkilerini yeniden kurmaya hazır ve niyetli idiler. Hiç şüphesiz onların bu gayretleri Slavlara yardımı aktifleştirmeye hizmet ediyordu. Fakat neden bu yardım sosyal komitelerin ortaya çıkışı ile muhakkak ilişkili olmak zorundaydı? Meselenin özü şuydu: 1856 Paris Barış Antlaşmasının şartları Rusya'nın Balkan halklarının hayatına doğrudan müdahalesine son derece sınırlama getiriyor

²⁷¹ Nikitin, *Slavyanskije Komiteti...*, s. 29.

olmasıydı. Yani 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı ile I. Nikola'nın elde ettiği Osmanlı Hıristiyanları üzerindeki "hamilik" ortadan kalkmış oluyordu. Fakat Paris Antlaşması Osmanlı Hıristiyanlarının Rus konsolosluklarına müracaatlarını yasaklamadığı gibi Hıristiyanlara da Rusya tarafından sosyal yardımları yasaklamıyordu²⁷².

Moskova ve Petersburg'daki iktidar ve bürokratik çevrelerin haricinde Slavseverlere yakın ve Slav meselesi ile ilgilenen çevrelerde güney Slavlarına yardım ve onların eğitimi için özel bir cemiyetin kurulmasının gerekliliği fikri var olmaya başlamıştı. Bu fikir Moskova'da Slavsever çevreden çıkmıştır²⁷³. Cemiyetin kurulması meselesi ile alakalı olarak Petersburg Slav cemiyetinin 1909 yılındaki katılımcıları şu ifadeleri kullanıyorlardı. *Rusya'da Rus milliyetçilerin ilk topluluğunun kurulmasının üzerinden yarım yüzyıl geçti. Bu topluluk Rus milleti, devleti ve Slav halklarının dünya tarihindeki rolleri hakkındaki fikir ile heyecanlanmış, Rusya'ya gelen Slavlara yardım etmeyi kendine amaç edinmiş bu gurup 1858 yılında faaliyetlerine başlamış olan "Hamyakov Topluluğu" idi. Petersburg, Kiev, Odessa şubeleri ile birlikte Moskova'da ki "Slav Komitesi" de bu gurubun bünyesinden çıkmıştır²⁷⁴.*

2.2. Moskova Slav Komitesinin Kuruluşu ve Rusya'da Yaygınlaşması

Moskova Slav Komitesini kuran Slavsever çevreye göre, Rusya'nın kendisini Tatarlardan kurtarması ve sonrasında Türkleri Karadeniz kıyılarından Tuna sınırlarına uzaklaştırmasıyla beraber Slav halkları ortaya çıkmaya başladı. Bu

²⁷² Popovkin, *Slavyanskie Blagotvaritelnie Obşestva...*, s. 50.

²⁷³ S. A. Nikitin, "Vozniknovenie Maskovskogo...", s. 61.

²⁷⁴ A. Aleksandroviç Popovkin, "Deatelnost Slavyanskiñ Obşestv Rossii v Kontekste Sotsialnogo Razvitia Slavyanskiñ Narodov (1858-1917)", *Vestnik TGU*, Vıpusk 6 T.110, Tombovsk 2012, s. 234.

halklarla birlikte kaçınılmaz tarihi bir hadise olarak “*Slav Sorunu*” ortaya çıktı. Aynı Slavsever grup tarihin bir eğilimi olarak bu sorunun çözümünde Rusya’nın müdahil olmasını kaçınılmaz görüyorlardı. Çünkü bu sorunun çözümünü Rus milletinin manevi bağımsızlığı, Rusya’nın gücü ve kudretiyle ilişkilendiriyorlardı. Slav Sorunu Rusya için bir varoluş sorunu olduğu için meseleye hararetli, canlı bir ilgi gösteriliyordu. Söz konusu Slav sorunu Kırım savaşı sonrası Rusya’nın beklentilerine cevap verir şekilde çözülmediği gibi Rusya’nın Balkanlarda ki hareket kabiliyetinin sınırlandırılmasıyla birlikte 1858 yılında Rusya Dış İşleri Bakanı A. M. Gorçakov’un aracılığıyla Moskova Slav Komitesi kuruldu²⁷⁵.

Yaklaşık olarak, *Petersburg Hayırsever Kadınlar Cemiyeti*²⁷⁶ ile Moskova Slav Komitesi arasında, yerli ve Rusya dışındaki Slavlara, gönüllülerden toplanan parayla yardım sağlanması amacıyla bir komitenin kurulması fikri aynı anda ortaya çıktı. Moskova sakinlerinden otuz bir kişi bağışların toplanması ve aynı şekilde yurt dışında ve Rusya içerisinde dağıtılmasına yönelik Dış İşleri Bakanı A. N. Gorçakov’a imparatorun iznini almak üzere dilekçe ile müracaat ettiler²⁷⁷. 1857 yılının sonlarında kurulan cemiyet üye sayısı elliye çıktığında onaylayacağı tüzüğünü 26 Ocak 1858 tarihinde resmi olarak onaylatmıştır. *Güney Slavlarına Yardım için Cemiyet Tüzüğü Planı* adını taşıyan tüzük ilk olarak Moskova şubesi için hazırlanmıştı ve daha sonra diğer şubeler içinde model oluşturmuştur. Adı geçen tüzük şu maddelerden oluşmaktadır:

Moskova Slav Yardımlaşma Cemiyeti’nin 26 Ocak 1858 yılında onaylanan taslak halindeki tüzüğü daha sonra kurulacak olan Petersburg, Kiev, Odessa şubeleri içinde bire bir örnek teşkil etmiştir. Moskova şubesinin açılışı için Dış İşleri Bakanlığı ve bakan üzerinden imparatorluğa müracaat edilirken diğer şubelerin tüzüklerinin onaylanması İç İşleri Bakanlığına yapılmıştır. Kiev ve Odessa

²⁷⁵ N. Kalmakov, *Oçerk Deatelnosti Kievskogo Slavyanskogo Blagotvaritelnogo Komiteta za 25 let yevo Suşestvovania 1869-1894*, Kiev 1894, s. 3.

²⁷⁶ **Petersburg Hayırsever Kadınlar Cemiyeti** – 1856 yılında Petersburg’da genç imparatoriçe Mariya’nın yakınında olup cemiyet hayatında unvan sahibi olan A.D. Buludova, T.V. Vasilçikova ve N. D. Protasova tarafından Balkan Yarımadası okul ve kiliselerinin kitap ve ibadet gereçlerinin giderilmesi amacıyla kurulmuş bir cemiyettir.

²⁷⁷ N. A. Popov, “Religioznaya i Nastsionalnaya Blagotvaritelnost na Vostoke i Sredi Slavyan”, *Jurnal Ministerstva Narodnovo Prosveşenia*, Haziran, Petersburg 1871, s. 235-236.

şubelerinin tüzükleri şubeler kurulurken hazırlanıp onaylatılırken Petersburg şubesinin tüzüğü cemiyetin kendisi tarafından 1900 yılında İç İşleri Bakanlığına onaylatılarak yazılı yayımlanmıştır. Her bir Slav Yardımlaşma Cemiyeti tüzüğü ayrıntılı olarak ilgili konu başlığının altında ilerleyen kısımlarda verilecektir.

Moskova Slav Yardımlaşma Cemiyeti'nin tüzüğü diğer şubeler için model oluşturduğu için diğer şubelerin tüzükleri bir nevi Moskova şubesinin kopyası olmakla beraber bir kısım farklılıklarda mevcuttu. Moskova şubesinin tüzüğünde olup diğer şubelerde olmayan en önemli ayrıntı cemiyet üyelerinin tasnifindedir. Üyeler diğer şubelerde olduğu gibi hayırsever, onursal, gerçek üyelere meydana gelirken Moskova şubesinin tüzüğünde “korrespondent” yani muhabir, ajan üyelere bahsedilmektedir. Ajan üyeler Rusya'da eğitim görmüş Balkan asıllı gençlerden seçilirken Türkiye'nin şehir ve köylerinde cemiyet adına bilgi toplamak ve raporlamakla yükümlüydüler. Moskova'dan başka diğer şubelerinde aynı nitelikte üyeleri olsa da tüzüklerinde özellikle bu üyelere ve faaliyet sahalarına değinilmemiştir²⁷⁸.

Moskova Slav Komitesinin 26 Ocak 1858 tarihinde açılışı için yapılan müracaatta adı geçen otuz bir kişilik kurucu üyeler şunlardır. A. N. Bahmetev, Graf A. S. Uvarov, F. İ. İnozemtsev, Yu. F. Samarin, M. N. Katkov, A. İ. Koşev, F. İ. Buslaev, O. M. Badanskiy, A. S. Hamyakov, S. T. Aksakov, N. V. Pavlov, S. M. Salovyev, M. Ya. Kittarı, N. F. Pavlov, S. A. Simirnov, A. S. Efremov, A. N. Draşusov, K. İ. Aleksandrov-Dolnik, N. F. Fon-Kruze, A. A. Maykov, P. M. Leontev, A. İ. Korsakov, İ. M. Sokolov, M. A. Maksimoviç, M. P. Pogodin, P. İ. Bartenev, K. S. Aksakov, Knez Yu. A. Obolenskiy, S. M. Shotin, A. N. Karamzin, A. İ. Raçinskiy.

Aynı müracaatta bu meselede bakanlık kurumları imkânları dâhilinde işlerin kolaylaştırılması, serbest karşılıklı ilişkilerin kurulması ve posta idaresinin yardımları da talep edildi. Dahası cemiyet kurucuları mektuplarında böylesi bir ricaya niyetli olduklarını ve buna bir referans olarak da Petersburg Hayırsever Kadınlar

²⁷⁸ N. A. Popov, *İz İstorii Slavyanskogo Blagotvritel'nogo Komiteta v Moskve* (Pervoe Pyatiletie 1858-1862), Moskova 1871, s. 63-72; Moskova Slav Yardımlaşma Cemiyeti tüzüğünün tamamı EK-10'da verilmiştir.

cemiyetinin benzeri talepler ile yaptıkları müracaatın iktidar tarafından olumlu görülmüş olmasıydı. Aynı mektup içerisinde Türkiye ve Batı Avrupa’da kurulup güney Slavları arasında Latinizm, Cizvit propagandası ve Rusya’nın politik etkisini ve ona karşı olan sempatiyi yok etmek için kurulan cemiyetlerin de bir listesi sunuldu²⁷⁹. Sunulan tezkereye göre bu cemiyetlerin amacı Ortodoksluğun altını oymaktı. Cemiyetlerin faaliyetleri hakkında bilgiler çoktan beridir basında yer alıyordu, artık Roma, Protestan ve diğer misyonerler hakkında bir şeyler konuşmaktan ziyade tezkerede adı geçen bu cemiyetlere karşı faaliyete geçilmesi gerektiği belirtilirken Odessa Bulgar Cemiyeti ve Petersburg Hayırsever Kadınlar Cemiyetleri ile de ilişkili imkânların oluşturulması gerekliliği üzerinde durulmuştur²⁸⁰.

26 Ocak 1856 yılında Moskova Slav Yardımlaşma Cemiyeti’nin kuruluşuna onay verildikten sonra cemiyetin ilk başkanı olarak, kendisine de yardımcı olarak Kont A. S. Uvarov’u seçen, o zamanki eğitim çevresi vasisi olan A. N. Bahmetev oldu. Cemiyet o günkü Dışişleri Bakanlığı Asya Departmanı ile yakın ilişkiler içinde tesis edildiği gibi bir nevi Knez Gorçakov’un himayesi altındaydı²⁸¹.

Cemiyet yayımladığı resmi bildiriye göre bilinen şu üç hedefi yerine getirmek amacıyla kurulmuştur:

1. Kilise, okul ve diğer faydalı kurumların örneğin İstanbul’da ki yazı cemiyeti gibi cemiyetlerin yararına yönelik güney Slavlarına maddi parasal yardım sağlamak.

²⁷⁹ Cemiyetin açılışı ile bağlı olarak imparatora sunulan mektubun ekin’de adı geçen okul ve misyonerlik faaliyeti sürdüren kurumlar sırası ile şunlardı: общество польской эмиграции и маршала Боксе в Париже (Paris Marshala Bokse ve Polonya Mültecileri Cemiyeti); The Ladies benevolens Association for Syria and Holy-Land, the Syroegiptian Society of London, The Syrian medical Aid-Association in London, Hülfsverein für die Christen in Orient в Гессен-Дармштадте, Лакеристския училища в Румелии (Rumeli Laker Okulu), образцовая ферма Сириан в Добрудже (Dobruca Suriyeliler Uygulama Çiftliği), Казацкия военная училища Садык-паши в Болгарии (Bulgaristan Sadık Paşa Askeri Lisesi), Рущумское училище поляка Калицкого на Дунае (Dunay Polonyalı Kalitski’nin Ruşum Okulu), сверх того: римская легация в Константинополе (bunlara ek olarak İstanbul’da ki Roma heyeti), Общество под начальством павликианского епископа Андрея Казанова в Филиппополе (Filippopole deki Piskopos Andrey Kazanov’un idaresi altındaki cemiyet), Мальтийский коллегийум для юношества всей Турции (tüm Türkiye gençleri için Malta Kurulu).

²⁸⁰ Попов, “Religioznaya i Nastsionalnaya Blagatvaritelnost...”, s. 235-236.

²⁸¹ Kulakovskiy, Vozniknovenie *Slavyanskikh Obşestv...*, s. 4.

2. Güney Slavlarına okul ve kilise ile bağlı olarak Ortodoksluğa yardımcı olacak her şeyle yardım etmek, kitap ve eşya yardımı temin etmek.

3. Moskova'ya eğitim almak için gelmiş olan genç Slavlara yardım etmek²⁸².

Moskova Slav Komitesi yapmış olduğu remi başvuruda komitenin kuruluş amacını birkaç maddeyle hayır ve yardım komitesi olarak deklare etse de, İ. S. Aksakov, şahsına ait *Den* isimli gazetede 11 Mayıs 1862 tarihinde Slav Komitesini tanıtmak için bir makale yazdı. Makalenin ilk bölümünde son birkaç yıl içerisinde Kiril ve Mefodiy adına yapılan ayinler ve toplantılardan bahsedildikten sonra Aksakov makalesinin ilk bölümünü Kiril ve Mefodiy kardeşleri tasvir eden hiçbir ikonun Rusya'da ki kiliselerde olmadığını ve bunun giderilmesi için para topladığını belirterek tamamladı. Moskova Slav Komitesini kuranlar yani Slavseverler için Kiril ve Mefodiy kardeşler aziz olarak kabul ediliyorlardı. Zira Slavlara yazı dilini bu iki Bulgar kardeş getirmişti.

Aksakov makalesinin ikinci kısmında “*meselemiz ikon işiyle bitti mi*” diye sorduktan sonra oluşturmuş olduğu tüm bu milli ve manevi algı üzerine Moskova Slav Komitesinden bahsetmeye başladı. Aksakov: *Bundan iki yıl önce inisiyatif ve desteğiyle 12 Bulgar öğrencinin eğitim görmesini sağlayan Moskova Slav Yardımlaşma Komitesi kuruldu*²⁸³ ... *12 değil çok daha fazla genç Slavlı biz Rusya'da eğitmeliyiz, onlardan Bulgaristan'da, Sırbistan'da, Bosna'da, Hersek'te geleceğin öğretmenlerini, aydınlığın hizmetkârlarını, yeniden doğuş ve kurtuluşun bireylerini hazırlamalıyız... Hiç şüphe yok ki eğitimini Rusya'da tamamlayan Slavlar Fransa ve Almanya'dan okuyanlardan farklı olarak milli kimlik ve vatan sevgilerini kaybetmedikleri gibi bu sevgiyi daha da güçlendiriyorlar. Bu yüzden Ortodoksluk ve Slav milliyetçiliğinin çıkarları için mümkün olduğu kadar Türkiye Slavlı özellikle Rusya'da eğitim almalıdır.* Aksakov'un bu tarifine uygun olarak, yaklaşık 15 yıl sora patlak verecek olan Balkan krizinde söz konusu kadrolar ciddi role sahip oldular. Aksakov'un ifadesinden de anlaşıldığı üzere Slav Komiteleri zamanın şartlarından etkilenecek bir evrilme göstermekten ziyade daha en başından Rus dış politikasında

²⁸² Popov, *İz İstorii Slavyanskogo Blagotvaritel'nogo Komiteta...*, (Pervoe Pyatiletie), s. 3.

²⁸³ İ. S. Aksakov, “Primiçanie k Statye i Neskolko Slov o Slavyankom Blagotvoritel'nom Komitete” *Den*, No:3, Moskova 1861, s. 15.

kendine bir kısım hedefler koymuş ve ona yönelik kararlı bir çalışma ortaya koymuştur²⁸⁴.

Slav Komiteleri, resmi bildirimlerinde ki üç maddelik kuruluş amaçlarından daha fazlasını ve Aksakov'un yukarıda kısmen değindiği hedefleri maddeler halinde Petersburg menşeli *Birjevia Vedomosti* gazetesinde resmi görüşleri olarak yayımladılar. Komitenin genişletilmiş söz konusu amaçları, sıralı şekilde sekiz madde olarak kamuoyuna şu şekilde ilan edildi. 1. *Ortodoks kiliselere*, 2. *Okullara*, 3. *Edebi ve Sanatsal faaliyetlere*, 4. *Slavların Rusçayla tanıştırılması ve Rusya ile ilgili görüşlerin yayılmasına*, 5. *Slav kökenli kişilere yardım*, 6. *Rusya'ya eğitime gelmişlere yardım*, 7. *Okuma ve kitapların yardımıyla Rusya'da Slavlar hakkında görüşlerin yaygınlaştırılmasına*, 8. *Beklenmedik hallerde komite işleri için yapılacak harcama, Slav topraklarında gerekli kabul edilen yardımları*. 4. ve 7. maddeler ile Slavlar arasında Rusçanın yaygınlaştırılması ve birbirleriyle aralarındaki birbirini tanımaya yönelik kararlar bir nevi komitelerin kültür politikasının da özünü oluşturuyordu²⁸⁵.

İ. S. Aksakov'un makalesine benzer şekilde Slav Yardımlaşma Cemiyetlerinin amaçlarının teferruatlı bir şekilde sıralandığı bir makaleyi Moskovskiya Vedomosti gazetesinde Moskova Slav Yardımlaşma Cemiyeti başkanı M. P. Pogodin yayınladı. Pogodin *Slav İhtiyaçları* adını verdiği makalesinin en başında *Moskova Slav Yardımlaşma Cemiyeti, kendi Kiev ve Petersburg şubeleriyle bilinen şu amaçları hedefler* derken Moskova ve diğer şubelerin iddia edilen aksine birbirlerinden ayrı kurumlar olmadığına da bu şekilde altını çizmiştir. Pogodin öncelikle Slav İhtiyaçlarını şu üç temel maddeyle özetlemiştir: a. Öncelikle Türkiye idaresi altındaki Slavların eğitimine yardım etmek. b. Türk ve Avusturya idaresi altındaki kiliselere parasal yardım yapmak. c. Avrupa'da Rusya'nın yegâne hakiki dostlarıyla Slavlar arasında Rusçayı yaygınlaştırmak olarak sıraladı. Moskova Slav Komitesi'nin kuruluş tüzüğünde beyan ettiği amaçlar, İ.S. Aksakov'un gazetesindeki komite amaçlarıyla Pogodin'in belirlediği "Slav İhtiyaçları" bir birlerini destekler ve

²⁸⁴ İ. S. Aksakov, "Slavyanskiy Otdel", *Den*, No:33, Moskova 1862, s. 14; İ.S. Aksakov, "Peredovaya Statya", *Den*, No: 22, 30 Mayıs, Moskova 1864, s. 3.

²⁸⁵ K. Trubnikov, "Slavyanskiy Blagotavaritelniy Kamitet", *Birjeviya Vedomosti*, No:448, Petersburg 1870, s. 2.

tamamlar içeriklere sahiplerdi. Slav Komiteleri kurulduktan sonra ve daha sonraki yıllar belirtilen bu hedefleri ve kamuoyuyla paylaşılmayan birçok hedefi yerine getirmişlerdir²⁸⁶.

1858 yılı bahar başında ilk başkan Aleksey Nikalayeviç Bahmetev adına *ihtiyaç sahibi Slavlara* ulaştırılmak üzere Moskova Slav Komitesine ilk yardımlar gelmeye başladı.²⁸⁷ A. N. Bahmetev 500 ruble verirken bu miktarı her yıl tekrarlayacağını sözünü verdi, A. S. Hamyakov 710 ruble, M. N. Katkov 400 ruble, Moskova Metropoliti an itibari ile 300 ruble gönderiyordu, Yu. O. Samarin 200 ruble, Aksakov kardeşler 100'er ruble, imparatorluktan Kinez Konstantin Nikolayaviç ve Kinyagina Aleksandra İosifovna ve onların çocukları güney Slavları kilisesi için 30 kasa kilise kitabı bağışladılar. Kitaplar saraydan Bahmetev'in adına ve onun gözetiminde dağıtılması ricası ile gönderildi.

1858 yılı itibari ile Moskova'da eğitim için bulunan Bulgarların sayısı on altıydı, bunlardan dördü Graf Uvarov'un, iki tanesi Kokorev'in ikisi Mamantov'un biri Graf Tolstoy ve bir tanesi de Denkoğlu'nun sağladığı burs ve imkânlar ile eğitim görüyorlardı. Bunlardan başka farklı şehirlerde bulunan Bulgarlar Komiteden ödenek alma yoluyla yardım alıyorlardı. Örneğin Bulgaristan'daki Panagüreş okuluna dini ve bilimsel kitaplar için 170 ruble²⁸⁸ ve kilise eşyaları ile birlikte Bulgar hacıları için 260 ruble gönderildi. Bulgarca kitapların basımı için 300 ruble, İstanbul'da

²⁸⁶ M. Pogodin, *Slavyanskije Nujdi: (O Sbove Pojertvovaniy Dlya Moskovskogo Slavyanskogo Blagotvoritenogo Komiteta)*, Univ. Tip, Moskova 1870, s. 1.

²⁸⁷ Aleksandr Popovkin, "Deatlnost Slavyanskij Obşestv...", s. 237.

²⁸⁸ Ruble ilk kez bir para birimi olarak 13. Yüzyıla ait olan Berestyana Gramata'da zikredilmiştir. Yerleşik kanaate göre "Rubl" kavramının ortaya çıkışı Kiev Rusya'sı Grivna'sının bir tarihi devamıydı. Çoğunluğun alıştığı ve ifade ettiği şekli ile "Rubl" sözünün kendisi bilakis Rubit (Рубить) fiilinden elde edilmiştir. Hatta paranın olmadığı zamanlarda Grivna'nın uzun yapısı gereği küçük alışveriş ve hesapları tamamlayabilmek için iki eşit parçaya bölünmüştür. Fakat günümüzde Ruble ve Grivna'nın aynı ağırlıkta olduklarının kanıtlanmasına bağlı olarak yeni bir görüş ortaya konuldu. Bu görüşe göre eski teknoloji ile Ruble hazırlandığı zaman her halükârda külçenin kenarında yara, çentik izi kalıyordu. Ayrıca "Rub" sözünün kökü eski slav dillerinden "dikiş yeri", "kenar" ve "pervaz" olarak tercüme edilmekte. Tüm bunlara dayanarak tarihçiler "Rubl" sözü "dikiş izli külçe" anlamına geldiğini ifade etmekte. Slav Komitelerinin topladığı parasal miktarı günümüzdeki rublenin piyasa değerleri ile karıştırmamak, gerçek değerini tespit ve anlayabilmek için 19 yüzyıl toplum ve devlet hayatından rubleyle yapılan ödemelerden birkaç örnek verelim. 1843 yılı doların kursu 1 ruble 39 kapık, 1853 yılı ortalama aylık maaş 23 ruble 5 kapık, bir kilo patates 2 kapık, 1867 yılında Alaska 7,2 milyon rubleye satıldığında 1 ruble 1 dolar 30 kapiğe eşitlendi. 1898 yılında bir işçinin yevmiyesi 2 ruble 20 kapık.

Benedikliler Cemiyeti hizmetinde olan Bulgar basım evine 800 ruble yardım edildi²⁸⁹.

Moskova Slav Komitesinin kuruluşundan kısa bir süre sonra Rusya dışında başka bir yardım faaliyeti de Makedonya'nın Kukuş şehrindeki okula parasal yardım yapılmasıdır. Slav Komitesi temsilcisi Aleksandr Raçinskiy'e göre Kukuş şehri (bugünkü Yunanistan'daki Kilkis şehri) Balkan bölgesindeki Slav kültürünün yeniden doğmasında önemli merkezlerden biriydi. Raçinskiy, komitenin ilk başkanı Aleksey Bahmetev'e yazdığı mektupta *eğer Slavcılık Kukuşta güçlendirilirse bu durumda çevresindeki Ohrid ve Bitol şehirleri onu örnek alacaktır*. Raçinski'nin verdiği bilgiye göre Kukuş'daki okul 1841 yılında kurulmuş ve Slav eğitiminin yaygınlaştırılması için merkez olmuştur. 1858-1859 eğitim yılında Kukuş şehri ve farklı yerlerde 200 öğrenci eğitim görüyordu. Kasımın sonu itibari ile vasi Çolakov Kukuş'da idi gelirken Moskova Slav Yardım Komitesin den 160 ruble almıştı. 10 Aralık 1858'de komite temsilcileri Aleksandr Viltoroviç Raçinskiy ve Yegor Petroviç Yumakov Kukuş şehrine geldiler. Komite temsilcilerinin geliş amaçlarından bir tanesi de aktif şekilde 1856 yılından Makedonya ve Bulgaristan'da faaliyet gösteren birleşik kiliseler Katolik propagandasına karşı hareket etmektir. Aleksandr Viktoroviç dikkatlice okulu incelerken Nako Stanişev ile detaylı görüşmeler yaptı. 1859 yılı baharında Moskova'ya döndüğünde Aleksandr Viktoroviç edindiği bilgi ve izlenimleri Aleksey Bahmetev'e aktardı.

Başında öğretmen Dimitriy Hristov Miladionov ve Nako Stanişevin bulunduğu Kukuş ileri gelenlerinin imzaladığı ve içerisinde maddi yardım talebi olan bir mektubu Slav Komitesine gönderdiler. Kukuş'daki okul ile alakalı mesele Slav Komitesi'nin 28 Mart 1859 yılındaki yıllık oturumunda A. S. Hamyakov, A. İ. Koşev, D. N. Benerdak, Şipovik Kardeşler, İvan Aksakov, Yuri Samarin ve A. N. Bahmetev'in katılımları ile ele alındı. Oturumda oy birliği ile Kukuşa 2750 ruble gönderilmesine karar verildi. Böylesine büyük bir bağış Kukuş'un Moskova Slav

²⁸⁹ Popov, "Religioznaya i Natsionalnaya...", s. 238.

Komitesi üyeleri tarafından Slavlığın yeniden doğuşunda ne kadar önemli bir dayanak merkezi olarak görüldüğünün bir nevi ispatıdır²⁹⁰.

Bu ve benzeri yardımlar ile birlikte cemiyetin kuruluşundan beri A. N. Bahmetyev'in üç yıllık başkanlığı süresince ve aynı zamanda cemiyetin sekreterliği ve muhasebesini de kendi üzerine aldığı süre zarfında farklı kişiler tarafından yıllık ve muayyen zamanlarda eşya haricinde nakit olarak 10.232 ruble 51 kapık bağışlanmıştır. Bu bağışların bir kısmı bazı kiliselerin ödeneğine, Kukuş'daki Bulgar okulunun kurulmasına, Moskova'da eğitim gören Bulgar öğrencilere ve bir Bulgar süreli yayımının çıkmasına v.s. harcanmıştır²⁹¹. 1861 yılı Mart ayında Slav Komitesi'nin birinci başkanı A. N. Bahmetev vefat etti ve yerine başkan olarak M. P. Pogodin, sekreterliğe ise İ. S. Aksakov seçildi²⁹². 1861 yılını komiteler ve cemiyetler tarihinde bir kilometre taşı olarak görebiliriz. Moskova Slav Cemiyetinin başına geçmiş olan Mihail Pogodin cemiyetin yönünü karalı bir şekilde batı Slavlarına çevirdi, özellikle Pogodin'in idaresindeki cemiyetin faaliyetlerini Polonya haricinde tüm Slav halklarını kapsamaya başladı²⁹³. Henüz o yıllarda İ. S. Aksakov tarafından yeni kurulmuş olan *Den* isimli gazete de komitenin hizmetine verildi ve Slavların hayrına yardım çağrısı yapan bir de bildiri yayımlandı²⁹⁴. Adı geçen davetiye de şu fikir geliştirdi: *Slavlara yardım Rusların âlicenap bir işi değil, ahlaki borcu bir zorunluluğudur. Rusya'da Ruslar Yunanlılara, Suriyelilere ve diğer yardıma ihtiyacı olanlara seve seve yardım ediyorlardı. Fakat aynı eğilim Slavlara yönelik olarak yoktu. Çünkü Slavlar hakkında ve onların bulunduğu son durum hakkında açık bir bilgi, görüş Rusya'da yoktu.* Bu davetiyenin bir sonucu olarak cemiyete 10 Kasım 1861'den 20 Ocak 1862 tarihleri arasında Rusya'nın farklı bölgelerinden birçok kişi ve cemiyet katıldı²⁹⁵.

Slav Komitesi her geçen yıl faaliyetlerini genişletiyordu, özellikle 1862 yılında Kiril tarafından Kiril alfabesinin oluşturulmasının bininci yılı oluşu

²⁹⁰ A. A. Popovkin, "Maskovskiy Slavyanskiy Komitet i Kukuşkaya Unia" (1859), *Vestnik VGU*, Seriya: İstoriya. Politologiya. Sotsiologiya. No:2, Varonej 2011, s. 159.

²⁹¹ Popov, "Religioznaya i Natsionalnaya...", s. 239.

²⁹² Kulakovskiy, *Vozniknovenie Slavyanskikh Obşestv...*, s. 4-5.

²⁹³ Popovkin, "Deatelnost Slavyanskikh Obşestv...", s. 237.

²⁹⁴ Nikitin, *Slavyanskije Komiteti...*, s. 43.

²⁹⁵ Popov, "Religioznaya i Natsionalnaya...", s. 239-240.

münasebetiyle bu hadise cemiyete ciddi bir ivme kazandırdı²⁹⁶. 1862-1863 yıllarında Slav Komitesi Metropolit Filaret ve İmparatoriçe Mariya Aleksandrovna'nın yardımlarıyla Rus kilise takvimine ilk öğretmen Kiril ve Mefodiy kardeşlerin anılacağı bir günü 11 Mayıs olarak yeniden koymayı başardılar (adı geçen gün 17. yüzyılın sonunda takvimden kaldırılmıştı). Cemiyet üyeleri cemiyetin faaliyetlerini bir nevi Slav havarisinin faaliyetlerinin devamı olarak kabul ediyorlardı. 1868-1870 yıllarında Slav komitesinin bölgesel şubeleri de oluşmaya başladı. Buna bağlı olarak Petersburg'da, Kiev'de, Odessa'da şubeler açıldı. Zira 1867 Etnografya Sergisi ve Slav Kongresi Moskova Komitesinin çalışmaları ve gelirlerini ciddi manada arttırdı. Bu durum Moskova'nın haricinde Petersburg, Kiev ve Odessa'da şubelerin açılması fikrine ciddi katkı sağladı. Sankt-Petersburg şubesinin açılışı 1867'deki Dünya Slavları Kongrenin doğrudan sonucu olurken bu duruma bu tarihlerde Rusya'ya Çek göçmenlerin gelişindeki artış da dolaylı etkide bulundu²⁹⁷. Aynı tarihlerde Amerika'dan Rusya'nın Priamur bölgesine yerleşmek isteyen çeklerin vekilleri de Petersburg'a geliyordu²⁹⁸.

1867 baharında Slavların Rusya'ya gelişi Petersburg'daki cemiyet üyesi olup yaşayan ve Slavlığa sempati duyan kişilere Petersburg'da Slav misafirleri nasıl ağırlayacakları ile ilgili toplantılar için bir araya gelmek için ilk sebebi vermiş oluyordu. Yurt dışından gelen Slavların gerek gelişleri sırasında gerekse gidişlerinden sonra farklı sorular ve benzeri toplantı talepleri bu olayları takip etti. Bu toplantıların doğru ve sürekli yapılabilmesi için bilinçli bir talep oluştu. Oluşan bu talep doğrultusunda Petersburg'da Slav Yardımlaşma Cemiyeti'nin bir şubesinin kurulması fikri ortaya çıktı. Ortaya çıkan bu fikir Moskova'da sempati ile karşılandı. Moskova Komitesi hiç zaman kaybetmeden Petersburglu üyelerine kendileri tarafından toplanan tutarı harcama ve toplanması ile ilgili gerekli yetkiyi verdi.

²⁹⁶ Kulakovskiy, *Vozniknovenie Slavyanskikh Obşestv...*, s. 5.

²⁹⁷ Popovkin, "Deatelnost Slavyanskikh Obşestv...", s. 237; Trubnikov, "Slavyanskiy Blagatavaritelnyy Kamitet...", s. 2.

²⁹⁸ Kulakovskiy, *Vozniknovenie Slavyanskikh Obşestv...*, s. 5.

Komite başkanı M.P. Pogodin Petersburg’da olduğu sırada kurulan şubeye yeni direktifler, öğütler verirken şubenin faaliyetlerini de genişletti²⁹⁹.

2.2.1. Petersburg Slav Yardımlaşma Cemiyeti

Moskova Slav Komitesi Bahmetev’in başkanlığında 1858 yılında kurulduktan sonra, M. Pogodin’in başkanlığında komite gelirlerinde ciddi bir artış olduğu gibi bu artışa paralel olarak 1868 yılında ilk şubelerini Petersburg’da açtı. Özünde 8 Mayıs 1863 yılında kurulmuş olan Petersburg Cemiyeti 1868 yılındaki kuruluşuyla Moskova Slav Cemiyetinin bir şubesi yapıldı. Moskova Slav Komitesi’nin tüzüğünde belirttiği görev ve amaçları aynı şekilde ve biraz daha genişletilerek Petersburg Slav Yardımlaşma Cemiyeti’nin görev ve amaçları oldu. Söz konusu ortak amaçlar ve eğilimler şubelerin birbirinin neredeyse aynısı tüzükleriyle de ortaya konmuştur³⁰⁰. Petersburg Slav Yardımlaşma Cemiyetinin Moskova Slav Yardımlaşma Cemiyetiyle aynılık gösteren 57 maddelik tüzüğünün ilk iki maddesi aynı zamanda Petersburg Slav Yardımlaşma Cemiyeti’nin de kuruluş amacının belirlendiği maddelerdir³⁰¹.

Cemiyetin kuruluş amaçlarını belirleyen maddeler şunlardır: Petersburg Slav Yardımlaşma Cemiyeti Rusya ile Slavların manevi birliği ve karşılıklarının gelişmesine yardım etme amacına sahiptir. Yukarıda belirtilen amaca uygun cemiyetin faaliyetleri şu şekilde ifade edilir: a) Slav topraklarındaki edebiyat

²⁹⁹ “Kratkiy Otçot a Deatelnosti Sankt-Petersburgskogo Komiteta (po 11 Maya 1869 goda)”, *Jurnal Ministerstvo Narodnogo Prosveşeniya*, Ağustos, Petersburg 1869, s. 234.

³⁰⁰ “Kratkiy Otçot a Deatelnosti Sankt-Petersburgskogo Komiteta...”, c. 235; *11 Maya 1893 Çestvovanie 25 Letia Suşestvovania Sank-Peterbugskogo Slavyanskogo Blagotvaritelnogo Obşestva*, Peterburg, 1893, s. 8.

³⁰¹ Sankt-Petersburg Slav Yardımlaşma Cemiyeti Tüzüğü’nün tamamı EK-11’de verilmiştir.

kuruluşlarına, halk evlerine, okullara ve kiliselere yardım, b) Rusya'daki kadın ve erkek Slav gençlerinin eğitim ve öğretimine yardım etmek, c) Cemiyetin amaçlarına ulaşmak için çalışan kabiliyetli ve istekli Slavları maddi ve manevi cihetten desteklemek, d) Zorluklar zamanında Rusya'ya gelmiş ve aynı şekilde ulusal afetlerde (kıtlık, su baskını, ülkenin yıkıma uğraması vs.) ülkesinde kalan Slavlarla birlikte Slav meselesine hizmet etmiş Rusya vatandaşlarına yardım etmek) e) Slav topraklarındaki münferit kişiler, edebiyat cemiyetleri ve bilim insanlarıyla ilişkileri desteklemek, f) Özel dergi, ders kitabı, edebiyat ve bilimsel eserler ve idarelerinin desteklenmesi, g) Bu ortak kurallar için var olan mevcut temelde halk okumalarının, tartışmalarının ve toplantıların desteklenmesi³⁰².

Moskova Slav Komitesi kurulduktan ve Bahmetev'in başkanlığından sonra, Pogodin'in başkanlığında komite gelirlerinde ciddi bir artış olduğu gibi bu artışa paralel olarak 1868 yılında ilk şubesini Petersburg'da açtı. 11 Mayıs 1869 tarihli cemiyet raporuna göre Petersburg şubesi, Petersburg'a gelen giden misafirlerin ağırlanması ve üyelerin toplantı yapacakları bir amaç için kurulduğu ifade edilse de asıl durum bununla sınırlı değildi. Her ne kadar kuruluş manifestosunda, kuruluş amaçlarını dindış ve Slavlara insani yardım amaçlı deklare etseler de Petersburg şubesinin ilk yılki faaliyet raporundaki birinci madde cemiyetin Slavlara bakış açısını ve cemiyetin bir yardım kuruluşundan farklı olan eğilimlerini göstermesi bakımından önemlidir. 7 Mayıs ve 7 Ekim 1868 tarihli oturumlarda Petersburg'da Slav Yardım Cemiyetinin doğrudan düzenlenmesiyle ilgili karar alınmasının yanı sıra, oturumda diğer Slavlar arasında Rusçanın yaygınlaştırılmasının araçları da ele alınıp görüşülmüştür³⁰³.

Rusçanın diğer Slavlar arasında yaygınlaştırılması meselesini başka bir şekilde Petersburg şubesi başkanı ve üyesi olan V.İ. Lamanski'nin 1867 yılında kaleme aldığı kısa yazısı ortaya koymaktadır. *Slav toprakları ile Rusya'nın karşılıklı temaslarının güçlendirilmesi, Rusya hakkında güvenilir, doğru bilginin yaygınlaştırılması ve aynı şekilde Slavlar hakkında bilginin Rusya'da*

³⁰² Ustav Sankt-Peterburgskogo Slavyanskogo Blagotvoritelnogo Obşestva, Sankt-Petersburg 1900, s. 3-4.

³⁰³ "Kratkiy Otçot a Deatelnosti Sankt-Peterburgskogo Komiteta...", c. 235.

yaygınlaştırılmasının gerekliliği bilincine her yönüyle şimdi idrak etmiş bulunuyoruz. İktidarın izni ile kendine özgü, sürekli bu amaçlara atfedilmiş bir müessese zaman geçirilmeden kurulması yüksek derecede faydalı olacaktı. Petersburg Komitesinin izni ile Slav misafirleri ağırlama izni verilen birçok üye müesseseyi Türk ve Avusturya Slavları ile ilişkileri güçlendirme ve artırılması ile ilgilenecek sürekli değişmez bir Slav Komitesine dönüştürme niyetinde olduklarını bildiriyorlardı. Aynı üyeler aynı yılın mayıs ayında Slav misafirlerin Rusya'da olduğu günlerde Slav topraklarında Rusya'ya karşı artan sempatiye ve Rusça öğrenimi isteğine ciddi manada yardımcı oldular. Slav ve Lomonosov cemiyetinin Petersburg'daki ortak üyelerinden bir kısmı her iki cemiyeti kurulması planlanan Slav Cemiyeti bünyesinde bir cemiyet olarak birleştirmeyi teklif ediyorlardı. Her iki cemiyetin bu şekilde birleşmesi üyeler tarafından tamamıyla akıllıca ve yerinde olacağı ifade ediliyordu. Fakat Lomonosov cemiyeti bu durumu henüz onaylamış değildi. Mevcut maddi ve manevi gücü parçalamadan iki cemiyeti bir yerde birleştirmek cemiyeti daha başarılı kılacaktı. Çünkü adı geçen her iki cemiyetinde hedefleri ortak ve birbirinin aynısıydı: bilgiyi Rusya'da yayma, Rus milli bilincinin gelişimi, şüphesiz ki Slavcılık eğilimi ve Rus edebiyatının babası ve Rus dilinin kurucusu Lomonosov'un anıtını Slav Cemiyeti ile yakın hedefleri olan Slav topraklarında sonsuzlaştırmaktı. Lomonosov Cemiyeti münferit halk okulları, okuma salonları, bilimsel ve eğitimbilimsel kongreler ile ilgili düşünmeyi planlarken, Slav Cemiyeti ise farklı Slav şehirlerinde Rus okuma salonları kurulması, Slav Üniversitesi, gimnaziya ve okullarında çalışan Rus dili, edebiyatı ve tarihi öğretmenlerinin maaşlarının verilmesi meseleleri ile alakalı öncelikli çaba gösteriyordu. En nihayetinde Slav bilim adamları kongresinin düzenlenmesi için öncelikli zorunlu tedbirleri alması Slav Cemiyeti için oldukça iyi ve yerinde olacaktı³⁰⁴.

V. İ. Lamanski yukarıdaki yazısında diğer Slavlar, yani Osmanlı ve Avusturya Slavları arasında Rusçanın yaygınlaştırılması ve bunun için cemiyetin finansmanında okulların açılmasını öngören kültür politikasını ifade ederken, diğer taraftan da Rusya'da bilginin ve Rus milli bilincinin oluşması ve gelişmesi gibi milli bir siyasi eğilimin olması gerektiğini ifade etmekteydi. Ayrıca Lamanski, hem diğer

³⁰⁴ B. D. Grekov, *Dokimentni k İstorii Slavyanovedenia v Rossii (1850-1912)*, Moskova, 1948, s. 59-60.

Slavlar arasında Rusya hakkında, hem de Rusya'da diğer Slavlar hakkında daha doğru ve yeterli bilginin oluşması için çalışılması gerektiğinin de altını çizmiştir. Bu yönüyle cemiyete Rusya'nın iç ve dış politikalarına da etki etme görevi veriyor ve cemiyeti resmi kuruluş prensiplerinin dışına çıkarıyordu yada aslında cemiyetin gerçek kuruluş amacını ve gündemini bu vesile ile dile getiriyordu. Lamanski'den sonra 11 Mayıs 1869 tarihli cemiyetin oturumuna başkanlık eden A.F. Gilferdin açılışta yaptığı uzun konuşmasında cemiyete yeni katılan üyelerin sıklıkla cemiyetin amacının ne olduğunu sorduklarını belirtiyor ve konuşmasında bu soruya şu şekilde cevap veriyor:

Moskova Komitesinin on yıllık tecrübesi önümüzde, parasal sıkıntılara bağlı olarak faaliyetlerini kimi zaman daraltıp kimi zamanda genişletse de on yıldır faaliyet göstermekte. Belirli kuralların ve bir tüzüğün olmamasına bakmaksızın cemiyet bünyesinde karışıklık ve anlaşmazlık meydana gemlemediği gibi en başından beri de tutunmaktayız. Fakat ortada bir tüzüğün olmamasından dolayı yeni gelen üyelere şu soruları duyuyoruz: komitenin vazifeleri nelerden ibarettir, cemiyetin faaliyetlerinin karakteristiği nasıl ve nedir? Toplantımızın var oluşunun ilk yılı bu konuya tanıklık etmektedir. Bizim vazifemiz, umarım her zaman böyle olacak, birincisi yurt dışındaki manevi zemanet içinde olan Slavlara, onların kiliselerine, okullarına yazılı materyalle ve bizlere okumaya gönderilen gençlere yardım etmek. İkincisi ise Rus cemiyeti ve Slavlar arasındaki karşılıklı yakınlaşma ve tanışmaya yardımcı olmak. Ülkemizdeki tüm özel taleplere gelecek olursak onlar komitemizin faaliyetlerinin dışında kalıyor. Eğer biz Rus halkı arasında incilin yaygınlaştırılmasına yardım etmeyi üzerimize alsaydık bunu faaliyetlerimizin sınırlarını ihlal ederek yapmazdık, bir diğer taraftan yurt dışındaki Slav halklara gelince, buradaki her şey bizim temiz manevi ve toplumsal programımızdan çıkanlardır. Bunun dışındakiler bize yabancıdır. Çünkü biz politikanın başladığı yerde duruyoruz ve ondan imtina ediyoruz. Biz bunu herhangi bir tavırdan yada hesaptan ötürü yapmıyoruz çünkü cemiyetimizin özü yardımseverlik üzerinedir. Eğer cemiyetin faaliyetine herhangi bir politik ton katılsaydı o zaman cemiyet politikaya uyumlu hale gelirdi. Bu durumda politik barometreye uygun olarak bir gün öyle bir gün böyle hareket etmek gerekecekti. Rüzgârın esmediği yerden doğru yolumuzda

gitmeliyiz ve gidiyoruz. Bizi bir tek prensip topladı ve yönetiyor oda soydaşlarımıza olan kardeşlik sevgisidir, bu prensip politika sevgisini bilmiyor ve bilmek zorunda da değil³⁰⁵.

A. F. Gilferdin cemiyetin temel amacının ve faaliyetlerinin niteliği hakkında kendilerine gelen sorulara cemiyetin Slavlara yardım onların okul, kilise ve benzeri kurumlarına yardım, Slavlar ile aralarındaki ilişkilerin daha da yakınlaşması düşüncesinde olduklarını ve hepte böyle olacağını umut ettiğini bildirmektedir. A.F. Gilferdin bu umut vari ifadesinden anlaşılıyor ki cemiyetin net bir eğilimi olmadığı gibi Petersburg şubesi kurucu başkanı Lamanski'nin de ifadelerinden anlaşıldığına göre cemiyetin iki başlı bir programı ve gündemi vardı. Bunlardan ilki, cemiyeti yöneten üst düzey yöneticilerin bildiği ve daha çok Rus dış politikası ile yakından ilişkili olan Panslavist Balkan politikasıydı. Diğeri ise daha çok soydaş ve dindaşlarımıza yardım adı altında yürütülen daha masum olan ve daha çok bağış toplama vasıtası olarak bağış yapan halka ve üyelere deklare edilen prensiplerdi. Ayrıca A. F. Gilferdin konuşmasında sınırlarının politikanın başladığı yere kadar olduğunu politikanın içinde olamayacaklarını, kendi doğru yollarını gittiklerini ve gideceklerini ifade etmiştir. Fakat hiçbir resmi antlaşma olmaksızın gayri resmi yollardan Osmanlı İmparatorluğu topraklarında okul yaptırma, çalışanlara maaş verme, kiliseye yardım ve kendi öğretileri doğrultusunda Slav halkları arasında Rusçayı yaygınlaştırmaya çalışarak doğrudan politikanın içine giriyorlardı.

Sankt-Petersburg Slav Yardımlaşma Cemiyeti sosyal, kültürel, eğitim ve politik faaliyetlerinin dışında ciddi manada ekonomik faaliyet göstermiş ve hatırı sayılır miktarda bağış toplamamıştır. Gerek toplanan bağışlar gerekse harcandığı yerler cemiyetin 25. Kuruluş yılına atfen yayımlanan faaliyet raporunda her yıla ait faaliyetler ve toplanan miktar teferruatlı bir şekilde yayımlanmıştır. Adı geçen

³⁰⁵ Kratkiy Otçot a Deatelnosti Sankt-Petersburgskogo Komiteta..., c. 247-248; Slav Komiteleri'nin hayır işleri yanında başka işlerle meşgul oldukları yönünde tartışmalar Rus toplum hayatında uzun süre devam etti. Slav Komiteleri kendilerine yöneltilen iddialardan politikayla ilgili oldukları ve Rusya dışındaki Slavları Rusya'nın bir ajanı olarak kullandıkları yönündeki görüşleri kabul etmeyerek bu konulara Birjeviyz Vedomosti gazetesinden cevap verme gerekliliği duydular. Trubnikov, "Slavyanskiy Blagotvaritelnyy Komitet...", s. 2.

faaliyet raporunda cemiyet 25 yıllık süre zarfında 2.629.247 ruble 73 kapik toplarken 2.403.379 ruble 31 kapik harcama yapmıştır³⁰⁶.

Petersburg Slav Cemiyeti'nin 25 yıllık harcamasının ayrıntılı harcaması şu kalemlerden meydana gelmektedir. 169'u erkek 26'sı kız olmak üzere toplam 195 Balkan kökenli gencin Rusya'da eğitim görmelerine yardımcı olmanın yanında Erkeklerden 42'si ruhban okulunda, 46'sı üniversitede, 18'i F.N. Mikonov'un pansiyonunda ve 7 tanesi de gimnaziyumda eğitim aldırıldı. Kızlardan ise 3'ü kadınlara yönelik yüksek kursta, 2'si tıbbi kursta, 3'ü çizim kursunda, 1'i sağlık okulunda, 7'si gimnaziyumda, 2'si Yurt Severlik Cemiyeti okulunda ve 5 tanesi de ebelik kurumunda eğitim görüyorlardı. Cemiyetin yardımıyla Rusya'da eğitim alan öğrencilerin 62'si erkek 16'sı kız Bulgar öğrenci, 8 Galiçan, 6 Slovak, 9'u erkek 3 Çek kız, 84' erkek 7'si kız Sırp öğrenci vardı. Cemiyet tüm bu öğrencilerin eğitimi için 25 yıllık süre zarfında 102.915 ruble 65 kapik harcadı.

Aynı şekilde cemiyet Slav topraklarındaki okulları da eğitim materyallerinden özellikle ders kitaplarından mahrum bırakmamaya gayret gösterdi, bu iş için cemiyet 25.395 ruble 5 kapik harcadı. Cemiyet Slavlar ile yakınlaşmaya özen gösterirken merkezi ve akademik cemiyetlere, cemiyetin emrinde Slavların düzenlenmesi ile amaçlarına ulaşmak için ücretsiz kitaplar, gazeteler vb. gönderiyordu. Kitap ve gazetelerin alımı ve gönderilmesinde yine cemiyet 18.931 ruble 57 kapik harcadı. Rusya dışındaki Slavları Rusya'nın kendisi, tarihi ve edebiyatı ile tanıştırmak için ortaya çıkan cemiyetin edebiyat faaliyetleri ve ilişkileri yurt dışındaki Slavların edebiyat faaliyetlerine yardımın gerekliliğine işaret ediyordu. 25 yıl zarfında cemiyet bu faaliyet için 39.691 ruble harcadı. Cemiyet Rus toplumunu Slavlar ile tanıştırmak için birkaç ödüllü kompozisyon yarışması düzenledi. Bunlardan Kiril ve Mefodiy kardeşler ile A. F. Gilferding anısına Slav dili, tarihi ve kültürü sahasında kompozisyon yarışması idi. Bu tarz organizasyonlara 3.765 ruble harcadı.

Benzeri amaç ve türde cemiyetin bir kısım yayımı oldu; 3 ciltlik *Slav Derlemeleri*, *Hersek*, *Çekiya ve Mora*, *İlk Slav Monarşileri*, *Baltık Slavlarının Cermenleştirilmesi*, *Kardeş Yardımı*, *Rus Tarihinden İki Hikaye*, A. N. Maykov'un *Slav Halklarının Etnik Haritası*, M. F. Mikpoviç'in üç baskı *Bulgar Dehşeti ve Doğu*

³⁰⁶ 11 Maya 1893 *Çestvovanie 25 Letia Suşestvovania Sank-Peterbugskogo...*, s. 10.

Sorunu, Sırp Savaşının Etkileri, iki baskı *Genel Slav Alfabesi, Rusça-Sırpça ve Sırpça-Rusça Sözlük, İlk On beş Yıl, Sırpça Gramer, Doğu Sorunun Ortaya Çıkışı ve Gelişimi, Yu.F. Samarinin Anısına, Yan Kijka, Karadeniz Hakimi II. Petro Negoş, Genel Slav Dili, 1890-1891 Takvimleri, İlk Slav Öğretmen Kirilin Yaşamı Slav dilinde, Aziz Kiril ve Mefodiy'in Hayatları, Havariye Denk Knez Vladimirin Hayatı.* Bu yayımlardan başka cemiyet bir kısım süreli yayım yaptı bunlardan bazıları şunlardır. 1883 Eylülünden itibaren aylık *Petersburg Slav Cemiyetinin Haberleri*, 1889'dan itibaren *Slav Haberleri* ve 1892'de *Slav Bakışı* adlı aylık dergiler çıkarıldı. Tüm bu yayımlar için 156.339 ruble 65 kapık harcandı. Cemiyet amaçlarına uygun olarak gücü ve imkânları dâhilinde verimsiz geçen yıllarda ihtiyaç sahibi Slavlara bu amaçla 842.601 ruble 6 kapık harcadı.

1876, 1877 ve 1878 yıllarındaki Slav bağımsızlık mücadelesi yıllarında Cemiyet Türk-Sırp savaşında tıbbi personeli donattığı gibi Slav bağımsızlık meselesine hizmet etmek isteyen birçok gönüllüyü de cepheye gönderdi. Bu iş için cemiyet 479.265 ruble harcadı. Yaralı ve ölmüş gönüllülerin ailelerine 1876 yılından 28 Şubat 1893 yılına kadar 50.716 ruble 5 kapık harcadı. Slav topraklarında ki ihtiyaç sahibi Ortodoks Kiliselere 25 yıllık süre zarfında 51.252 ruble 27 kapık verildi. Petersburg'a gelmiş Slavlara yirmi beş yıl zarfında 34.333 ruble 69 kapık yardım yapılmış, tüm bu süre zarfında Sırp idaresine 130.000 ruble, Karadağ Prensi öğrencilerine 9.169 ruble, bazı Slav yazarlara 23.164 ruble 43 kapık, Bono alımına 162.295 ruble, bir kısım bonoların değişimine 143.844 ruble 17 kapık, bağışçıların isteği doğrultusunda 26.867 ruble 10 kapık toplamda 495.338 ruble 12 kapık harcadı. Bunların haricinde cemiyete ait yerleşim yerlerinin kirası, donatımı, bakımı, aydınlatılması, kütüphane ve kitap deposunun kurulmasına, posta masraflarına, basılı kâğıt, duyuru ve genel toplantılar için bilete, kitap ve belgelerin ciltlenmesi ve idareye 102.834 ruble 46 kapık harcanmıştır.

2.2.2. Kiev Slav Yardımlaşma Cemiyeti

Petersburg’da Slav Yardım Cemiyetinin (komitenin) bir şubesinin kurulması ile alakalı ilk görüşmeler ile eş zamanlı Moskova Komitesi, komitenin faaliyetlerinin özüne uygun olarak iş organize etmeye ya da şubeler açma girişiminde bulundu. Bu girişimlerin hayata geçmesinde, Komiteye Slavların eğitiminde yardımlaşmayı, komitenin şubelerinin açılmasını ve komitenin civardaki eğitim çevrelerine müracaat etmesini tavsiye eden Kiev eğitim çevresi vasisi A.P. Şirinski-Şihmatov’un teklifi önemli rol oynadı. Yapılan tavsiye doğrultusunda müracaatlar öncelikle komitenin üyesi bulunan yerlere yapıldı. Varşova’da dokuz öğretmen cemiyet üyesi olmak isterken ayrı bir şubenin kurulması fikri pek destek görmedi. Graf Berg, Varşova Üniversitesinin Rus kültürünün merkezi olması ve komitenin vazifelerini yerine getirmek için yeterince güçlü olmadığını düşünüyordu. Kazan ilahiyat akademisi rektörü komitenin mektubu esasları üzere hocalara komiteye katılmalarını ya da parasal yardımda bulunmaları yönünde teklifte bulunduğunu fakat kimsenin bu teklifi kabul etmediğini bildiriyordu. Tüm bu durumlar çerçevesinde en iyi seçenek Kiev olacaktı³⁰⁷.

Slav Yardımlaşma Komitesi Kiev şubesi kendi varlığını evvelden beri bünyesinde güney batı Slavlarından gençlerin eğitim aldığı Kiev eğitim kurumlarına borçludur. Bunlarda Rusya’da en eskisi Kiev İlahiyat Akademisidir, bünyesinde uzun yıllar boyunca Türk ve Avusturya Ortodoks Slavlar eğitim almışlardır³⁰⁸. Özetlemek gerekirse Kiev bu durumu sayesinde Slavlar için yabancı bir şehir değildi. 1868 yılı itibari ile Kiev eğitim Çevresi başkanı olan Kinez Şirinskiy-Şahmatov Kiev’e diğer çevrelerden daha çok öğrenci geldiğini belirterek diğer eğitim çevreleri başkanlarına her çevrede Slav Yardımlaşma komitesinin kendi özgünlüğü çerçevesinde kurulması ve Kiev Komitesi eğitim faaliyetleri sahasında yardımcı olmalarını tavsiye ediyordu.

³⁰⁷ Nikitin, Slavyanskije Komiteti..., s. 48-49.

³⁰⁸ V. A. Bilbasov, *Kratkiy Otçot a Deatelnosti Kievskogo Otdela Slavyanskogo Blagotivritel'nogo Komiteta za 1870 god*, Kiyev 1871, s. 3.

Bu teklif Kiev eğitim çevresini yöneteler ve üyeler arasında ciddi ve sıcak bir sempati ile karşılandı³⁰⁹.

Tüm bunlardan bağısız olarak 1869 yılı ağustos ayında Moskova Slav Yardımlaşma Cemiyeti Kiev’de yaşayan üyelerinden bir tanesine belirli talimatlar çerçevesinde Kiev’de komitenin ayrı özel bir şubesinin açılması için müracaatta bulundu. Komitenin hayırseverlik amacı ve Kievlilerin Slav meselesine olan sempaticileri bu görevi bir o kadar kolaylaştırdı. Bu şekilde 1 Ekim 1869 yılında komitenin Kiev şubesinin üyesi olmayı bildirmiş kişiler o gün itibari ile Kiev’de bulunan Slav Yardımlaşma Cemiyeti başkanı M. P. Pogodin ile birlikte hazırlık toplantısına davet edildiler. Adı geçen bu hazırlık toplantısı Güney-Batı Eyaleti genel valisinin eşi Prenses N. A. Dondukova-Karsokova’nın da hazır bulunduğu bir ortamda gerçekleşti³¹⁰.

1 Ekim 1869’daki Kiev şubesinin hazırlık toplantısında M. Pogodin hazır bulunduğu için açılış konuşmasında kendisine yaptırıldılar. Pogodin bu konuşmasında 1867’deki Slav Kongresindeki konuşmasında geçen motifleri tekrar burada dillendirmiştir. Pogodin kongrede ortak dilin bulunmasının gerekliliğinden bahsederken tüm Slavları birbirine bağlayan dilin Kiril ve Mefodi kardeşlerin dili olduğunu işaret ederek onun ölü olduğunu bu durumda yaşayan dillerden bu dile en yakın olanın Rusça olduğunu ifade ediyordu. *Kendi halklarımız arasında Rusça eğitimin kolaylaştırılması için bizler tedbirler almalıyız, yani onlara kitaplar, öğretmenler, v.s. göndermeliyiz. İşte bununla, yani Rusça ile Avrupa karşısında taştan ve topraktan tahkimatların bir şey ifade etmediği kendimize bataryalar kuracağız. Dil daha önceleri tüm Slavlarca günahın çıkarıldığı Ortodokslukla sıkı ilişkili, bugün ise bu iş Bulgar, Sırp ve Ruslar tarafından yapılmakta. Tüm bakışlar Rusya’nın üzerinde, Avrupa’daki bu dini meseleye biz yardım etmeli miyiz? Biz Rusların, üzerimize, ruhumuza aldığımız dini, politik ve milli günahlar ağır değil mi,*

³⁰⁹ Kalmakov, *Oçerk Deatelnosti Kievskogo Slavyanskogo Blagotvaritelnogo..*, s. 10.

³¹⁰ Bilbasov, *Kratkiy Otçot a Deatelnosti...*, s. 5.

*eğer bağı ve gardı düşmüş ellerle batacaksak, elverişli şartlardan istifade etmeyeceğiz mi?*³¹¹

Toplantı M. P. Pogodin'in konuşması dinlendikten sonra Kiev'de Moskova Slav Yardımlaşma Cemiyetinin ayrı bir şubesinin açılması kararı aldı, bu konuda Pogodin'den gereken yerlerde şubenin açılmasına ilişkin yardımların esirgememesi rica edildi. Moskova Komitesi Pogodin vasıtası ile Kievli üyelerin şube açma ricalarını aldıktan sonra bu konu ile bağı olarak Asya Departmanına müracaat ettiler. Özellikle 28 Kasım 1869 tarihli 3983 numaralı bildiri ile Kinez Gorçakov'un Kiev'de Petersburg örneğine uygun olarak Moskova Slav Yardımlaşma Cemiyetinin ayrı bir şubesinin açılmasına karşı olmadığına dair bildiri alındı.

Tören eşliğinde açılan oturumda Kiril ve Mefodi kardeşlerin ikonları karşısında dua okunması ile birlikte Prof. N.A. Favarov yaptığı konuşmasında bu işin hayırlı oluşunu ortamda bulunanların sıcak sempatileri ve aziz Kiril ve Mefodi'nin yardımlarının Slav kardeşlerimizin kaderlerinin başarısı için kefil olduğunu ifade ediyordu. Cemiyetin açılış toplantısında hazır bulunanlar arasında; Piskopos Porfiriy, Prenses N.A. Dondukova-Korsakova, Kiev Askeri Valisi M.K. Katakazi, Kiev Eğitim Çevresi Başkanı P.A. Antonoviç, Kiev İlahiyat Akademisi Rektörü Pr. Filaret, Üniversite rektörü Matveyeviç, M.V. Yuzefoviç ve N.P. Zaderatskiy hazır bulunuyorlardı. Aynı oturumda Piskopos Prfiriy cemiyet başkanı, başkan yardımcısı M. V. Yuzefoviç, muhasebeci A. İ. Liniçenko seçilirken cemiyet sekreterliğine ünlü tarihçi V.A. Bilbasov seçilse de bu görevi kabul etmediği için yerine N. M. Kolmakov atandı.

Profesor Favorov konuşmasının devamında, bugünü, yani 21 Kasım 1869 yılını Moskova Slav Yardımlaşma Cemiyetinin Kiev şubesini 25. yılı olarak kabul ettiklerini belirtmiştir. Yeni kurulan Kiev şubesi de diğer Moskova ve Petersburg şubeleriyle aynı amaçlara ve imkânlara sahip olduğunun altını çizmiştir. Favorov yeni kurulan şubenin faaliyetlerinin çerçevesini Slav topraklarında yaşayan Slavlara yardım olarak yedi maddeyle aynı zamanda Kiev şubesinin de bir tüzüğü olarak şu şekilde belirliyordu. 1. Rusya'daki orta ve yüksek eğitim kurumlarında Slavların

³¹¹ Nikitin, Slavyanskie Komiteti..., s. 50-51.

eğitim ve terbiyesine yardım etmek. 2. Balkanlardaki yerli Rusça öğretmenlerine yardım ve Rusça kitapların gönderilmesi vasıtasıyla adı geçen yerlerde Rusçanın yaygınlaştırılmasına ilgi göstermek. 3. Kiliselere ihtiyaç duyulan eşyaların ve milli okullara kitaplar gönderilmesi. 4. Genel olarak Slav, özel olarak da Rus çıkarları için özel önemi olan edebiyat faaliyetlerinde Moskova Komitesine yardım etmek. 5. Slav Topraklarındaki bilim adamları ve edebiyat cemiyetleriyle bilim ve edebiyat faaliyetlerini desteklemek. 6. Slav okulları ve cemiyetlerini Rusça kitap ve süreli yayınlarla desteklemek. 7. Önceden belirlenmiş amaçlar için parasal yardım toplamak, bu amaç doğrultusunda her üye 10 rubleden az olmamak kaydıyla yıllık ödeme yapması kararlaştırıldı ve komitenin amaçları bu maddelerle deklare edildi³¹².

Kiev Slav Yardımlaşma Cemiyetinin faaliyetlerinin başlangıcından beri en aktif rolü güney Slavları ile kültürel ilişkilerde katılımda bulunan Vladimir Üniversitesi profesörleri ve hocaları oynadı. Üyeler Osmanlı ve Habsburg İmparatorlukları topraklarından ayrılanların nasıl eğitim alacakları sorusunu gündeme taşıdılar. İmkânlar dâhilinde Moskova ve Petersburg yolunda olan öğrencilere Kiev’de kalmaları durumunda yardım edilecekti. Aynı şekilde profesörler birliği temsilcileri aktif şekilde Slav ülkelerindeki ihtiyaç içinde olan cemiyetlere edebiyat ve bilimsel içerikli kitap yardımı yapıyordu. Bunu örnek olarak 1870 yılı itibari ile Belgrat’ta ki okulun kütüphanesine Kiev’den 2000 kitap verilmiştir³¹³.

Kiev Slav Yardımlaşma Cemiyeti de diğer şubeler gibi merkezin öngördüğü esaslar doğrultusunda çalışmış, diğer şubeler ve özellikle Moskova Slav Komitesinden farklılaşan ve onayı olmayan çalışmalara girmeyerek ayni ve nakit yardımlar toplamıştır. Toplanan yardımlar yine Moskova Slav Komitesi’nin öngördüğü şekilde ve ilgili yerlere harcanmıştır. Kiev Slav Yardımlaşma Cemiyetinin 1870-1893 yıllarını kapsayan 24 yıllık gelir ve giderlerinin yıllara göre dağılımı aşağıda verilen tabloda olduğu gibidir. Kiev Slav Yardımlaşma Cemiyeti’nin 24 yıllık gelir ve giderler tablosunda dikkati çeken husus, komitenin gelirleri ortalama yıllık 1500 ile 2000 ruble arasında seyrederken 1875 Balkan Krizi ve 1877-1878 Osmanlı Rus

³¹² Kalmakov, Oçerk Deatelnosti Kievskogo..., s. 12-13, 30; V. İlin, “Kiyevskiy Otdel Slavyanskogo Blagotvaritelnogo Komiteta”, *Moskovskia Vedomosti*, No:62, Moskova 1875, s. 4; Bilbasov, Kratkij Otçot a Deatelnosti..., s. 17, 18.

³¹³ İlin, “Kiyevskiy Atfel Slavyanskogo Blagotvaritelnovo..., s. 4.

Savaşı dönemlerinde ciddi artış göstermiştir. Örneğin komitenin 1874 yılı geliri 1341 rubleyken 1875 Bosna İsyanıyla birlikte komitenin gelirleri yaklaşık 9 kat artış göstererek 1875 yılı geliri 9158 rubleye çıkmıştır. 1876 yılı gelirleri ise bir önceki yılın dört katı 1874 yılının ise yaklaşık otuz katına çıkarak 37.318 rubleyle yıllık en yüksek geliri elde edilmiştir. 1876 yılı gelirinin bu denli yükseliş göstermesinde aynı yıl Bulgar isyanı ve Osmanlı-Sırp Savaşının meydana gelmesi ciddi rol oynamıştır. Zira Slav Komiteleri Osmanlı-Sırp Savaşına büyük önem veriyor ve bu konuda iktidardan farklı düşünüyorlardı. Bölgedeki Rus temsilcilikleri ve askeri uzmanları olası bir savaş durumunda Sırp'ların başarılı olamayacağını rapor ederken Slav Komiteleri ve temsilcileri tam tersi kanaate sahiplerdi. Aynı şekilde bir yıl sonra meydana gelen 93 Harbine komiteler duyarsız kalmamıştır fakat bir önceki yılın performansını gösterememişlerdir. Bu savaşı kendi inisiyatiflerinden ziyade iktidara özgülemişlerdir³¹⁴.

Çizelge 2.1 1870-1893 Yılları Kiev Slav Yardımlaşma Cemiyeti Gelir Gider Tablosu

Yıl	Gelir	Gider
1870	1960 ruble 3 kapık	1666 ruble 28 kapık
1871	3115 ruble 36 kapık	2637 ruble 93 kapık
1872	2181 ruble 73 kapık	2535 ruble 53 kapık
1873	4017 ruble 17 kapık	3109 ruble 99 kapık
1874	1341 ruble 59 kapık	2473 ruble 79 kapık
1875	9158 ruble 88 kapık	8683 ruble 83 kapık
1876	37318 ruble 82 kapık	34993 ruble 40 kapık
1877	7425 ruble 77 kapık	4958 ruble 61 kapık
1878	2966 ruble 53 kapık	2456 ruble 68 kapık
1879	3802 ruble 42 kapık	2464 ruble 26 kapık
1880	1709 ruble 39 kapık	2919 ruble 62 kapık
1881	1853 ruble 36 kapık	2198 ruble 20 kapık
1882	1083 ruble 22 kapık	1512 ruble 70 kapık
1883	1552 ruble 56 kapık	1445 ruble 29 kapık

³¹⁴ Kalmakov, Oçerk Deatelnosti Kievskogo..., s. 115; L. İ. Naroçnitskaya, "Vstupitelnaya Statya" *Rossia i Natsionalno-osvoboditel'naya Borba na Balkanah 1875-1878*, Moskova 1978, s. 17.

1884	4207 ruble 55 kapik	3012 ruble 35 kapik
1885	13547 ruble 22 kapik	2446 ruble 25 kapik
1886	1961 ruble 46 kapik	2212 ruble 67 kapik
1887	1396 ruble 93 kapik	1836 ruble 57 kapik
1888	1405 ruble 56 kapik	2909 ruble 44 kapik
1889	3110 ruble 23 kapik	1548 ruble 15 kapik
1890	5896 ruble 35 kapik	3299 ruble 32 kapik
1891	6257 ruble 94 kapik	5383 ruble 99 kapik
1892	4017 ruble 52 kapik	4038 ruble 57 kapik
1893	6297 ruble 95 kapik	4939 ruble 21 kapik
	Toplam: 127.585 ruble 54 kapik	

Kaynak: N. Kalmakov, *Oçerk Deatelnosti Kievskogo Slavyanskogo Blagotvaritel'nogo Komiteta za 25 let yivo Suşestvovania 1869-1894*, Kiev 1894

Kiev Slav Yardımlaşma Cemiyeti 127.585 ruble 54 kapiklik toplamış olduğu genel bağışı, on altı maddelik gelir listesinde şu şekilde sıralamıştır. 1. Üye aidatları 18.968 ruble. 2. Makbuz karşılığında toplanan bağış 5.966 ruble 69 kapik. 3. Muhtelif sebepler ve küçük gelirler 2.378 ruble 59 kapik. 4. Özel amaçlı bağışlar 35.422 ruble 54 kapik. 5. Cemiyetin kullanımına verilmiş bağışlar 38.046 ruble 30 kapik. 6. Yardım gösterileri ve pazardan elde edilen gelirler 10.323 ruble 94 kapik. 7. Cemiyete ait kapitalden elde edilen faiz 9.971 ruble 49 kapik. 8. Gilferdin adına galada toplanan 90 ruble. 9. Sürekli bağışlar 300 ruble. 10. Ödünç geri verilmek üzere verilenlerden elde edilen 2.125 ruble 75 kapik. 11. Cemiyet tarafından satılan kitap ve yayınlardan elde edilen gelirler 66 ruble 40 kapik. 12. Adres netliği olmadığı için posta teşkilatı tarafından geri gönderilen 250 ruble. 13. İktidar tarafından yapılan sübvansiyon yardımı 1.500 ruble. 14. Bilet satışından anlaşmazlık olmasın diye muhasebede tutulan 155 ruble 84 kapik. 15. Kâğıt satışından elde edilen 1.500 ruble. 16. Kiev Devlet Bankası Muhasebesinden baskı için çıkmış kâğıda 500 ruble.

Kiev Slav Yardımlaşma Cemiyeti'nin on altı maddelik gelirler kaleminin yanı sıra düzenli tutulan yirmi üç maddelik giderler kalemi vardı. Söz konusu giderler kalemi şu şekilde tasnif edilmiştir. 1. Ödünç verilmiş ve maktu para yardımı 23.401 ruble 24 kapık. 2. Edebiyat faaliyetlerine yapılan destek 6.699 ruble 37 kapık. 3. Slavların eğitimine yapılan yardımlar 13.298 ruble 34 kapık. 4. Rusya üzerinden gelen Slavlara yapılan yardım 1.339 ruble 50 kapık. 5. Devlet Bankasında meblağın tutulması, büro, posta, cemiyet raporlarının ve kitap basımına 7.528 ruble 86 kapık. 6. Holm şehrindeki okulların desteklenmesine 952 ruble 55 kapık. 7. Gilferding ödülünün tertibine 90 ruble. 8. Yurt dışındaki manastır ve kiliselere yardım 1.219 ruble 45 kapık. 9. Opava şehri müzesine bir kasa gümüş metal para bağışı 142 ruble. 10. Bağış toplanabilmesi için topluluk oluşturulmasına 250 ruble 8 kapık. 11. Kütüphane için dolap 25 ruble. 12. Harcanmaz kapitale hisse senedi alınması 1.734 ruble 92 kapık. 13. Balkanlara kitap gönderilmesi ve gazete ve dergilerin aboneliğine 4.040 ruble 76 kapık. 14. Muhasebede muhafaza edilen meblağın geri verilmesi 155 ruble 84 kapık. 15. Bosna ve Hersek'te ihtiyaç duyanlara gönderilen 13.070 ruble. 16. Gönüllülerin gönderilmesi ve onların teçhizatlandırılmasına 26.711 ruble 81 kapık. 17. Kiril ve Mofodiy kardeşlerin bininci yılları anısına yapılan kutlamalara 872 ruble 2 kapık. 18. Kiev Rusya'sının Hıristiyanlığı kabulünün dokuz yüzüncü yılı kutlamalarına ve misafirlerin harcamalarına 1.312 ruble 65 kapık. 19. Tsesareviç veliahtın başkanlığındaki hususi komiteye gönderilen 1.630 ruble 75 kapık. 20. O. Terletskiy'nin kız kardeşi tarafından verilen meblağın faizi 180 ruble. 21. Cemiyetin Kadınlar kısmına yapılan harcama 1.216 ruble 50 kapık. 22. Vefat etmiş cemiyet üyelerinin defin merasimine gönderilen çelenkler için 280 ruble 90 kapık. 23. Kâğıt baskısı için 500 ruble.

Slav Yardımlaşma Cemiyetleri Balkan Slavları için yaptıkları harcamaları özellikle hayır ve yardıma yönelik yardımların listesini birçok vesileyle tutmuş ve yayımlanmışlardır. Fakat Balkan Krizi, Osmanlı-Sırp Savaşı ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı yıllarında cepheye Slav Komiteleri tarafından gönderilen gönüllüler ve onların silahlandırılması için toplanan ve harcanan paradan açık cemiyet faaliyet raporlarında bahsedilmemiştir. Kiev Slav Yardımlaşma Cemiyeti 25. yılı anısına yayınlamış olduğu faaliyet raporunda "gönüllülerin Balkanlara gönderilmesi ve

onların teçhizatlandırılması” maddesini koyarak bu iş için 26.711 ruble 81 kapık harcama yaptıklarını kaydetmişlerdir. Bundan başka cemiyet Bosna isyanından etkilenenlere ve Balkanlardaki kilise ve okullara maddi yardımlar yapmanın yanı sıra Rusya’ya gelen Balkanlı öğrencilere yardımlar yapılmıştır.³¹⁵.

2.2.3. Odessa Slav Yardımlaşma Cemiyeti

Odessa Slav Komitesinin kuruluş tarihi ve tarihçesi komitenin faaliyet raporlarında aktarılmaktadır. Cemiyetin orijinal ismi Aziz Kiril-Mefodiy Kardeşler adına Odessa Slav Yardımlaşma Cemiyetidir³¹⁶. Cemiyetin onuncu kuruluş yılı münasebetiyle Odessa şubesinin yayımladığı içerisinde açılışa binaen yapılan konuşmalar ve makalelerin olduğu kitapçıkta Odessa şubesinin açılış fikrini G. Ye. Afanesyeva 1867 tarihinde Moskova’da Slavseverler öncülüğünde gerçekleştirilen Dünya Slavları Kongresi ile ilişkilendirdiği makalesinde açılış fikrini şu şekilde aktarmaktadır: *Slav halkları temsilcilerinin Moskova’daki kongresi Slav bağımsızlık fikrine güçlü bir ivme kazandırdı. Bugüne kadar Slav halkları arasındaki akrabalık bağını dikkate almayan insanlar Slav birliği ve onun tarihi görevlerinden konuşmaya başlamıştı. Slav bağımsızlık fikrinin taraftarı olup bunu önceden yetiştirip hayalperest adlandırılan çoğu zamanda tehlikeli bir hayalperest olarak görülen bu kişiler önceden bildirdikleri kendi özlemlerini hayata geçiren Slavları gördüler, onların hayalleri gerçeğe dönüşüyordu. Buda onların fikirsel özlemleri için yüksek bir ödül oldu. Bizim sakin mizaçlı onursal üyemiz V. İ. Grigoroviç’i kongreden döndükten sonra görmek gerekirdi. Moskova ve Petersburg’da kongre üyelerini heyecanlandıran hislerle Odessa’ya döndü, aynı hisler oradaki Slav Dünyası ile*

³¹⁵ Kalmakov, Oçerk Deatelnosti Kievskogo..., s. 116,117.

³¹⁶ Nikitin, Slavyanskie Komiteti..., s. 52.

sürekli bağlantıyı desteklemek ile alakalı düşünceyi canlandırdı. Bu fikir çok önceleri var olsa da şimdilerde kendi oluşumuna doğru daha hızlı ilerliyordu. Bu doğrultuda 1868/1869 kışı tüzük oluşturmak için bir komisyon kuruldu. Adı geçen komisyona Gagarin, Yevreinov, Grigoroviç, Hitrovo ve Pavlovskiy katılıyordu. Üyeler tüzüğü oluşturduktan ve diğer üyelerle de tüzüğü tartıştıktan sonra tüzüğü son halini onaylanması için hükümete gönderdiler³¹⁷.

Aziz Kiril ve Mefodiy Odessa Slav Yardımlaşma Cemiyeti'nin 33 maddelik tüzüğü 20 Nisan 1870 tarihinde İç İşleri Bakanlığınca onaylandı³¹⁸. İç İşleri Bakanlığına sunulan cemiyet tüzüğünün ilk iki maddesi Odessa Slav Yardımlaşma Cemiyeti'nin kuruluş amacını bildirmektedir, adı geçen cemiyet amaçları şunlardan meydana gelmektedir:

Odessa Slav Yardımlaşma Cemiyeti'nin amacı ihtiyaç duyan Slavlara maddi yardım ulaştırmak ve Slav bilimi, sanatı alanında faydalı çalışmaları özendirmeştir. Bu amaca uygun olarak ve cemiyet gelirlerinin artmasına bağlı olarak şu faaliyetleri de içerebilir. a) Gerçekten ihtiyaç duyanlara maddi yardım, b) Eğitim almak için Rusya'ya gelebilecek genç Slavlara maddi yardım, c) Yerel idareler, sivil toplum kuruluşları ya da özel kişiler karşısında Odessa'ya gelmiş Slavlara, onların teveccühü ile, kendilerine geçim kaynağı bulunması ve dağıtılması imkanının sağlanması.

Not: Cemiyet tarafından belirlenen türde yapılacak yardım ancak geçici olarak ya da sürekli Odessa'da bulunan Slavlara yapılır³¹⁹.

Kiril ve Mefodiy Adına Odessa Slav Yardımlaşma Cemiyeti tüzüğü 20 Nisan tarihinde İç İşleri Bakanlığınca onaylandıktan sonra 8 Mayıs 1870 tarihinde tüzüğe imza atan isimler ilk toplantıya davet edildiler ve yaklaşık 93 kişi toplantıya katıldı. Aynı gün cemiyet başkanı olarak S.P. Golubtsov seçilirken diğer idari

³¹⁷ G. Ye. Afanaseva, "Desitiletie Obşestva sv. Kirilla i Mefodiy (1870-1880 godı)", *Odesskiy Slavyanskiy Sbornik*, Reçi i Soobşenia v Torjestvennih Sobraniyah 11 Maya v Den sv. Kirilla i Mefodiy 1878, 1879, 1880, Odessa 1880, s. 91-92.

³¹⁸ Kiril ve Mefodiy Odessa Slav Yardımlaşma Cemiyeti Tüzüğü EK-12'de verilmiştir.

³¹⁹ Ustav Odesskogo Slavyanskogo Blagotvoritelnogo Obşestva İmeni Kirilla i Mefodiy, 11 Maya 1870 goda, Odessa 1870, s. 1-8.

görevlere de V. V. Bagişiç, S. M. Vuçetiç, Knez A. Ye. Gagarin, V. İ. Grigoroviç, F. İ. Leontoviç, N. A. Novoselskiy, Ya. O Nemets, M. K. Pavlovskiy, P. S. Suppiçiç, N. M. Toşkov ve M. A. Hitrov seçildiler. 11 Mayıs 1870 yılında Başpiskopos Dimitri'nin yönettiği dini ayinden sonra Odessa Slav Yardımlaşma Cemiyeti Odessa eğitim çevresi eski başkanının başkanlığında ilk toplantısını yaptı. Odessa Slav Yardımlaşma Cemiyeti de diğer şubeler gibi yaklaşık olarak benzeri hedefleri hayata geçirmek amacıyla kurulmuştu. 1896 yılında cemiyet başkanlığını yapan S.İ. Znamenskiy cemiyetin kuruluş amacını Slav bilim, resim ve sanatları alanında faydalı çalışmaları genişletmek ve ihtiyaç duyan Slavlara bu kaynakları ulaştırmak olarak tanımlamıştır³²⁰.

Her ne kadar cemiyetin 25. Yılı münasebetiyle Odessa Slav Yardımlaşma Cemiyeti başkanı J. İ. Znamenskiy yaptığı konuşmasında cemiyetin politik yönlerine değinmeden cemiyetin kuruluş amacını Slavlar arasında kültür ve bilimsel çalışmalarla sınırlı tutsa da³²¹ S. İ. Znamenski'nin bu ifadesinden bağımsız ve farklı olarak G. Ye. Afanaseva on altı yıl önce Odessa şubesinin on yıllık faaliyetini değerlendirdiği yazısında cemiyetin politik yönü hakkında o günkü var olan tartışmaları şu şekilde aktarmıştır: *...gelecekteki gelişiminden küçük bir şüphe dahi uyandırmadan bu şekilde Slav cemiyeti kuruldu. Fakat bu her şey değildi. Cemiyetin görev ve amacına nasıl bakılıyordu? Bu sorunun açık ve netliğine bağlıydı bütün gelecek.* Bu tür soruların cevabını cemiyetin var olduğu ilk yılki faaliyet raporlarında buluyoruz. Raporun yazarı V. İ. Grigoroviç cemiyetin kendisine Slav bilim ve sanat alanında çalışmaları yaygınlaştırmak gibi bir amaç edindiğini ifade ederken, Cemiyetin başkanı S. P. Golubson cemiyetin amaçlarını öğlen yemeğinde yaptığı konuşmasında şöyle ifade ediyordu: *Bizim cemiyetimiz büyük Slav öğretmenlerin hatrasına atfen kurulmuştur. Eylemlerinin niteliği bakımından, bence her şeyden önce, pedagojik karakterini muhafaza etmelidir ve cemiyete politik bir karakter işlemeye çalışanlar hataya düşeceklerdir.* Buradan da anlaşıldığı üzere cemiyete politik bir fikrin monte edilmesi fikrinin var olduğundan şüphe edildiği ve emin bir şekilde diyebiliriz ki bu fikri paylaşıp destekleyen üyelere yok değildi. Cemiyetin

³²⁰ Afanaseva, "Desitiletie Obşestva sv. Kirilla i Mefodiya...", s. 92; *Otçot Provlénia Odesskogo Slavyanskogo Obşestva imeni sv. Kirilla i Mefodia za 1895 g*, Odessa 1896, s. 59.

³²¹ *Otçot Provlénia Odesskogo Slavyanskogo Obşestva...*, s. 59.

görevleri konusunda Grigoroviç ve Golubson'un tespitleri arasında fark vardı. Bu fark açıkçası kapsamdan ibaretti. Birincisi yani Grigoroviç'in tespiti tartışmasız daha geniş kapsamlıydı. Bundan başka Slav Cemiyetinin varlığına sebep olan gereksinim ile de bu tespit açıkçası uygun düşüyordu. Oysaki Golubson'un belirlemesi açık olmaması itibari ile sıkıntılı idi. Cemiyet hangi şekilde kendi pedagojik görevini yerine getirecekti, hangi şekilde yürütülen pedagojik faaliyet Slav halklarını bağımsızlığına hizmet edecekti? Vazifenin belirlenmesindeki belirsizlik cemiyetin faaliyetlerinin amaca uygunluğu ve sistematikliğinde bilinen şekli ile yansımış oldu³²².

Odessa Slav Yardımlaşma Cemiyeti yöneticilerinden olan tarihçi Georgiy Emilyanoviç Afanasev'in cemiyeti değerlendirdiği mektubu cemiyetle ilgili bir kısım soruya cevap verir niteliktedir. Afanasev dönemin şartlarına bağlı olarak cemiyetin değişim gösteren faaliyetlerinin niteliği ve karakteristiğini üç etap halinde ele almıştır. Afanasev'e göre: *Cemiyetimiz üç period yaşadı; birincisi cemiyetin kuruluşundan Bosna isyanına kadar olan dönemdir ikincisi 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın bitimine kadar olan dönem hatta biraz daha geç dönemi içine alabilir, üçüncüsü ise hali hazırda bizim yaşadığımız dönemdir. İlk periyot Slav halkları temsilcilerinin hayırseverlik işlerinde ilişkilerini geliştirmek ve Slav idealine ilginin yılı oldu. Hayırseverlik daha çok maddi manada ve Slavların arasında aydınlamanın yaygınlaştırılmasına ilginin gösterilmesi şeklinde ifade edildi. En başından beri Slav Cemiyeti'nin politik görevlerden dolayı açılmadığı ve yurt dışındaki Slavlara yardımın politik bir yönünün olduğu hissediliyordu. Sonuncu politik görevler, Slavlar arasındaki karşılıklı kültür ilişkileri sorunlarıyla kendi kendine birlikte eklenecek. Slav Cemiyetinin varlığının bu tarafı Bosna isyanı zamanında ve daha sonra Osmanlı-Sırp savaşı zamanlarında belirgin ifade edildi. Önceleri isyandan zarar görenlere yardım çizgisinde duran Slav Cemiyeti isteyerek ya da istemeyerek Türk hâkimiyetinden kurtulmak için savaşanların kendisine yardım etmeye de koyuldu. Osmanlı-Sırp Savaşı zamanı savaşan kardeşlere yardım, emsali görülmemiş bir ölçüye ulaştı. Tüm Rus cemiyeti ortak hisle endişelendi, ilk savaşta Sırları desteklemek ortak hisle kapsayıcıydı. Slav Cemiyetleri ve bizim cemiyet (Odessa*

³²² Afanasyeva, "Desitiletie Obşestva sv. Kirilla i Mefodiya...", s. 92-93.

şubesi) bu toplumsal hareketin nitelik olarak uyarıcısı ve organları oldu. Odessa Slav Yardımlaşma Cemiyeti'nin o zamanki faaliyetleri birçokları için unutulmazdır. Binlerce at binlerce ruble para, Sırlara yardım olarak cemiyetin eliyle yönlendirildi³²³.

Cemiyetin faaliyetleri ve görev sahası üzerine yürütülen tartışmalara en net cevabı Afanasev mektubunda vermiş oldu. Yukarıdaki tartışmalarda cemiyete pedagojik karakter vermeye çalışan yaklaşımla cemiyeti sadece politik olmakla niteleyen yaklaşım cemiyete yönelik bütüncül, toptancı yaklaşımlarından dolayı eksik kalmışlardır. Şüphesiz ki cemiyetin pedagojik ve politik amaçları vardı fakat cemiyet bunlardan birine indirgenemeyeceği gibi yok da sayılamazdı. Afanasev dönemin siyasi taleplerine göre cemiyetlerin ve Odessa şubesinin karakterinin değiştiğini belirtirken ilk yıllar cemiyet hayırseverlik işiyle uğraşsa da savaş yıllarında bilakis isyancıları ve Osmanlı Devleti'ne karşı savaşanları da desteklemekten geri kalmamıştır. Afanasev'in dikkat çektiği bir diğer önemli husus Balkanlara özellikle isyancıları ve Osmanlı Devleti'ne karşı savaşanlara karşı Rus toplumunda yüksek ilginin olması ve bu ilginin hayata geçmesinde Slav Komiteleri'nin bir uyarıcı, organizatör rolü üstlenmiş olması gerçeğidir.

Tüm bu ve benzeri tartışmalar eşliğinde cemiyet faaliyetlerine devam ediyordu, ilk kuruluş yıllarında cemiyet Odessa'ya gelen Slavlara bir ödenek ile maddi yardımda bulundu, bu ödenek ile ihtiyaç sahibi öğrencilere 1870-1871 yıllarında 1700 ruble, 1871-1872 yıllarında 2100 ruble, 1872-1873 yıllarında 1300 ruble ödendi. Adı geçen olağan ödenek toplamda üç yıl içinde 3000 rubleye kadar ulaştı. Bunlardan başka öğrencilerin başka eğitim kurumlarına yerleştirilip burs tahsil edilmesi, Slav topraklarına kilise materyalleri ve kitaplar gönderilmesi ve kitap basımı ve yaygınlaştırılması Slav topraklarında desteklendi. Balkan Krizi sırasında ve öncesinde de Odessa Slav Yardımlaşma Cemiyeti Balkan Slavlarını maddi ve parasal yönden destekledi. 1872 yılında Çekiya'da su baskınından zarar görmüşlere ciddi manada parasal yardım yapıldı. Aynı yıl benzeri bir yardım da Sırbistan'da yaşanan kıtlığa binaen Sırlara yapıldı. 1875 yılında ciddi bir yardım Bosna

³²³ G. E. Afanasev, "Pismo G.E. Afanaseva", *Otçot Pravlenia Odesskogo Slavyanskogo Obşestva imeni sv. Kirilla i Mefodiya za 1895 g*, Odessa 1896, s. 86,87.

isyanında Herseklilere gösterilirken, 1876 yılında Odessa Slav Yardımlaşma Cemiyeti parasal yardımların yanı sıra Osmanlı- Sırp Savaşı'na savaşın geçtiği bölgelere gönüllüler gönderdi.³²⁴

Odessa Slav Yardımlaşma Cemiyetinin faaliyetleri arasında diğer şubelerden farklı olarak halk okumaları vardı. Halk okumaları ve edebiyat geceleri düzenlenirken, halka faydalı kitaplar basılıp yayımlanarak Slav Cemiyeti kendisine ait olan paradan faydalanmak yerine birçok kez halk okumalarının yardımı ile cemiyetin kasasını fidanlık için gerekli olan parayla doldurabildi. (Çocukların eğitimi için oluşturulan organizasyona fidanlık denmiştir) diğer taraftan Slav Cemiyetinin faaliyetlerindeki artış entelektüel halk arasında canlı bir katılım ve ilgi uyandırdı. Buna bağlı olarak son yıllarda cemiyet üyelerinin sayısında artış ile beraber kasaya giren üye aidatları da fidanlığın ihtiyaçları için kullanılıyordu. Bu şekilde Slavlardan toplanan para Slavların ihtiyaçlarına kullanılıyordu.

En nihayetinde tüzük fikrine ve ilk oturumda ifade edilen Slav Cemiyetinin faaliyetlerinin karakteristiğine uygun olarak görüldü ki cemiyetin faaliyeti ilk baştan Galubson'un da ifade ettiği gibi sadece hayır işleri ile sınırlı değildi pedagoji de vardı. Odessa Slav Komitesi de faaliyetlerine bu şekilde bakıyordu. Komite Faydalı bilgiyi halkın ve sıradan Rus halkının kalbine yakın insanlar arasında yangınlaştırılması ile ilgili düşünürken, onlar kendilerince hayırlı ve iyi işleri sadece Rus halkının çıkarlarına göre değil tüm Slavlık için icra ediyorlardı. Odessa Slav Komitesine göre cemiyetin tüzüğünü ihlal etmeden bütünüyle cemiyetin temelinde olan aydınlanma fikrini Kiril ve Mefodiy isimlerinin altında icra ediliyordu³²⁵.

Odessa Slav Yardımlaşma Cemiyeti tüzüğündeki "Rusya'ya eğitim için gelen Slav gençlerine maddi yardım" maddesine bağlı olarak Slav kızlarının eğitimine de ayrı ilgi göstermiştir. Cemiyet önce şehir kız mektebinde okuyan Slav asıllı kız öğrenciye burs verirken aynı yıl yani 1871 yılında Odessa Slav Yardımlaşma Cemiyeti Başkanı N. A. Novoselskiy kendi şahsi dairesinde üç Slav asıllı kız öğrenciye eğitim aldırıldı. Bu girişimlerle birlikte Odessa Slav Komitesi

³²⁴ *Otçot Pravlenia Odesskogo Slavyanskogo Obşestva imeni sv. Kirilla i Mefodiya za 1895 g...* s. 59,60; Afanaseva, "Desitiletie Obşestva sv. Kirilla i Mefodiya...", s. 93.

³²⁵ *Otçot Pravlenia Odesskogo Slavyanskogo Obşestva imeni sv. Kirilla i Mefodiya za 1895 g* s. 65.

idaresinde sadece Balkanlar'dan gelen kız öğrenciler için ayrı bir okul açma fikri meydana geldi ve bu işin sorumluluğunu da kendi üzerlerinde görüyorlardı. Ancak bu fikrin hayata geçirilmesi kararı ancak iki yıl sonra Odessa Slav Komitesinin 29 Eylül 1873 tarihli oturumunda, komitenin onursal üyesi ve İstanbul eski konsolosu N.P. İgnatev'in de katılımıyla olabildi. Komite idaresi işlerin hızlanması adına İgnatev'den komitenin himayesini kendi üzerine almasını rica etti. İgnatev'in bu ricayı kabul etmesinden sonra İmparatoriçe Mariya Aleksandrovna'da Slav kökenli kızların öğretmen olarak yetiştirilmesi amacıyla okulun açılmasını uygun görmenin yanında bu kurumun tüm himayesini de kendi üzerine aldı³²⁶.

Odessa Slav Yardımlaşma Cemiyeti'nin kurulduğu ilk yıllardan itibaren genç Slavların ülkelerindeki milli okulların öğretmenlik görevlerine hazırlanabilecekleri ve bilgilerini uygulayabilecekleri eğitim kurumlarının açılması fikri ortaya çıktı. Bu fikir doğrultusunda cemiyet daha çok bayanların eğitim alabilecekleri kurumlar kurulması yönünde karar almış ve hareket etmiştir. Burada cemiyet idarecileri tarafından şu dikkate alınıyordu, bayanlar ülkelerinde büyük bir güvenle karşılanıp kabul edilirken erkelerin çoğu politik faaliyetlerde birer şüpheli olarak karşılanabilecekti. Bu amaç doğrultusunda öncelikle Odessa'da birkaç kız talebe özel dairelerde tecrübeli öğretmenlerin ve Slav Cemiyeti idaresinin gözetimi altında eğitim aldı. Daha sonra ise Odessa'da yirmi yıldan fazla faaliyet veren özel tüzüğe sahip ve imparatoriçenin himayesi altında Slav kızları için özel fidanlıklar kuruldu. Bu okulda Bulgar Cemiyetinin, Asya Departmanının ve Slav Cemiyetinin bursiyerleri eğitim görüyorlardı. Marianskaya Gimnaziyasında mezuniyete müteakip kursiyerler eğitimlerine uygun olarak iş buldukları ülkelere geri dönüyorlardı ya da ülkelerinde destek bulanlar yüksek eğitim almaya gayret ediyorlardı³²⁷.

1875 yılında M. P. Pogodin'in vefatı Slav dünyasındaki keskin bir değişime denk geliyordu, aynı yıl Osmanlı-Rus savaşına dönüşen Balkan Krizi başlamıştı.

³²⁶ S. V. Çauşanskiy, "Kratkaya İstoriçeskaya Zapiska Ob Odesskom Pitomnike slavyanskikh Devits", *Otçot Pravlenia Odesskogo Slavyanskogo Obşestva imeni sv. Kirilla i Mefodiya za 1895 g*, Odessa 1896 s. 66-68.

³²⁷ *Otçot Pravlenia Odesskovo Slavyanskovo Obşestva imeni sv. Kirilla i Mefosiya za 1895*, Odessa, 1896, s. 60.

Vefatın ardından Moskova Komitesine İvan Sergeyeviç Aksakov başkanlık etti.³²⁸ Pogodin'in cemiyeti idare ettiği süre zarfında yurt dışında ileri gelen birçok büyük Slav bilim adamı, politikacı ve toplumsal eylemci ile düzenli ilişkiler tesis etmişti. Yukarıda da söylenenleri genelleyecek olursak, gönül rahatlığı ile diyebiliriz ki Pogodin'in gayretleri sayesinde Slav Komitesi 1861-1875 yıllarında Slavsever entelektüeller ve Rus elitleri çevresinde ciddi krediye sahip tüm Rusya'yı kapsayan bir organizasyona dönüştü³²⁹.

2.3. Slav Komiteleri İle Rusya Eğitim Bakanlığı'nın İlişkileri

Slav Komitesi üyeleri, komitenin kuruluşu için yaptıkları müracaatta komitenin görevlerini Ortodoksluk karşıtı Avrupa propagandası ve Avrupalı milliyetçi yaklaşımlara karşı milli okul ve kiliselerin yardımı ile balkanlarda Rusya'nın etkisini sağlamlaştırmak olarak deklare ediyorlardı. Bu ifade ve yaklaşım doğrultusunda komite kurucuları tarafından Dış İşleri Bakanı Gorçakov'a verilen dilekçede Rusya içersinde ve dışında bağış toplama ve dağıtmaya izin istemenin yanında bakanın himayesi talep ediliyordu. Aleksandr Nikitin'e göre özdeş olmayan üçlü bir amacın karşılaşması sonucu ortaya çıkan, iktidar, Moskova'lı Slavseverler ve Slavlara yardım amaçlı bir araya gelmiş Bulgar burjuvazisi bir yardım organizasyonu olarak şekillendiler. Fakat bu hayırseverlik bütünüyle gözle görülür bir politik eğilim ve gerici ideolojik renge sahipti³³⁰.

Slav Komitelerine politik renk katan yaklaşımlardan bir tanesi de şüphesiz eğitim sahasındaki yaklaşım ve fikirleriydi. Slavseverler arasında bu sahada öne

³²⁸ Popovkin, "Deatnost Slavyanskikh Obşestv...", s. 239.

³²⁹ Popovkin *Slavyanskije Blagatvaritelnie Obşestva...*, s. 85.

³³⁰ Nikitin, *Slavyanskije Komiteti...*, s. 38.

çıkan isimlerden bazıları şunlardı; A. S. Hamyakov, Yu. F. Samarin, T. İ. Filippov ve diğerleri. Tertiy Filippov Slavsever çevre içersinde hızlı bir şekilde sosyo-politik yayım yapan yazarlar arasında yükseldi³³¹. Filippov birçok kez yayımlarında halkın eğitiminde kilisenin rolüne vurgu yaparken eğitim sorunu ile tüm hayatı boyunca ilgilendi. Filippov hizmet hayatına bir numaralı Moskova Gimnazyumu'nda başladı, ardından Sinot'a geçmesi ile birlikte 1862 yılında ruhban okulu reformu ile bağlı olarak komitenin icra kurulu üyesi oldu. 1882 yılında Filippov K. P. Pobedanotsev tarafından kilise okullarının reformu ile bağlı hazırlık sürecine dâhil edildi. Aynı yılın sonbaharında Başpiskopos Leontiy'e başkanlığında halk okullarında maneviyatın yükseltilmesi için Sinot'ta bir komite kuruldu. Komitede Filippov Pobedanotsev tarafında komitenin sade bir üyesinden ziyade lideri olarak görüyordu³³².

Tertiy Filippov yeni Avrupa felsefesinin teklif ettiği her şeyi kilisenin verdiklerinde bulabileceği yaklaşımıyla yola çıktığından evrensel felsefi sistemin kuruluşunda herhangi bir iddiada bulunmuyordu. Ona göre Rusların milli eğitiminin özellikleri şunlardı; imparatorluk tarafından kıymetsiz bir devlet kurumuna dönüştürülen Rus kilisesinin hayatı, eski geleneklerin durumu, halk şarkılarının toplanması ve yaygınlaştırılması, tüm bunlar T. Filippov'un bilimsel ilgilerini de oluşturuyordu³³³. Tertiy Filippov'un eğitimde Hıristiyanlığın rolünden bahsettiği 1854 tarihli Moskova Gimnazyumu açılış konuşmasında konuyla ilgili fikirlerini

³³¹ Tertiy Filippov, *Ruskoe Vospitanie*, Moskova 2008, s. 11.

³³² Ye. V. Mamanov, "Tserkov i Şkola v Publistike T. İ. Filippova", *Vestnik PSTGU 2: İstoriya. İstoriya Russkoy Provoslavnoy Tserkvi*, Vp.2:1 (30), 2009, s. 8,9.

³³³ Filippov, *Ruskoe Vospitanie...*, s. 11; Tertiy Filippov'un batı felsefesi ve eğitimine bakış açısı kendi ifadesi ile şöyleydi: "bilim, sanat, yaşam işinde bizim ısrarla bir şekilde takip ettiğimiz batı okumuşluğu, son zamanlarda kendisini ifade ettiği elem verici hadiselerin özünde kendine faydasız anlam vermektedir. Bizim yazılı fikrimizin en iyi temsilcileri uzun zamandan beri mükemmel basiret ve öngörü ile batı eğitiminin eksikliklerini ve onun temel Rus eğitiminin başlangıcından farklarını toplumun dikkatine sunmaya çalıştılar. Fakat batıya karşı bir alışkanlık haline gelmiş bilinçsiz bir saygı ile ve bizim yarım yüzyıllık batı etkisine maruz kalışımız fikrimizin kararlılığına engel oldu. Gün gibi açık aydın olan ispat ve fikirler bize kendi hayrımıza ön yargılı, şüpheli geldi. Nihayet son hadiseler daha güçlü ve kararlı bir şekilde her türlü akıl yürütme gözleri bize ve batıya çevirdi. Diyebiliriz ki milli özümüze karşı olan fikirlerimizin yavaşlığı ve kayıtsızlığı utandırdı bizi. Bizim şimdi başka türlü düşünmemiz gerekiyor. Bir şekilde batı eğitimine karşı bizim belirgin olmayan ilişkilerimizin aydınlatılması gerekiyor, onun içinde bize lazım olanları ayırırken uzaklaşmamız gerekenler ve hatta zararlı olanları men etmemiz gerekiyor. Son olarak bizi batıdan ayıran ve bizim özgün hayatımızı oluşturan temel ilkeleri genel bilince ulaştırmalıyız, bu ilkeleri canlı bilince taşırken aynı zamanda bunları Rus eğitiminin kilometre taşı olarak koymak gerekiyor.

şöyle ifade ediyordu: *...bilim ve sanat işlerinde insanlığın başında batı duruyor, fakat orada haddinden fazla farklı insanların şahsında vicdan mahcubiyeti ve devletin tüm toplumsal temellerinde müthiş bir sarsıntı fark ediliyor. Tüm bunların sebebi gözle görülür bir şekilde İncil tarafından öğretilmiş hayatın hakiki başlangıcından koparılmasıdır. Batı insanı bunu için yeni temeller arıyor fakat bulamayacağı kesin, çünkü böyle bir şey yok. İnsanın kendisinden ortaya koyduğu ve hakikatin yerine koymaya çalıştıkları yalan olacak, onlar sadece tanrısal görüşe açıktır. Bu şekilde insan eğitiminin temelinde Hıristiyanlık öğretisi olmalıdır. Fakat Hıristiyanlıktan konuşurken bunun Ortodoks kilisenin ön gördüğünden başka türlü olmaması gerektiğini de unutmamalıyız. Kendi eğitiminin temizliği ve istisnai gerçeğinden başka Ortodoksluk Rus tarihi boyunca Rusya'ya gösterdiği sayısız iyiliklerle onun için çok kıymetlidir. Her şeyimizi Ortodoksluğa borçluyuz; Ortodoksluk hayatımızı geçmişte binlerce beladan kurtardı, Tatar, Litvanya, Polonya vb. Batı günahlarından da bizi Ortodoksluk korudu, bugünde milletimizi yabancı etkilerden o koruyor. Milletimizin hayatının sonuna kadar şanımızın, büyüklüğümüzün değişmez kaynağı, temeli Ortodoksluk olacaktır³³⁴.*

T. İ. Filippov batının birçok sahada çalkantı ve sıkıntılar yaşadığını iddia ederken bu iddiasını batının dinden kopuşuyla temellendiriyordu. Düşünür ulaştığı bu çıkarım doğrultusunda insanın ve toplumun eğitiminde Hıristiyanlık öğretisi olması gerektiğini savunurken özellikle Ortodoks öğreتيye dikkat çekiyordu. Ayrıca yazar tarih boyunca Rusya'yı tehdit eden her türlü beladan Rusya'nın Hıristiyanlık sayesinde kurtulduğunu düşünüyordu. Filippov Rus tarih ve hayatında Hıristiyanlığa bu denli önem atfederken Hıristiyanlığın okullardaki eğitimine yönelik orijinal fikirlere sahipti. Filippova göre *Halkın din eğitimi ulusal okullarda sade bir ders olarak okutulamaz, aslında halkın eğitimi makul ve faydalı olabilmesi için halkın derin bir dindarlığı olması lazım. Bunun yanında dinin ders olarak ulusal okulların programında öğretilmesi, dinin kısımları ve ritüellerinin öğretimi katı bir gözlemle olmalı demiyorum, hayır! Halk böylesi küçük ve mekanik araçlarla dindar olarak eğitilemez.*

³³⁴ T. İ. Filippov, "A Naçalah Russkogo Vospitania", <http://dugward.ru/library/filippov>, 6.9.2016.

*Dini eğitim ve alışkanlıkların tamamen halka her taraftan nüfus edebilmesi için milletin eğitimi dini atmosfer içinde gerçekleşmeli. Din, yeri ve saati belirlenecek bir ders ya da egzersiz değildir. Her zaman ve her yerde hissedilmesi gereken kanundur, dindir ve sadece bu şartlarda din kurtarıcı etkisini hayatımıza ve ruhumuza taşıyor.”*³³⁵ Aynı şekilde okullarda dini atmosferin ağır basabilmesi için Filippov öğretmenin rahibin etkisi altında olması gerektiğini öngörüyordu. Eğer rahip öğretmene güvenmiyor ve ondan uzaklaşıyorsa ve öğretilmekte kendini bağımsız bir rakip olarak görüyor ve kendisini rahibin güvenilir yardımcısı olarak görmüyorsa, o zaman okulların ahlaki manası kaybolur ve kolayca bir tehlikeye dönüşebilir³³⁶.

Filippov okullarda ve toplumda din ve dini eğitimin yeri ve şekli konusunda radikal sayılabilecek fikirler dile getirirken, bir diğer Slav komitesi kurucularından olan Yu. F. Samarin devlet gimnaziyalarındaki gençlerin eğitimlerinin sonuçları hakkında şiddetli sayılabilecek fikirler beyan ediyordu. Samarin’e göre: *Toplumun bütününde ahlaki ve akli seviyede genel bir alçalma hissediyorum ve üzücü olan şu ki bu durum daha çok genç nesilde gözlemleniyor*³³⁷. Samarin’in görüşüne benzer kaygı ve eleştirileri “Rusya’da Toplumsal Eğitim Hakkında” adlı makalesinde A. S. Hamyakov dile getiriyordu: *Üniversitelerimiz henüz genel bilgidен uzaklar, hukukçuların tamamı olmasa da birçoğu fikrini Rusça ifade edecek durumda değil, matematikçi ve tıpçıların büyük kısmı genel ve milli tarih hakkında fikir sahibi değil. Kaçınılmaz ve özensiz üniversite sınavları ciddi manada zayıf öğrencileri üniversitelere alıyor, üniversitenin kendisi ise ayrı fakültelerin özel taleplerinin tek karşılığı olarak görünüyor. Üniversite, başlangıç eğitiminin eksiklerini tamamlamıyor ve tamamlayamaz. Açıkça görülüyor ki giriş sınavları üniversiteyi öğrencinin cehaleti karşısında bütünüyle güvence altına alamıyor ve bu kötülüğün iğrençliğine karşı üniversite kendi içinde bir araç bulmak zorunda.*

Üniversitenin ilk iki yılı eğitimi her insana gerekli olan derslere ayrılmalı. Bunlar Rus dili, genel felsefi bilgi ve onun oluşumu ile ilgili bilgi, matematiğin

³³⁵ T. İ. Filippov, “Zapiska a Narodnih Uçilişah”, http://dugward.ru/library/filippov/filippov_zapiska 6.9.2016.

³³⁶ Mamanov, “Tserkov i Şkola v Publistike...”, s. 13.

³³⁷ Popovkin *Slavyanskije Blagotvaritelnie Obşestva...*, s. 99.

başlangıcı ve onun insan düşünme kabiliyeti ile olan ilişkisi yanında doğa bilimlerinin dünya sistemine olan ilişkisi ve nihayetinde hepsinden daha çok Ortodoks kilise öğretisi yüksek manevi nimet olarak akla olan ilişkide yüksek özgürlüğün vasiyeti olarak öğretilmeli. Tüm fakülteler için üniversiteler için üniversiteler bu şekilde hazırlanmalı³³⁸.

Toplum eğitimindeki bozulma ve kopuşların sebebi olarak Slavseverler okullarda batı Avrupa şüpheciliği ruhuyla aşılana din bilgisiyle halkın arasında muhafaza edilen Ortodoks ruhun gerçek hayattan kopuk oluşunda görüyorlardı. Bu kopuşun üstesinden gelebilmek için yeni bir eğitim sistemine ihtiyaç olduğu düşünülüyordu, konuyla ilgili fikirlerini Hamyakov Rusya’da toplumsal eğitim adlı eserinde teferruatlı biçimde dile getiriyordu. *Eğer XVIII. yüzyıl eğitimcileri şekillenen kişiliği toplumdaki izole etmeyi talep ederlerse (kapalı eğitim kurumları fikri vardı) o zaman Slavseverler de toplumsal ve eğitimsel güçleri Ortodoks dünya görüşü temelinde birleştirmeyi talep edeceklerdir³³⁹.*

Slavsever yapının yukarıdaki önde gelen temsilcilerinin eğitim hakkındaki teorik yaklaşımları yanı sıra uygulamada da önemli çalışmalarını mevcuttu. Konuyla alakalı önemli gözlem ve değerlendirmeleri Slav Yardımlaşma Cemiyetinin genel sekreteri Nil Aleksandroviç Popov’un komitenin kuruluşunun ikinci beş yılına itafen yazdığı Moskova Slav Yardımlaşma Cemiyetinin Tarihi (1863-1867) kitabında komitenin eğitim bakanlığı ve eğitim bakanının kendisiyle ne derece yakın ilişki içerisinde olduğunu göstermektedir. Komitenin kendisine bir vasi seçme gerekliliği içinde olduğunu bunun içinde uygun kişinin eğitim bakanı E. P. Kavalevskiy olduğunu düşündüklerini fakat ilk seferinde bu talebi reddettiğini ikincisinde ise komite başkanı M. P. Pogodine verdiği cevabi mektuptan bahsetmektedir. Eğitim bakanı Kovalevskiy kendisini komitenin bir üyesi olmaya davet eden mektubu kendilerinden almayı şeref saydığını ifade ederken, vicdan ve onurunun bu teklifi kabul etmeye kendisini zorladığını fakat hala bu konuda eski düşüncesini muhafaza ettiğini, yani bu göreve gerçekten faydalı olacak birinin seçilmesi gerektiği fikrini de

³³⁸ A. S. Hamyakov, “Ob Obşestvonnom Vospitanii v Rossii” Den, No:1, 15 AktyObırya, Moskova 1861, s. 5.

³³⁹ Popovkin, *Slavyanskıe Blagotvaritelnie Obşestva...*, s. 99,100.

belirtiyordu. Kavalevskiy komitenin vasisi olma konusunda kararsız olsa da komiteyi maddi yönden daha ilk yıllardan desteklemeye başlamıştı. 1861 yılı itibariyle eğitim bakanı komiteye 1600 ruble bağış yapmıştı³⁴⁰.

Komitenin Eğitim Bakanlığı ile benzeri ilişkiler içerisinde olduğunu ve göreve gelen yeni bakanlar ile bu ilişkileri devam ettirdiğini komite sekreteri Nil Aleksandroviç Popov'un 18 Ekim 1870 tarihli Moskova'da komitenin oturumunda üyelere yaptığı konuşmasında görmekteyiz. Popov'un konuşmasının özünü bugün Ukrayna sınırları içerisinde kalan Nikolay şehrinde Komitenin teşebbüsleri ile açılan Nikolyev Slav Pansiyonu oluşturmaktaydı. Adı geçen pansiyon komite ve Slavseverler'in eğitim ve öğretim sahasında pratik uygulamasını göstermesi bakımından ayrıca önem arz ettiği gibi Slav meselesine karşı toplum ve devletin münasebetini göstermesi açısından önemlidir. Bu öneme Popov adı geçen konuşmasında şu şekilde temas etmiştir:

Yazlık seyahatim zamanında Türkiye'nin Avrupa kısmı ve Güney Rusya'yı ziyaret edip Rusya'ya gimnaziya eğitimi almak için gelen genç Slavlar için hali hazırda adeta bir merkez olan Graf Minkov'un sorumluluğundaki Slav pansiyonuna göz atıp ziyaret etmek benim için son derece önemliydi. Rus toplumunun Slav meselesine olan münasebeti ve bizim Slavlar ile son dönem ilişkilerimizin tarihinde bu pansiyonun kaderi son derece ilginçtir. Bu yüzden ben bu konuya biraz değineceğim... Dini okullarda, dini akademilerde ve Rus üniversitelerinde Bulgaristan'dan öğrenciler belirmeye başladı, fakat başlangıçta sayıları pek kayda değer değildi. Bu eksikliğin giderilmesine iktidar el uzattı, Sinod zamanla genç Slavların muayyen sayıda Kiev ve Herson dini okullarına devlet bütçesi ile girmelerine müsaade ettiği gibi eğitimlerini başarılı bitirmeleri dâhilinde akademide eğitimlerini devam etmelerine müsaade etti. Bir diğer taraftan kısmen Asya Departmanı ve kısmen de eğitim bakanlığı üniversitelerde eğitim gören güney Slavlarına kendi yardımlarını sağladılar³⁴¹.

³⁴⁰ N. A. Popov, *İstoriya Slavyanskogo Blagotvoritelnogo Komiteta v Moskve Vtoroe Petiletie (1863-1867)*, Moskova 1872, c. 5,6; Trubnikov, "Slavyanskiy Blagotvaritelniy Kamitet...", s. 2.

³⁴¹ N. A. Popov, "Slavyanskiy Pansiyon v Nikolaeve", *Moskovskie Üniversitetskie İzvestia*, No:9, 1871, Moskova s. 421,422.

Moskova Slav Yardımlaşma Cemiyeti sekreteri Nil Aleksandroviç Popov'un konuşmasında belirttiği Nikolayev'deki okulun açılışına ve burada eğitim göreceğ öğrencilerin eğitimine Çarlık Rusya'sı resmî kurumları vasıtası ile yardım gösteriyordu. Aradaki ilişki ve yardımı göstermesi açısından 31 Ağustos 1865 yılına ait 6883 numaralı Rusya Eğitim Bakanı İ. Delyanov'un Cemiyet başkanı İ. S. Aksakov'a yazdığı cevabi mektup önemlidir. Delyanov mektubu da 23 Ağustos'ta Aksakov'un mektubunu aldığı bu mektupla birlikte Moskova'da ki Slav Komitesinin bir üyesi olma isteğini bildirirken komitenin bir üyesi olması için yapılan daveti bir onur sayarak teşekkürlerini bildiriyordu. Mektubun devamında Delyanov bakanlığın imkânları dâhilin de cemiyetin hayır işleri amacına yönelik yardıma hazır olduklarını bildiriyordu³⁴².

Slav Yardımlaşma Cemiyeti ve Eğitim Bakanlığı arasındaki ilişkinin ve diğer devlet kurumları karşısında eğitim bakanlığı cemiyeti himaye ediyor ve referans oluyordu. Dış İşleri Bakanlığı Asya Masasının Moskova Slav Komitesi temsilcisi P. Kavalskiye 15 Nisan 1863'de 1170 numaralı yazdığı mektup bu üçlü ilişkiye bir nevi örnek teşkil ediyordu. Öncelikle cemiyet tarafından bakanlığa gönderilen iki protokol, cemiyet adına eğitim gören Bulgarların tam listesi ve harcanan paranın bir raporunun bakanlığa verilmesinin yanında Asya Masası, Eğitim Bakanlığının ricasına binaen Moskova'da eğitim gören Bulgarlara harcanmak üzere Dışişleri Bakanlığının 1500 gümüş ruble ödemesinin eğitimlerinin biteceği güne kadar devamına rıza gösterdiğini bildirmektedir. Ayrıca devlet bütçesinden faydalanarak eğitim gören Slav kökenli öğrencilerin eğitim bakanının verdiği direktif doğrultusunda Nikolay Gimnaziyumunda ve Yeni Rusya Üniversitesi'nde toplanılacaklardı³⁴³. Nil Popov Asya Departmanın yaptığı yardımın devam etmesine yönelik yaşanan sorunda eğitim bakanlığının komiteye gösterdiği himayenin gerekli ve faydalı olduğu görüşündeydi³⁴⁴.

³⁴² GARF. F.1750, Op. 1, D. 49, s. 31.

³⁴³ GARF. F.1750. Op.1, D. 49, c. 23.

³⁴⁴ Popov, *İstoriya Slavyanskogo Blagotvoritelnogo... (Vtoroye pyetiletiye)*, c. 6.

1863 yılında Graf Mikon'un himayesinde Slavların eğitimi için Nikolay şehrinde Ruhban okulunun yanında pansiyonun kurulmasına karar verildi³⁴⁵. Her ne kadar 1863 yılında pansiyonun açılmasına karar verildiyse de pansiyon Mikon'un nezaretinde 15 öğrencisiyle birlikte 10 Şubat 1867 yılında açılmasıyla birlikte öğrenci sayısı her geçen yıl arttı³⁴⁶. Rusya'ya eğitim için gelen öğrencilerin Graf Mikon'a göre belirli merkezlerde toplanmalıydı ona göre kendi ülkesinde küçük kişisel bir özgürlüğü olmaya Slav bir erkek öğrencinin böylesi şartlardan çıkıp birden hızlı bir şekilde özgür hayata girmeleri çoğu zaman onlar için tehlikelidir. Özellikle kendilerine birçok farklı eğlence bulabilecekleri Odessa, Moskova ve Petersburg'daki şehir hayatının içinde onları takip etmekte zor olacaktı. Çünkü tam olarak gelişmemiş gençler için büyük şehirlerin sokak hayatı okuldan daha çok ilgi çekici olacaktı³⁴⁷.

Slav Yardımlaşma Cemiyeti imkânları dâhilinde Balkanlardaki okullara yardım etmenin yanında Nikolaev Erkek Pansiyonu örneğinde olduğu gibi kendi dünya görüşlerine uygun sıfırdan eğitim kurumları da inşa ediyorlardı. Adı geçen pansiyonun ders programı, okula kabul edilecek öğrencilerin yaş aralıkları ve okulun hangi şehirde olacağına dair birçok mesele cemiyet üyeleri tarafından belirleniyordu. Zira 18. yüzyılın başlarında Balkanlardan birçok öğrenci Rusya'ya eğitim için kabul edilmiş fakat bunlar arasında gerek eğitim gerekse yaş farkları olduğu için birçoğu ya eğitimini tamamlayamamış ya da bulunduğu sınıfa uyum sorunları yaşamıştı. Eldeki bu tecrübe doğrultusunda cemiyet eğitim faaliyetlerini devam ettiriyordu. Bu bağlamda cemiyet Nikolaev deki pansiyona benzer bir okulu da Moskova'da kızların eğitimi için açtı. Konuyla ilgili yani okulun kuruluşu ve başta eğitim bakanlığı ve diğer kurumların yaklaşımı Popov tarafından şu şekilde ifade ediliyor:

³⁴⁵ Popov, "Slavyanskiy Pansion...", s. 425,426.

³⁴⁶ Popov, "Slavyanskiy Pansion...", s. 431.

³⁴⁷ Popov, "Slavyanskiy Pansion...", s. 425,426; Nil Popov dışarıdan gelen Slav öğrencilerin büyük şehirlerden ziyade küçük şehirlerde yaşamaları yönündeki argümanlara ek olarak yaptığı konuşmada kendi fikirlerini de şu şekilde ifade ediyordu: " Her şeyden önce Slav Pansiyonu için yapılan şehir seçiminin çok başarılı olduğunu söylemeliyim, şehir Buga nehrinin Karadeniz'e döküldüğü ağızda bulunuyor. Nikolayev iklimi itibari ile Güney Slav şehirlerinin ikliminden farklı sert bir geçiş göstermiyor, bu durumu itibariyle Kiev, Moskova ve Petersburg gibi şehirlerden ciddi manada kazançlıydı aynı şekilde de Odessa'dan. Bu şehirde hayat lüks ve eğlenceden uzak olduğu için Slav gençleri iradeleri dışında ister istemez Odessa gibi etkileyemeyecekti."

Kasım 1870 yılında Moskova Slav Yardımlaşma Cemiyeti bünyesinde kendisine güneyli Slav kızların eğitimini şiar edinmiş kızlar bölümü açıldı. Okul faaliyetlerinin daha ilk yıllarında birçok alandan sempati ile karşılandı. Eğitim Bakanı, Dış İşleri Bakanı D. A. Tolstoy ve Asya Departmanı Müdürü P. N. Strehaunov komite bünyesinde açılan bölümün açılışı münasebetiyle iyi niyetlerini bildirirken dindaşları için milli öğretmenlerin yetişmesi işine bu eğilimin en iyi etkiyi göstereceği ve kendi taraflarından okulun amacına ulaşması için var olan her imkânla komite bünyesinde ki bu bölüme yardıma hazır olduklarını bildiriyorlardı³⁴⁸.

D. A. Tolstoy 1866-1880 yıllarında Çarlık Rusya eğitim bakanlığını yürütmüştür. Tolstoy'un bakanlığına kadar bakanlık görevinde Slavseverlere ve Slav Komitelerine karşı nispeten mesafeli duran A. V. Galovlin vardı. 1866 yılı Nisan ayında Galovlin'in emekliye ayrılması ile yerine D. A. Tolstoy bakan oldu. Tolstoy Slavseverlere ve Slav Komitelerine sempati duyduğu için hemen komiteye karşı olan kısıtlayıcı tedbirleri kaldırttı. Güney Slavları Pansiyonunun durumunu sağlamlaştırmasına yardım etmesinin yanında 1867 yılında organize edilen Dünya Slavları Kongresi çalışmalarına aktif katıldığı gibi aynı şekilde Sırbistan'da bulunan Tsetinye şehrindeki kısmen eğitim bakanlığına bağlı olan enstitüde onun zamanında açıldı. Tüm bunlara ek olarak Tolstoy komiteye parasal yardımda da bulunuyordu³⁴⁹. Eğitim Bakanlığının 1870 tarihli resmi dergisinde bakan Tolstoy'un imparatora eğitim ve eğitim kurumları hakkında bilgi vermek amacıyla teferruatlı bir şekilde kaleme aldığı raporda güney Slavlarına yapılan yardımları şu şekilde aktarıyordu:

“Münferit burslara ek olarak Odessa Kız Gimnaziyumu bünyesinde Bulgar kızların eğitimi için özel bir burs hazırlandı. Odessa bölgesi eğitim kurumları yoklama raporuna bağlı olarak Herson ve Kiev ruhban okulları bünyesinde güney Slavlarının eğitimi için ayrı bölümler açıldı. Bundan başka Odessa ve Nikolay liselerindekine eşit olarak Moskova ve Yeni Rusya üniversitelerinde Bulgarlara burs verildiğini imparatorluğunuzun şahsına bildirmeyi bir mutluluk bilirim. Bu yolla yakın zamanda Türkiye'deki Bulgar halkının eğitimi için öğretmenler

³⁴⁸ N. A. Popov, “Vospitanoe Zavedenie Dlya Ujnoslavyanskikh Devits v Moskve”, *Moskovskie Üniversitetskie İzvestia*, No:6, Moskova 1871, s. 155.

³⁴⁹ Popovkin *Slavyanskije Blagotvaritelnie Obşestva...*, s. 104.

hazırlanacaktır. Bu arada Bulgaristan'da kız eğitiminde daha çok eksiklik hissedildiğinden bu yönde de bir talep hasıl olmakta. Bu talebin karşılanabilmesi için hazineden 1500 rubleyi Odessa Kız Gimnaziyumundaki beş bursiyerin bakımı için şahsıma tahsis edilmesi hayırlı olacaktır. Adı geçen bursiyerler Bulgar yerli cemaati tarafından seçildiği gibi bursiyerler Odessa Kız Gimnaziyumuna yerleştirilmiş ve bakımları için ayrılan para Odessa Bulgar Cemiyeti'nin hesabına geçirilmiştir³⁵⁰.

Slav Yardım Cemiyeti Moskova'da güneyden gelen Slav kızların eğitimi için okul açabileceğinden tam olarak emin olduktan sonra komite, güney Slavlarından bir kısmı komite tarafından tanınan kurum ve kişiye eğitimleri bittikten sonra ülkelerine dönüp halk öğretmeni vazifesi almayı kabul etmiş kızları bu okullara girmeleri yönünde davet edilmesi müracaatında bulundu. Bunun yanında Odessa Bulgar Cemiyeti Bulgar kızların Odessa üzerinden Moskova'ya ulaşmaları konusunda yardımcı olmanın yanında kendi hesaplarına Moskova'daki okula birkaç kız öğrenci göndermeye de hazır olduklarını bildiriyordu. Tüm bunların çok öncesinde komite okulun kuruluşu ile alakalı tavsiye ve fikirleri almak için bir kısım kişiye müracaat etti³⁵¹.

Komite tarafından yapılan müracaata cevaplar Odessa Bulgar Cemiyetinden, Moskova'dan Bulgar M. S. Drinov ve N. B. Bonçerev'den İstanbul'dan F. S. Stdyanov'dan, Kiev'deki Fundukleyevskiy Gimnaziyumu müdürü A. N. Linniçenko'dan ve Odessa'dan İ. K. Kişelskov'dan alındı. Tüm cevaplar temel noktalarda hem fikir olmanın yanında temel eğitimin gerekliliğine vurgu yapıyorlardı. Örneğin Lebedeva güneyli kızlar için şu anki durum itibariyle hiç olmazsa yabancı dilleri tamamen gereksiz görüyordu. Kışelskiy ise okulda iki bölüm oluşturmayı teklif ediyordu: ilki dört yıllık genel eğitimi olan ikincisi ise yetişkinlere özel olan içersinde ebelik ve pedagoji uzmanlığının olduğu okul tipiydi. Bosnalı üye ise Rus gimnaziyumlarının orta sınıflarını kaldırmayı teklif ediyordu. Teklif edilen görüşler içersinde en teferruatlısı Drinov ve Bonçev'inki idi. Yapılan teklifte sadece

³⁵⁰ D. A. Tolstoy, "Vsepoddanneşiy Otçot Ministra Narodnogo Prosveteniya pf 1868 g." *JMNPR*, Ocak, Petersburg 1870, s. 49,50.

³⁵¹ Popov, "Vospitannoe Zavedenie...", s. 157.

genel görüşten ziyade haftaya ve saatlere göre tanzim edilmiş tüm dersleri içeren bir de eğitim programı gönderilmişti³⁵².

Drinov ve Bonçev'in Moskova'da açılması öngörülen okul için düşüncelerini ve tekliflerini ilettikleri mektup iki kısımdan oluşmaktadır. Mektubun ilk kısmında okula kabul edilecek kız öğrencilerin öncelikle fakir ailelerin çocuklarından seçilmelerinin ilerleyen zamanda eğitim hayatından sonra bu çocukların kendi hayatlarını milletin eğitimine adamalarının daha kolay olacağı düşünülüyordu. Kızların bitirdikleri sınıftan iyi derece ile ayrılanlarından seçilmesi ve son olarak seçim kriteri olarak kızların 12 yaşından küçük olmamaları hususuna dikkat çekiliyordu. Mektubun ikinci kısmında okulda yıllara göre hangi derslerin ve kaçar saten görüleceği bir program dâhilinde sunuluyordu. Mektupta bütün derslerin Rusça verilmesinin arzu edildiğini fakat öğrencilerin Rusça bilmemelerinden dolayı ilk yıl derslerin öğrencilerin ana dillerinde verilmesi tavsiye ediliyordu. İlk yıl ana dilde eğitimden sonra ve öğrencilerin Rusçalarının gelişmesine binaen kalan üç yıllık eğitimin tamamen Rusça verilmesi tavsiye ediliyordu. Adı geçen ders programı aşağıda verildiği gibidir³⁵³.

Çizelge 2.2 Okullarda Uygulanacak Ders Programı

Dersin Adı	I	II	III	IV	Sınıflar
Tanrının yasası	3	2	2	2	
Rus Dili	6	4	2	2	
Ana Dil	3	2	1	1	
Slav Dili	-	-	2	2	
Fransızca	3	4	2	2	
Matematik	3	3	3	3	
Doğa Tarihi ve Fizik	-	3	2	2	
Coğrafya	2	2	-	-	
Tarih	-	2	3	3	
Pedagoji ve Didaktik	-	-	5	6	
Müzik	3	3	2	2	
Elişi	6	6	6	3	

³⁵² Nikitin, Slavyanskije Komiteti..., s. 106,107.

³⁵³ GARF. F. 1750. Op.1. D.2. s. 1,2.

Yazı ve Çizim

4

4

2

2

Kaynak: GARF. F. 1750. Op.1. D.2

Komiteye bildirilen tüm görüşler komite toplantısında görüşülüp tartışıldıktan sonra alınan karar eş zamanlı olarak Eğitim Bakanına, Asya Departmanı müdürüne ve piskoposluk idaresine bir rapor halinde bildirildi.³⁵⁴ Adı geçen raporda kızların en fazla kaç yaşında olmasından okulun hangi tarihlerde eğitim öğretime başlayacağını yanı sıra hangi dersler ve ne yoğunlukta işleneceği ile alakalı görüşler bildirildi. Gerek komite sekreteri Popov'un belirttiği şekli ile gerekse de arşiv kayıtlarına göre cemiyetin eğitim sahasındaki faaliyetlerinden eğitim bakanlığı aldığı düzenli raporlar dâhilinde haberdardı ve ihtiyaç olduğu sürece de parasal yardım yapıyordu.

2.4. Slav Komiteleri ile Rus Dış İşleri Bakanlığı'nın Ortak Çalışmaları

Kırım savaşı Rusya'yı Balkanlarda olan eski istisnai etkisinden mahrum bıraktığı gibi onu Karadeniz'de zayıflattı ve Tuna'dan uzaklaştırdı. Fakat tüm bu olanlar Rusya'nın Balkanlar politikasının karakteristiğinin değişmesine pek de etki etmedi³⁵⁵. Balkanlarda Rus politikasının karakteri değişmiyordu fakat Rusya bu

³⁵⁴ Popov, "Vospitannie Zavedenia...", s. 169,170; Okulun açılışına binaen eğitim bakanlığına sunulan raporun bir kısmında güneyden gelen Slav kökenli kızlar için Moskova'da Alekseyev kadın manastırı bünyesinde açılan eğitim kurumunun öncelikli amacı Türkiye'deki Slavlar için milli öğretmen yetiştirmek olmalıdır. On iki kızdan altısı Bulgar, üçü Sırp Krallığı ve diğerleri Sırp ve Bosna Hersek kökenli olmalı. Kızların bir tanesi dahi on iki yaşından büyük olmamalı. Okula eylül ortalarında gelebilirler fakat okul 1 Ekim'de açılmalı. Sınıfı oluşturan kızlardan bazıları Rusça ders dinlemeye hazır olmayacağı gibi bir kısmı da on bir yaşından küçük olacak. Bu sınıfta her şey den önce günlük ikişer saatten az olmamak kaydıyla yoğun Rusça dersi verilmeli. Bundan başka bu sınıfta önemli dualar, İncil'den pasaj okumaları, matematiğin dört işlemi ve çarpım tablosu verilmeli. Öğrencinin ana dili dersi, müzik, el işi, resim ve güzel yazı aynı ölçülerde diğer sınıflarda da devam etmeli.

³⁵⁵ Nikitin, Oçerki po İstorii..., s. 158.

politikayı uygulayacak yöntemler konusunda bir sıra değişiklikler yapmaya mecbur kalacaktı. Rusya'nın balkanlar politikasının yanı sıra Rusya açısından tehlikede olan bir diğer konuda Rusya'nın Balkanlarda ki itibar ve etki alanıydı. Zira 1856'da Hattı Hümayun'un ilanı ile birlikte ortaya çıkan müsait sosyo-politik ortamda dini müesseseler kendilerine yayılma alanı bulmuştu. Balkanlarda batılı devletlerce yürütülen Katolik propagandayı Rusya bölgedeki nüfuz sahasının daralması ve dindaş ve ırktaş olarak nitelendirdiği Balkan halkları ile arasının bir nevi açılması olarak görüyordu.

Kırım savaşıdan sonra Rusya doğudaki prestijini yeniden ihya etmek için Dış İşleri Bakanlığı öncelikle Balkanlarda diplomatik, konsolosluk ağını genişletme yoluna gitti. Bu yolla diplomasiye önüne çok net görevler konulmuştu, konulan görevler arasında Latin propagandasına karşı mücadelenin önemli bir yeri vardı. Dış İşleri Bakanlığının 1856 tarihli raporunda son üç yıl içerisinde yani savaş süresince Türkiye'de resmi temsilciliğinin olmayışının Rusya'nın kendi gayretlerini ağırlaştırdığının altı özellikle çiziliyordu³⁵⁶. Rusya'nın aldığı tedbirler sadece diplomatik ağı genişletmek ile sınırlı değildi var olan resmi, gayri resmi her imkândan maksimum seviyede yararlanma yoluna gidecekti. Konumuzla ilgili olarak Slav komiteleri ve Bulgar Odessa Cemiyeti'nin burada oynadığı rol ciddi önem arz etmektedir.

Slav Komitelerinin Rusya İmparatorluğu ile özelde ise Dış İşleri Bakanlığı ile olan ilişkileri daha cemiyetin kuruluş yıllarına dayanmaktadır. 1857 yılı sonunda Moskova'da Ortodokslara ve Slavlara yardım amacı ile Slav Komitesi kuruldu. Cemiyetin kurulmasında aktif rol alan üyeler bu amaç doğrultusunda da Dış İşleri Bakanı Graf A. M. Gorçakov'a içerisinde üyelerin tam listesi ve Rusya içerisinde ve dışarısında toplanan yardımların ihtiyaç sahibi Slavlara dağıtılması iznini talep eden bir mektup sundular. Üyelerin yapmış olduğu müracaat 28 Ocak 1858 tarihinde olumlu yönde onaylanırken komiteye Dış İşleri Bakanlığı Asya Departmanı³⁵⁷ ile

³⁵⁶ M. M. Frolova, "Uniatskoe Dvijenie v Bolgarskih Zemliyah Osmanskoy İmperii i Russkaya Diplomatiya Posli Krimskoy Voyni (1856-1861gg)" *Obşestvennie Dvijenie u Narodov Yugo-vostočnoy Yevropi i Rossia v 18- naçale 20 vv*, Moskva 2011, s. 106.

³⁵⁷ Asya Departmanı ya da diğer bir deyimle Asya Masası kendisinden önce İmparator I. Pavil'in emriyle 26 Ocak 1797'de kurulan Dış İşleri Heyetinin devamıdır. Asya Departmanı I. Aleksandrın

aracısız doğrudan ilişki kurma hakkı verilirken bir nevi Knez Gorçakov'un himayesi altına alınıyordu³⁵⁸.

Komitenin açılması için Slavseverler tarafından bakanlığa sunulan mektuba bakanlığın verdiği cevapta Gorçakov kendisinden ayrıca şu ifadeleri ekliyordu. *Türk şehirlerinde ihtiyaç içinde olan Ortodoks kilise ve okullara ödenek yardımı yapılması konusunda bütünüyle hem fikirim. Devletimizin yetersiz kaynaklarını kastederken, benim tarafımdan Moskova'da Güney Slavlarının hayrına yardım toplanmasında hiçbir engel sakınca görmüyorum.* Gorçakov bu ifadesine Petersburg Hayırsever Kadınlar Cemiyetini örnek vererek onların çalışma tarzını işaret ediyordu³⁵⁹. Ayrıca Gorçakov'un komiteye ne kadar yakın olduğunu 1894 yılında Kiev Slav Yardımlaşma Cemiyeti'nin kuruluşunun 25. yılı anısına N. Kalmakov tarafından bir broşür hazırlandı. Kalmakov şubenin çalışmaları, üyeleri, yıllara göre gelir gider tabloları ve açılışa binaen cemiyete gönderilen mektup ve telgrafların da yer aldığı broşürde Slav Komiteleri ile Gorçakov'u ilişkilendirirken kullandığı ifade şöyledir: *Moskova'da Slav Komitesinin açılması fikri Kırım Savaşı ve devamında imzalanan Paris Antlaşmasından sonra A. M. Gorçakov'un vasıtasıyla ortaya çıktı*³⁶⁰.

Slav komitelerinin görünürdeki faaliyetleri kilise ve okullara, ihtiyaç sahibi Slavlara yardımın yanında Rusya'ya eğitim görmeye gelmiş Slav öğrencilere yardım başlıkları altında şekilleniyordu. Bu niteliklerinden dolayı komite öncelikle devlet bürokrasisi içersinde eğitim bakanlığı ile daha çok ilişkili olduğu için dış ilişkileri bakanlığı ile olan münasebetlerini de daha çok eğitim bakanlığı yazışmalarından takip edebilmekteyiz. Dış İşleri Bakanlığı Asya Departmanı'nın 15 Nisan 1863 tarihli, Eğitim Bakanı Yevgraf Petroviç Kovalevskiy'e yazdığı cevabi mektupta Moskova'da komitenin hesabına eğitim gören Bulgarların detaylı listesi ve hükümet

emriyle Rusya Dış İşleri Bakanlığı bünyesinde kuruldu. 22 Nisan 1819'da Asyalı milletlerin, Rusya'ya bağımlı, eşit ve Rusya ile ticari ve başka ilişkileri olan devletlerin işleri Asya Departmanının ana konusu olarak belirlendi. Kurulduğu günden beri Rus dış işlerinde coğrafi prensiplere bağlı olarak kurulmuş tek yapı olma özelliğine sahiptir. Başlangıçta Asya Departmanı her biri iki masadan oluşan iki bölümden oluşuyordu. Birinci bölüm ilk masa Türk işlerine bakıyordu. İkinci masa İran, Gürcü ve Dağlı halkların işlerinden sorumluydu. İkinci bölüm birinci masa konargöçer halklar, Saratov, Astrahan ve Kafkas Vilayeti halklarından sorumluydu. İkinci masa ise diğer Asyalı halklara bakıyordu. www.naukarus.com/aziatsiy-departament-k-istorii-ministerstva-inostrannyh-del-rossii.

³⁵⁸ Kulakovskiy, *Vozniknovenie Slavyanskikh Obşestv...*, s. 2,4.

³⁵⁹ Popovkin, "Deatelnost Slavyanskikh Obşestv...", s. 236.

³⁶⁰ Kalmakov, *Oçerk Deatelnosti Kievskogo...*, s. 3.

tarafından Bulgarların eğitime tahsis edilen ödeneğin harcanması ile ilgili komiteye ait raporun kendilerine ulaştırıldığından bahsedilmektedir³⁶¹.

Rusya Eğitim Bakanı Yevgraf Petroviç'in Slav Komitesi Başkanı Mihail Petroviç Pogodin'e yazdığı 21 Kasım 1862 tarihli mektubunda Bulgarların ve Sırpaların eğitimleri hakkında detaylı bir rapor ile birlikte komite temsilcilerinin çalışmaları hakkında raporların Dış İşleri Bakanlığı Asya Departmanı'na verilmesi gerektiği yönünde komite başkanı Pogodini bilgilendirirken³⁶² ismini henüz öğrenmediği fakat yazışmadan anlaşıldığına göre daha önce bir kaç sefer mektup gönderdiği komite görevlisine komitenin Asya Departmanından aldığı belgeler ile birlikte komiteye ait iki oturumun protokolü ve Moskova'da eğitim gören Bulgarların bir listesini ilgili departmanın müdürüne ilettiğini bildirirken İmparator II. Aleksandr'ın eşi Mariya Aleksandrova'nın Asya Departmanı vasıtası ile Moskova'da eğitim gören Bulgarlar ile ilgili belgeyi şahsen okuyup onayladığını komiteye bildiriyordu³⁶³. Eğitim Bakanı Petroviç'in İmparatoriçe'nin cemiyete karşı tutumunu aktardığı ifadeler mektubun bizzat kendisi tarafından da doğrulanmaktadır³⁶⁴.

6 Eylül 1876 tarihli olup Slav Komitelerinin öncelikle Dışişleri Bakanlığı, sonra Asya Departmanı ve son olarak Rus Konsoloslukları ile sıralı ilişkisini göstermesi bakımından Moskova Slav Yardımlaşma Komitesinin Dış İşleri Bakanlığı Asya Departmanına komite genel sekreteri Nil Popov tarafından yazılan mektup ciddi önem arz etmektedir. Söz konusu mektupta komite Romanya'nın Galats şehrindeki Rus Konsolosu'nun raporundan bir kopya aldığını ve buna binaen Slav Yardım Komitesinin idari toplantısında Asya Departmanına açıklama gereği duydukları olayla ilgili görüşlerini üç madde halinde Asya Departmanına sunmuşlardır. Mektubun birinci maddesinde Odessa'dan gemiyle Sırbistan'a giden gönüllülerin komitenin parasal yardım için söz verdiği gönüllüler olmadığı bildirilmiştir. Fakat ileride Galats konsolosunun onlardan hak edenlere ihtiyaç duydukları meblağı verebileceği bildirirken tüm bu işlerle yani Sırbistan'dan dönen

³⁶¹ GARF. F. 1750. Op.1. D.49. s. 23.

³⁶² GARF. F. 1750. Op.1. D. 49. s. 21.

³⁶³ GARF. F. 1750. Op.1. D. 49. s. 24,25.

³⁶⁴ GARF. F. 1750. Op.1. D. 49. s. 22.

Rus gönüllülerine yardım dağıtılması işi için yakında komitenin Belgrat ve Bükreş'te bir sorumlusunun olacağı ve bu kişinin Galats şehri konsolosu ile ilişki içerisinde olacağının altı çizilmiştir. Son olarak üçüncü maddede konsolosun geri dönüş yolundaki gönüllülere dağıtacağı miktarın bin ruble olduğu bildirilmiştir. Burada şu da ortaya çıkmaktadır ihtiyaç dâhilinde harcanmak üzere konsoloslukta komitenin nakit parasının olduğu³⁶⁵.

Yapılan resmi yazışma ve mektuplar şunu göstermektedir: tüm bilgilendirme ve yazışmalar devletin bürokratik işleyişi çerçevesinde yapılmıştır. Dolayısıyla Slav Komitelerinin çalışmalarından ve faaliyet alanlarından en üstte İmparator ve hanımından başlayarak bakanlıklar ve ilgili kurumların yeteri kadar bilgisi vardı. Bu karşılıklı bilgi akışı devlet tarafından komiteyi takibe almaktan ziyade bir himayenin göstergesiydi. Aynı zamanda bu ilişki sayesinde devlet Balkanlarda yürütmüş olduğu ve desteklediği savaşın ciddi maliyetten kurtulmuş oluyordu.

Slav Yardımlaşma Cemiyetlerinin çalışmalarının yanı sıra gelen öğrencilerin özlük bilgileri de Asya Departmanının ilgilendiği konulardan biriydi. Komite sekreteri Nil Popov'un kitabında yer verdiği Slav öğrencilere uygulanan anket ilgiye örnek olması açısından önemlidir. Söz konusu anket Asya Departmanı'nın talebi doğrultusunda Slav Komitesi tarafından Moskova'da okuyan Slav öğrencilere uygulanmıştır. Örnek olarak Foti Botsetiça adlı öğrencinin sorulara verdiği cevaplar soru cevap şeklinde kitaba alınırken diğer öğrencilerin verdiği cevaplar doğrultusunda her öğrenci için kısa notlar oluşturulmuştu. Adı geçen notlarda öğrencinin milliyeti, bazen geldiği şehrin nüfusu, hangi şehirden nereye geldiği hangi okulda hangi bölümde okuduğu ne zaman ülkesine döndüğü döndüğünde ne iş yaptığı gibi kişisel bilgiler not edilmişti³⁶⁶.

Asya Departmanının Komiteden öğrencilere sormasını talep ettiği ve örnek olarak kitapta yer verilen Sırp kökenli Foti Botsetiça'nın cevapları ve yöneltilen sorular şu içerikteydi. 1. Doğum yeriniz neresi? - Eski Sırbistan. 2. Yaşınız Kaç? - 29

³⁶⁵ GARF. F. 1750. Op. 1. D. 386. S. 1.

³⁶⁶ Popov, *İstoria Slavyanskogo Blagotvoritelnogo...*,s. 16.

yaşımdayım. 3. Ne zaman geldiniz? - 20 Eylül 1860 yılında. 4. Hangi okula ve kimin himayesinde başladınız? – Moskova’ya geldiğimde herhangi bir tanıdık ve aracım olmadığından bana kalacak yer ve iâşe veren Moskova Metropolitî Filaret’e müracaat ettim. 15 Temmuz 1861 yılından itibaren Slav Komitesinden aylık 15 gümüş ruble almaya başladım, 15 Temmuz 1862 yılından üniversiteye girene kadar Moskova Üniversitesi profesörü Graf Bogdan’dan aylık 15 gümüş ruble aldım. 5. Yurt dışında nerede eğitim gördün? - Sırp Krallığındaki Bulgar gimnaziyumunda. 6. Hangi davet sebebiyle Rusya İmparatorluğuna geldin? - Rusya İmparatorluğunun eğitim kurumlarını güney Slavlarına açan Rus İdaresinin himayesinden ötürü. 7. Hali hazırda nerde eğitim görüyorsun? - Moskova Üniversitesi Tarih-Felsefe Fakültesi birinci sınıfında okuyorum. 8. Kimin himayesinde okuyorsun? - 15 Eylül 1863 yılından beri Slav Komitesinden aylık 20 gümüş ruble alıyorum. 9. Ülkende ne yapmak niyetindesin? - Türkiye idaresi altındaki güney Slavlarının zor durumunu dikkate alacak olursak bu soruya cevap vermek zor. Benim arzum kendimi halkımın hizmetine vermek ve öğretmen olmak; ama beklide kaderim beni günlerimi Türk hapisanesinde bitirmeye götürecektir. 10. Ülkene ne zaman dönmeyi düşünüyorsun? - Üniversitede dördüncü sınıfı bitirdikten sonra³⁶⁷.

Rusya Dış İşleri Bakanlığı ve bünyesindeki Asya Departmanı Slav Komiteleri kurulduğu ilk günden onlara karşı ayrı bir ilgi gösterdi. Var olan ilgi ve ilişkilerin iki yönü vardı. Birincisi, devletin komiteler hakkında bilgi sahibi olmak ve kontrol etme dürtüsünden ileri geliyordu. Bu sebebe bağlı olarak komiteler devlet hiyerarşisi içersinde çalışmalarını hakkında birçok raporu devletin ilgili kurumlarına vermişlerdir. İlginin diğer yönü ise Nayden Gerov örneğinde olduğu gibi bakanlık komite himayesinde eğitim gören Balkanlı gençlerden bakanlığın ihtiyaçları doğrultusunda istifade ediyordu. Bu gençlerden Balkan şehirlerinde görevli konsoloslardan, konsolosluk çalışanlarından yerel isyancılara kadar birçok kişi söz konusu komiteler vasıtasıyla Rusya adına görev almıştır.

Slav Yardımlaşma Cemiyetleri ve Rusya Dışişleri Bakanlığı ilişkileri içersinde kendine özgü bir yer dış işlerine bağlı Balkanlar’da görev yapan Rus

³⁶⁷ N. A. Popov, İstoria Slavyanskogo Blagotvoritel'nogo Komiteta v Moskve Vtoroye Petiletie (1863-1867), Moskova 1872, s. 16-18.

konsoloslukları ve misyon temsilciliklerine aittir. Balkanlar'daki Rus Konsoloslukları Slav Komitelerinin bölgedeki faaliyetlerine ellerinden geldiğince yardım etmişlerdir. Bu noktadan bakıldığında konsoloslukların Balkanlara komiteler adına para transferleri ilk göze çarpan çalışmalarıdır. Bosna İsyanında kullanılmak üzere Moskova Slav Yardımlaşma Cemiyeti Raguza Konsolosluğu vasıtasıyla 22.390 gulden para transferi yapmıştır. Moskova şubesinin yanında Petersburg Slav Yardımlaşma Cemiyeti de Raguza Konsolosluğu aracılığıyla 1.530 gulden yardım göndermiştir. Adı geçen konsolosluk sadece Slav Komitelerinden değil başka yardım etmek isteyen kurum ve kişilerden de bağışları topladığı gibi bu bağışları Bosna ve Hersek'teki farklı kurum ve kişilere dağıtarak bir nevi Rusya ve isyan bölgesi arasında aracı kurum görevi yapmıştır³⁶⁸.

Balkanlardaki Rus Konsoloslukları nakit yardımların toplanması ve ihtiyaç duyan kişi ve kurumlara dağıtmanın yanı sıra bölgedeki isyan ve savaşlara Slav Komiteleri aracılığıyla katılmış Rus kökenli gönüllülere de yardımcı olmuşlardır. Romanya'nın Galati şehrindeki Rus Konsolosu A. S. Romanenko ellerindeki imkân dâhilinde gönüllülere yaptıkları yardımı Dış İşleri Bakanlığı'na şu şekilde bildiriyordu: *Sırp ordularına katılmak için Sırbistan'a giden Rus gönüllüleri Galats şehri üzerinden hareket ediyorlar ve sürekli konsolosluğa yardım ve para almak amacıyla müracaat ediyorlar. Bugüne kadar yapılan bütün müracaatları imkânlar dâhilinde karşıladım fakat para için müracaat edenlerin yani sadece Sırbistan'a gitmek isteyenlerin değil savaş bölgesinden Rusya'ya dönmek isteyenlerin de sayısı her geçen gün artıyor.* Konsolso Romanenko var olan bu durum karşısında Sırp idaresinin Rus subaylara Galati şehrine kadar bir vapur biletinden başka bir şey vermediğini bu şartlarda Galati'ye açlık ve sefalet içersinde ulaşanların ilk olarak kendisine müracaat ettiğini bildirmiştir.

³⁶⁸ Osvoboditelnaya Borba Yujnih Slavyan..., T.1, s. 142; Raguza Rusya Konsolosluğu Slav Komitelerinden başka Golos gazetesinden 15.333 ruble, Viyana'dan ismi belirli olmayan bir şahıstan telgraf vasıtasıyla 8.772 gulden, Romanya Landvarovo yol idaresinden 450 gulden, Novosti gazetesinden 660 gulden, ismi bilinmeyen birinden 22 gulden, Sırp metropolit Mihail'den 1000 gulden, Petrovavodsk şehrinde ismi bilinmeyen bir kişiden 82 gulden konsolosluk tarafından toplandığı gibi aynı bağışlar bölgede önceden belirlenmiş kişi ve kurumlara ulaştırılmıştır. Bunlardan öne çıkanlar şunlardır; Karadağ Metropolitine 24.888 gulden, Metropolit Mihail aracılığıyla Raguza Kadın Komitesine 1000 gulden, Veselintskiy Bojidaroviç'e 19.500 gulden ve posta giderlerine 100 gulden 35 kapık harcanmıştır.

Konsolos Romanenko barış antlaşmasının imzalanmasından sonra bölgede Rusya'ya dönmek isteyen Rus gönüllü sayısının artacağını bildirirken sorunun çözümü için Slav Komiteleriyle iş birliği yapılmasını önermiştir. Romanenko önerisinde Slav Komitelerinin görevlendirdiği bir kişinin üzerinde parayla Galati şehrine gelebileceğini ve bu işle ilgilenebileceğini önerirken bu süreç hayata geçene kadar Petersburg Slav Komitesinin konsolosluga bahse konu olan amaca yönelik harcanmak üzere belirli bir meblağ para göndermesinin faydalı olmaktan ziyade gerekli olduğunu belirtmiştir. Balkanlardaki Rus Konsoloslukları ve personelleri bu ve benzeri birçok konuda Slav Komiteleriyle belirli bir program olsun olmasın ihtiyaç hâsıl oldukça iş birliği yapma yoluna gitmişlerdir³⁶⁹.

³⁶⁹ GARF. F.1750. Op.1. D.58. s. 93-94.

3.1875 BALKAN BUNALIMI VE 93 HARBİNDE SLAV KOMİTELERİNİN FAALİYETLERİ

3.1. 1875 Bosna Ayaklanması ve Slav Komitelerinin Rolü

XIX. yüzyılın son çeyreği itibariyle Balkanlar'daki milli bağımsızlık hareketleri en yüksek seviyelerine ulaşıyordu. Ayaklanmalar eskisinden daha büyük bir coğrafyaya etki ederken Osmanlı idaresinden bütünüyle bağımsız olmamış ve Osmanlı idaresine karşı olan halkları aktif bir mücadeleye davet ediyordu. Bosna ve Hersek ayaklanması kendisinden çok önceleri başlamış kalkışmalardan farklı olarak, Doğu Krizinin şiddetlenmesine yol açmış önemli bir faktör olmanın yanında 70'li yılların fırtınalı hadiseleri zincirindeki ilk halka oldu³⁷⁰.

Bosna ve Hersek Rusya'nın Balkan Politikasının merkezinden uzak bir konumdaydı. Bu yaklaşım dâhilin de Rusya için Bulgaristan ve Sırbistan çok daha fazla önem arz ediyordu. Fakat bölge Sırbistan, Karadağ ve diğer taraftan Avusturya çıkarlarının toplandığı bir nokta olma özelliğini her geçen gün kazandığı için önem arz etmeye başladı. Bu noktadan bakıldığında adı geçen üç devlet Bosna ayaklanmasını kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya gayret ediyorlardı. Bosna ayaklanması süresi zarfında Rus politikasının temel amacı Avusturya'nın bölgeyi sömürme planına karşı kendi pozisyon ve etkisini güçlendirmektir³⁷¹.

³⁷⁰ D. F. Paplıko, "Bosniysko-Gertsegovinsko Vostanie 1875-1876 gg. i Natsionalno-Osvoboditelnie Dvijenia na Balkanah", *Osvoboditelnie Dvijenia na Balkanah*, Moskova 1978, s. 3.

³⁷¹ V. M. Hevrolina, "Bosnia i Gertsegovina v Balkanskoy Politike Rossii (1865-1874gg)", *Bosnia, Gertsegovina i Rossiya v 1850-1875 godah Narodı i Diplomatiya, Balkanskiye İssledovania*, Vıp 13, Moskova 1991, s. 130.

Hersek Sancağı'na bağlı Nevesin Kazası Hıristiyanlarından yüz altmış kişi, 1874 yılının kurak geçmesi ve ürünlerin verimsizliği yüzünden, ağnam vergisinin ağırlığı ve zaptiye erlerinin zulmünü ileri sürerek, Karadağ Prensi Nikola'ya sığınarak şikâyetle bulunmuşlardır. Prens Nikola ise Babiâli'yi gücendirmemek ve mültecileri beslemek yükümlülüğünden kurtulmak için, İstanbul'daki Rus elçisi Kont İgnatief'e yüz altmış kişinin kazalarına dönmeleri için Osmanlı Hükümeti nezdinde aracılık yapmasını rica etmiştir. Sadrazam Esad Paşa, Rusya'yı memnun etmek için mültecilerin memleketlerine dönmelerini kabul etmiştir. Ayrıca, Bosna valisi Derviş Paşa'ya da şikâyetlerin incelenmesini emretmiştir. Bu suretle, Karadağ Prensi yüz altmış kişiyi Osmanlı Devleti'ne iade etmiş, ancak mülteciler köylerine döndükleri vakit, isyan ateşiyle yanan hemşerileri tarafından suçlu gibi değil adeta kahramanlar gibi karşılanmışlardır. Bu sırada, mültezimlerin zulümleri ve emlak senetlerinin değiştirilmesi karşılığında mahalli hükümetin hazine için vergi almak gibi teşebbüsleri, isyan için gerekli zemini hazırlamıştır³⁷².

Nevesinliler Karadağ'dan dönen kışkırtıcıların liderliğinde, Nevesin müdürünü tehditle kaçırmışlar, üzerlerine giden inzibat erlerini de öldürmüşlerdir. Bu olaylar isyan hareketinin genişlemesine neden olmuştur. Yollar kesilmeye, köprüler tutulmaya ve Müslümanlar öldürülmeye başlanmıştır. Böylece ayaklanma resmen başlamıştır. Derviş Paşa ayaklanmaya müdahale etmek için izin istemiş, bu süre zarfında geçen süre ayaklanmanın daha da alevlenmesine neden olmuştur. Sadrazam Esad Paşa isyanın siyasi bir amacı olmadığı düşüncesiyle, Vali Derviş Paşa'ya asilere karşı kuvvet kullanmak yerine nasihatçi göndermesi talimatını vermiştir. Derviş Paşa merkezin talimatına uyararak asilerden isyandan vazgeçmeleri için çağrıda bulunmuştur³⁷³.

Fakat bu teşebbüs bir sonuç vermedi, Bosna ve Hersek'de ağırlıklı olarak köylülerin katılımı ile 23 Haziran 1875 yılında başlayan ayaklanma, aynı yılın Ağustos ayı başında Hersek'in güneyinin büyük kısmı ile kuzeyinin tamamına yayıldı. Bunun üzerine artık çığırından çıkmış olan isyanı bastırmak amacıyla otuz

³⁷² Zafer Çakmak, "1875 Hersek İsyanı", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 8, Elâzığ 2003, s. 246, 247.

³⁷³ Zafer Gölen, "Osmanlı İdaresinde Bosna-Hersek", *Balkanların El Kitabı*, Cilt: 1, edit. Bilgehan A. Gökdağ, Osman Karatay, 2. Baskı, Ankara 2013, s. 375.

tugay piyade ve dört bölük süvari gönderildi. Fakat dağlarda gerilla harbi yapan asilerle başa çıkılamadığı gibi Derviş Paşa'dan sonra kumandalığa geçen Ahmet Hamdi Paşa, Rauf Paşa ve Mahmut Şevket Paşa da bu meseleyi çözemediler. İyice kaygılanan Sultan Abdülaziz, isyanı bastıracağını söyleyen Mahmut Nedim Paşa'yı sadrazamlığa getirdi. İsyancılara destek veren Avusturya, Rusya ve Almanya Raguz'a'daki konsolosları vasıtasıyla Osmanlı Devleti'ne bir anlaşma zemini teklif edince Server Paşa fevkalade komiser olarak bölgeye gönderildi³⁷⁴.

Bölgeye gelen konsoloslar asilerin şefleriyle görüşerek, onlara yabancı devletlerde kendilerine hiçbir suretle yardım yapılmayacağını, şikâyetleri, Babıâli'nin kendilerini dinlemek için göndermiş olduğu temsilciye bildirmelerini söylediler ve bu şikâyetlerinin incelenerek dikkat nazarına alınacağını temin ettiler. Asiler, Türklere itimat etmediklerini öne sürerek bir mütareke yapılmasını ve Bosna-Hersek'e imtiyaz verilmesini istediler. İstedikleri imtiyazlar şu noktalara inhisar etmekteydi: Mezhep hürriyeti, Hıristiyan mahkemelerinin kurulması, Hıristiyanlardan mürekkep mahalli bir jandarma teşkilatının kurulması, vergi sisteminin ıslah edilmesi, bir Hıristiyan vali idaresinde, Bosna-Hersek'in Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde muhtar bir hale getirilmesi, bu iş yapılmıyca kadar da, memleketlerinin büyük devletlerin garantisi altına alınması³⁷⁵.

Konsoloslar, bu çeşit müzakerelerde bulunmak için değil, nasihatte bulunmak için görevli olduklarını ileri sürdüler. Netice itibariyle nasihat teşebbüsü olumlu bir netice vermedi. Tersine olarak asiler yabancı devletlerin ayaklarına kadar gelmiş olmasından şımardılar. İsyân sahalarını genişletmeye koyuldular. Bu sırada Bosna'da da sabıkalı bir çete reisi yol kesmeye ve köyleri yakmaya koyuldu. Müslümanlar her tarafta öldürülmeye ve malları yağma edilmeye başladı. Bunun üzerine, Müslüman halk da silahla nefislerini ve mallarını korumaya kalkıştı. Bu suretle isyan mahalli karakterini kaybederek bir din ve mezhep savaşı kılığına girdi. Balkanların ve Avrupa'nın Hıristiyan umumi efkârı bu durum karşısında asırlardan

³⁷⁴ Paplıko, "Bosniysko-Gertsegovinsko Vostanie...", s. 4,5; Murat Akgündüz, "Osmanlı İdaresi Doneminde Bosna-Hersek", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: XVIII, İzmir 2003, s. 118

³⁷⁵ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, (Islahat Fermanı Devri 18661-1876), VII. Cilt, Ankara 1988, s. 79

beri alışılmış olduğu “İslamlar Hıristiyanları katlediyor” nakaratı ile isyanı körüklemeye koyuldular³⁷⁶.

Hersek isyanını askeri ve siyasi iki cephesi vardır. Askeri bakımdan asilerin mütemadiyen gördükleri harici yardımlar sebebiyle Hersek Sancağı Türklerin yerli Hıristiyanlardan başka Sırlar ve Karadağlılarla da mücadele meydanı haline gelmiş, Anadolu’dan ve Rumeli’den mütemadiyen kuvvetler sevk edilmiş, kısa zaman zarfında dört kumandan değiştirilmiştir. Fakat bütün bunlara rağmen müzminleşen kanlı isyan Sırbistan-Karadağ savaşına kadar sürüncemede kalmıştır. Hersek isyanının siyasi cephesi ise; “93 Harbi” denilen 1877-78 Osmanlı-Rus harbi hep birbirinden doğmuş bir takım vukuatın neticesidir ve o kanlı vakaların en başında işte bu Hersek isyanı gelir³⁷⁷.

23 Haziran 1875 tarihinde başlayan Bosna Hersek ayaklanması, her ne kadar ilk kez Balkanlar ile ilişki içinde olan Odesskiy Vestnik gazetesi kendilerine gelen bir duyum olarak 4 Temmuz 1875 tarihinde kamuoyuna duyursalar da³⁷⁸ ayaklanma Rus kamuoyunda ciddi manada Vologod Vilayet Haberleri adlı gazetenin Golos adlı gazeteden Sırp Metropolit Mihail’in çağrısını olduğu gibi yayımlamasıyla duyuldu.

268 sayılı Golos gazetesinde 2 Eylül tarihinde yayımlanan çağrıda Sırp Metropolit Mihail aynı zamanda isyandan çok kısa süre önce Bosna ve Hersek de kurulmuş ve teşkilatlanmış olan uluslararası komitenin de başkanı olarak bu çağrıyı yapıyordu. Adı geçen çağrı son derece kışkırtıcı olmanın yanında bölge ile ilgili gerçeği yansıtmayan birçok hayal ürünü bilgi içermekteydi. Metropolit Mihail *Slav Ortodoks Kardeşler!* diye giriş yaptığı çağrısında Bosna Hersek ve Eski Sırbistan’da ki Sırp halkının yaklaşık beş yüz yıldır Asyalı barbar, tanrısız, ezici Türklerin sadece hayal edebileceği belaları, sıkıntıları çekmektedir. Balkan yarım alanında bu insanlar, Ortodoks Sırp Slav halkı öldürmek ve yok etmek istiyorlar. Metropolit özellikle buradaki Sırların alışılmış ifadenin dışında Ortodoks ve Slav oluşlarına vurgu

³⁷⁶ Karal, a.g.e., s. 79, 80.

³⁷⁷ İsmail Hamdi Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi 4 (1703-1924)*, 2. Baskı, İstanbul 2011, s. 342.

³⁷⁸ Nikitin, *Slavyanskıe Komiteti...*, s. 269.

yapmıştır.³⁷⁹ Slav Komitesi sekreteri N. A. Popov'da Bosna ve Hersek'te olanları Müslümanlar tarafından sadece Ortodoks Slavlara karşı yapılmış gibi yansıtıyordu. Bu her iki tutumla amaçlanan Rusya'da ki propaganda ve algıyı güçlendirmeye hizmet etmek içindi³⁸⁰.

Her ne kadar Sırp Metropolit Mihail Yovanoviç yaptığı etkili çağrılarda sadece din adamı kimliğini ön planda tutup tarafsız insani bir çağrı yapıyormuş gibi görünse de Metropolit Mihail Sırbistan'ın iç ve dış politikasının Rusya'ya yüz tutması ve o tarafa yönelmesinde ciddi rol oynadı. Mihail Moskova'da ki Slavsever çevre ile bağları güçlü tutarken bir yandan da Slav Komitelerinin faaliyetlerine de aktif katılım sağladı. Hatta Komitenin 26 Ekim 1869 tarihli oturumunda Metropolitin *“Rusların âlicenaplığına yönelik Sırp halkının sağlam bir umudu var. Sırp Halkı Rus hükümdarına ve tüm Rus halkına karşı sağlam bir güven içindedir. Sözlerine yer verilmiştir³⁸¹”*. Metropolitin Rusya ve Slav Komiteleri ile olan ilişkileri arşiv kayıtlarına da yeteri kadar yansımıştır. *“Balkan Halklarının Türkiye ile Savaşı*

³⁷⁹ “Obşiy Otdel”, *Vologodskie Gubernskie Vedomosti*, 6 Oktyabır 1875, s. 3; Slav Ortodoks Kardeşler! Eski Sırbistan, Hersek ve Bosna'daki öz Sırp kardeşlerinizin yürek parçalayan candan feryatları, ağır iniltileri ve beş yüz yıldır Asyalı Borbarların ağır baskıları altında işkence çeken zavallı cennetin inilti ve feryatları sizlere ulaşmıştır. Balkan yarımadasında Ortodoks Slav halkını yok etmeyi arzulayan Avar, keyfine düşkün, tanırsız Asyalı baskıcı Türklerin sadece düşünebileceği her türlü uğursuzluk ve belaları pagan kovuşturma zamanının Hıristiyan çilekeşleri gibi bu kahraman halk çektii ve çekecektir. Rus kardeşler, sizler tarafından unutulmaların hatırlanması ve zavallı cennette Barbar faaliyetlerinin, birçoğu duyulmamış gerçekleri anımsamamıza izin verilecek. Hayatınızı kaçarak kurtarmaya, vatanınızı, ocağınızı sizi terk etmeye zorlayan birçok beladan, Moğol-tatar boyunduruğu zamanı sObretmediniz ve uzun zaman önce kurtuldunuz. Osmanlı'ya her türlü vergi gecikme zamları tamamen fakir düşülünceye kadar verildi. Akreplerin, yılanların gezdiği yer altı zindanlarında ağır prangalarda öldürülmek, kürek cezaları, uzun süren sürgünler, zavallı cennetin kadınları, anneleri ve bacılarına karşı Borbarların dayanılmaz tecavüzleri, ağzı emzikli çocukların katli, kutsal vaftiz ile alay edilmesi, aydınlık avrupanın gözleri önünde Bosna'da, Hersek de ve Eski Sırbistan'da işte böylesi duyulmamış Borbarlıklar olmakta. Dehşet ile alakalı olarak ise! XIX. Yüzyılın ikinci yarısında, insanlığa karşı, Hıristiyan uygarlığa zıt bir biçimde canlı insanları kazığa oturtuyorlar! Canlı insanları şişe geçirip ateşte kızartıyorlar... Tanrı şahit tüm bu olanları zavallı cennette Türkler yapıyor... Sanki bu belaların kılığında hissiyatsız bir kaya boşalmaya başladı ve Eski Sırbistan, Bosna ve Herse de çilekeş bedbaht kardeşlerimize acıları taşıyor. Fakat henüz yaptıkları silah ellerinde olduğunda yaptıkları değil, heyhat eskisinden defalarca fazlası. Şimdiye kadar başarısızca aşırı derecede yok edilen cenneti kendi insanlık hukuku koruyor. On binlerce yalın ayak, aç kadın, çocuk, yarımsız ihtiyar düşmandan kaçıyor. Yardım ve savunmayı bizlerden, yani Sırbistan'dan, Karadağ'dan ve Avusturyalı kardeşlerden bekliyorlar. Ne olacak bu insanlar? Yersiz yurtsuz ormanlara çekiliyorlar, kış geliyor, soğuk, açlık para yok ekme yok. Bunlardan başka her gün vatan enkazında yüzlerce iyi gençlerimizden ölüyor ve binlercesinin tıbbi yardıma ihtiyacı var...

³⁸⁰ N. A. Popov, “Volnenie v Bosnii Osenyu 1873 Goda”, *Rodnoe Plemye*, T.2, Moskova 1877, s. 101.

³⁸¹ Feofana Şkoba, “Serbskiy Mitropolit Mhail i Rossiya vo II Polovine XIX veka”, www.bogoslov.ru. 08.01.2017.

Hakkında Rapor” adıyla arşivde kayıtlı bulunan raporda Metropolit Mihail’e yardım ödeneği olarak çok para gönderildiği net olarak ifade edilmektedir. Metropolitin Rus toplumuna yönelik yapmış olduğu hararetli çağrılarını gerek komitelerin gerekse Çarlık resmî kurumlarının Balkan politikalarından pek uzak olduğunu, onlarla eş güdümlü olmadığını düşünmek çok güç olacak. Bu noktada yapmış olduğu çağrı gerçeklerden ziyade bir savaş propaganda malzemesi olmaktan öteye gitmemektedir³⁸².

Sırp Metropolit Mihail’in çağrısını da kapsayan ve içersinde ayrıca Ragusa şehri başkonsolosunun Slav Komitesine Bosna ayaklanması ile ilgili verdiği bilgileri de muhteva eden benzeri bir çağrıyı 19 Ekim 1875 tarihinde Don bölgesi Başpiskoposu Platon yayımladı. Adı geçen çağrı aslında Başpiskopos Platon’un 7 Ekim tarihli vaazıydı. Platon’un Don Piskoposluk Gazetesi’nde 19 Ekim’de yayımlanan çağrısında ilk olarak Ragusa başkonsolosunun yaklaşan kış ve ağırlaşan durum karşısında yardım çağrısına değindikten sonra Karadağ metropoliti İlarion’un çağrısını olduğu gibi konuşmasına ekledi. Bosna’da ki genel durum bölgeden gelen bilgi dâhilinde tasvir edildikten sonra Başpiskopos Platon bu durum karşısında nasıl bir tutumları olması gerektiği ve Çarlıktan kendilerine, dindaşlarına yardım edilmesi yönünde gelen davetiyeye karşı kayıtsız mı kalacağız diye soru yöneltiyordu. Başpiskopos yaptığı uzun konuşmasında ki tüm argümanları İncil den okuduğu pasajlar ile destekledikten sonra vaaza katılanlardan 218 ruble 80 kopek toplandı³⁸³.

Yukarıda adı geçen gazetelerde konuyla ilgili kişi ve kurumların çağrı ve yazışmaları kamuoyuna mümkün mertebe olduğu gibi yazılı vermeye çalışılıyordu. Don Piskoposluk Gazetesinin aynı sayısında imparatorun tüm imparatorluk topraklarında Bosna ve Hersek de bugünkü ayaklanmadan zarar gören dindaşların hayrına yönelik yardım toplanmasına müsaade eden izinde yayımlandı. 11 Ağustos 1875 tarihli izinle Slav Yardımlaşma Cemiyetinin Petersburg şubesine gönüllülük esasına dayalı olarak yardım toplama izni veriliyordu. Söz konusu izinde yardımların hiçbir şekilde asilere değil sadece isyandan zarar görmüş Bosna Hersek halkının

³⁸² GARF. F. 1750. Op.1. D.385. s. 106.

³⁸³ *Donskiye Yeparhialniye Vedomosti*, No: 21, 1 Kasım 1875, s. 640-665.

yararına olacağı belirtiliyordu³⁸⁴. Söz konusu izin çıkmadan yaklaşık iki ay önce Haziran 1875 tarihinde komite izinsiz yardım faaliyetlerini başlatmıştı.

Gazetenin aynı sayısında Bosna ayaklanması ile ilgili tüm çağrılar emir ve ilanların en sonuna Slav Komitesinin bildirisini konuldu. Her ne kadar yukarıda imparatorluk emrinde toplanan bağışların sadece isyandan zarar gören halka ulaştırılacağı, isyancılara herhangi bir yardımın olmayacağına altı çizilse de komitenin bildirisinde³⁸⁵ durumun pekte böyle olmadığı ortaya çıkıyor. Komite resmi bildirisinde... Müslüman *boyunduruğuna karşı, dini, milleti ve özgürlüğü için isyana kalkmış ülke için eskiden olduğu üzere bağış kabulü devam etmektedir...*”, “*Slav milleti ve Hıristiyanlık dininin savunmasında mağdur olmuşlara yardım Rus toplumu için kan birliği, dindaşlık ya da Hıristiyan merhameti ve insan sevgisinden öte bu bizim milli onurumuzun bir borcudur*³⁸⁶. Söz konusu ifadeler hem bağışların genel manada nereye gittiğini hem de Bosna’daki ayaklanmaya komitenin bakış açısı ve yaklaşımını göstermesi bakımından önemlidir. Slav Komitesi Bosna ayaklanmasını halka bağış toplamak için gösterdikleri şekliyle yani Müslümanların dini ya da milli duygularla Bosna halkını katletmesinden ziyade ayaklanmayı geçek sebepleriyle ele alabiliyorlardı. Komitenin kendi ifadesiyle din, millet ve özgürlük için gönüllü yapılmış bir ayaklanmaydı.

Bosna ayaklanmasının niteliği ve komitenin yaşanan olaylara yaklaşımını göstermesi bakımından Slav Komitesi başkanı İ. S. Aksakov’un V. A. Çerkasskiy’e 21 Eylül 1875 tarihinde yazdığı mektup önemlidir. Aksakov mektubunda Çerkasskiy’e Roma ya giderse gözlerinin hemen doğuya döneceğini ve büyük politik zorluk ve karışıklıkların arifesinde olduğumuzu bildirirken tamamen açık bir havanın derinliklerinden beklenmedik şekilde göklerin gürüldediğini ve havanın kara bulutlarla kapandığı örneğini vererek yaklaşan durumu tasvir ediyordu. Mektubun

³⁸⁴ A.g.g., s. 641,642.

³⁸⁵ Moskova Slav Yardımlaşma Komitesi Bosna, Hersek ve Sırpaların yararına bağış yapanlara derin minnettarlığını ifade ederken, Rus toplumunun tüm sınıflarına bağışların eskisi gibi kabulünün ve Müslüman boyunduruğuna karşı dini, milleti ve özgürlüğü için ayaklanmış bağımlı ülkenin felaketlerinin yine eskisi gibi devam ettiğini bildirir... hıristiyanlık dini ve kendi slav milliyetinin savunmasında mağdur olmuş kardeşlere yardım, Rus toplumu için sadece kan kardeşliğinin, dindaşlığın yada insanlık ve hıristiyanlık merhametinin bir borcu değildir, bu bizim milli şerefimizin bir borcudur. *Donskiye Yeparhialniye Vedomosti*, No: 21,1 Kasım 1875, s. 652,653.

³⁸⁶ A.g.g., s. 652,653.

devamında isyanın başladığı yaz ayı için, yazın ilk yarısında barışçıl marşların barış için söylendiğini fakat birden Pleyko Pavloviç, Luka Petkoviç ve Miça Lubibratiç'in³⁸⁷ Hersek darboğazında Türklerin üzerine babadan kalma silahlarla ateş açtıklarının ve açılan bu ateşin Volga nehrinden Ren nehrine kadar duyulabilecek olan topçu atışlarının müjdecisi olabileceğini bildiriyordu. Aksakov için yaşanan ve yaşanabilecek hadiseler, ileriki olayların bir müjdecisi olarak niteleniyordu.

Slav Komitesi başkanı Aksakov mektubun devamında yaptığı durum değerlendirmesinde isyanın kontrolsüz olduğunu ve daha yeni alevlenmeye başladığını bu bilginin gazete bilgisi olmadığını çok güvenilir kaynaklardan aldığını ifade ediyordu. Aksakov mektubunun sonuna doğru yapılan bağışları da değerlendirirken yardım yapan tüccarların isyana yönelik bağış yapmaya hazır olduklarını kendisine bildirdiklerini ve ilaç ve mısır alımından ziyade silah alımına yönelik bağış toplasalaradı yüz defa daha başarılı olacaklarını ifade ediyordu. Aksakov tüm bu olup biteni hayıflanma ifadelerini ile Çerkasskiy'e aktarıyordu³⁸⁸.

Moskova Slav Yardımlaşma Cemiyeti Başkanı İ. S. Aksakov yukarıdaki mektubunda Bosna İsyanı kontrolsüz ve tamamen yerel halkın bir kalkışması olarak nitelenmiştir. Fakat Bosna'ya isyana katılması için Slav Komitesi tarafından gönderilen komite üyesi Yovan Popoviç-Lipovats'ın bölgeden Aksakov'a yazdığı mektup Aksakov'un söylemini bütünüyle yalanlamakta. Slav Komiteleri adına Balkanlar'da aktif görev alan isimlerden bir diğeri de Yovan Popoviç-Lipovats'dur. Karadağ kökenli olana Popoviç-Lipovts Moskova Slav Yardımlaşma Komitesi bursiyeri olarak geldiği Rusya'da Moskova Üniversitesi Tıp Fakültesini bitirdikten sonra 1875 Bosna İsyanı'na katılmak üzere Slav Komitelerine yakınlığıyla bilinen Golos gazetesinin muhabiri olarak bölgeye gitti ve isyanın hazırlık aşamasında aktif görev aldı. Moskova Slav Komitesi üyesi Popoviç-Lipovts birçok kez silah almak amacıyla gittiği Avusturya-Macaristan'da da bu suça binaen tutuklanmıştır. Bosna İsyanı'nın etkili yüzlerinden biri olan Popoviç-Lipovts isyanın devam ettiği günlerde

³⁸⁷ İ. S. Aksakov'un isimlerine atıfta bulunduğu Pleyko Pavloviç ve Luka Petkoviç 1875 ayaklanması liderlerinden ve katılımcılarından olup Miça Lüibratiç 1861 ve 1867 isyanlarının önde gelen liderlerinden olup 1875 Bosna ayaklanmasının da liderliğini yapmıştır.

³⁸⁸ Perepiska İ. S. Aksakova S. Kn. V. A. Çerkasskim, Slavyanskiy Sbornik, (Slavyanskiy Vopros i Russkoe Obşestvo v 1867-1878 godah), Moskova 1948, s. 145-147.

Moskova Slav Komitesi Başkanı İ. S. Aksakov'la da isyanın seyri konusunda yazışmış ve acil yardım talep etmiştir. Popoviç-Lipovts mektubunda: *Bize savaşçı lazım! Bize silah lazım! Bize özgürlük lazım! Ben haykırmak zorundayım; "Dedeler ve babalar kalkın mezarlarınızdan, kurtarın bizi, çünkü canlı yok!*

Popoviç-Lipovts Bosna isyanına aktif destek sağladıktan sonra Rusya'ya dönmüş ve ardından 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na katılmıştır. Popoviç-Lipovts bu savaşın özellikle Kafkas Cephesi'ne katılmıştır. Popoviç-Lipovts'un kökeni, Rusya vatandaşı olmayışı, Rusya'ya Moskova Slav Yardımlaşma Cemiyeti adına getirilip eğitim aldırılan güneyli Slav gençlerinden oluşu, Balkanlarla ilgili isyan ya da savaş benzeri meselelerde komite adına görev alması, Slav Komiteleri'nin Güney Slavlarına yönelik yardım, eğitim ve benzeri faaliyetlerinin de bir yönüyle karakteristiğini ortaya koymaktadır. Aksakov mektubunda Çerkasskiy'e Bosna'da olanları masumane yerel kalkışma olarak sunup sempati ve destek kazanmaya çalışırken bir diğer taraftan Bosna İsyanı'nın organizasyonunda yer alacak önceden eğitim amaçlı devşirilmiş ve militarize edilmiş yerel üyelerini de bölgede çalıştırmaktan geri kalmamıştır³⁸⁹.

Ağustos ayının ilk yarısında Petersburg Slav Komitesi hali hazırdaki yürütmesi, Bosna ve Hersek deki isyandan zarar gören ailelerin yararına yardımın toplanması ile ilgili müracaatı kendilerinin bir borçları, meseleleri olarak görüyorlardı. Adı geçen müracaata ve Dışişleri Bakanlığının da yardımıyla 13 Ağustos'ta toplanan yardımların sadece isyan mağdurlarına harcanması, hiçbir şekilde isyancılara ulaşmaması şartı ile imparatorun bağış toplama ve ulaştırma izni alındı. 22 Ağustos da Petersburg Slav Komitesi Moskova ve Kiev şubelerini alınan izinle alakalı bilgilendirdi. Aynı günlerde birçok üyeye ve gazetelerde bağış toplamaya yetkili olan cemiyet mensupları ilan edildi. Tüm bunlara ilaveten Moskova Slav Komitesi Slav Kimliği ve Hıristiyanlık dininin savunması için mağdur olmuş kardeşlerine tüm Rusya'yı yardım etmeye çağıran bir de çağrı yayımladı³⁹⁰.

³⁸⁹ *Rossia i Natsionalno-osvoboditel'naya Borba Na Balkanah 1875-1878*, Moskova 1978, s. 100.

³⁹⁰ G. K. Gradovskiy, "Russkoe Obşestvo Pered Litsom Bedstviy v Gertsegovine i Bosnii", *Bratskaya Pomoç*, Sank-Petersbur, 1876, c. 486-487.

Daha önce Sırp ve Karadağ metropolitlerinin kiliselerde okunmak üzere göndermiş oldukları çağrılar Moskova Slav Yardımlaşma Cemiyeti tarafından 100.000 adet bastırılarak tüm Rusya'da köylere varıncaya kadar dağıtıldı. Vologodskiy Vilayet Haberleri gazetesinin Petersburg menşeli İzvestiya gazetesinin haberine dayanarak verdiği haberde 9 Eylül'de Petersburg Slav Yardımlaşma cemiyeti yapmış olduğu oturumda tüm Rusya'da Bosna ayaklanmasında zarar görenler için yardım toplanması yönünde karar alındığını bildiriyordu³⁹¹. Petersburg Slav Yardımlaşma Cemiyetinin 9 Kasım tarihli raporuna göre 83.726 ruble 87 kapek toplandı. Aynı tarihlerde Moskova şubesi de yardım toplama faaliyetlerine devam ediyordu 13 Kasım itibariyle şube aynı yardımların yanı sıra 66.770 ruble bağış topladı, Moskova şubesinin kadınlar bölümü 5.669 ruble toplamıştır³⁹².

Toplanan parasal yardımlara ilaveten isyancılara verilmek üzere 500 adet silahın alınması teklif edildi. Söz konusu silahların alımı için 70 bin rublelik bir harcama ön görülüyordu.³⁹³ Komitenin isyancıları silahlandırıldığını ve bu adımları ile isyanın yönünü belirlediklerini başkanlığını metropolit Mihail'in yaptığı Uluslararası Herseklilere Yardım Komitesi kurucusu ve Moskova Slav Komitesi üyesi Gavril Sergeeviç Veselintskiy-Bojidaroviç'in İ. S. Aksakov'a silah alımı için harcanan paranın bir raporunu vermek amacıyla yazdığı mektuptan öğreniyoruz. Petersburg'da toplanan paralara 3 bin tüfek 1 milyon mermi alınmıştı. Silahlar sorunsuz şekilde gitmeleri gereken yere ulaştırılmış ve ilk bin tanesi isyancılara dağıtıldıktan sonra isyancılar; *böylesine güzel silahlar ile sakin durmanın günah olacağını söyleyip hemen bölüklerini terk edip Türklere saldırdılar*" diyordu Bojidaroviç. Silahlar ile birlikte çok ucuz fiyata iki de top alınmasının yanında bu silahlar sayesinde "*genel olarak isyan canlandı*" diyordu komite üyesi. Bojidaroviç Aksakov'a isyancılara ve onların ailelerine verilmek üzere silahın yanında ekmeğe ihtiyaç olduğunu yazıyordu³⁹⁴.

Yerli isyancıları silahlandırmanın yanı sıra Moskova, Kiev, Petersburg ve benzeri şehirlerden komiteler vasıtasıyla isyana destek vermeleri için gönüllüler

³⁹¹ *Donskie Yeparhialniye Vedomosti...*, s. 3.

³⁹² Gradovskiy, "Russkoye Obşestvo Pered Litsom...", s. 489.

³⁹³ Nikitin, *Slavyanski Komiteti...* s. 274.

³⁹⁴ Osvobojeniya Bolgarii...D.88, 1961, s. 186.

toplanıp Bosna ve Hersek'e gönderiliyorlardı. Söz konusu gönüllüler ağırlıklı olarak ülkenin güney eyaletlerinden gönderiliyorlardı. Gönüllülerin gönderilmesi ve harçları Bosna için toplanılan yardım paralarından karşılanıyordu. Eylül 1875 de ilk gönüllü partisi 7 kişi olarak Kiev'den daha sonra ise 25 kişi Odessa'dan gönderildi. Gönderilenlerin yaklaşık olarak hepsi illegal durumdaydılar. Hatta bu durum Kiev'deki yönetimde gönüllülerin onların yardımı ile yurt dışında saklandıkları yönünde şüphelere yol açtı.

Kiev Slav Komitesi eylül ayındaki ilk partiden sonra 1875 Ekim ayından 1876 Ocak ayına kadar isyan bölgesine gönderilmek üzere Petersburg şubesi aracılığı ile Moskova da ki Sırp manastırı arhimandiriti Savva'ya teslim edilmek üzere 7245 ruble teslim edildi. Kiev şubesinin gönderdiği nakit yardımdan başka 233 kişilik II. Parti gönüllüler içinde 26.711 ruble 81 kopek harcanmıştı. Kiev şubesi tarafından toplanıp ve teçhiz edilen 233 kişilik gönüllü birliği 49 subay, 24 subay adayı öğrenci ve 145 alt rütbeli askerden oluşuyordu. Bunlardan başka yaralıların masrafları ve nakliye gibi işlerle birlikte toplamda Kiev şubesi 34.993 ruble 40 kopek harcama yaptı³⁹⁵. Aynı zamanda bu harcama kalemleri net olarak şunu da göstermektedir, komite tarafından Bosna'da ki isyandan zarar gören sivillere yardım amacıyla sınırlı şekilde Çar'dan alınan ve altı net olarak çizilen izine hiçbir surette riayet edilmediği görülmüştür. Zira bu ihlal tek taraflı komite tarafından olmadığı gibi tüm bu gönüllülerin toplanması ve teçhiz edilip bölgeye gönderilmesi Rusya devletinin ilgili makamlarının bilgisi ve yardımları dâhilinde yapılıyordu.

Komiteler tarafından toplanan gönüllüler Livon, Viyana, Triyest üzerinden hareketle ve deniz yolu vasıtasıyla Karadağ'a ulaşıyorlardı. Gönüllülerden kalan mektup ve kayıtlardan anlaşıldığına göre Karadağ ve Hersek de gönüllüler yerli halk tarafından sıcak karşılanmışlar. Rusya'dan giden gönüllüler aktif çatışmalara katılmanın yanı sıra gerilla mücadelesinin yemek, silah, barut, elbise ve tıbbi yardım

³⁹⁵ Kalmakov, *Oçerk Deatelnosti Kievskogo...*, s. 29.

gibi eksikliklerini de yerinde görmüşlerdir. Tüm bu şartlar Rus gönüllülerinin bölgede kısa süreli kalışlarında etkili oldu³⁹⁶.

3.2. 1876 Bulgar İsyanı ve Slav Komitelerinin Rolü

Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde derinleşen kriz ortamında patlak veren 1875 Bosna ve Hersek ayaklanması Bulgaristan için önemli bir itici kuvvet oldu. Aynı yılın Ağustos ayında Bulgar Merkezi Devrim Komitesi isyan hazırlıklarına başladı, fakat bu aceleci girişim herhangi bir olumlu netice vermedi. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu iç ve dış politik sıkıntılı şartlardan istifade etmek isteyen, aralarında Nikola Abretenov, Stefan Stanbolov, Panayat Volov, Georgiy Benkovskiy, İlarion Dragostinov, Stoyan Zaimov gibibir gurup Bulgar genci, 1875 Kasım sonu Romanya'nın Gürgev şehrinde toplanarak Gürgev Devrim Komitesini kurdular. Yeni komitenin ilk kararı hızlı bir şekilde 1876 baharında Bulgaristan'da büyük bir isyanı organize ve hazırlığının başlanmasıydı³⁹⁷.

Bulgar Ortodoks Kilisesi ve Bulgar aydınları arasında Bulgaristan'ın bağımsızlığını hazırlamak amacıyla bir süredir ciddi çalışmalar yapılıyordu. Batı'nın Osmanlı topraklarında olup bitene yönelik tepkisini çekmek amacıyla bir dizi isyan hazırlıkları yapılmıştır. Bu isyanlardan en önemlisi 1876 yılında gerçekleştirilen Nisan ayaklanması olmuştur³⁹⁸. Rumi takvimle 20 Nisan, Miladi takvimle 2 Mayıs 1876 tarihinde Bulgarlar, Ruslar ve diğer batılı ülkelerin maddi ve manevi yardımları

³⁹⁶ V. M. Hevrolina, "Revalutsionnaya Rossia i Bosniysko-Gertsegovinskoe Vostanie", *Osvobjdiyelnie Dvijenia na Balkanah*, Moskova, 1978, s. 42-43.

³⁹⁷ Konstantin D. Kosev, "Aprelskoe Vostanie v Bolgarii 1876 g", *Sbornik Praci Filozoficke Fakulty Brnenske Univerzity Studia Minora Facultatis Philosophicae Universitatis Brunensis*, C 23/24, Brunensis 1976/77, s. 140,141.

³⁹⁸ Nuri Korkmaz, "Bulgar Milliyetçiliğinin Doğuşu, Ortodoks Unsurları, Gelişimi ve Türklerin Otekileştirilmesi", *Akademik Bakış*, Cilt: 10, Sayı: 20, Ankara 2017, s. 75.

neticesinde, Osmanlı hâkimiyetine karşı bir isyan hareketi başlatmak istemişlerdir. Bulgarlar, bu isyan hareketine “Nisan İhtilali” adını vermişlerdir. Nisan ihtilali, Bulgar tarihçilere göre: *Bir yiğitlik destanı, Gerçek bir ayaklanma, Beş yüz yıllık Türk idaresi boyunca Bulgarların en mühim isyanı, Osmanlı hâkimiyetine karşı Bulgar milletinin giriştiği milli kurtuluş savaşının zirve noktasıdır*³⁹⁹.

Bulgar tarihçilerinin överek anlattıkları bu isyan hareketi, kırk yıllık çok yönlü ve yoğun gayretlere, çalışmalara rağmen bir halk hareketi, milli bir hareket, tabii bir hareket olmaktan uzak olduğu için, çok kısa bir sürede bastırılmıştır. Fransa'nın Rusçuk konsolosu Aubert, 2 Nisan 1876 tarihli yazısında isyanı şöyle değerlendirmiştir: “Bulgar isyanı bitmiş telakki ediliyor, dışarıdan gelmiş tahrikçiler tarafından çıkarılmış olan hareket asla milli olmamıştı ve bu itibarla zaten dayanamazdı.”⁴⁰⁰ İsyanın arifesinde Bulgarların umumi durumu hakkında bir İngiliz tarihinde verilen bilgilerde isyanın suni ve yersiz olduğunu ortaya koymaktadır. *Bulgaristan'ın Hıristiyan halkı, Türkler tarafından fena idare edilmiyorlardı. Mezhep hürlüğüne sahip bulunuyorlardı; bazı şehirlerin belediye imtiyazları vardı ve eyaletler de bir takım muhtariyet haklarından faydalanmakta idi. İktisadi bakımdan köylüler Rus köylüsünün maruz bulunduğu kötü durumdan çok uzaktılar; Mithat Paşa'nın akilâne valiliği esnasında önemli bir refah seviyesi de kazanmışlardı. Fakat milliyet duygusu uyamaya başlamış ve müstakil Bulgar kilisesinin kurulmasıyla kuvvetlenmişti. Panславizm, Bulgaristan'a bulaşmıştı. Bulgar köylüleri Hersek isyanlarıyla da tahrik edilmiş bulunuyorlardı, bundan başka Romanya'daki Bulgar ihtilal komiteleri de nüfuzlarını geniş ölçüde yaymış bulunuyorlardı*⁴⁰¹.

1876 Nisan'ında bir süredir hazırlığı yapılan isyan başlatılmış oldu. Bu isyanda bir önceki gibi kötü hazırlanmıştı. İsyanın başladığı ilk ana kadar liderleri arasında tartışmalar devam etti. Bogatev iyi bir hazırlığın üzerinde dururken Stanbolov'un tüm umudu Türk tarafının bu isyana hazırlıksız yakalanmasındaydı⁴⁰².

³⁹⁹ Nahit Dinçer, “Bulgar İhtilalinin Hazırlanmasında Dış Güçlerin Yardımı ve Kültürel Faaliyetler”, *Sosyoloji Konferansları*, Cilt: 3, Sayı: 21, 1986, s. 69.

⁴⁰⁰ Dinçer, a.g.m., s. 69.

⁴⁰¹ Karal, a.g.e., Cilt VII, s. 96.

⁴⁰² Sergey Aleksandroviç Nikitin, “Rossia i Osvoboğenje Bolgarii”, *Voprosı İstorii*, No.7, Moskova 1978, s. 58.

Komite liderleri, Mayıs ortasına kadar isyanı başlatmak istemeseler de planlarının Osmanlı Devleti tarafından anlaşılması ihtimaline karşı tarihi öne aldılar. İsyanın merkezi olarak Otlukköy (Panagyurişte) ve Avratalan (Koprivštitsa) mevkileri seçildi. Otlukköy meydanında toplana heyecanlı halk kalabalığı, devrimci türküler söyleyerek Benkovski'nin ateşli konuşmalarını dinledi. Ardından kendi halindeki Türklerden ele geçirebildiklerini öldürmek için dağıldılar. Bu şekilde isyan 2 Mayıs'ta sivil Müslümanların katledilmesiyle başladı⁴⁰³. Bu durum karşısında, Bulgaristan'daki Türkler nefislerini müdafaa etmek için, Bulgarların usullerine başvurdular. Böylece memleket kan ve ateş içersinde kaldı⁴⁰⁴.

Osmanlı Devleti, bölgede yaşananları yerinde gözlemlemek ve dış baskılara karşı konulması için Meclis-i İcraat üyelerinden Edip Efendi'yi apar topar Filibe'ye gönderildi. Bundan başka Tuna tarafına da başka müfettişler tayin edildi. Edip Efendi doğruca Filibe'ye gidip, gerekli incelemeleri yaptıktan sonra İstanbul'a dönüşünde ayrıntılı bir rapor verdi. Bu raporun giriş kısmında ihtilalin ortaya çıkış şeklini hikaye ettikten sonra bastırılması için yapılanları anlatarak uğranılan kayıplar konusunda şu tespitlere yer vermiştir: *İhtilal dairesi içinde dördü sırf Müslüman, altısı Müslüman ile karışık Hristiyan ve on sekizi sırf Hristiyan olmak üzere 28 köy yanmış, Müslüman köyleri Bulgarlar tarafından yakıldığı gibi, karışık köylerin ve sırf Bulgar köylerinin 20 kadarının da ahalisini isyana katılmak zorunda bırakmak için yine bozuncular tarafından bilerek ateşe verildiği; Batak köyü evlerini başı bozukların, Praçkova ve Otluk köyü evlerini nizamiye askerlerinin yaktığı, bununla birlikte bu 28 köyün 5656 eninden 2667'sinin yandığı ve Bulgarların kıymetli mal ve eşyayı yer altına gömdükleri için yağmalanan şeylerin evlerde kalan değersiz eşyadan ve bir de meydana bulunan hayvanlardan ibaret bulunduğu ortaya çıkmıştır*⁴⁰⁵.

Gerek kötü hazırlık gerekse Türk tarafının isyanı önceden haber almasından dolayı isyan belirlendiği gibi her yerde aynı anda başlayamadı. Silah ve cephaneye yönünden iyi bir hazırlığı olmaksızın av tüfekleri ile ayaklanan isyancılar kısa sürede

⁴⁰³ Yahya Bağçeci, "İngiltere Parlamento Tutanaklarında 1876 Bulgar İsyanı", *International Journal of Social Science*, Number: 24, Spring 2014, s. 215.

⁴⁰⁴ Karal, a.g.e., Cilt VII, s. 98.

⁴⁰⁵ Mahmud Celaleddin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat Tarihi Hakikatların Aynası*, Cilt: I-II-III, haz. İsmet Miroğlu, İstanbul 1983, s. 136.

bozguna uğratıldılar. Hükümet tarafından gönderilen 18.000 kişilik bir kuvvet ile yerel halktan oluşturulan başıbozuk milis kuvvetleriyle birlikte hareket ederek şiddetli bir direnişten sonra isyanı bastırmaya muvaffak oldular. İçinden geçtikleri bu süreçte Bulgarlar, özellikle hareket liderleri kendi güçleri ile Türklerle mücadele edemeyeceklerini net anlamışlardı. İsyanın liderlerinden olan G. Benkovskiy durumu şöyle ifade ediyordu: *Despotun kalbine yüzyıllarca yaşayamayacağı bir yara açılmıştır, şimdi iş Rusya'yı bekliyor*⁴⁰⁶.

Aynı günlerde Rusya'da yerli ve yabancı birçok hayır kurumunun Bulgarlara yönelik yardım çağrıları gazetelerde yayımlanmaya başladı. Söz konusu gazetelerden Moskovskie Vedomosti ve Russkiye Vedomosti Moskova Slav Komitesinin faaliyetlerine geniş yer verirken, Golos, Novoye Vremya ve Russkiy Mir gazeteleri de Petersburg şubesinin faaliyetlerine yer veriyordu⁴⁰⁷. İsyandan kısa bir süre sonra 29 Nisan (11 Mayıs) 1876 tarihinde Odesskiy Vestnik adlı gazete Bulgar isyanını şu şekilde duyuruyordu: *Bulgarların haddinden fazla barışsever ve sakin karakterine rağmen Bulgaristan'da isyan yayılıyor. Fakat bu şaşılacak bir durum değil; Pazarcık çevresindeki ilk ciddi kargaşalar Türk idaresi ve Muhammetçi halk tarafından gaddar faaliyetler çağrıştırdı, tüm bunlardan dolayı en barışçıl insanın eline silah alması ya da ülkesini terk etmesi gerekti. Bulgar isyanının büyümesi halinde Bulgarlar ile mücadele ve Müslümanların hayvanlık düşkünlüklerinden dolayı Osmanlı Edirne'ye ordu gönderdi.*

Moskova Slav Komitesinin de Moskovskie Vedomosti gazetesinde Bulgar isyanı ile ilgili 5 Mayıs 1876 tarihinde Rus halkına yönelik bir çağrısı yayımlandı. Komite çağrısında: *Türkiye'den gelen haberler her geçen gün daha ürkütücü ve korkunç bir hal alıyor, Slav ayaklanması alevlenirken her geçen gün yeni bir yere sirayet ediyor, hatta Bulgaristan'a ulaştı, tüm bunlarla beraber acılar artıyor, kurbanların sayısı ve kandan gıdadan yoksunların sayısı artıyor... Rusya'dan yapılan yardımlar sayesinde dindaş ve ırkdaşlarımızın aileleri açlıktan ve soğuktan ölmediler... Ağır yük elbette ki Rus toplumunun üzerinde, tarihi ağır yükümlülük*

⁴⁰⁶ Nikitin, "Rossia i Osvoboğenje Bolgarii...", s. 58; Bağçeci, İngiltere Parlamento Tutanaklarında..., s. 216.

⁴⁰⁷ İ. Kazmenko, "Russkoe Obşestva i Aprelskoe Vosstanie 1876 goda", *Voprosı İstorii*, No.5, Moskova 1947, s. 102.

onun payına düşmüş, amma buna karşılık Rusya'nın eğilimi de büyük ve onun kardeşlik borcu henüz tamamlanmamıştır... Slav Komitesi yardımların devamı ile ilgili Türkiye'nin acılı Ortodoks halkının yakarışını iletirken her şeyden önce henüz hiçbir şey bağışlamamış ve aynı şekilde geçmiş yardımını yenileyebilecek kişilere müracaat eder. Eskiden olduğu gibi bağışlar ancak komite başkanı İ. S. Aksakov tarafından nakit kabul edilmektedir⁴⁰⁸.

Slav Komiteleri basın yayım yoluyla Balkanlarda desteklediği savaş ve isyanlar için maddi destek sağlarken Slav Komiteleri perde arkasındaki faaliyetlerinden de geri kalmıyordu. Bulgaristan'da daha henüz isyan başlamadan önce Slav Komiteleri çevrelerinde Mart ayında Bulgar isyanı organizasyonunun amacına uygunluğu hakkında tartışmalar başladı. Slav Komitesinin özel toplantıları Bulgarların da katılımı ile N. A. Kireyev'in evinde gerçekleştirildi fakat herhangi bir sonuca ulaşamadı, zira bir kısım komite üyesi, bunlardan biride A. A. Kiriyeve dir, Türkiye'nin parçalanmasına Avrupa'nın müsaade etmeyeceği ve bu sebeple Bulgar isyanının başarısız olacağını düşünüyorlardı. Bulgarlar ise isyanın başlatılması konusunda ısrarcıydı. Konunun aydınlatılması için N. A. Kiriyeve'in güneye gitmesine karar verildi⁴⁰⁹.

Komite'de alına karar doğrultusunda Nikolay Kiriyeve Berlin ve Viyana ziyaretlerinden sonra Varşova ve Kişinev üzerinden hareketle 27 Mayıs'ta Bükreş'e ulaştı. Bu tarihlerde Osmanlı idaresince neredeyse her yerde Bulgar isyanı kontrol altına alınmıştı. Kiriyeve ve beraberinde bölgeye gelen komite üyesi İ.S. İvanov'un önlerinde duran ilk soru, dağlara çekilmiş ve aralarında kopukluk olan isyancılara nasıl en kısa sürede yardım edilebilirdi, zira direniş yer yer devam ediyordu. Aynı

⁴⁰⁸ *Rassia i Natsionalno-osvoboditel'naya Borba na Balkanah 1875-1878*, Red. A.L. Naroçnitskiy, Moskova 1978, D.50, 51, s. 107.

⁴⁰⁹ S. A. Nikitin, «Pisma i Zapiski N.A. Kirieva o Balkanskih Sobitiiyah 1876 goda», *Slavyanskiy Sbornik*, Slavyanskiy vopros i Russkoe Obşestvo v 1867-1878 godah, Moskova 1948, s. 96; Nikolay Aleksieviç Kiriyeve (1841-1876) ünlü Slavyanofil aile üyesi, süvari subayı ve A.A. Kiriev'in kardeşi. Kirievler tüm bağları ile Slavyanofil-panslavist fikre bağlı oldukları gibi onun aktif politikasını da ön planda tutan aristokrat bir aileydi. Nikolay tüm aile fertlerinin hepsinden ayrı olarak yazım işi ve teoriden en uzak olandı, fakat neredeyse pratikte tüm mevcudiyetini sevdiği fikre hasretmişti. N.A. Kiriev Petersburg Slav Komitesinin kuruluşunun ilk gününden beri canlı ve hararetli bir üyesiydi. Bosna Hersek'te isyan başladığında isyancıların lehine tüm Rusya'yı gezmiş, para toplamış ve yerli Slav Komitelerinin kurulmasına öncülük etmiştir. Komite üyesi olarak ve askeri kimliği ile Osmanlı-Sırp savaşında Sırp tarafında savaşırken hayatını kaybetmiştir.

tariflerde Kladoy'da Panayot Hitov, Filip Totu, Tsoka gibi tecrübeli savaşçıların önderliğinde 600 kadar gönüllü toplanmıştı. Beklentileri Sırp idaresinin kendilerine silah verip Bulgaristan'a geçmelerine yardımcı olacağıydı. Bulgarlar destek için Kiriyev'e de müracaat ettiler, Kiriyev ise onların yardımıyla Bulgaristan'da yeni bir isyan başlatabileceğini düşünerek ısrarlı bir şekilde komiteden para istedi. Fakat planladıklarını hayata geçiremeden Rus-Bulgar gönüllüleri komutanı olarak katıldığı Osmanlı-Sırp Savaşı'nda öldü⁴¹⁰.

Slav Komitelerinin Bulgar isyanına bakışı kendi aralarında nispeten farklılaşmaktaydı. Petersburg şubesi için Hersek, Bosna, Karadağ ve Sırbistan Bulgaristan'dan öncelikliydi, zira komite üyelerinin çoğu Bulgarları Osmanlıya darbe indirecek nitelikte olmadıkları görüşündeydiler. Nisan yenilgisi de bunun bir nevi ispatı oldu. Moskova şubesinde de durum farklı değildi, ağırlıklı olarak dikkatler Bosna, Hersek, Karadağ ve Sırbistan'a çevriliydi. Bulgar meselesi ise ikinci sırada yer alıyordu⁴¹¹. İsyan zamanında N. Kiriyev ile birlikte bölgede bulunan komite üyesi Nikolay İonin *Sırp lar gözü pek, cesur, Türkler haddinden fazla küçük, önemsiz sayılırken Bulgarların hesaba dahi katılmadıklarını ifade ediyordu*⁴¹². Fakat isyanın dağıtıldığı son ana kadar Moskova Slav Komitesi başkanı İ. S. Aksakov Bulgarların etkisi altında kalarak Bulgar isyanının Balkan yarımadasından birçok halkı peşinde sürükleyeceği düşüncesindeydi. Bu düşünceyle isyana sürekli para yardımı yaptı. Hatta 19 Nisan 1876 tarihinde komite üyesi İ. S. İvanov İ. S. Aksakov'dan kendisine Bulgaristan'a silah alımı için bıraktıkları iki bin rublenin yetersiz olduğunu bunu beş bine tamamlamalarını talep etti. İvanov güneye birkaç güne kadar bir kısım Bulgar kökenli Rus subayın gideceğini bunlara hiç olmazsa yüzer ruble vermenin uygun olacağını bildiriyordu. Her ne kadar bu gibi her fırsatta Aksakov Bulgarlara yardım gayretinde olsa da komite sekreteri N. A. Popov ise *Artık Hersekliler ile Bulgarları yer değiştirmek gerekir* kanaatindeydi. Fakat ilerleyen zaman içinde Bulgar isyanının tamamen kontrol altına alındığı netleşince İ. S.

⁴¹⁰ Kazmenko, "Russkoe Obşestvo i Aprelskoe Vosstanie...", s. 103.

⁴¹¹ A.g.m., s. 105.

⁴¹² İ. S. İvanov, *Balgarskoe Opolçenie i Yivo Sformirovanie v 1875-1879 Zametki i Vospominania*, Petersburg 1889, s. 7.

Aksakov'da tüm dikkatini Türkiye'ye karşı savaş ilan eden Sırbistan'a yöneltmiştir⁴¹³.

3.3. 1876 Osmanlı-Sırp Savaşında Slav Komitelerinin Rolü

1875 yılı Temmuz ayında Hersek'in Nevesin Kazasında patlak veren Bosna-Hersek ayaklanması Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderi üzerinde çok büyük sonuçlar doğurdu. Ayaklanmanın en önemli sonuçlarından biri de Sırbistan ve Karadağ'ın tabi oldukları Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan etmeleriydi. Bosna-Hersek ayaklanmasının başlamasından sonra Sırbistan ve Karadağ'da Panslavistler'in tahrik ettiği kamuoyuna, ayaklanmaya destek verilmesi ve Osmanlı Devleti'nin zayıflığından yararlanılması yönünde baskı yapmaya başladı. Bu suretle Balkanların Sardunyası olmayı ve Sırp idaresinde birleşik bir balkan devleti yaratmayı arzulayan Sırbistan 30 Haziran 1876'da Babiâli'ye karşı savaş ilan etti. Sırbistan'ın savaş ilanının hemen ardından Karadağ'da savaşa girdi. Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan bu iki Slav prensliğinin böyle bir savaş ilanı, hukuki bakımdan bir nevi isyan demektir. Zaten bu harp, Hersek isyanı ile Bulgar isyanının o zamandan beri her gün beklenen tabii ve mukadder bir neticesiydi⁴¹⁴.

Harbin ilanı, Osmanlı kamuoyu tarafından büyük heyecanla karşılandı. Heyecanın taşıdığı mana önceki harplerde görülüş olandan farklı idi. Genç Osmanlılar cemiyetinin vatan, hak, hürriyet ve meşrutiyet mefhumlarını aydınlar arasında yaymaya çalışmasının bir neticesi olarak halk, imparatorluğun mukadderatı

⁴¹³ Kazmenko, "Russkoe Obşestvo i Aprelskoe Vosstanie...", s. 105; Osvoboditelnaya Borba Yujnih Slavyan ı Rossia 1875-1877, Tom.1, Moskova 1978, D. 96, s. 201.

⁴¹⁴ Mithat Aydın, "Osmanlı-Sırp, Karadağ Savaşlarında İngiltere'nin Balkan Politikası", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi*, Sayı:15, Ankara 2004, s. 139,140; Danişmend, a.g.e., Cilt: 4, s. 389.

ile yakından alakadar olmaya başlamıştı. Hersek isyanları, Bulgar olayları, yabancı devletlerin bu isyan ve olaylara müdahaleleri, taht değişimi ve bununla ilgili diğer olaylar, halk efkârını son derece hassas bir hale getirmişti. Bu sebeple harbin ilanı üzerine her tarafta hisli gösteriler tertip edilmeye başlandı. Sadrazama vilayetlerden gönderilen telgraflarda, halkın canını ve malını savaş uğrunda vermeye hazır olduğu bildiriliyordu. İstanbul'da ve taşrada halk tarafından gönüllü birlikler teşkil edilmeye başlandı. Varlıklı kimselerden kendi paralarıyla gönüllü taburları teşkil edenler bile oldu. Bundan başka Hıristiyan tebaa da en çok İstanbul'dan olmak üzere, gönüllü askere yazılmak ve para vermek suretiyle bu hareketlere katıldı⁴¹⁵.

Sırp ve Karadağ kuvvetlerinin saldırılarıyla başlayan savaşta Sırp kuvvetlerini emekli Rus generali Çarnaev idare ediyordu. Sırp kuvvetleri Mora ve Timok vadilerinden geçerek Bulgaristan'ı istila etmek ve bu esnada Bosna ve Hersek yönünde son kuvvetlerle harekete geçmek amacıyla Vidin, Niş ve Yenipazar istikametinde harekete geçtiler. Ancak Temmuz sonlarına gelindiğinde Sırp ordusu hemen hemen bütün cephelerde yenilerek geri çekildi⁴¹⁶. Savaş, Osman Paşa komutasındaki muzaffer Osmanlı askerlerinin Belgrad'ı kuşatma altına almasıyla Osmanlı Devleti açısından önemli bir noktaya gelmişti. Fakat, Sırp'ların askeri başarı elde etmesini ümit eden Rusya, Osmanlı Devleti'ni ateşkese zorlamak için bir ültimatoma verdi. Buna karşı Ruslar ile Avusturyalıların Osmanlılara karşı ortak bir harekât düzenlemesinden korkan İngiliz yöneticileri, kendilerini Balkanlar'da reformlar gerçekleştirilmesi yolunda bir konferansın toplanması için bastırmak zorunda hissettiler. Bu şekilde Rusların Osmanlı Devleti'ne saldırmak için sarıldıkları bahane ortadan kaldırılmış olacaktı. Bu İngiliz girişimi sonucunda İngiliz özel temsilcileriyle birlikte Rusya, Avusturya, Almanya ve Fransa temsilcilerinin katılımıyla 23 Aralık tarihinde İstanbul Konferansı toplandı⁴¹⁷.

⁴¹⁵ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907*, Cilt: VIII, Ankara 1988, s. 16-17.

⁴¹⁶ Aydın, a.g.m., s. 147.

⁴¹⁷ Kemal H. Karpat, Robert W. Zens, "I. Meşrutiyet Donemi ve II. Abdülhamid'in Saltanatı (1876-1909)", çev. Nasuh Uslu, *Türkler*, Edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Cilt 9, Ankara 2002, s. 873.

Konferansta ortaya konan öneriler, yerli bir polis teşkilatının kurulmasından toprak verilmesine, Sırlara daha fazla özerklik tanınmasından Bulgaristan'ı yarı özerk bir varlık haline getirmeye kadar bir dizi teklifi içermekteydi. Başlangıçta böyle bir konferans toplanması fikrine bile karşı çıkan Babiâli, ancak İngiltere'nin Dışişleri Bakanı Derby Kontunun (Edward Henry Stanley), İngiltere'nin verdiği her tür desteği çekeceği tehdidinde bulunmasından sonra konferansa katılmayı kabul etmişti. Babiâli'nin İngiliz önerilerini kabul etmesi mümkün görünmüyordu. Çünkü Babiâli galip bir devlet olarak Sırbistan'a karşı kazandığı zaferlerden istifade etmeyi düşünürken, şimdi "idari otonomi"den söz edilerek kendisine mağlup devlet gibi davranılmaktaydı⁴¹⁸.

Sadrazam Mithat Paşa, konferans teklifleri hakkında karar vermek üzere bir meclisi umumi topladı. Bu meclise iki yüzden fazla kişi iştirak etti. İçlerinde Meclisi Vükeladan başka eski vükela, ulema, bazı mülki ve askeri rical, Katolik ve Rum Patrikleri vekilleri, Hahambaşı kaymakamı ve daha bazı yüksek kimseler vardı. Konferansın müzakereleri hakkında meclise izahat verildikten sonra kararlar üzerinde görüşüldü. Tüm bu görüşmelerden sonra ilk sözü alan eski sadrazam Mehmet Rüştü Paşa: *Hayat ruhla kaimdir. Devletin ruhu istiklaldir. Sözü edilen teklifler de devletimizin ruhunu izale ederek bizi ruhsuz bir kalıba döndürür. İstiklali kalmayan bir devlet için beka farz olursa bile namussuz yaşamak caiz değildir. Bunun reddiyle hakkın korunması yolunda her türlü fedakârlığı göze aldırılmak namus ve hamiyet vazifesi olduğundan reyimiz katiyen reddi tarafındandır* dedi⁴¹⁹

Mithat Paşa liderliğindeki anayasacı ve milliyetçi grupların kontrolü altında bulunan Osmanlı hükümeti, ortaya konan bütün taleplere karşı şiddetli bir direniş gösterdi. Abdülhamid'in bütün uyarılarına rağmen Mithat Paşa ve arkadaşları Avrupalıların istediği tavizlerden bazısının verilmesini reddettiler, böylece konferans herhangi kalıcı bir çözüme erişilmesini sağlamayarak 20 Ocak 1877'de başarısızlıkla

⁴¹⁸ Karpat, Zens, a.g.m., s. 874; Aydın, a.g.m., s. 152.

⁴¹⁹ Karal, a.g.e., Cilt: VIII, s. 34; Bundan sonra Ermeni cemaati adına Enfiyeciyen Efendi ve Rum cemaati adına Sava Paşa birer nutuk soyleyerek cemaatlerinin, tekliflerin reddi hakkındaki hislerini ve fikirlerini son derece heyecanlı ifadelerle belirttiler. Patrikler dahi bu ifadelere katıldıklarını bildirdiler. Hazır bulunanlar, bir iki kişi müstesna, engin bir heyecan içerisinde konferans tekliflerinin reddi lehine oylarını kullandılar.

sona erdi⁴²⁰. Müzakerelerin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra, Rus liderler savaş ihtimalini gözetmek zorunda kaldılar. Kırım Savaşı'ndaki hadiselerin tekrarlanacağı ve kendilerini bir Avrupa koalisyonuna karşı savaş içersinde bulacakları ihtimalinden korkuyorlardı. Avusturya-Macaristan ve İngiltere kaygı uyandırıyordu. Bu koşullar altında Habsburgların tarafsızlığının temin edilmesi çok hayati bir konuydu. Ocak ve Mart 1877'de bu amaca yönelik yeni antlaşmalar imzalandı ve Reichstadt'taki genel paylaşım düzenlemesi yeniden kabul edildi. Bu esnada birliklerin geçişi konusunda bir anlaşmada Rumen hükümetiyle imzalandı. Konferansın başarısızlıkla sona ermesinin ve 12 Nisan 1877 tarihli Londra Protokolü'nün reddedilmesinin ardından Ruslar 24 Nisan 1877'de Osmanlı Devleti'ne karşı tarihte "93 Harbi" olarakta adlandırılan savaşı ilan ettiler⁴²¹.

Her ne kadar Sırbistan Osmanlıya karşı 18 Haziran 1876'da savaş ilan etse de bu savaşa çok daha erken tarihlerde hazırlandığını görmekteyiz. 1875-1877 yılları arasında Rusya'nın Sırbistan Baş Konsolosu ve diplomatik ajanı olarak görev yapan Andrey Nikolaeviç Karpov'un Rusya Dış İşleri Bakanı A. M. Gorçakov'a yazdığı rapor konuyu daha çok aydınlatmaktadır. 27 Aralık 1875 yılında "*Sırbistan'ın askeri gücü ve Türkiye ile savaşa hazırlık*" başlığı ile kaleme alınan raporda Sırp prens Milan tarafından oluşturulan askeri kurulun, birkaç gündür Sırbistan'ın en erken baharda elde edebileceği kaynaklara uygun olarak askeri planı hazırladıklarını bildiriyordu. Sırbistan'ın mevcut askerinden silah sayısı ve niteliklerine göre ayrıntılı bilginin yanında silah üretimi için çalışan fabrikaların durumlarından askeri hastanelerin durumlarına değinirken neredeyse askeri tıbbın olmadığını ve onun yeniden oluşturulması gerektiğine değinilmiştir. Raporun devamında konsolos bir gün önce prensle yukarıda bahsedilen konular ile alakalı konuştuğunu bildirmektedir. Rapordan da anlaşıldığı üzere önden gelen savaş yaklaşık tarihi itibariyle de Rusya için bilinen ve önlem alınan bir durumdu⁴²².

Sırbistan'ın Osmanlı İmparatorluğuna savaş ilan etmesinde Rus idaresi ve Slav Komitelerinin etki ve tutumları birbirinden farklı sebeplere bağlı olarak

⁴²⁰ Karpat, Zens, a.g.m., s. 874.

⁴²¹ Jelavich, a.g.e., s. 386.

⁴²² Osvoboditelnaya Borba Yujnih..., Tom.1, D. 75, s. 166,167.

ayrılıyordu. Ünlü Balkan bilimci L. İ. Naroçnitskaya Sırp'ların Osmanlıya savaş ilan etme isteklerine yetersiz asker ve lojistiğin yanı sıra bu kadar kısa süre içerisinde kendilerine yardım edemeyeceklerinden dolayı Rus Hükümetinin bu savaşa karşı olduğunu fakat Nisan ayındaki Bulgar isyanının bu süreci tetiklediği düşüncesinde⁴²³. Naroçnitskaya'nın fikrine yakın hatta daha ilerisini bir başka Balkan bilimci S. A. Nikitin dile getirmektedir. Nikitin'e göre Slav Komitelerince Sırbistan'a yardım amaçlı organize edilen gönüllü faaliyeti var olan doğu krizini derinleştirme ve genişletme planının bir parçasıydı. Rus Panslavistler Sırp'ları Balkan yarım adasının diğer halkları da isyan eder umuduyla güçlü bir beklentiyle destekliyordu. Panslavistler benzeri ölçü ve beklentiler çerçevesinde Bosna ayaklanmasına da destek vermişlerdi⁴²⁴.

Sırp Prensiği Osmanlı imparatorluğuna 18 Haziran 1876 yılında savaş ilan ettiğinde savaşın başı itibariyle toplamda dört orduya sahipti. Bunlar 22 bin kişilik Timoskaya, 65 bin kişilik Morovskaya, 23 bin kişilik İbarskaya ve 20 bin kişilik Dironskaya ordularıydı. Sırp ordularının başında ise Rusya'dan kendi iradesi ile gelip daha sonra Sırp uyuğu alan general M.G. Çernaev vardı⁴²⁵. Hali hazırda emekli ve Petersburg Slav Komitesi üyesi olan General Çernaev çarın izni olmaksızın Belgran'a gitmiş ve ordunun başına geçmiştir⁴²⁶. Çernaev'in Sırp ordusuna komutan oluşunu Aksakov şöyle değerlendiriyordu: *Çernaev'in Sırp ordusunda bulunması her şeyden önce komite için askerî açıdan önemlidir. Fakat yerli kabile ayrılıkları ve kavgalarının dışında, Slavların hakiki çıkarları düşünen, Slav meselesine yönelik Rus görüşünün, Rus ideolojisinin bir temsilcisinin bu yönleriyle Sırp'ların başında bir Rus'un olması komite için özellikle önemlidir*⁴²⁷.

Savaş 18 Haziran'da resmi olarak ilan edilse de 20 Haziran'da başlamıştır. Söz konusu savaşta General Çernaev'in ve Slav Komitelerinin konumunu göstermesi

⁴²³ L. İ. Naroçnitskaya, "Vstupitel'naya Statya" *Rossia i Natsionalno-osvoboditel'naya Borba na Balkanah 1875-1878*, Moskova 1978, s. 17.

⁴²⁴ A. S. Nikitin, *Slavyanskiy Sbornik, Slavyanskiy Vopros i Russkoe Obşestvo v 1867-1878 godah*, Moskova 1948, s. 10.

⁴²⁵ A. A. Lisov, *Velikiyi Derjavi i Serbiya*, (İz istorii mejdunarodnogo polojeniya Serbii v kontse 18-70-ye godı 19 veka.), Donetsk 2005, s. 220.

⁴²⁶ Naroçnitskaya, "Vstupitel'naya Statya...", s. 17.

⁴²⁷ İ. S. Akasakov, *Sobranie Saçineniy*, T.1. Moskova 1886, s. 221.

bakımından savaşın henüz dördüncü gününde yani 24 Haziran'da Moskova Slav Komitesi başkanı İ. S. Aksakov'un V. A. Çerkasskiy'e⁴²⁸ yazdığı mektup önemlidir. Aksakov, General Çernaev'in Sırp tarafından herhangi bir işe ve maaştan imtina ettiğini ve bunu Moskova Slav Komitesine bildirdiğini, aynı zamanda mektubunda, General Çernaev ve İzmaylov'u kendilerinin ikmal ettiklerini bildirmektedir⁴²⁹.

Osmanlı-Sırp savaşı süresince Moskova Slav Komitesi başkanı İ. S. Aksakov gerek gazeteler vasıtasıyla gerekse toplum arasında Slavlara yönelik kazanılmış sempatiyle toplanmış tüm kaynakları M. G. Çernaev'e Türklere karşı Sırp'ların zafer kazanması için göndermiştir. Yapmış olduğu çalışmalar ile toplumun orta ve alt tabakalarını bağışlar konusunda harekete geçiren komite bu şekilde Osmanlı-Sırp savaşına ciddi manada para ve gönüllü kazandırmıştır⁴³⁰.

Hali hazırdaki Osmanlı-Sırp Savaşı'na aktif bir şekilde Rusya'dan Slav Komitelerince gönüllü teminini göstermesi bakımından, Rusya'nın Bükreş başkonsolosu D. F. Stuart'ın A. M. Gorçakov'a yazdığı mektup önemlidir. Bükreş Konsolosu, Sırbistan'daki orduya katılmak üzere Slav doğumlu ve Rus uyruklu özellikle emekli askerlerin her gün Bükreş'ten geçtiğini, bu duruma Romanya'nın hoşgörü gösterdiğini ve sadece çok olmamasını istediklerini bildirmekteydi. Mektubu yazdığı gün bir subayın beraberinde 300 emekli askeri götürdüğünü ve arkadan daha çok askerin geldiğini söylemekte. Konsolos ihtiyaç duymaları halinde bu askerlere bir ödenek verip veremeyeceğini sorarken askerlerin büyük çoğunluğun lojistik desteğinin Slav Komiteleri tarafından bilhassa Moskova şubesi tarafından sağlandığının altını çizmektedir⁴³¹.

Slav Komiteleri tarafından Balkan Slavlarına ulaştırılmak üzere toplanılan yardımlar dört bir koldan farklı şekillerde organize ediliyordu. Komiteler gazetelere

⁴²⁸ **Vladimir Aleksandroviç Çerkasskiy**– (1824-1878) Kinez Çerkasskiy 1863 yılında iki yıllık Polonya dış işleri bakanlığından sonra Moskova'da Dumaya üye seçildikten sonra 1869 yılında Moskova Belediye Başkanlığına getirildi. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında Kızıl Haç başkanı olarak görevlendirildi ve savaşın sonunda barış antlaşmasının imzalandığı Yeşilköy'de vefat etmiştir. Siyasi görüş olarak da Slavyanofil dünya görüşüne yakın olduğu bilinmektedir.

⁴²⁹ Slavyanskiy Sbornik, Slavyanskiy vopros ı Russkoe obşestvo v 1867-1878 godah, D.4, Moskova, 1948, s. 148.

⁴³⁰ İ. V. Kozmenko, "Perepiska İ.S. Aksakova s Kn. V.A. Çerkasskim (1875-1877)", *Slavyanskiy Sbornik*, Moskova, 1948, s. 133.

⁴³¹ Rossiya i Natsionalno-osvoboditelnaya Borba..., D.79, s. 138.

verdikleri ilanlar, tiyatro gösterileri, kilise ayinleri, köy ve kasabalardaki toplantılar, müzikal gösteriler ve ticaret erbabı çevrelerinde yaptıkları toplantılarla bağış toplama ve propaganda sürecini güçlendiriyorlardı⁴³².

Moskova Slav Komitesi başkanı A. S. Aksakov'un bizzat kendisi tarafından 1876 Temmuz ortalarında kaleme alınan ve bir kısmı da gazetelerde propaganda amacıyla yayımlanan raporu Sırbistan'a gönüllülerin komitelerce nasıl gönderildiğini açıklamaktadır. Aksakov raporunda komite tarafından albay rütbesinden daha aşağı rütblere kadar 200 ün üzerinde gönüllü askerinin gönderildiğini bildirmekte. Aksakov rütbelere göre askerlere ne kadar para verildiği ile birlikte Kişinev'e kadar demir yollarının rızası ile bilet verildiğini ve tüm gidenlerin Kişinev üzerinden hareketle Yassı ve Belgrad demir yolu ile Turno-Severine oradan da gemiyle Klodov yada başka bir kıyıya çıkarılıyorlar. Hali hazırda giden gönüllü askerlerin ilk zamanlarda gidenlerden daha iyi oldukları zira bunlar görevde ki subaylar olup geçici olarak görevden ayrıldıklarını onlara bir tercih sunulacağı ve maaşları bu askerlerin Sırbistan'da önceden halledildiği ve bundan başka komitenin herhangi bir ödeme yapmayacağı bildirilmekte.

Aksakov raporunun devamında asker toplama işini geçici olarak şimdilik durduklarını zira gerek General Çernaev'in ve askerlerin parasal desteklenmesi zira birçoğunun hiçbir gelir kaynağının olmadığı ve yerel Sırp hazinesinden uygunsuz biçimde istemekteler. Ayrıca organizasyon konusunda Aksakov şahsi fikri olarak tüm paranın Slav Komitesine gönderilmesinin doğru olacağını zira askerler ciddi manada memnun ve gerektiği şekilde gönderilmekte. Komite arasında şöyle bir ön görüş hâkim oluyor, Don kazaklarından iki yüz kişi göndermek istiyorlar fakat bu işin hayata geçirilebilmesi için çok ciddi paraya ihtiyaç olduğu bildiriliyor⁴³³.

Rusya'nın Bükreş Başkonsolosu D. F. Stuart'ın ve Moskova Slav Komitesi başkanı A.S. Aksakov'un yukarıda verdikleri bilgiye göre savaş başlamadan önce ve savaşın başladığı en yakın tarihten itibaren Sırbistan'a gönüllü asker toplama ve sevk ettiklerini biliyoruz. Slav Komitelerinin tüm Rusya'da Slav halkları adına yaptıkları

⁴³² Naroçnitskaya, "Vstupitelnaya Statya...", s. 23.

⁴³³ Osvoboditelnaya Borba Yujnih..., T.1, D.164, s.297,298.

çağrı ve propaganda karşılığını Rus toplumunda yeteri kadar bulmuştu. Polis şubesinin verdiği bilgide de her gün birçok kişi Sırbistan'da ki savaşa gönüllü olarak katılma isteğiyle komite merkez idaresine başvurduklarını bildiriyordu⁴³⁴. Moskova'da ki bu yığılma, başvuruları kabul ve düzenleme için komite ayrı bir ofis kurma kararı verdi. Komite üyelerinden A. A. Parahovşikov, N. D. Bakunin ve V. İ. Sinamansk idaresinde Slav Pazar'ında gönüllülerin dilekçe işlemleri ve kabulleri için bir şube açıldı. Daha sonra şube komite çalışmalarında ve toplantılarında sürekli bulunan Graf Gagarin'in evine taşındı. Gönüllü asker toplama işi Moskova'dan başka Petersburg, Kiev, Odessa ve benzeri merkezlerde de aynı şekilde organize edildi⁴³⁵.

Yapılan organizasyonlar sonucunda Balkanlara göndermek için hatırı sayılır sayılarda gönüllü asker toplandı. Aksakov Moskova'da sadece 1176 kişi olduğunu kaydetmiştir. Gönüllülerin toplandığı diğer merkezlerden Petersburg'da 816, Varşova, Kovna 43, Kiev 233, Ekaterinoslav 15, Vladikafkas 20 ve Odessa şubesinden gönderilen 2000 kişilik gönüllü sayısı ile toplamda 4303 gönüllü Komiteler vasıtasıyla toplanılmış ve Balkanlara özellikle Sırbistan'a gönderilmişti. Aksakov başka bir mektubunda gönüllülerin sayısını 5000'den fazla olduğunu ifade etmiştir⁴³⁶. Merkezlerden yani büyük şehirlerden başka örneğin Pavolje eyaletinden Sırbistan'a 400 gönüllü gönderilmiş bu sayının on katından fazlası da gönderilmek için hazır bekliyordu. Farklı kaynakların verdikleri sayılara bakılınca her ne kadar net gönüllü sayısına ulaşılamasa da yaklaşık sayı 4000 bin ile 6000 arasında değişiklik göstermektedir⁴³⁷. Gönderilen gönüllülerin içerisinde sıradan halkın yanı sıra hali hazırda Rus Ordusunda muvazzaf asker olup savaşa katılabilmek için geçici olarak istifa eden Bulgar kökenli askerler ve subaylar da vardı. Gönüllerin

⁴³⁴ Yu. V. Vlasova, V. A. Zayats, "Uçastie Russkih Dobrovolsev v Serbo-Turetskoy Vayne 1876 gg", *Sovramennie Tehnologii Obezpečeniya Grajdanskoy Obaronı i Likvidatsii Posledstviy Çerezviçaynih Stiuatsiy*, T.2, Nomer:1(7), Varonej 2016, s. 200.

⁴³⁵ Akasakov, *Sobranie Saçineniy...*, T.1. s. 224.

⁴³⁶ Akasakov, *Sobranie Saçineniy...*, T.1. s. 233; Nikitin, *Slavyanskıe Komiteti...*, s. 320.

⁴³⁷ A. Yu. Şepeleva, "Dobrovolçeskoe Dvijeniye iz Povolkskih Guberniy v Serbiyu v Serbsko-Çernogorsko-Turetskuyu vaynu 1876 g", *İzvestia Samarskava nauçnova tsentra Rossiskoy akademi nauk*, T.13, No:3(2), Samara 2011, s.371.

teçhizatlandırılması ve yol masrafları diğerlerinde olduğu gibi Slav Komitelerince temin ediliyordu⁴³⁸.

Balkanlara özellikle Sırbistan'a gönüllü asker toplama işi sadece Slav Komitelerinin şubelerinin olduğu merkezler ile sınırlı kalmıyordu. Komite kasaba ve köylere bu iş için uygun üyelerini göndererek hem konu hakkında halkı bilgilendiriyordu hem de toplama işi yapıyordu. Gönüllü sevkiyatın yaklaşık kaç kişiden ve Rusya'da geri planda nasıl organize edildiğini Slav Komitesi üyesi emekli Binbaşı A. N. Hvastov'un Moskova Slav Komitesi adına kendi bütçesiyle gönüllü asker toplama tecrübesinden öğreniyoruz. Hvastov 17 Eylül 1876 yılında Aksakov'a yazdığı mektupta *Kafkas istasyonundan başlayarak Kuban boyunca Yekaterinadora kadar ve yukarı Laba, Kuban eyaleti turunu tamamladım. Beş günlük hızlı geçişle 32 büyük kazak köyünde bulundum ve çağrı dağıtmanın yanında kazak liderleri atamanlara Slav meselesi hakkında kısa bilgiler verdim. Ayrıca atamanlara ekonomik gücü olmayan kazaklar için bağış toplanması teklifinde bulundum. O günlerde Rusya'da var olan ekonomik krize rağmen birçok gönüllü ortaya çıktı. Gerek pasaport işlemlerinin gereksiz bürokrasisinden gerekse kendi başına girişimciliğin eksikliğinden olsa gerek o kadar savaşıdan sadece bir avuç Sırbistan'a gitmeye karar verdi*⁴³⁹.

Gönüllüler ile birlikte Sırbistan'a giden Hvastov savaştan hemen bir sene sonra 1877 yılında Slav Komitesi başkanı İ. S. Aksakov'a bir saygı ifadesi olarak "Ruslar ve Sırlar" adlı bir kitap yazdı. Kitapta savaşa katılan gönüllülerin sayısının 4000 civarında olduğunu, aslında sayının daha fazla olduğunu fakat gönüllüleri teçhiz edip gönderecek yeteri kadar paranın komitede olmadığını ifade etmektedir. Dönemin yabancı gazetelerinde yer alan haberlere göre sadece Kazaklar'dan 4000 kişinin katıldığı haberlerinin yalan olduğunu, farklı zamanlarda sadece 300 Kazağın katıldığını belirtmektedir⁴⁴⁰.

⁴³⁸ BOA.HR.SYS.1236/52.

⁴³⁹ O. V. Matveev, "Kubanski Dobrovoltsi Serbo-Turetskoy vaynu 1876 g.", *Slavyanskiy Mir, Zapad, Vostok: Pamyati professora D.G. Peschanova*, Materialı mejdunarodnoy naučno-praktičeskoj konferantsii, Krasnadar 2008, s. 33.

⁴⁴⁰ A. N. Hvastov, *Russkie i Serbi, (v vaynu 1876 goda za nizavisimost Hristiyan obşiy kritičeskiy Obzor pisma A.N. Hvastova)*, Peterburg 1877, s. 38; "Rusya'da yapılan propaganda ve çağrılarının neticesinde

Özünde gönüllüler Sırbistan'a Slav Komiteleri ve yerel şubelerin vasıtasıyla gidiyordu. Moskova Slav Komitesi gönüllüler pasaport, tren bileti ve parasal imkân sağlıyordu. Bir gönüllü parasal ödeneği Moskova'ya da Petersburg Slav Komitelerinden ya da Slav Komitelerinin yerel şubelerinden alıyordu. Gönüllülere içersinde Moskova Slav Komitesinden ödenek aldıklarına dair bir pusula imzalatılıyordu, zira gittikleri yerlerdeki yerel şubelerden tekrar talep etmemeleri için⁴⁴¹. Sırbistan'a gönderilen askerlere adam başına ilk zamanlar ciddi manada cömert davranılarak 200 ruble verilmiştir fakat daha sonra gitmek isteyenlerin sayısı ciddi manada artınca gönüllülere yapılan ödenekte de indirim gidildi. Bu durumda kurmay subaya 250 ruble, subaylara 150 rubleden 200 rubleye kadar, subay adayı öğrenciler maksimum 120 ruble, ast subaylara 75 ile 100 ruble, daha aşağı rütbelere 50 rubleden aşağı olmamak kaydıyla 60-70 ruble veriliyordu⁴⁴².

Moskova Slav Komitesi Bosna isyanının başından beri yani 20 Ağustos (1 Eylül) 1875 tarihinden 10 (22) Ekim 1876 yılına kadar yaklaşık 14 aylık süre zarfında 742.328 ruble 73 kapık bağış topladı. Komitenin Petersburg şubesinin 800.000 rublelik topladığı bağışla bu rakam yaklaşık 1,5 milyon rubleye ulaştı. Öcü büyük şubelerin yanında küçük şubelerin katılımıyla bu sayı nakit olarak 3 milyon

birçok farklı sebebe bağlı olarak Sırbistan'da ki savaşa coşkun bir katılım oldu. Fakat Sırbistan'da savaşa katılma ve geri dönüş süreci gönüllüler için bir hayal kırıklığı oldu. Yaşananları Hvastov kitabında şöyle aktarmakta: "Sırbistan kıyılarına çıkmadan daha ilk zamanda daha bu milletle temas eder etmez tamamen her şeyden bir çürüme ve ahlaksızlık hissediliyor. Yaralı ve sağlıklı geri dönen gönüllülerden sadece bir küfür duyuluyor farklı motiflere; ülkeye, Sırlara, idareye fakat öncelikli olarak General Çernayev ve karargâhına küfür ediyorlar. Gazeteciler de payına düşeni alıyor, elleri sargılı bir gönüllü Rusya'ya döndükten sonra ilk önce kimi öldüreceğim, tabi ki muhabiri, bir diğeri ise onları öldürmek lazım diyor, yaralı Sırp üniformalı bir komutan buraya gelmeye deymezdi, Sırlar savaşmak istemiyor, biz Ruslar ise kurbanız, Sırlar bizi yaralı olarak savaş meydanında bırakıp kaçıyorlar. Daha sonra Sırp üniformasında oturan beş kişiyi sorduk kim olduklarını, bir tanesinin gözü yoktu. "Onlar generalden çok az bir para alabildiler ve Rusya'ya kadar ulaşamadılar... Kitabın ikinci bölümünde yazar gönüllüleri şu şekilde tarif ediyor: "gönüllü hareketi başladığında ilk gelenler Slavyanofillerdi, fikir savunucusu ve ahlaki olarak farklıydılar. Onlar Sırbistan'da misafir olarak kabul edilen insanlardı ve Sırlar onları hoş karşıladılar. Fakat bir süre sonra bu insanların arkasından farklı yapıda insanlar gelmeye başladı. Daha çok fikri olmayan, sadece gezen, en sonunda bir işe bulaşmak isteyen, aylak, yersiz yurtsuz, işsiz hatta çoğu zaman suç işlemiş mahkemede yargılanmış insanlardı. Söylenenlere göre içlerinden birçoğu sürgüne gönderilmişti fakat Sırbistan'a kaçarak kurtulmuşlardı. Slav Komiteleri memnuniyetle çok para vermişti onlara da lazım olan buydu. Yardımı aldıktan sonra birçoğu gönderildikleri yerden ayrılmadı, bazıları ise yolun yarısında devam etmemekle tehdit ederek ek ödeme istediler. Birçoğu doğru bir şekilde meseleyi kavrayamamıştı. Bazıları İran ile Sırbistan'ı karıştırmıştı. Don kazakları sadece ailelerine 50 ruble verilmesi şartıyla gelmişlerdi."

⁴⁴¹ Şepeleva, "Dobravolçeskoe dvijenie...", s. 370,371.

⁴⁴² Akasakov, *Sobranie Saçineniy...*, T.1. s. 232,233.

ruble, aynı yardımların tutarıyla 3,5 milyon rubleye ulaşıyordu⁴⁴³. Komiteler kabul ettikleri bağışları birçok farklı alanda savaşan gönüllülerin ihtiyacına harcadıkları gibi özellikle silah ve cephane alımına da para ayırıyorlardı. Sadece savaşın devam ettiği 29, 30, 31 Ağustos 1876 tarihlerinde komite farklı depolardan üç gün içinde Rus-Sırp ortak birliğine verilmek üzere 718 tüfek, 13 tabanca ve 9910 adet mermi temin etmiştir⁴⁴⁴.

Osmanlı-Sırp savaşına Slav Komitelerinin katkıları gönüllü, silah ve para yardımıyla sınırlı kalmadı. Tüm bunların dışında bir diğer önemli husus da Sırbistan'a gönderilen gönüllü ve paralı sağlık çalışanları ile oluşturulan sağlık birimleriydi. Söz konusu çalışmanın propagandası Rus basınında geniş yer buldu, Nidelya adlı gazete konuyu okuyucularının dikkatine şu şekliyle çekiyordu: *Şimdi Sırbistan'a giden doktor ve hemşirelere minnet dolu duygularla, bağış yapan ve toplayanlara da mümtaz hislerle bakıyorsun, Sırplarla aynı sıralarda savaşmak için giden kahramanları görünce kalbin en iyi duygular ile çarpıyor*⁴⁴⁵.

Osmanlı-Sırp savaşı başladığında ilk etap da Slav Komiteleri 6.307 ruble 76 kopeklik harcama ile üç doktor dört sağlık memuru gönderdi. Gönderilen ilk partide ki doktorlara aylık kişi başı 200, sağlık memurlarına 75 ruble maaş tahsis edildi. Bir sonraki sağlık ekibi içerisinde 13 doktor, 14 sağlık memuru, 23 hemşire bulunuyordu. Bu guruptaki doktorlar 150, sağlık memurlarına 50 ruble maaş ödenmesi uygun görüldü. Aksakov'un Moskova Slav Yardım Komitesi başkanı olarak 5 Kasım 1876 tarihli komite toplantısında o gün itibariyle Sırbistan'da ki sağlık harcamalarına 31.052 ruble 96 kopek harcadığını ayrıca bu sayının tam harcanan miktar olmadığını belirtmiştir⁴⁴⁶.

Slav Komiteleri Bosna ayaklanmasında Osmanlı-Sırp savaşında olduğu kadar organize ve başarılı olamadılar. Gerek toplanan para gerekse toplanan gönüllü sayısı bu durumu ortaya koymaktadır. Savaşa katılanların sayısı yanında nitelikleri, ait oldukları sınıf ve savaşa katılım sebepleri de bir noktada önem arz ediyordu.

⁴⁴³ Şepeleva, "Dobrovolçeskoe Dvijenie...", s. 227,228.

⁴⁴⁴ GARF. F. 1750, Op.1, D.158, s. 2.

⁴⁴⁵ Naroçnitskaya, "Vstupitelnaya Statya...", s. 31.

⁴⁴⁶ Akasakov, *Sobranie Soçineniy...*, T.1. s. 231,132.

Katılanların kategorilerini, niteliklerini v.s. bizzat savaşa katılan subay ve yazar N. V. Maksimov Rusya'dan katılanları beş gruba şu şekilde ayırıyordu: *birinci grupta idealistler bulunuyordu. Bunlar akraba halkın bağımsızlığı ve özgürlüğü için fikirler mücadelesinin kutsal coşkuluğu gereği katı şekilde bilinçli olarak Sırbistan'da bulunanlardı. İkinci grupta – onurlu fakat hayat tarafından kırılmış, yorulmuş, çok acılar çekmiş ve ölümün gözünün içine korkusuzca bakan insanlardı. Üçüncü grup, heyecanlı duyguların etkisi altında Balkanlara gelen sayıları en çok olanlardı. Dördüncü grup macera arayanlardan, şöhrete, yüksek konuma susamışlardan ve rahat bir fırsatta ödüllendirilme ve yükselmeye ilgilenenlerden oluşuyordu. Beşinci grup ise Rusya'da ki boş, aylak gezen herkesimden insandan oluşuyordu. Yazara göre Çernaev üçüncü grupta şöhrete susayanlar arasındaydı ve işi bozmuştu*⁴⁴⁷.

Sırbistan'daki savaşa katılanları belirli bir sınıflandırmaya tabi tutanlardan bir diğeri de yine asker kökenli, Slav Komitesi üyesi olan Binbaşı A. N. Hvastov dur. Hvastov'a göre: *ideal uğrunda çağrılanların sayısı 4 bin civarındaydı fakat bunların içinden en fazla iki yüz üç yüz tanesi idealistti. Sırbistan'da bulunmuşlardan, görülmüş ve duyulanlar hakkında kendini muhasebe edecek hiç kimse bunun aksini söyleyemez. Çoğunluk dini savunmak için bir toplanma olarak bakıyorlardı bu işe, fakat bu iş için her türlü ölçüde konforları için talep kar oldular ve bir ücret verilmeliydi. Onlardan birçoğu bu savaşa kendilerine yarar sağlayacak bir iş olarak bakıyordu. Burada birçok itici gücümüz vardı: millet akrabalığı, devlet gelenekleri ve dindaşlık. Bunlardan başka, durumdan memnun olmayanlar çoktu ve çoğunluk onlardaydı, burada fikir sadece bir paravandı*⁴⁴⁸.

Sırbistan'ın Osmanlıya karşı bölgedeki hareketliliğin etkisinde acele ilan ettiği savaş bir o kadar hızlı sonuca ulaştı. Sırbistan'ın savaştaki gerçek durumu görebilen General Çernaev 18 (30) Ekim 1876'da Prens Obrenoviç'e prensliğin savaştaki kritik durumunu ve Osmanlıyla acil ateşkes yoluna gidilmesini bildirmiştir. Çernaev 24 saat içinde bir ateşkesin sağlanabilmesi için İmparator II. Aleksandr'a münacatı tavsiye ediyordu. Prens Çernaev'in tavsiyesini ciddiye almasıyla birlikte

⁴⁴⁷ A. L. Şemyakin, "M. G. Çernaev i Serbia", *Veliçie i Yazvı Rassiskoy İmperii: Mejdunarodny nauçnyy sbornik k 50-letiyu O.R. Ayrapetova*, Moskova 2012, s. 189.

⁴⁴⁸ Hvastov, *Russkie i Serbi...*, s. 51.

Sırbistan dış ileri bakanı Y. Ristiç içersinde buldukları durumu 19 (31) Ekim'de Petersburg'a çektiği telgrafla şöyle bildiriyordu. *Vatan büyük tehlikede, eğer ateşkes 24 saat içinde sağlanmasa Türkler on gün içinde Belgrad'ı dahi alacaklar... Düşmanca bu hareket durdurulmalı yoksa facia kaçınılmaz. Dakika dahi kaybetmeyin!*⁴⁴⁹.

Rus tarafı aldığı bu haber üzerine duyduğu endişe ile Osmanlıya ateşkes yönünde nota verdi. Sırların Osmanlı ile bu kısa savaşı bitmişti fakat taraflar için aradaki sorular aşılmaktan öte var olan eski haliyle devam ediyordu. Sırbistan açısından savaşın kaybedilme sebebi birçok alanda farklı sebepler ile açıklanabilir. Fakat Çar II. Aleksandr 1876 Ekim sonunda yenilginin Sırların ve onların korkaklığının üzerinde olduğunu ifade etti⁴⁵⁰.

3.4. Osmanlı-Rus Savaşı'nda (93 Harbi) Slav Komitelerin Faaliyetleri

Hersek ve Bulgar isyanlarını istismar ederek Babiâli'yi Avrupa siyasetinde yalnız bırakmak için yoğun faaliyete girişen Rusya, Babiâli'nin başına yeni gailer açmak amacıyla Sırbistan ve Karadağ'ı Osmanlı Devleti'ne karşı harbe sevk etti. Fakat muharebelerin Osmanlı ordularının galibiyeti ile sonuçlanması üzerine hadiselere diplomatik yollardan bir çözüm bulmak için İngiltere, Rusya, Fransa, Almanya, Avusturya, İtalya ve Osmanlı Devleti'nin iştirakiyle İstanbul'da bir konferans düzenlendi (23 Aralık 1876). Fakat konferans bir netice alamadan dağıldı. Bu arada ilgili devletler Osmanlı Devleti'ne karşı takip edilecek siyaseti tespit için

⁴⁴⁹ Lisov, *Velikiyi Derjavı i Serbiya...*, s. 221,222.

⁴⁵⁰ S. A. Koçukov, "Russkie na Balkanah v 1876 Godı v Svete İstočnikov Liçnovno Praishojdeniya", *İzvestiya Saratovskogo Universiteta*, T.1, Vıp.1, Saratov 2009, s. 67.

Londra’da toplanarak 31 Mart 1877 tarihinde Londra Protokolü imzalandı⁴⁵¹. İstanbul Konferansı’nda teklif edilen teklif edilen şartları Türkiye lehine biraz yumuşatan bu Londra Protokolü de reddedilince Rusya ile harp kaçınılmaz hale geldi⁴⁵².

Balkanlarda, 1875 Bosna ayaklanması ile başlayıp ardından Bulgar isyanı ve Osmanlı-Sırp savaşı ile devam eden Balkan krizi bir yönüyle Rusya’nın Sırbistan için ateşkes talep etmesiyle geçici süreliğine neticelenmişti. Fakat krizin sonuçları tarafların beklentilerini karşılamadığı için balkanlarda var olan bu istikrarsız durum Rus toplumu da rahatsız ediyordu. Balkanlarda yaşananlar Rus toplumunda ve entelektüel çevrelerde, Balkan krizinin Rus müdahalesi olmaksızın çözülmeyeceği kanaatini oluşturdu. Bu kanaat toplumun farklı birçok kesimi tarafından paylaşıyor ve Osmanlı’ya karşı savaşa girilmesi yönünde hükümete bir baskı yapıyordu. Rus toplumun belirli bir kısmını temsil eden “İşçiler” grubu üyelerinin Ekim 1876 tarihinde *Slavların müdafaa savaşı hakkında Rusya vatandaşlarına çağrı Projesi* adlı çağrılarında var olan durumu ve beklentiyi şu şekilde ifade ediyorlardı: *Birkaç aydır Rus milleti kendi iktidarından hayatını kaybeden kardeşlerinin savunmasını bekliyor. Fakat aynı zamanda Rusya’nın bir ucundan diğer ucuna Rus halkı Slavların acılı feryadına tepki gösterirken, memnuniyetle malından ayrılarak kesin ölüme gidiyor, iktidarımız sakince Rusya ve Sırbistan’ın ölen kahramanlarına bakıyor ve bu tören havasındaki anı korkakça, kardeşlerimizin kurtarılışı kutsal işinden nasıl bir kar ya da zarar kendisini beklediğini anlamaya çalışıyor. Rusya vatandaşları! Bu yüz karasına sabır göstermeyeceğiz! İktidar bize diyor ki Rusya’nın çıkarlarından dolayı Slavlar için savaşa girmek zorunda değiliz... Yeni kurbanların milletimiz için bir şey değil, eğer onlar Slavların yararına gidiyorsa... Kardeşlerimizin yardımına bütün bir sarsılmaz ürkütücü ordu olarak gidelim. Rusya vatandaşları! İktidarın hakir korkaklığı yüzünden kardeşlerimizin kırılması ve Rus vatanının zayıflaması için cimri çarlığa müsaade etmeyeceğiz. Eğer çar bizi aldatırsa kendimiz kendimizden tüm Rusya ordusunu oluşturalım bunun içinde son paramıza kadar toplayalım.*

⁴⁵¹ Mahir Aydın, “Doksanüç Harbi 1877-1878 Osmanlı – Rus Savaşı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 9, Ankara 2002, s. 498.

⁴⁵² Süleyman Kocabaş, *Tarihte ve Günümüzde Türkiye’yi Parçalama ve Paylaşma Planları*, İstanbul 1999, s. 143.

Rus toplum hayatında Balkanlarda yaşanan krize bakış açısını ve çözümünü göstermesi bakımından gazeteci N. V. Şelgunov'un Ekim 1876 tarihinde "Delo" adlı dergide "Basının Doğu Sorununa Yaklaşımı" adlı yazısı toplumun farklı bir kesiminin yaklaşımını şu şekilde yansıtmaktaydı. *"Bu satırları yazdığımız an itibariyle havada savaş hissediliyor, tehlike kaçınılmaz ve yakın bir hal alana kadar bizi çevreleyen siyasi atmosfer boğucuydu... Biz sadece şunu biliyoruz ki, Balkan yarım adasındaki hadiselerin barışçıl çözümü imkânsız değil dememek için daha da problematik hale getirildi... Savaş büyük bir afet, hele de günümüzde hiçbir yok edici salgın ve açlıkla mukayese edilmeyecek korkunç kat be kat bir kötülüktür... Fakat önümüze şöylesine sonuncu ikilem getiriliyorsa, savaş ya da Slavların yeni köleleştirilmesi ya da tüm medeni dünyanın kalbinin sarsıldığı Bulgar kıyımının yeniden kıyımı ise; o zaman bayağı şovenizmden nefret eden tüm kalbimizle, hiç duraksamadan diyeceğiz ki; evet savaş!"⁴⁵³.*

Rus toplumunda hâkim eğilim Rusya'nın Osmanlıya karşı savaşa girmesi ve var olan durumu Balkan halklarının lehine çözmesi yönündeydi. Balkanlarda kurmuş olduğu komiteler ve bireysel üyeleri aracılığı ile Slav Komiteleri aynı zamanda bir bilgi akışı da elde ediyordu. 28 Ağustos 1876 tarihinde komiteye sunulan *"Balkan Halklarının Türkiye ile Savaşı Hakkında Rapor"* adını taşıyan tezkerede Rus kamuoyunununkiye benzer bir yaklaşım vardı. Rapora göre: *"Hiç kimseyi etkisiyle memnun etmeyen bir diplomasi yoluyla Türkler ve Slavlar arasında bir barış olmayacak. Avrupa silah gücüyle çözüme kararında değil, bizi ise bırakmayacaklar. Bulgarların, Bosna'nın ve Hersek için Slavların adil taleplerini tamamıyla karşılamayan bir barışı Slavlar istemiyor, bu yaklaşımı bizde destekliyoruz"*⁴⁵⁴.

Balkanlarda yeteri kadar kontrol altına alınamayan isyanlar ve Osmanlı-Sırp savaşı sonucunda, Rusya'nın Osmanlı'ya karşı savaşa girmesi yönünde oluşan toplumsal eğilime Çarlık yönetimi daha fazla kayıtsız kalmadı. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında Rus orduları genelkurmay başkanlığı yapacak olan F. L. Geyden imparatorun 23 Kasım tarihli emriyle Bulgar gönüllülerinin subaylarca komuta edilmesinin tanzimi ile görevlendirilmiştir. Söz konusu tanzimin ne şekilde olacağını

⁴⁵³ Rossia i Natsionalno-osvoboditelnaya Borba..., D.137, 138.

⁴⁵⁴ GARF. F.1750. Op.1. D.885. s. 1.

L. Geyden bir raporla Rusya Savunma Bakanı D. A. Milutin'e 17 Mart'da sunmuştur. Rus idaresinin uluslararası politika algısına bağlı olarak Rusya nisan ayına kadar Bulgar gönüllülerinin oluşturulması ile açık bir biçimde meşgul olamadı. Bulgar gönüllülerinin teşkilatlandırılması resmi olarak 19 (31) Martta Kışinev'de başladı. Burada 100'ü muvazzaf düşük rütbeli Rus 700'ü Bulgar olmak kaydıyla üç grup oluşturuldu. Aynı zamanda bu guruplar gelecekteki üç tugayında temelini oluşturacaktı. Bunlara ilaveten Odessa'da ki askeri çevreden 137 Bulgar ve daha önce Rusya'nın güneyine gönderilmiş ve askeri hizmet yapmış 208 Bulgar'da buraya dâhil edilmiştir. 31 Mart (12 Nisan) savaşın ilan edildiği tarihte Kışinev'de düzenlenen askeri geçiş töreninde söz konusu gönüllü birlikleri de katılmıştır⁴⁵⁵.

Osmanlı Devleti nezdinde, Rusya ile olası bir harbi arzu etmeyenler arasında ilk sırayı Sultan Abdülhamit alır. Sultan sadrazam Mithat Paşa'dan İstanbul Konferansı kararlarının tadil edilerek kabul edilmesini istemiş fakat bu hususta başarılı olamamıştır. Sulh için gelmiş olan Karadağ murahhasları da arazi taleplerini yalnız Nişik kazasına hasrederek asgari haddine indirmişlerse de gene kabul ettiremedikleri için geri dönmüşlerdi. Karadağ'a iki kaza terkini harpçiliğin en şiddetli mümessili olan Mithat Paşa bile kabul etmişti. Hatta hatıratının birinci cildinin 195'inci sayfasında bizzat itiraf eylemiş olduğu halde, halefi Ethem Paşa'nın tek bir kazaya bile muvafakat göstermemesi ve Meclisinin de her türlü arazi terki esasını reddetmesi "93 seferi" denilen faciannın akıbetinde Mithat ve Damat Mahmut Paşalar kadar, Ethem Paşa'ya da muazzam bir sorumluluk yüklemektedir⁴⁵⁶.

Londra Protokolü'nün Babiâli tarafından reddedilmesi harp ilanı için sömürülecek bir bahane idi. Nitekim öyle de oldu. Rusya bu olaydan bir gün sonra genel seferberlik ilan etti. Prens Gorçakov 19 Nisan 1877'de Rusya'nın Babiâli'ye karşı harp kararını bir beyanname ile Avrupa'ya bildirdi. Bu beyannamede harp sebepleri şöyle gösterilmişti: *Babiâli, Avrupa'nın nasihatlerine saygı göstermemiştir. Hıristiyanların durumunu düzenlemek hususunda kendisine tavsiye edilmiş olan tedbirleri yerine getireceğine dair artık kendisine emniyet ve itimat gösterilemez.*

⁴⁵⁵ Rossia i Natsionalno-osvoboditelnaya Borba..., D.438, s. 620.

⁴⁵⁶ Süleyman Kocabaş, *Kuzey'den Gelen Tehdit Tarihte Türk-Rus Mücadelesi*, İstanbul 1989, s. 312; Danişmend, a.g.e., s. 413.

Balkanlar'daki devamlı kargaşalık güvenliği bozmuş ve Rusya'nın menfaatlerini sarsmıştır. Bu sebep ile Rusya, Avrupa tarafından da takdir edileceğine âmin olarak Babîâli'ye karşı harp açmıştır. Osmanlı Devleti'nin son Rus tekliflerini de reddi üzerine Rusya'nın maslahatgüzarı Nelidov, 24 Nisan 1877'de Babîâli'ye bir ulti matom vererek İstanbul'dan ayrıldı ve Rumi takvime göre 1293 yılına denk geldiği için Doksanüç Harbi olarak da bilinen Osmanlı-Rus Savaşı başlamış oldu⁴⁵⁷.

Rusya'nın, Osmanlı Devleti'ne harp açması üzerine büyük devletler, tarafsızlıklarını ilan etmişlerdi. İngiltere, yalnız Rusya'nın harp sebeplerini haklı görmediğini ve Rusya'nın tek başına Balkanlar'daki Hıristiyanların durumunu ıslah etmek için silaha sarılmasını Paris antlaşmasının hükümlerine aykırı bularak teessüflerini bildirmişti. Harbin, Balkanlar'da Plevne'nin, doğuda Kars'ın sukutuna kadar süren devresinde Osmanlı orduları pasif bir savunma sisteminde gösterilmesi mümkün olan mukavemeti göstererek Rusların seri ve kesin bir zafer kazanmalarına engel olmuşlardır⁴⁵⁸. Rus kuvvetlerinin müttefik Slav kuvvetleriyle birlikte Edirne ve İstanbul üzerine yürümeye başlamasıyla savaşı sürdürme ümidini kaybeden Osmanlı Devleti, 31 Ocak 1878'de mütarekeyi imzaladı. Böylece Ruslar İstanbul kapılarına dayanmış bulunuyorlardı.

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 3 Mart 1878 tarihinde Ayastefanos Antlaşması imza edildi. Bu antlaşma ile Karadağ, Sırbistan ve Romanya sınırları genişletilerek müstakil olurken, Balkanlar'da büyük bir muhtar Bulgaristan Prenslığı ve muhtar Bosna-Hersek idareleri oluşuyordu. Ayrıca, Doğu Anadolu, Girit, Teselya ve Arnavutluk'ta ıslahat yapılacak, İran'a sınırda toprak bırakılacak ve Rusya'ya harp tazminatı olarak 300.000.000 rublenin yanı sıra Ardahan, Kars, Batum ve Bayezid terk edilecekti⁴⁵⁹. 93 harbi, kuvvetlerin geniş bir alana yayılması, kumandanlar arasındaki irtibatsızlık, harekâtın İstanbul'dan idaresi, malzeme ve mühimmat noksanlığı, Karadeniz'deki donanmanın hiçbir varlık gösteremeyişi gibi

⁴⁵⁷ Karal, a.g.e., Cilt: VIII, s. 40, 41; Kocabaş, *Kuzey'den Gelen Tehdit...*, s. 312; Aydın, "Doksanüç Harbi...", s. 498.

⁴⁵⁸ Karal, a.g.e., Cilt: VIII, s. 57.

⁴⁵⁹ Nedim İpek, "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı", *Türkler*, Edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Cilt: 13, Ankara 2002, s. 20.

sebepler yüzünden Osmanlı ordularının yenilgisiyle sonuçlanmış ve Osmanlı Devleti'ni siyasi, askeri, sosyal ve iktisadi bakımdan büyük ölçüde etkilemiştir⁴⁶⁰.

Rusya'da kamuoyu iktidarı balkanlardaki kardeşlerine kayıtsız kalmakla suçlansa da iktidar Osmanlı ile olası bir savaşın planlarını çok önceden hazırlamaktaydı. Kendisi askeri kişiliği yanı sıra Slav Komiteleri üyesi de olan Tuğgeneral Rastislav Fadeev daha Ekim 1876'da Savunma Bakanı D. A. Milutin'e *Türk Savaşında Bulgar Meselesi* başlıklı bir rapor sundu. Fadeev söz konusu raporunda: Doğu sorununu bugünkü durumunda çözümüne yönelik yâda Türkiye Slavlarının herhangi bir şekilde gündelik yaşamlarının iyileştirilmesi ile alakalı bir adım, devletin taleplerine ve Rus halkının kanuni hislerine cevap verebilecek bir şekilde imparatorluk ordularının Bulgaristan'ı zaptı olmaksızın olabileceği düşüncesini bir tarafa atılması gerektiği fikrini savunuyordu. Osmanlı Devleti'nin ise başarılı bir savunmanın mümkün olmadığı gerçeğinin bilincinde olmadığı ve başlarını vermeden barışçıl yollarla kendi topraklarının işgaline müsaade etmeyeceğini bildiriyordu. Fadeev'e göre Tuna ve Çanakkale Boğazı arasındaki araziye tutmak ve yerli halkla mücadelenin yanında Osmanlı ordusunu bir yandan oyalayacak ve hayatını buna feda edecek insanlara ihtiyaç vardı.

Fadeev'e göre yukarıda bahsettiği hayatını vatan meselesine verecek halk Bulgarlardı. Kendi değimi ile Slav halkları arasında Rusya'ya en sadık milleti Bulgarlardı. Bu görüş gereği General Fadeev bahsettiği milis kuvvetleri Bulgar gönüllülerinden hazırlanmasını uygun görüyordu. Fakat Bulgar grupları savaşın başladığı gün hazırlanmanın çok geç olacağını, şimdiden savaşın başlayacağı güne kadar ise zamanın yeterli olduğunu belirtiyordu. Fadeev Bulgar komitelerinin gönüllüler konusunda Romanya'dan ve Tuna'dan ne kadar emredilirse o kadar gönüllü toplayabileceklerini taahhüt ettiklerini ve ayrıca Sırbistan için toplanılan beş bin gönüllü arasından da adam çağrılabilmesi taaddüt ediyordu. Hali hazırda altı batarya ile birlikte 20 bin kişi için silahın hazır olduğunu bildiriyordu. Rus ordusunun gitmekte olduğu yolda herhangi bir engelle karşılaşmaması, Tuna ve

⁴⁶⁰ Aydın, "Doksanüç Harbi...", s. 498.

dağlar arasındaki geniş arazi, dere ve boğazları kurtarmak için savaşın ilk başladığı zaman 25 bin kişi yeterli olacaktı.

General Fadeev teferruatlı bir biçimde kaleme aldığı raporunda gönüllülerin organizasyonunu birçok teknik başlık altında ayrıca ele almıştır. Bu çalışmada Slav Komitelerinin katkısını ele aldığı kısım *Silahlandırma, donatma ve askeri giyindirme* alt başlığıdır. Fadeev'e göre tüm ilk silahlandırma, donatma ve askerin giyindirilmesi Slav ve Bulgar Komitelerinin sorumluluğunda olmalıydı. Sadece ihtiyaç olan malzemenin yetmemesi durumunda malzemenin tedariki iktidar ödeneğinden sağlanabilirdi. Gönüllüler için silah sistemi, elbisenin şekli ve lojistiğin nakliyesi v.s ekonomiyle ilişkili karlı olanını komitelerin kendisi belirler⁴⁶¹.

Fadeev Bulgar milisleri için savunma bakanına sunduğu raporundan başka, raporda mühim vazifeler atfettiği Slav Komitesi başkanı İ. S. Aksakov'a da konuyla ilgili ikna maiyetinde bir mektup yazdı. Mektubu önemli kılan bir diğer özelliği de rapordaki girişim ve söylemlerin arka planına açıklık getirmesiydi. Fadeev raporda gönüllülere vermek için bahsettiği 20 bin silahın hayır yardımları ile alındığını artık bu işe iktidarında elinin dâhil edilmesi gerektiğini söylerken Aksakov'a iktidarı ikna edebilmek için hazırda bir şeylerin olduğunu göstermenin gerekliliğini söylüyordu. Söz konusu silahların alımından sonra elde 60-70 bin rublenin kaldığını, devletten Slav Komitesi üzerine para almasını ve kendilerine silah alımı için bunu kredi olarak vermesini istiyordu. Rapordakine benzer bir şekilde Aksakov'a da Bulgar ordusunun

⁴⁶¹ N. R. Ovsaniy, *Bolgarskoe Opolçenie i Zemskoe Voyska. K İstorii Grajdanskogo Upravleniya i Akupatsii v Bolgarii v 1877-78-79 gg.* Petersburg 1904, s. 103,104,109,110,122; Fadeev raporunun devamında Osmanlının içinde bulunduğu sıkıntılı durumu analiz ederken, Osmanlı ordusunun sadece Balkanlardaki Sırp, Bulgar, Bosna v.b. halkları tutmaya yeteceğinin altını çizmiştir. Rusya'nın Balkanlardaki amacına ulaşmasının yolunun ordunun sayısına bağlı olduğu ve elde bir anlaşma olsun ya da olmasın amaca ulaşabilmek için geniş ülkeyi işgal etmek gerekliliğini ön görüyordu. Rus ordusunun net amacının Şumnu yakınında Edirne'ye gönderilmesi planlarken, bir başka açıdan Çanakkale boğazının alınması durumunda doğu sorununun tamamen çözüme kavuşacağını teklif ediyordu. Bu uzun soluklu harekât da Bulgaristan arazisinin tutulması ve yerli Müslümanlara karşı Bulgarlar'ın kullanılması planlanılırken, gerçek bir ordu ile milis kuvvet arasında oluşturulması ön görülen ordunun amacı ise baskın yapıp doludizgin devam etmek değil tam tersi baskından sonra alına yerde kalmaktı. Bölgede bulunan çok sayılı Müslüman halkın üstesinden gelmek için savaşan bir ordudan ziyade düzenli orduya ihtiyaç vardı zira ordunun arkasından Türk topluluğu üzerinde şüphe götürmez üstünlüğü bu ordu tesis edecekti. Ordunun tüm Bulgaristan arazisini geçebilmesi için yeterli sayıda olması gerekiyordu. Bunun içinde Fadeyev Bulgaristan'ın özerkliğinden önce onu ayaklarının üzerine kaldırmının gerekliliğini söylerken bunu için her şeyden önce hayatını vatan meselesine verecek yerli insanlara ihtiyaç olduğunu altını çiziyordu.

kurulmasının gerekliliğini açıklarken, onsuz sonucun zorlaşacağını hatta sonuca ulaşamayacağı ve sürekli bir çalkalanma olacağını ifade ediyordu⁴⁶².

Fadeev bakanlığa verdiği rapor ve Aksakov'a yazdığı mektupla cemiyet içersinde popülerlik kazanmaya çalışmakla beraber II. Aleksandr'ı güney Slavları meselesinde Rusya'nın etkin bir karar almasına ikna etmeye çalışmıştır. Fadeev'in raporu Savunma Bakanlığında incelendiği gibi *Bulgar Ordusunun Organizasyonu İçin Esaslar* adlı kararda özünde Fadeev'in raporunda olduğu gibi Bulgar ordusu gönüllülerden oluşturulacaktı ve donatımı meselesi Slav Komitelerince organize edilecekti. Fadeev'in raporundan farklı olarak ordunun amacı ve kadroları tamamen farklılaşıyordu. Söz konusu ordu birkaç gruptan kurulması öngörülürken amacı ise birkaç askeri faaliyet, yerli halkı çete faaliyetlerinden savunma, ülkede askeri polislik görevinin icrası ve aynı şekilde mümkün olduğunca orduya kılavuzluk, istihbarat, ülke kaynaklarının tanıtılması ve yerli halkla temasın sağlanmasında rol alacaktı⁴⁶³.

Slav Komitesi Başkanı İ. S. Aksakov 7 Eylül 1876 tarihinde M. G. Çernaev'e yazdığı mektupta teferruatlı bir şekilde Fadeev ve Bulgar meselesi hakkındaki görüşlerini şu şekilde dile getiriyordu: *Muhtemelen Fadeev ve Kişlevskiy'nin planlarından haberiniz var. Kişlevskiy gözü pek biri olsada ben her zaman onu boş bir insan olarak saydım ve sayıyorum. Fadeev ise tartışmasız başarılı bir yazar olsa da tiksindirici seviyede bana itici geliyor. O parlak bir fikir teklif edebilir fakat uygulayıcısı olması gerekmiyor zira yaptığı işlerde de bunu gösteriyor... Bulgar grupları için hazırlanan kadrolara düşmanca bir tavır almanız gerekmiyor. Fadeev'e izin vermeyin bu işi kendiniz ele alın, çünkü bu iş Rusya için faydalı olabilir, zira Rusya'nın çıkarları her şeyin üzerindedir. Çünkü Rusya için faydalı olan Sırlara da Bulgarlara da ve tüm Slavlara faydalıdır⁴⁶⁴.*

⁴⁶² GARF, F.1750, O.2, D.51, s. 5,6; Fadeev Aksakov'a yazdığı mektupta Rusya için doğu sorunun çözümünde de Bulgarların ve onların var olduğu coğrafyanın etkili olacağını, Rus ordusunun Bulgar milislerinin yardımı olmaksızın başarılı olma şanslarının çok az olduğunu düşünüyordu. Bu hazırlık aşamasında Bulgar bayrağının Bulgarların gözleri önünde açılması gerektiği ve onlara muayyen bir eğitimin verilmesi gereğinin altını çizerken onların diğer Balkan halklarından hiç de geri kalmayacağını kişisel tecrübesiyle taahhüt ediyordu.

⁴⁶³ Ovsaniy, *Bolgarskoe Opolçenie...*, s. 5.

⁴⁶⁴ Osvoboditelnaya Borba Yujnih..., T.1, D.259, s. 387,388.

General Avsaniy'in belirttiği şekliyle Fadeev iktidar nezdinde Bulgar meselesi ile alakalı bir görevlendirme almaya çalışırken diğer tarafla da Slav Komitesinde sempati kazanmaya çalışıyordu. Zira Aksakov'un kendisi hakkında ki görüşleri ve daha sonra talep ettiği göreve getirilmeyişi de tüm bu ön görüşleri kanıtlar niteliktedir. Bulgar gönüllüleri meselesinde Aksakov için Fadeev'in planı kabul görüyordu fakat tasvip etmediği husus onun liderlik etmesi meselesiydi. Bulgar gönüllülerinin kurulması sorunu Ekim 1876 tarihinde Livadiye de karara bağlandı gibi başına da Rus General N. G. Stoletov getirildi⁴⁶⁵.

Moskova Slav Komitesi finansmanında, yukarıda da bahsettiği üzere, General Fadeev'in Prusya Savunma Bakanlığından 12 top 20 bin Şapso marka tüfek aldı. Söz konusu silahlar Sırbistan'da ki Rus-Bulgar birlikleri için alınmıştı fakat silahların Almanya'dan gelmesine kalmadan Osmanlı-Sırp savaşı bitti. Silahlar bu durumda Rusya-Romanya sınırında ki Üngen şehrindeki istasyonda depolanıp bekletildi. Ekim 1876 da Moskova Slav Komitesi bünyesindeki Bulgar Komisyonunun aldığı kararla silahlar Bulgar milislerinin silahlandırılmasına gönderildi. Fakat silah konusunda işlerin istenildiği gitmediğini Akskov'un 31 Mart 1877 tarihli Çerkasskiy'e yazdığı mektuptan öğreniyoruz. Söz konusu silahlar için iktidar taahhüt ettiği parayı komiteye ödemiş bu durum karşısında hali hazırda depoda bekletilen silahların Sırbistan'a satılabilmesi veya uygun bir yerde saklanması tartışılmıştır. Fakat Çerkasskiy Aksakov'a yazdığı mektupta net olarak bu iş içersinde olmadığını kendisinin isteyerek ve hür idaresi ile savunma bakanlığına silahları kabul etmeleri için mektup yazdığını hatırlatmıştır⁴⁶⁶.

⁴⁶⁵ İ. V. Kozmenko, "İz İstorii Bolgarskogo Apolçenia (1876-1877)", *Slavyanskiy Sbornik*, Moskova 1948, s. 122,123.

⁴⁶⁶ Osvoboditelnaya Borba Yujnih..., T.1, s. 453, 593; Slavyanskiy Sbornik..., s. 159,161; Aksakov mektubunda: "Mesele şu; silahları Sırlara vermek yerine iktidara vermemizin sebebi onların ricası üzeredir, çünkü iktidar Slav meselesine girmeyi ve Bulgaristan'a gitmeyi teklif etti. Sadece bu teklife bağlı olarak biz yeni harcamalara karar verdik. Eğer iktidar savaştan vazgeçer ve ordusunu silahsızlandırırsa biz büyük bir aptallık içersinde olacağız. 220 bin ruble harcıyıp hiç ihtiyacı olmayan ve hiçte hak etmeyen iktidara mı hediye edelim... Bu arada hiç şüphesiz 200 bin ruble değerindeki silahı 30 bin rubleye Sırp hükümetine alması için teklif edeceğim, seve seve alacaklardır kendi hesaplarına, şimdi silahların Sırbistan'a nakli için sorunda kalmadı. Bu şekilde hem silahlar Slavlara gitmiş olacak hem delimizde nakit olmayan ve biraz daha yapmamız gereken harcamamızın bir kısmı kapanmış olacak... Mantıklı sonuç şudur: yükümlülük geçersizdir ve malımıza sahip olma yani onu iktidarın ihtiyacı varsa ona ya da diğer tarafa satma hakkını geri verin. Size indirimde yapacağız. Eğer

1876 Sonbaharında İmparator II. Aleksandr'ın, kardeşi Nikalay Nikalayeviç ve General Stoletov'un da hazır bulunduğu toplantıda Türkiye ile savaşa karar verildi ve birçok askeri tedbir üzerine konuşuldu. Tartışılan ve karara bağlanan tedbirlerden bir tanesi de Bulgar gönüllülerinin hazırlanmasıydı bu konuda General Stoletov'un sorumlulukları arasındaydı⁴⁶⁷. General Stoletov Moskova'ya geldikten sonra Bulgar guruplarının donatımı meselesi ile alakalı Moskova Slav Komitesi Başkanı İ. S. Aksakov ile görüşmelere başladı. Söz konusu donatma işiyle Haziran ayından beri Moskova Slav Komitesi bünyesindeki Bulgar Komisyonu ilgileniyordu. Rusya Savunma Bakanlığı ödemeyi garanti ederken malzemenin hazırlanmasını Slav Komitesi üstlenmişti⁴⁶⁸. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda içersinde Rus Kızıl Haç'ında bulunduğu sivil işler idaresinin başına Vladimir Aleksandroviç Çerkaskiy getirildi. Politik olarak Slavseverlere yakın olan Çerkaskiy aynı zamanda Bulgar gönüllülerin teçhizatlandırılması görevini üstlenirken bunu Slav Komiteleriyle beraber yapacaktı.

General Stoletov'un 22 Kasım 1876 tarihinde Savunma Bakanı D. A. Milutin'e yazdığı mektupta Knez Vladimir Aleksandroviç Çerkaskiy'den öğrendiğine göre, İmparatorunda hazır bulunduğu bir toplantıda ilk 6 Bulgar grubunun donatılması işinin Moskova Slav Komitesine verilmesi işinin tartışılmış. Çerkaskiy'nin ifadesiyle komite hazırlayacağı eşyaları dürüstçe ve orta sınıf levazım eşyası fiyatından yüksek olmayacak şekilde hazırlayacaktı. Hali hazırda komite Bulgar gruplarına verilmek üzere 1400 kaput, 1000 kısa mont, 1200 çift bot ve 3000 adet iç elbisesi hazırlamış nakliyesi için demir yollarından izin çıkarılmasını

Rus ve Sırp hükümetleri silahı almaktan vazgeçerse bizim Slav Komitesinin aktarılmış meblağına ek olarak bir 15 bi ruble daha harcamamız gerekiyor ki, en iyisi Bükreş'te bu silahları doğru zamanın geleceği umuduyla Bulgar Cemiyetine hediye etmek, onlar bunu bir yerlere saklarlar. Aksakov'un 31 Mart 1877 tarihli mektubuna Çerkasskiy 5 Nisan 1877 tarihli mektubunda şöyle cevap veriyordu: "Aramızdaki eski arkadaşlığa binaen diyebilirim ki silahın nihayi akıbeti ile alkali mektubunuzun son kısmını donattığınız türlü tehditleri anlamıyorum. Bu konuda tam bir özgürlükle konuşuyorum çünkü A dan Z ye bu konuda hiçbir küçük katılımım olmamıştır. Elbette ki sizi Fadeev ve diğerleri ile ilişki kurmaya ben ikna etmedim. Yine Savunma Bakanlığına komiteden silah alma ricasında bulunmanız içinde ben sizi ikna etmedim. Ben bu fikirde sadece sizin sıradan bir aracınız olmaya rıza gösterdim, fakat şimdi siz bana aynı silahı aynı bakanlığa daha ucuza satmak için sizin komisyoncunuz olmamı teklif ediyorsunuz. Soğukkanlı düşündükten sonra, kObul edin, bu rolde biz ikimiz aynı şekilde rezil olduk bu ne size ne de bana layıktı. Benim görüşüme göre daha aza Romanya'ya, yObancı bir devlete ya da herhangi bir Bükreş Komitesine satabilirsiniz..."

⁴⁶⁷ Ovsaniy, *Bolgarskoe Opolçenie...*, s. 5.

⁴⁶⁸ Kozmenko, "İz İstorii Bolgarskogo...", s. 124; Ovsaniy, *Bolgarskoe Opolçenie...*, s. 6.

bekliyordu. Demir yollarının komitenin yükünü Savunma Bakanlığının malı olarak kabul etmesi durumunda talep edilen mal 20 Aralık 1876'da yerine ulaştırılacaktı⁴⁶⁹.

Bulgar milislerin teçhizatlandırılması işi Çerkaskiy idaresi altında Slav Komitelerine verilirken karşılıklı bu çalışmayı ve ayrıca Slav Komitelerinin Türkiye topraklarında bulunan ajanlarının da hangi şartlarda Çerkaskiy'e tabi olduklarını iç işleri bakanlığı bir kararnameyle belirledi. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı başladıktan sonra söz konusu faaliyetler ve ilişkileri yasal zeminde düzenlemek için Rusya İç İşleri Bakanı 6 Nisan 1877 tarihinde Kiev, Padol, Valinskiy genel valisine ilişkileri düzenleyen bir kararname gönderdi. Kararnamenin birinci maddesinde Slav Komiteleri ve onların Rusya dışındaki özellikle Türkiye ve Sırbistan'da ki ajanları ve adı geçen yerlerdeki halk arasında ki aracı sivil savunmadan sorumlu olan kişiydi. İkinci maddede söz konusu kişinin yukarıdan zikredilen yerlerde ve belirtilen kurumların ajanlarından detaylı listeler ve kendilerine özellikle verilmiş vazifeler ile ilgili haberler aldığı belirtiliyordu. Üçüncü maddede sivil savunmadan sorumlu kişinin Slav Komitelerinin ajanlarından her türlü konuyla ilgili detaylı bilgi talep edebileceği bildirerek var olan ilişkilerin nasıl devam edeceği netleştirilmiş oldu. Kararname bu şekliyle Çerkaskiy'e Rusya içinde ve dışında Slav Komiteleri ve onun ajanlarıyla birçok farklı sahada beraber çalışma imkânı sunuyordu⁴⁷⁰.

⁴⁶⁹ Osvoboditelnaya Borba Yujnih..., T.1, D.362, s. 527,528; İ.S. Aksakov 2(14) Ocak 1877 tarihinde hali hazırdaki orduda Sivil işler idaresi baş sorumlusu V.A. Çerkaskiy'e Moskova Slav Yardımlaşma Komitesinin Bulgar Milislerin donatılması ve silah alımı ile alakalı mektubunda ek bir liste ile alınan malzemenin listesi verilmiştir. 11(23) Aralık 1876; Çuha Kaput 2198, Resmi Ceket 280, Pantolon 298, Kısa Mont 770, Gömlek 2040, İç Donu 1320, Çorap 720, Çizme 166, Keten Bezi 5300 arşın, Bel Kayışı 2000, Tüfek Kayışı 2000, Koltuk Deneği 4000 adet. 18(30) Aralık 1876; Kaput 1380, Resmi Ceket 635, Pantolon 617, Çizme 1659, Bel Kayışı 2000, Tüfek Kayışı 2000, Koltuk Deneği 4000, Şapka 2400, Eldiven 2100 adet. 30 Aralık 1876 (11 Ocak 1877); Kaput 2198, Resmi Ceket 1730, Pantolon 1730, Boyun Bağı 1578, Çizme 1415, Şapka 800, Eldiven 2800, Gömlek 960, İç Donu 840, Çuval 377, Tencere 1036, Keten Bezi 1400 arşın, Bel Kayışı 2000, Tüfek Kayışı 2000, Koltuk Değneği 2000, Süngü için Bıçak 500 adet.

⁴⁷⁰ TSİGAK, F.442, Op.56, Delo.14, s. 1-3; Kararnamenin diğer maddeleri aradaki as üst ilişkilerini düzenler nitelikte. Devam eden dördüncü maddesinde sivil savunma sorumlusunun Slav Komiteleri ajanlarından kendilerine verilmiş parayla ilgili rapor talep ettiğini, beşinci madde de istenmeyen durumda ve müsaade edilmeyen hallerde sorumlunun Slav Komitelerinden ajanları değiştirmesi ve yerine başkalarını koymasını talep edebileceğini, altıncı ve son maddede sivil savunma sorumlusunun müsadeseyle Slav Komitelerinin asıl lider ajanının diğer yerli ajanları idare edebileceği söz konusu 6 Nisan 1877 949 numaralı kararname ile düzenleniyordu.

Savunma Bakanı D.A. Milutin'in Slav Komitesi Başkanı Aksakov'a Bulgar gönüllülerinin ikinci partisinin donatılması ve giyindirilmesi ile alakalı harcırah raporu talep ettiği 28 Nisan 1877 tarihli mektuptan yukarıda bahsedilen Bulgar gruplarının donatılması işinin ilk partisinin tamamlandığını öğreniyoruz. Milutin mektubunda: *Tedarik işi bütünüyle iyi ve zamanında yerine getirildi* derken birinci altılı guruba harcandığı kadar ikinci altılı gruba yani donatılması düşünülen, sırada bekleyen gruba da bir o kadar malzemeye ihtiyaç olacağı bildirildi. Milutin Aksakov'a birinci grupta olduğu gibi ikinci grubunda donatılma ve nakliye işini önceden kendisinin kendi üzerine aldığını hatırlatıyordu⁴⁷¹. Slav Komitesi ikinci altılı Bulgar grubunun yaklaşık 2500⁴⁷² kişiye tekabül edecek şekilde eşyaları tam takım olarak yaklaşık iki ay zarfında hazırlandığı gibi, 19 Haziran itibarıyla de 6 bin kişilik teçhizatın tümü ile hazır olacağını Aksakov Çerkasskiy'e taahhüt ediyordu. Aksakov Komitenin devletten alacağı parayı da bir vesile ile mektubunda tekrarlıyordu: *sizden henüz ilk altılı grubun teçhizatı için hesap alamadığım gibi bütçeden bize verilmesi gereken kalan ödeneği de alamadım*⁴⁷³.

93 Harbinde Slav Komitelerinin faaliyetleri Bulgar milislerinin teçhizatlandırılması ile sınırlı kalmadı. Savaşın başlaması ile birlikte komitelerin faaliyet ve rollerine de nispeten kısıtlamalar getirilirken komiteler Dış İşleri Bakanlığından alınıp iç işleri bakanlığına tabi kılındı. Bu şekilde komiteler daha çok yardım kuruluşu karakteri almaya başladı. Bu durumu kendisini komitenin 26 Nisan 1877 tarihli Rus kamuoyuna var olan savaş ile ilgili yaptığı bildiri de gösterdi. Yapılan çağrıda Rus ordusunun Balkanlarda yakılmış ve harap halde birçok Slav köy ve şehri bulacağı bu yerlerin Rus toplumu tarafından yeniden canlandırmasının

⁴⁷¹ *Borba za Natsionalnoe Osvoboğenje Bolgarii v Period Russko-Turetskoy Voyni 1877-1878gg*, T.2, Moskova 1964, D.38, s. 57,58.

⁴⁷² Osmanlı-Rus savaşında Slav Komitesinin Balkanlarda donatmanın yanında silahlandığı Bulgar gönüllülerin sayısı konusunda, Romanya'da General Stoletov tarafından Aksakov'un tavsiyesiyle gönüllü kabul komisyonu başkanı olarak atanan ve Slav Komitesi üyesi İ. S. İvanov'un görüşü şöyledir. *"Bulgar milisleri için savaşın başlamasından birkaç gün önce General Stoletov'a 700 Bulgar gönüllü verdim. Ploiești şehrinde benim tarafımdan 4300 kişi daha toplandı ve diğer 700 kişi ile birlikte 5000 Bulgar milisi toplanmış oldu. General Stoletov Bulgar milisler ile birlikte 12 Haziran 1877'de savaşa katıldı". İ. S. İvanov, Balgarskoye Apolçeniye i Yivo Sıfarmirovaniye 1875-1879 gg*, Petersburg 1889, s. 20.

⁴⁷³ *Borba za Natsionalnoe Osvoboğenje Bolgarii...*, T.2, D. 147, s. 178.

kutsal bir iş olduğunun altı çiziliyordu. İnsanların barış ve düzeni gibi bu kutsal meselenin hallinde komite Rus kamuoyunun yardımına müracaat ediyordu⁴⁷⁴.

Bulgar milislerinin teçhizatlandırılması işinde Moskova Slav Komitesinin ve hiç şüphesiz komite başkanı İ. S. Aksakov'un büyük emeği oldu. Rus hükümeti milis kuvvetlerin oluşturulması yönünde karar aldığı anda milislerin teçhizatı meselesine ve bu meselenin halli için gerekli olan meblağa haddinden fazla soğukkanlı yaklaştılar. Bu yüzden rahatlıkla denebilir ki Aksakov'un göstermiş olduğu kararlılık ve sabır olmasaydı milislerin teçhizatlandırılması beklide istendiği gibi hayata geçmeyecekti⁴⁷⁵.

3.5. Moskova Slav Yardım Komitesinin Kapatılması

Rusya Ayastefanos Antlaşması ile 3 Mart 1878'de Avrupa devletleri ile arasındaki dengeyi dikkate almadan Şark meselesini sadece kendi menfaatleri açısından halletmek isteyince, bu durum başta İngiltere ve Avusturya olmak üzere diğer Avrupa devletleri ile birlikte Balkanlar'da yeni kurulan devletlerinde muhalefetiyle karşılaşmıştı. Çünkü Ayastefanos Antlaşmasıyla Rusya'nın Osmanlı toprakları üzerinde aşırı derecede nüfuz sahibi olması İngiltere'nin menfaatlerine ters düşüyordu. Avusturya ise kendisi için hayati önem taşıyan Balkan toprakları üzerinde büyük bir Bulgaristan'ın kurulmasından son derece rahatsız olmuştu. Balkanlar'da yeni kurulan devletlerin memnuniyetsizliği ise kendilerine bekledikleri kadar toprak verilmemesinden kaynaklanıyordu. Tüm bu sebepler yüzünden

⁴⁷⁴ Borba za Natsionalnoe Osvoboğenje Bolgarii..., T.2, D. 35, s. 54.

⁴⁷⁵ Kozmenko, "İz İstorii Bolgarskogo...", s. 130,131.

Ayastefanos Antlaşması'nı yeniden gözden geçirmek ve bazı değişiklikler yapmak amacıyla Berlin'de bir kongrenin toplanması kararlaştırıldı⁴⁷⁶.

1878 Berlin Antlaşması'nın amacı Rusya'nın kazanımlarını ve Balkanlar bölgesinde rolünü sınırlandırmanın yanında batılı devletlerin bölgedeki etkisini onaylatmaktı. Aynı 1856 Paris Konferansında olduğu gibi Rusya'yı izole edilmek isteniyordu. Bu durumda Rusya'nın baş düşmanı, Avusturya-Macaristan'ın da desteklediği İngiltere idi. Berlin Antlaşmasına göre Sırbistan, Karadağ ve Romanya'nın bağımsızlıkları kabul edilirken Bosna ve Hersek Avusturya-Macaristan tarafından işgal edildiler. Bulgaristan'ın kuzeyi Osmanlı Devleti'nin vassalı olarak kalırken güney kısmı İstanbul'un tayin edeceği Hıristiyan vali yönetiminde Osmanlı Devleti'ne bırakıldı. Makedonya ise eskiden olduğu gibi Osmanlı da kaldı.

Berlin Antlaşması Rus toplumunun önemli bir kısmında infiale sebep oldu. Rusya'daki birçok gazete Berlin Antlaşmasını Almanya'nın da yardımıyla İngiltere ve Avusturya-Macaristan'ın başarısı olarak nitelerken Şark meselesinin de tam manasıyla çözülmediğini yazıyorlardı⁴⁷⁷. İ. S. Aksakov Ayastefanos Antlaşması'nın bütününden razıydı, hatta 22 Şubat'taki (5 Mart'taki) Moskova Slav Komitesinde ki konuşmasında dinleyicileri bütün devletlerin ve halkların yeni hayatlarına başlamalarıyla bağlı olarak tebrik ederek konuşmasına başlamıştı. Aynı şekilde kendine özgü sorumsuz tavrıyla Aksakov, *Doğu Sorunu henüz çözülmemiş, İstanbul Türklerden (Orijinal metinde; Asyalı pisliklerden) temizlenmediği için Rusya henüz vazifesini tam olarak yerine getirmemişti* diyordu. Aksakov Avrupalı devletleri Slav özgürlüğünün düşmanı olarak suçlarken Avusturya-Macaristan'ı da savaşla tehdit ediyordu.

Rus diplomatlarının ve iktidarın eylemleri Aksakov'da memnuiyetsizlik uyandırırken olanları ise Rus toplumunun çıkarlarına aykırı buluyordu. Aksakov Berlin Antlaşmasında alınan kararları tüm Slavların çıkarlarının satılması olarak değerlendiriyordu. Aksakov Berlin Antlaşmasına karşı eylemsiz kalma niyetinde olmadığı için 1878 Mayıs'ında Rus diplomatlar görünür şekilde Ayastefanos

⁴⁷⁶ Ali İhsan Gencer, "Berlin Antlaşması", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt:5, İstanbul 1992, s. 516.

⁴⁷⁷ Nikitin, "Rossia i Osvobojenia Bolgarii...", s. 62.

Antlaşmasını tekrar görüşmek ve geri adım atmak üzere hareket ettiklerinde Aksakov kendisini sınır dışı ettiren ve komitenin de kapatılmasına sebep olan konuşmasına karar verdi. Aksakov ünlü konuşmasına Rusya’da belirli bir toplumsal akımın başkanı olarak hazırlandı. Aksakov’un ifadesiyle ömrünü vakfettiği bir iş, hizmet ettiği bayrak yüz karası bir yenilgiye uğratıldığı zaman susamazdı⁴⁷⁸.

İ. S. Aksakov 22 Haziran 1878 tarihli Moskova Slav Komitesi toplantısında yaptığı konuşmada öncelikle kendileri açısından olup bitenleri o günkü toplanma sebepleri ile ilişkilendirerek şu şekilde ifade ediyordu. *Bizim kendimize özgü yeminimiz olan, Rus şanını, Rus onurunu, Rus vicdanını gömmeye, Sırların bağımsızlığını, Bulgarların özgürlüğünü, bir insanı değil de bütün bir ülkenin insanlarını, büyük kutsal davayı, atalarımızın mirasını tekrar gömmek için toplanmadık mı bugün?* Aksakov tüm bu süreçte olanları en hafif deyimle bir ihanete, yenilgi ve defin işlemine benzetiyordu. Aksakov için meselenin kabul edilemezliği onun ve komite üyeleri için ortada net olarak bilinen bir Rus zaferinin olmasından ileri geliyordu. *Bir buçuk yıldan az bir süre önce övünüp teselli bulduğumuz her şey bir hayal miydi, Plevne’de, Şipka’da, Kafkaslar’da Türk ordusundan aldığımız esirler, Rus ordularının Balkanları kışın geçişleri, tüm dünyayı hayretler içinde bırakan ordumuzun İstanbul’a yürüyüşü de mi hayaldi?* Aksakov’un komite üyeleri karşısında tüm bu olanları böylesine sorgulamasının ve kabul edememesinin bir sebebi de bahsettiği tüm süreç içerisinde komite üyeleri ile birlikte aktif yer almış olmasındandı⁴⁷⁹.

Aksakov konuşmasının büyük bir kısmını Berlin Antlaşması’nın Bulgaristan ile alakalı maddelerini eleştirmeye ayırdı. Dinleyicilerine savaşın en önemli sebebinin Bulgar kıyımı olduğu ve savaşın müjdeleyici amacı Bulgarları Türk tahakkümünden kurtarmak olduğunu hatırlatırken, Aksakov Rusya’nın Bulgaristan ile ilgili kararını Rusya’ya bir hakaret ve Bulgaristan’ı canlı canlı ikiye bölmek olarak değerlendiriyordu. Aksakov Berlin Antlaşması’nın Sırbistan, Bosna ve Hersek’i ilgilendiren kararlarına Balkan Slavlarının Batılı devletlerce aynı yönde

⁴⁷⁸ N. İ. Tsimbaev, *İ.S. Aksakov v Obşestvennoy Jizni...*, s. 238,239; V.İ. Ado, “Vıstuplenie İ. S. Aksakova Protiv Berlinskogo Kongresa 1878g. İ Atklıki na Nevo v Rossii i Bolgarii”, *İstoria SSSR*, No:6, Moskova 1962, s. 127.

⁴⁷⁹ Akasakov, *Sobranie Saçineniy*, T.1..., s. 298.

dolandırılması olarak bakıyordu. Rusya hariç Türkiye'nin de dâhil olduğu tüm devletlerin Sırbistan ve Karadağ'dan ayrı olarak ekonomik, askeri ve politik ilişkilerde Bosna ve Hersek'in Avusturya'ya boyun eğmesi ve onun tarafından işgaline göz yumulması da Aksakov'un rahatsız olduğu konulardan biriydi. Tüm bu olanları Aksakov, Rusya'nın tarihi vasiyetine, eğilimine ve ödevine bir ihanet olarak görüyordu⁴⁸⁰.

Konuşmasında Balkanlar ile ilgili neredeyse rütbesiz askerden toplumun birçok kesimine seslenen Aksakov konuşmasının son kısmında halkın içinde bulunduğu durum ve beklentisini açıkladığı bir ifade ile çara seslendi: *Halk, her gün Berlin Kongresi ile alakalı gelen bilgilerden kaygılı ve öfkeli, yukarıdan gelecek hayırlı haberleri, kararları bekliyor. Halkın umudu yalan söylemez, çünkü çarın sözü kırılmaz: kutsal dava sonuna kadar ulaştırılacak*, diyerek çarın daha önce Balkanlar meselesi ile bağlı olarak halka verdiği söz de bir nevi tekrar çara hatırlatılıyordu⁴⁸¹.

Aksakov'un konuşmasındaki sertlik ve keskinliğin yanında dile getirilen acı bir nevi Slavsever grubun umutlarının yok olmasıydı. Aksakov, Slavseverlerin tarihini yazmak için gücünün olmadığını ve kendisinin tamamen yalnız olduğunu dile getirirken, Slav Komitelerinin toplumda nezdinde eski etkisinin olmadığını ifade ediyordu. Aksakov'un tüm bu eleştirileri ve değerlendirmeleri toplumda ve iktidar çevrelerinde hiç beklemediği kadar derin yankı buldu. Aksakov'un konuşması Petersburg bürokratik çevrelerde güçlü bir hayranlık uyandırmanın yanında iktidar çevrelerinde tam tersi bir etki meydana getirdi. Aksakov'a konuşmasından ötürü 19 Temmuz'da Moskova Genel Valisinin kınım cezası bildirildi. Aynı gün iç işleri bakanlığı Aksakov'u Moskova Slav Yardımlaşma Cemiyeti başkanlığından uzaklaştırdı. II. Aleksandrın emrine bağlı olarak 21 Temmuz'da iç işleri bakanlığı Moskova Slav Yardımlaşma cemiyetini kapatırken Aksakov'un Moskova'dan çıkarılması ile ilgili emri verdi. Slav Cemiyetinin herhangi bir son toplantı

⁴⁸⁰ Ado, "Vistuplenie İ.S. Aksakova Protiv...", s. 129.

⁴⁸¹ Akasakov, *Sobranie Saçineniy*, T.1..., s. 307.

yapmaksızın 25 Temmuz'da ortadan kaldırıldıktan sonra ertesi günü 26 Temmuz gecesi Aksakov Moskova'dan ayrıldı⁴⁸².

Aksakov'un konuşması her ne kadar Moskova Slav Komitesini kapattıran son sebep olsa da iktidarın komiteler hakkındaki tutumunun değişmesi birkaç yıl daha geriye gitmektedir. Bosna ayaklanmasına yardım amacıyla komitelere tüm Rusya'dan ciddi yardımlar yapılıyordu. 1875 Ekim'inde Petersburg Slav Komitesinin yardım sahasını genişletme ve buna eyalet meclislerini de dâhil etme girişimi iktidar çevresinde rahatsızlığa sebep oldu. Jandarma şefi yaver A.L. Patapov'un komitenin girişimi hakkında çara verdiği bilgilendirmeye müteakip II. Aleksandr bu girişimin engellenmesini emretti. Aynı günlerde Asya Departmanını idare eden Melnikov'a Petersburg Komitesi başkanı İ. P. Karnilov'un çağrılması ve gerekli uyarının yapılması istenirken II. Aleksandr komite başkanına Slav Komitelerinin de cemiyetler ile ilgili genel kurallara ve iç işleri bakanlığına tabi olduklarının bildirilmesini emretti⁴⁸³.

İktidar farklı zamanlarda komiteden istifade etmiş olsa da nihayetinde komiteyi ulaştığı güç ve imkânlardan dolayı bir tehlike olarak görmeye başladı. En son İ. S. Aksakov'un çarı ve iktidar çevresini hedef alan konuşması daha önce iç işleri bakanlığına bağlanma yoluyla kontrol altına alınmaya çalışılan Moskova Slav Komitesinin kapatılmasına sebep oldu. İ. S. Aksakov'un şahsında kapatılan sadece Moskova Slav Yardımlaşma Cemiyetiydi⁴⁸⁴. Cemiyetin Petersburg, Kiev, Odessa gibi büyük şehirlerdeki şubelerinin yanında diğer küçük şubeleri faaliyetlerine devam ettiler.

⁴⁸² Ado, "Vıstuplenie İ. S. Aksakova Protiv...", s. 129; N. İ. Tsimbaev, *İ.S. Aksakov v Obşestvennoy Jizni...*, s. 242,243.

⁴⁸³ Nikitin, *Slavyanskıe Komiteti...*, s. 276.

⁴⁸⁴ Moskova Slav Yardımlaşma Komitesi kapatılmadan yaklaşık bir yıl önce iç işleri bakanlığının kararıyla Moskova Slav Yardımlaşma Cemiyeti yönünde isim değişikliğine gitti. Cemiyet başkanı İ. S. Aksakov cemiyetin 1 (13) Mayıs 1877 genel toplantısında başlangıç konuşmasını bu isim değişikliğine ayırdı. Aksakov "Cemiyet" sözünün "Komite" ye göre daha kapsamlı ve geniş manaya sahip olduğunu, komite ifadesinin üye sayısı ile örtüşmediğini ifade ediyordu. Aksakov bakanlık kararıyla yapılan bu isim değişikliğinde başka bir olguya dikkat çekiyordu. Aksakov: "En sonunda yasalız, 18 yıl sonra hükümetimiz tarafından olumlu ve açık bir şekilde en sonunda tanındık. Bu yasallaştırma içerisinde bizim için ciddi manada faydalar var, başkanın kişisel keyfiyetinden bağımsız organizasyon verirken üyelere çok geniş bir kontrol hakkı veriyor." Cemiyet başkanı Aksakov bu ifadeleriyle bir nevi yardım kuruluşu adı altında yürüttükleri faaliyetlerin yasal olmadığını itiraf etmiş oluyordu; Aksakov, *Sobranie Saçineniy, T.1...*, s. 263.

4. SLAV KOMİTELERİNİN DİL- KÜLTÜR VE İDEOLOJİ FAALİYETLERİ

4.1. 1867 Moskova Etnografya Sergi ve Slav Kongresi

Moskova'da ki Rusya Etnografı Sergisi ve Slav Kongresi tamda Rusya'nın Kırım Savaşında aldığı darbeden kurtulmak istediği zamana denk geldi. Söz konusu hadise Rus toplumu ve iktidar çevreleri için öz güvenini kendi gücünde yükseltme, milli gururu güçlendiren faktörlerden biri haline geldi. Bu sebeple olacak ki sergi en başından sonuna kadar iktidar çevrelerinden destek aldı ve Knez Valdimir Aleksandroviç serginin onursal başkanı oldu.⁴⁸⁵ Etnografya sergisinin ilk günkü tantanalı açılıştan sonra ikinci gün Aleksandr Aleksandroviç ile birlikte (gelecekteki III. Aleksandr) İmparator II. Aleksandr ve eşi Mariya Fedorovna sergiyi ziyaret ettiler⁴⁸⁶.

Etnografya sergisinin organizasyonu ve katılımcıları meselesi hakkında küçük bir fikir ayrılığı söz konusudur. V. N. Karablev *Lüdevit Gay* adlı makalesinde *Rusya Etnografı Sergisi ve 1867 Slav Kongresi Moskova Slav Komitesi ve onun sekreteri Nil A. Popov tarafından organize edilmiştir* demektedir⁴⁸⁷. Karablev'in bu görüşüne ünlü Balkan bilimci S. A. Nikitin küçük farklarla itiraz etmektedir. Nikitin sergiyi ve konferansı birbirinden bağımsız meydana gelmiş iki farklı olay

⁴⁸⁵ İ. V. Çurkina, "Slavyane na Vserossiskoy Etnografiçeskoj Vıstavke i Slavyanskom Syezde v Moskve", *Slavyanskiy Almanah 2007*, Moskova 2008, s.79.

⁴⁸⁶ Natalya Maiseyevna Kalaşnikova, "Traditsionniy Kostiyum na Pervoy Etnografiçeskoj Vıstavke 1867 g.", *Rınak Ligkoy Pramişlennosti*, No:56, 2008, www.rustem.net. 15.02.2017.

⁴⁸⁷ V. N. Karoblev, "Lüdevit Gay", *Trudi İsnıtıtuta Slavyanovedenia Akademia Nauk SSSR*, T.II, Leningrad 1934, s. 256.

olarak ele almaktadır. Serginin organizatörü olarak Nil A. Popov ve Slav Komitelerinin yurt dışı ilişkilerinde sürekli temsilcisi ve üyesi olan M. F. Rayevskiy'i görüyordu. Nikitin'e göre Popov 1867 itibariyle Moskova Slav Komitesi sekreteri değildi ve bu başarılı organizasyondan sonra 1868 yılında komite sekreterliğine seçildi. Nikitin'in kongre organizatörlüğü konusunda getirdiği yorum kendi içersinde çelişki içermektedir. Nikitin'e göre kongre çağrısı Moskova Slav Komitesi tarafından yapılırsa da kongrenin sonraki süreci ve organizasyonu Petersburg'lu Slavseverler tarafından icra edilmiştir. Kongrenin organizasyonu ve katılımı konusunu da Nikitin ayrıca ele almıştır. Nikitin'e göre organizasyonu Slav komiteleri değil de Slavseverler ve Slav Komitesi üyesi M. P. Pogodin yapmıştır. Nikitin, Pogodin'in kongre organizasyonuna katıldığını kabul ederken bunu komite adına yapmadığını ifade etmektedir. Fakat o tarihlerde Pogodin Nikitin'in belirttiği gibi sadece Moskova Slav Komitesi üyesi değildi, aynı zamanda komitenin de başkanıydı. Nikitin'e göre konuyla alakalı konferansta konuşma yapan tüm Slav Komitesi üyesi aydınlar konuşmalarını komite üyesi olarak değil de bireysel yapmışlardı⁴⁸⁸.

Kırım Savaşı yenilgisinden sonra Slavlara karşı münasebette özellikle Rus sağ gruplar arasında belirgin bir kırılma yaşandı. Savaş aynı zamanda üç imparatorun birliğine olan umutlarında ne kadar temelsiz ve çürük olduğunu gösteriyordu. M. P. Pogodin'in iddiasına göre Rusya'nın yegâne müttefiki kanı, dili, tarihi ve dini bizimle aynı olan Slavlardı. Bu iddia toplum ve iktidar çevrelerinde yakın ilgi gördü. II. Aleksandr tahta çıktıktan sonra Prusya, Avusturya ittifakını destekleyen Graf Nesselrode Dışişleri Bakanlığı görevinden alınarak yerine çevresinde Slavlara sempati duyan birçok kişinin olduğu A. M. Gorçakov atandı⁴⁸⁹. II. Aleksandr belirli ölçülerde Pogodin'in fikirlerini benimsemekteydi. Buna bağlı olarak 1862 yılında Novgorod'da Rusya'nın bininci yılı kutlandı ve iktidar Varyaglar'ın Slav topraklarına davet edilmelerini temsil eden bu tarihi aynı coşkunlukla kutluyordu. 862 tarihi ve yorumlaması özünde Pogodin tarafından

⁴⁸⁸ S. A. Nikitin, "Slavyankie Syezdi Şestidesyatih Godov XIX Veka", *Slavyanskiy Sbornik*, Moskova 1948, s. 19,20.

⁴⁸⁹ Çurkina, "Slavyane na Vserossiskoy Etnografiçeskoj...", s. 81.

hazırlanmıştı. Söz konusu Novgorod bayramı ve Varyag efsanesinin birçok ögesi 1867 kongresinin planında kendi yansımaları buldu⁴⁹⁰.

Etnografya sergisinin açılmasından iki yıl önce 23 Ekim 1865 tarihinde Petersburg’lu Slavsever V. İ. Lamanskiy sergi organizatörü N. A. Popov’a bir mektup yazarak sergiyle ilgili teklifini bildirdi. Söz konusu mektupta Lamanskiy: *Biliyor musunuz sizde Moskova’da Etnografya sergisiyle bağlı olarak öncelikle birkaç halka açık konferans yapılmalı ve bir iki konferans siz verirdiniz bende bundan imtina etmezdim Lavrovskiy de davet edilebilirdi. İkincisi de aynı zamanda Moskova’da Slav Kongresi düzenlenebilir. Benim fikrimce önceden haber verilmesi durumunda Prag’da birkaç Çeke örneğin Erben gibi, sonra da Tkalats Kiril ve Mefodiy’in bininci yılı hatırasına 1862 yılındaki kongre ile alakalı makalesini yazardı. Fakat bu işlerin hayata geçmesi için sessizce başlayıp devam etmek gerekiyor*⁴⁹¹.

Slav Komitesi, temelde Slavları incelemek gibi bir hedef edinmedi kendisine, fakat Moskova’da ki bir kısım organizasyonlar yurt dışındaki Slavlara olan ilgi ve sempatinin artmasına yardımcı oldu. Slav Komitesinin bir kısım etkinlikleri ise Moskova Üniversitesi bünyesindeki (Slavyanovedeniye) Slav tarih ve edebiyat araştırmalarının gelişmesine doğrudan yardımcı oldu. Söz konusu organizasyonlardan ilki 1867 Etnografya Sergisi oldu. 1864 yılında Moskova Üniversitesinde Amatör Doğa Bilimleri Cemiyeti kuruldu. Cemiyet üyeleri Moskova’da halka açık bir etnografi müzesi açılmasının gerektiği düşünüyorlardı, fakat bu düşüncenin hayata geçirilebilmesi için önce bir etnografi sergisi açılmalıydı. Doğa Bilimleri Cemiyetinin 24 Kasım 1865 tarihli oturumunda Moskova Üniversitesi Profesörü Nil Popov *Böyle bir sergide gönül ister ki Slav Etnografisine ait ürünler teşhir edilsin; öncelikle bu hadisede Slavlar akraba bir halk olarak Rus milletinin öğrenilmesinde yakın ve birinci kıyaslamanın parçası olarak hizmet etmeliler. İkinci olarak Rusya’da Batı Slavlarından Polonyalılar, Güney Slavlarından Bulgarlar ve Sırlar ve ayrıca Slovaklar yaşadığı için hâkim*

⁴⁹⁰ Olga Mayorova, “Slavyanskiy Syezd 1867 goda: Metaforika i Torjestva”, *Novoe Literaturnoe Obazrenie*, No:5, Moskova 2001, <http://magazines.russ.ru>. 15.02.2017.

⁴⁹¹ Nikitin, “Slavyankie Syezdi Şestidesyatih Godov...”, s. 18.

nüfus Rusya'nın Slavlar olduğu için ayrıca bir Slav bölümü yapılmalı sergide. N. Popov'un teklifi kabul edilirken aynı zamanda bu bölümün ve malzemelerin temin edilmesi işi de kendisine verildi⁴⁹².

N. Popov sergi ve kongreden hemen kısa bir zaman sonra kaleme aldığı *Tüm Rusya Etnografî Sergisi ve Slav Kongresi* isimli kitabında kongre ve serginin nasıl bir süreçten geçtiğini anlatmanın yanında konuya dair birçok soruya da en yetkili kişi olarak cevap vermiştir. N. Popov serginin açılmasında ki amacı şöyle açıklamaktadır: *Hiç tartışmasız günümüzde milletlerde kökenlerinin nereden geldiği sorusuna karşı güçlü bir öğrenme isteği olduğu gibi bünyesinde farklı milletler olan ve politikalarına etki eden devletlerde bu soru sempati ve anti sempatinin gelişmesine hizmet etmektedir...* Popov bu yaklaşımıyla hem bireysel hem de iktidarlar açısından, özellikle imparatorluklar yani bünyelerinde birçok farklı milleti barındıran yapıların etnografik olarak yönettiği yapıyı tanıma eğilimi olarak tanımlamaktadır. Popov buna örnek olarak Paris'te, Londra'da ve New York da ki etnografî sergilerini örnek göstermiştir.

Popov için serginin bir diğer özelliği de toplum üzerinde yapacağı farkındalık algı meselesiydi. Meselenin bu yönünü Popov şöyle açıklıyordu: *Doğa biliminin hiçbir kısmı, antropoloji insan bilimi kadar halk kitlelerinde temel görüşleri yaymak için halkın tarafından övgüye layık olmamıştır. Rusya'da yaşayan halkların tanınmış olmasından ziyade temel özellikleri ile Avustralya, Afrika halkları millet olarak daha çok bilindiği gerçeğine kimsenin itiraz edeceğini düşünmüyorum. Bu yüzden kitleleri bu halklarla ciddi bir şekilde tanıştırma, bizim cemiyetin amacına uygun olduğu kadar hiçbir şey uygun olamaz*⁴⁹³.

Komitenin görevlendirmesine binaen N. Popov sergi için gerekli olan eşyanın yurt dışından temini için ilgili cemiyet, kurum ve kişiler ile irtibata geçti. Popov öncelikle Viyana Rus konsolosluğunda görevli papaz M. F. Rayevskiy ile irtibata geçti, Rayevskiy teklifi kabul ederek Avusturya'da ki tüm Slav bilim insanları ile irtibatı üzerine aldı. Türkiye'de ki Slavlara ise orada bulunan

⁴⁹² L. P. Lapteva, *İstoria Slavyanovedenia v Rossii v XIX veke*, Moskoav 2005, s. 329,330.

⁴⁹³ *Vserassiyskaya Etnografîçeskaya Vistavka i Slavyanskiy Syezd v Maye 1867 Goda*, edit. N. A. Popov, Moskova 1867, s. 1-3.

konsolosların yardımı ile ulaşıldı ve Rusya dışında yaşayan Slavlar meseleye yakın ilgi gösterdiler. Örneğin Zagreb’de ki Güney Slavları Tarihi ve Dili İnceleme Cemiyeti Üçlü Krallık toprakları için müze oluşturulmasını üzerine aldı ve ilgili grafik malzemelerini toplaması içinde bir komite meydana getirdi. Belgrat’ta ki Sırp Bilim Cemiyeti de aynı şekilde Sırp Prenslüğünde etnografik malzeme toplaması için bir komite oluşturduğu gibi Knez III. Mihail Abrenoviç bu iş için 400 dukat bağışladı. Karadağ Knezi I. Nikolay’da ciddi para yardımında bulundu Moskova etnografya sergisine. Avusturya’nın Prusya ve İtalya ile hali hazırda devam eden savaşı malzeme toplanmasına ciddi engel çıkardı. Benzeri bir zorluk ve gecikmede Türkiye’de yaşayan Bulgarlarda yaşandı. Sergi için Bulgarların topladığı materyaller sergi başladıktan sonra sergiye ulaşabildi⁴⁹⁴.

Sergi için tüm hazırlıklar tamamlandıktan sonra 23 Nisan 1867 tarihinde tüm davetlilerin katılımı ile gösterişli bir açılış yapıldı. Davetliler arasında serginin onursal başkanı olan Knez Valdimir Aleksandroviç’in yanı sıra Doğa Bilimleri Cemiyeti üyeleri, Moskova, Petersburg, Kazan, Harkov ve Derpskiy Üniversitesi profesörleri, Moskova, Kazan, Petersburg bilim cemiyeti üyeleri, Moskova Valisi, cemiyet hayatını oluşturan sınıfların temsilcileri, din adamları İgnatiy ve piskopos Mojaskiy ve birçok ziyaretçi vardı. Açılıшта hazır bulunan din adamları yaptıkları duada sergiyi *vatan için hayırlı bir amel* olarak adlandırdılar. Açılışın ertesi günü 6 Mayıs’ta sergiyi İmparator II. Aleksandr ve yakın çevresi ziyaret etti. İmparator sergiyi gezdikten sonra memnuniyetini *her şey iyi ve zevkli yapılmış* derken üst düzey bürokratlara ve Moskova Üniversitesi profesörlerine hitabende *Tanrının ve sizlerin sayesinde sergi başarılı olacak, teşekkürlerimi bildiririm* diyerek ifade etmiştir⁴⁹⁵.

1867 Etnografya Sergisi için uygun materyal toplanırken aynı zamanda malzemeler ve onları kullananlar hakkında da bilgi edinildi. Üzerinde elbiselerin teşhir edileceği mankenlerin hazırlanması için ünlü heykeltıraş Profesör N. A. Ramazanov, S. İ. İvanov’un yanında M. L. Sevrugin, Ya. M. Yakovlev, S. P.

⁴⁹⁴ “Etnografiçeskaya Vstavka 1867 goda”. *Izvestia imperatorskogo Obşestva Lübiteley Estestvoznania, Antropologii i Etnografii*, Tip. M. N. Lavrov, T.29, Moskova 1878, s. 9.

⁴⁹⁵ *Slavyanskiy Mir. Etnografiçeskaya Vstavka 1867 goda*, edit. O. V. Karpova, Slavia 2000, s. 7; “Etnografiçeskaya Vstavka 1867 goda...”, s. 11.

Zakrevskiy gibi ressamlar davet edildi⁴⁹⁶. Farklı halkların farklılıklarını, yaşam tarzlarını, benzerlik ve özelliklerini yakından öğrenilebilmesi için sergi malzemelerinin yanında açıklamalara da yer verildi. Sergide 80 farklı ev modeli, 76 müzik enstrümanı, 297 ev ve tarım aleti modeli, 1392 ev gereci, 65 oyma resim (gravür) bu resimler aynı zamanda halk hikâyeleri, kıssalar, atasözleri yardımı ile esprili bir biçimde tanzim edilmişti. Tüm bunların yanı sıra halk tiplerini, yaşam yerlerini tasvir eden tamamı 1459 adet sulu boya ve fotoğraf koleksiyonu mevcuttu⁴⁹⁷. Sergi üç ana kısımdan oluşuyordu, birinci kısımda daha çok sıradan halkın gezeceği düşünüldüğü için daha çok anlatımlı, yenilikçi bölüm oluşturuldu. Uzmanlar kolay, anlaşılır ve ilginç bir yolla öncü halkların temsilcilerini doğal yaşam alanlarında ev hayatlarıyla vermeye gayret ettiler. Bu durumu yansıtabilmek için durumu anlatan sahneler oluşturuldu. Oluşturulan her sahne üzerinde geleneksel elbiseler olan manken ve etrafında gündelik yaşamı tasvir eden eşyalardan meydana getirildi. Oluşturulan sahnelerden birinde düğün merasimi işlenirken diğerinde demir döven demirci, bir diğerinde balık satanlar ve çay hanede oturanlar tasvir edildi. Sergiyi gezenlerin ifadesiyle *imkânlar dâhilinde canlandırılan her sahne halkların hayat şartları ve tarzları hakkında bütüncül bir fikir veriyordu.*

İkinci ve üçüncü bölümler birinci bölüme ek olarak düşünülmüş ve daha çok uzmanlık derecesinde halkların kültürleri ile detaylı ilgilenenlere antropolojik ve arkeolojik kalıntılar sergileniyordu. İkinci bölümde elbise ve elbise detayları, iş aletleri, müzik aletleri, yapı modelleri, çocuk oyuncakları, çizimler ve fotoğraflar yer alıyordu. Sergini son bölümünde kafatası, kemik koleksiyonundan oluşan antropoloji malzemelerinin yanı sıra kurgan kazılarında elde edilen arkeolojik malzemeler sergilendi⁴⁹⁸.

Sergi Rusya İmparatorluğunun tüm bölgelerinde yaşayan halkların geleneksel kültürleri hakkında bilgi vermeyi amaçlıyordu. Sergide Rus, Belarus,

⁴⁹⁶ Natalia Maiseyevna Kalaşnikova, "Traditsionnyy Kostiyum na Pervoy Etnografiçeskoj Vıstavke 1867 g.", *Rınak Ligkoy Pramişlennosti*, No:56, 2008, www.rustem.net. 15.02.2017.

⁴⁹⁷ *Katalog Daşkovskava Etnografiçeskava Muzeya*, edit. N. G. Kertselli, Moskova 1877, s. 31.

⁴⁹⁸ *Slavyanskiy Mir. Etnografiçeskaya Vıstavka...*, s. 8,9; Natalya Maiseyevna Kalaşnikova, "Traditsionnyy Kostiyum na Pervoy Etnografiçeskoj Vıstavke 1867 g.", *Rınak Ligkoy Pramişlennosti*, No:56, 2008, www.rustem.net. 15.02.2017.

Ukrayna, Moldova, Estonya, Litvanya, Fin; Komi-ziryan, Komi-permikov, Mordva (Mordivinler), Mariler, Çuvaşlar, Tatar, Başkırlar, Gürcü, Ermeni, Çerkez, Kazak, Türkmen, Tacik, Yakut, Buryat, Nentler, Hantlar, Mansi, Eskimolar ve Aleutlar vardı. Bunlardan başka Merkezi ve Güney Doğu Avrupa Slavları kültür malzemeleri teşhire sunuldu. Sergi mayıs başından haziran ortalarına kadar çalıştığı süre zarfında 83 bin den fazla ziyaretçi kabul etti. Sergide teşhir edilen materyaller daha sonra Daşkovskiy Etnografya Müzesi adı altında Moskova Halk ve Rumyantsev Müzesi koleksiyonuna dâhil edildi. Sovyetler Birliği zamanında söz konusu materyaller Moskova'da ki SSCB Halkları Müzesine geçirildikten sonra 1948 yılından beri Petersburg Rus Etnografi Müzesinde muhafaza edilmekteler⁴⁹⁹.

Slavseverler 1865 yılı sonlarından itibaren Slav siyasilerin Etnografya Sergisine gelişlerinden de istifade ederek Moskova'da Slav politikacılar kongresi düzenlemeyi düşünmeye başlamışlardı. Yukarıda da değinildiği üzere Etnografya sergisinin yapılması fikri ortaya çıktığında V. İ. Lamanskiy sergiyi hazırlayan N. Popov'a yazdığı mektupta sergiyle birlikte aynı zamanda ilk Slav Kongresini yapmayı teklif etmiş ve kabul görmüştü. Serginin hazırlanmasına emeği geçenleri bir teşekkür maiyetinde Moskova'ya davet etme kararı alındı. Davette N. A. Popov, V. İ. Lamanskiy, M. F. Rayevskiy, M. P. Pogodin, İ. İ. Sreznevskiy, S. M. Solovyev, Slavseverler'den İ. S. Aksakov, F. V. Çijov, V. A. Çerkasskiy, katılırken bunlardan birçoğu Moskova Slav Komitesi üyeleri idi. Fakat komite resmi olarak misafirlerin davetinde yer almamakla birlikte Mart 1867'de kongrenin hazırlanması ve misafirlerin kabulü için Petersburg'da özel toplumsal komite kuruldu⁵⁰⁰.

Rayevski'nin inisiyatifinde ve M. Pogodin gibi bir kısım Slavseverin kişisel mektupları ile sergiyle birlikte Slav Kongresine katılmaları için önceden belirlenen konuklar davet edildiler. Yurt dışından gelen davetliler geldikleri ülkelerin yönetimleri ve basın kuruluşlarınca ciddi eleştiri ve takibe alındılar. Avusturya polisinin sergi hakkında: *Panslavist hareket Petersburg yönetimince açık bir şekilde genişletilip destekleniyor ayrıca bu hareket Avusturya halkı için ciddi tehdit*

⁴⁹⁹ Natalia Maiseyevna Kalaşnikova, "Traditsionniy Kostiyum na Pervoy Etnografiçeskoj Vıstavke 1867 g.", *Rınak Ligkoy Pramişlennosti*, No:56, 2008, www.rustem.net. 15.02.2017.

⁵⁰⁰ Çurkina, "Slavyane na Vserossiskoy Etnografiçeskoj...", s. 85; M. Yu. Dastal, "Slavyanskiy Syezd 1867g. v S.Peterburge i Moskve" www.slavonic.iptelecom.net.ua 21.02.2017

oluşturmakta. Moskova'da ki etnografya sergisi de en sıkı biçimde bu hareketle ilişkili olup, sergi, Panslavizm hareketinin bir nevi kendini ifadesi, serginin etnografiden daha fazla bir manası var deniyordu. Hatta Petersburg'da ki Avusturya elçisi davetlilerin Rusya'ya gelişini engellemeye yönelik bir kısım resmi girişimde dahi bulundu fakat bir netice alamadı. Avusturya elçisi P. A. Valuyev girişiminden netice alamayınca Rus idaresinin etnografya sergisini düzenleyenlerin tarafında olduğunu ifade etti. Moskova'ya gelen 81 kişilik davetliden 65'i Avusturya vatandaşıydı (21 Çek, 16 Avusturyalı Sırp, 10 Hırvat, 4 Rusin, 6 Slovak), Sırp Prensiğinden 12 Sırp 2 Karadağlı, Prusya'dan 1 Leh katıldılar⁵⁰¹. Davetlilerden 62 tanesinin Rusya'ya girdiği 4 Mayıs tarihinde turne başladı. Davetliler Petersburg'a kadar önceden hazırlanan komitelerce yolda sıcak karşılandıktan sonra heyet 8 Mayıs'ta yaklaşık iki bin kişilik kalabalık bir grupla Petersburg'da karşılandı⁵⁰².

11 Mayıs heyet Graf Şeremetev ve Bezbarodko tarafından öğlen yemeğine davet edildi. Yemekten önce heyet Kiril ve Mefodiy kardeşler adına İsaakiyev katedralinde yapılan ayine katıldılar. Ayinden sonra öğlen yemeğine duvarları ünlü Slav büyüklerinin isimleri ile süslenmiş asiller toplantısına katıldılar. Yemekte Eğitim Bakanı Graf D. A. Tolstoy'da hazır bulunuyordu ve bir konuşma yaptı. Tolstoy Slavların birbirinin dillerini ve tarihlerini öğrenmelerinin gerekliliğinin yanı sıra aralarında sıkı bir bağında kurulmasının gerekliliğini ifade etti. Riger Tolstoy'a cevabi konuşmasında *eğer maddi manada birleşmemiz mümkün değilse o zaman en kötü ihtimalle manevi manada birleşeceğiz* konuşma sırası V. İ. Lamanskiy'e geldiğinde kurnaz bir şekilde konuşmasına 1848 Prag Slav Kongresi'nde⁵⁰³ konuşan

⁵⁰¹ Çurkina, "Slavyane na Vserossiskoy Etnografiçeskoj...", s. 87.

⁵⁰² M. Yu. Dastal, "Slavyanskiy Syezd 1867g. v S. Peterburge i Moskve" www.slavonic.iptelecom.net.ua 21.02.2017; İ. V. Çurkina, "Predistoriya Payezdki Slavyan na Vserassiskuyu Etnografiçeskuyu Vstavku v Moskve (1867). Vstreç v S.-Peterburge", Slavyanskiye Forumı i Problemy Slavyanovedenia: Sbornik Statey, Moskova-Stavrapol 2008, s. 8.

⁵⁰³ 1848 yılında Avrupa'da başlayan siyasi hareketlenme aynı şekilde Avusturya topraklarına yani birçok güney Slavları gibi Çekiya, Hırvatistan, Slavakiya'da sirayet etmişti. Var olan siyasi ortamda bir kısım Slav ileri geleni mevcut durumlarını görüşmek için Avusturya Slavlarının ileri gelenlerini kongreye davet ettiler. 30 Nisan 1848 yılında 12 kişiden bir hazırlık komitesi kuruldu ve komite aldığı kararla özel bir çağrı yaptı. Çağrıda hali hazırda Avrupa'da bazı milletlerin devam eden birleşme süreçlerinden bahsedildi. Özellikle örnek olarak Frankfurt'ta kendi milli toplantıya çağırılmış ve Avusturya'nın Slavlar ile meskûn olan topraklarını birleşik Almanya'ya katmayı talep etmiş Almanlar örnek verildi. Bu projenin hayata geçmesi Avusturya bünyesinde bulunan Slavların milli varlığını tehdit ediyordu. Bu durumu görüşmek üzere komite 31 Mayıs 1848'de Avusturya Slavlarının ileri

Palatskiy'nin *toplantımızın tüm Slavlar anlamından başka hedef ve motivasyonları yok* sözleriyle başladı. Fakat Lamanskiy'nin arkasından söz alan Palit'in konuşması Lamanskiy'nin konuşmasını geçersiz kıldı. Palit konuşmasında: *Slavların kaderi konusundaki sorunu ancak biz Slavların kendisi çözebilir, bu durumda da ilk rol Rusya'nın payına düşmekte... Rusya şimdi sadece Rus değildir, Slav'dır, tüm Slavlardır.* Benzeri bir tonda Çek Brauner'de bir konuşma yaptı: *Slavların bağımsızlığı fikri Slav dünyasının batısında ve Slav milletlerini yabancıların sömürsünden kurtarmanın ısrarlı gerekliliğinden ortaya çıktı. Bu fikri ancak topraklarında tam manası ile hüküm süren ve güneşin hiçbir zaman batmadığı Rus milleti hayata geçirebilir.* Yapılan konuşmalarla Çekler ve Sırlar kurtuluşlarını Rusya'nın yardımı ile olacağını açıkça dile getiriyorlardı⁵⁰⁴.

1867 yılında Slav Kongresi ile aynı tarihte *Moskovalı Slav* anonim adıyla yayımlanan *Manası ve Sebepleriyle Rusya'da İlk Tüm Slavlar Kongresi* kitabında öncelikle kongrenin yapılma sebepleri üzerinde durulmuştur. Kitapta Slavlar Doğu ve Batı Slavları olarak ikiye ayrıldıktan sonra yaşadıkları coğrafyalar ayrı ayrı ele alınarak nüfus oranları verilmiştir. Tüm bu Slavlar her ne kadar ayrı yerlerde yaşasalar da birbirlerine çok benzedikleri ön plana çıkarıldıktan sonra kitabın ifadesiyle kongrenin sebebi şöyle ifade edilmiştir: *Yakın zamanda yapılan Rus-Tüm Slav Kongresinin sebepleri şimdi daha gözle görülür oldu. Kongre hiçbir şekilde Etnografya Sergisini görmek olarak açıklanamaz. Sebepleri çok daha derin; onlar başlıca birleşik Slav dünyasının gerekliliği bilincidir*⁵⁰⁵. Söz konusu sebebi doğrular nitelikte Pogodin'de kongreye gelen misafirlere Moskova'ya geldikleri ilk günün anısına verilen yemekte yaptığı konuşmasında, Slav birliği ve Rusya vurgusu öne

gelenlerini kongreye çağırdı. Diğer ülkelerden Slavlar sadece misafir statüsünde davet edildi. Kongre programı dört maddeden oluşturuldu ve tartışıldı: 1. Avusturya İmparatorluğunda Slavların anlamı ve karşılıklı ilişkileri. 2. Slav halklarının Avusturya İmparatorluğunun diğer halklarına karşı münasebetleri. 3. Avusturya Slavlarının diğer Slavlara olan münasebetleri. 4. Avusturya Slavlarının diğer Avrupalı milletlere olan ilişkileri. Her madde ayrıntılı olarak ele alındı, birinci maddede Avusturya'nın iç savaşla kuşatıldığı, hazırlık komitesi kongrenin bu durumdan çıkışı Avusturya'yı ayrı milletlerin ittifak devletine dönüştürmekte görüyordu. Bu birliğin özellikle Avusturya'nın bağımsız Slav halklarının olamsı vurgulanıyordu. İkinci maddede Avusturya imparatorluğu idaresindeki birlik devletinde her Slav halkının bağımsızlığı ve iç işlerindeki serbestisi garanti edilmeliydi. L. P. Lapteva, "İdeya Slavyanskoy Vizaimnosti i Slavyanskiye Syezdi XIX v", *Slavyanskiye Syezdi XIX-XX vv*, Moskova 1994, s. 13,14.

⁵⁰⁴ Çurkina, "Slavyane na Vserossiskoy Etnograficeskoy...", s. 91,92.

⁵⁰⁵ *Perviy Vseslavyanskiy Syezd v Rossii*, edit. Russkiy Slavyanin, Moskova 1867, s. 13.

çıkaran kısa bir konuşma yaptı: *Değerli kardeşlerim en sonunda sizleri Moskova'da selamlıyoruz... Rus devletinin, beşiği, özü, ailesi Moskova'dadır. Rusya Moskova'dan doğdu, Slav birliği fikri Moskova'da doğdu ve güçlendi. Slavların kaderine ortak olma kutsal fikri burada kıvılcım alıp tutuştu... Pogodin den sonra Slav bilincine atıfta bulunarak benzeri motifleri içinde barındıran bir konuşmayı da İ.S. Aksakov yaptı: Değerli misafirler, sevinçli kardeşçe görüşmemizin ilk anında Slav bilinci için çalışmış ve bu kutsal günü arzulamış kişileri hatırlamadan geçemeyeceğim...*⁵⁰⁶.

Slav heyetine ilgi iktidar çevrelerinden de yüksek derece de gösterilmişti. 21 Mayıs'da Moskova'da ki ünlü Sakolnik parkında İmparatoriçe ağırlamak istedi. İmparatoriçe heyetle karşılaşmasında heyete *Öz Slav kardeşlerim* diye hitap etti. Slav misafirler 16-27 Mayıs tarihleri arasında Moskova'da kaldılar. Kedilerini Moskova'da yaklaşık 10 bin kişi karşıladı, ikinci gün Etnografya Sergisini gezdiler. Heyetin Moskova'da ki günleri şehir turları, müze, üniversite ziyareti, adlarına verilen davetlere katılma ve kongre oturumları ile tamamlandı. 27 Mayıs da ki veda yemeğinde davetlilere Pogodin ve diğer ev sahipleri birer veda konuşması yaptılar. Pogodin: *Her yıl farklı şehirlerde Almanlar, Fransızlar, İngilizler, İtalyanlar bilimsel amaçlarla toplanıyorlar. Neden bu haktan bir tek Slavlar istifade etmemeliler... Biz hiçbir zaman ortak isteklerimiz, ihtiyaçlarımız, umutlarımız ve araçlar hakkında tartışamadık... Sadece özel konuşmalarda fikirlerimizin küçük kısımlarını birbirimize iletebildik. Şu konuda eminiz, Avrupa'da Latin dilinin olduğu gibi Slav halklarının kedi ilişkileri için tek bir alfabe ile tek bir dil gerekli... Biz bütün Avrupa halkları içinde Rusya'nın hakkı dostlarının Slavlar olduğuna emin olduk, aynı şekilde Avrupa'da sizler için Rusya. Bu sebeple sizler Rus iktidarı ve Ruslar hakkındaki eski ön yargıları bir kenara bırakmalısınız. Dedikten sonra Pogodin söz konusu ön yargılara da şu şekilde açıklık getirdi: Biz hiçbir şey istemiyoruz ve hiçbir şey de lazım değil; Toprak mı, içine iki Avrupa alacak topraklarımız var, insan mı, biz*

⁵⁰⁶ Vserassiyskaya Etnografiçeskaya Vstavka i Slavyanskiy Syezd..., s. 248,251.

nerdeyse 70 milyondan fazlayız ve her yıl bir milyon ekleniyor. Sevginizden başka hiçbir şey bize lazım değil”⁵⁰⁷.

Pogodin'den sonra diğer katılımcılar ve misafirlerde karşılıklı söz alıp düşüncelerini ifade ettiler. Pogodin yukarıdaki konuşmasında mümkün olduğunca bu ilk tanışmada Slavların Rusya ve onun politikaları hakkındaki, kendi ifadesiyle, ön yargıyı bir şekilde gidermeye çalıştı. Slav Kongresi tamamlanırken belirli ortak kararlarda almayı ihmal etmedi. 1. Önceden belirlenen bir yerde hiç olmazsa yılda bir kez Tüm Slavlar Kongresi toplanılacak. 2. Bu kongrelerde sanat, edebiyat, bilim ve ahlak temelinde Slavların yakınlaşmasının farklı sorunları tartışmaya açılacak. 3. Bu sorular ve kısmı düşünceler yerel kongrelerde hazırlanabilir. Genel Slav kongresi için ön görülen tarihler 1 Ağustos -1 Eylül tarihleri arasındır⁵⁰⁸.

Slav Dünyası ve Onun Bilinci meselesi kongre için sebep oluştururken kongrede aynı zamanda Rusya'da ki Slav dünyası algısı ve geliştirilmesi üzerine de karar alındı. Slav Komitesi üyesi Kulakovskiy konuyla ilgili kararları şöyle değerlendirmekte: *“Bizim tarih ve coğrafya kitaplarımızda aşağı yukarı Slavlardan hiç bahsedilmiyor. Herkesin bildiği gibi bizde Alman, İtalyan, yer ve şehir adları Slav halklarının isimlerinden daha çok biliniyor, hatta yerli halka bunlar Slav isimlerine göre daha anlaşılmaz. Tarih kitapları Batı-Avrupa tarzında inceleme yaparken geçmişte ve bugün Avrupa tarihinde karakteristik rol almış tüm Slav unsurlarının etrafından dikkatlice dolanıyorlar. Açık olan şudur ki, askeri, kız, erkek ve ortaokullar da belirli ölçülerde Slavlarla ilgili bilgi verilmeli. Bu amaç için yüksek eğitim kurumlarında Slav tarih, dil ve edebiyatı öğretiminin yükseltilmesi gerekir. Örneğin Genelkurmay Askeri akademisi gibi bünyesinde henüz Slav halkları etnografisi ve tarihi anabilim dalları olmayan eğitim kurumlarında bu anabilim dalları kurulmalı. Rus toplumunda Slavlar hakkında algı ve bilgiyi yaygınlaştırmak için kongre tarafından Slav tarih, dil ve edebiyat kursları açılması, Slavların edebiyatı, dilleri ve diyalektlerinin öğrenilmesi için Slav çevrelerin desteklenmesi,*

⁵⁰⁷ M. Yu. Dastal, “Slavyanskiy Syezd 1867g. v S. Peterburge i Moskve” www.slavonic.iptelecom.net.ua 21.02.2017; *Perviy Vseslavyanskiy Syezd v Rossii...*, s. 140.

⁵⁰⁸ *Vserassiyskaya Etnografıçeskaya Vstavka i Slavyanskiy Syezd...*, s. 410.

popüler kitapların yayımlanması ve Slav milletinin hayatıyla tanışılması kararları alındı”⁵⁰⁹.

1867 Slav Kongresi sözün bugünkü anlamıyla bir kongre değildi. Kongrede konular belirli bir program temelinde ele alınmasından ziyade, davet, ziyaret ve toplantılarda fikirler ve temenniler ifade edilmişti. Bilhassa meseleler ev sahiplerinin kişisel evlerinde ciddi manada tartışıldı. A. Nikitin’e göre kongrenin politik birleşme gibi bir amacı yoktu, kongrenin amacı Rusya ile ahlaksal, manevi ilişkilerin güçlendirilmesi ve kendi Slav bilincinin Slavlar ile yeniden kurulmasıydı. Kongrenin Rusya için doğrudan dış politik sonuçlarının olmadığı doğrudur çünkü kongreyi iktidar değil de Slav Komiteleri toplamıştı. Onun için sonuçları daha çok toplumsal hayatta aramak gerekecek. Toplumsal hayattaki sonuçları çok net bir ifadeyle Slavseverler’in gazetesi *Moskova* şöyle ifade ediyordu: *Slavların bizi ziyaretinin en büyük faydası Slav sorunu Rusya’da toplumsal bilince ve idareye geçerken, soyutluktan gerçekliğe, kitapsallıktan hayatın içine indi*. Söz konusu bu durum 1875 Bosna isyanında, 1876 Bulgar isyanında, Osmanlı-Sırp Savaşında ve 1877-1878 Osmanlı- Rus savaşlarında Rus toplumunun harekete geçmesiyle bir nevi ispatlanmış oldu⁵¹⁰.

1867 Slav Kongresi’nde gözler önünde konuşulmayan fakat perde arkasından tartışılan en önemli konulardan biri Polonya sorunu oldu. Reç Pospolita’nın üçüncü bölünüşü ve zayıflamasının sonucu olarak ortaya çıkmış olan Polonya Sorunu Rusya için ciddi manada esaslı bir konu olmaya başladı. Özellikle 1815 yılından sonra Viyana Antlaşması’nın sonucunda Polonya’nın büyük bir kısmı Rusya’nın bünyesine dâhil olurken aynı zamanda Rusya içersinde Polonya Çarlığı oluşturuldu. Bu şekliyle Rus ve Polonya kutuplaşmasının tarihi Reçi Pospolitoy’un taksimine dayanmaktadır. Polonya'nın 1772 yılındaki ilk taksiminde Rusya, Mstislavsk, Vitebsk, Polotsk Voyvodalıkları ve Dinyeper’in ötesindeki Misnk

⁵⁰⁹ Kulakovskiy, *Vozniknovenie Slavyanskikh Obşestv...*, s. 13.

⁵¹⁰ Lapteva, *İstoria Slavyanovedenia v Rossii...*, s. 332,333; Nikitin, “Slavyankie Syezdi Şestidesyatih Godov...”, s. 47; M. Yu. Dastal, “Slavyanskiy Syezd 1867g. v S. Peterburge i Maskve” www.slavonic.iptelecom.net.ua 21.02.2017; M. Yu. Dastal, “Slavyanskiy Syezd v Moskve 1867 g.: Zadaçi i İtogi. Vzgljad s Russkoy Starani”, *Slavyanskije Forumı i Problemi Slavyanovedenia: Sbornik Statey*, Moskova-Stavrapol 2008, s. 19.

Voyvodalığı'nın bir kısmını aldı. Ayrıca Vitebsk Eyaleti ve Liflandiya'nın bir kısmını almış oldu. Goronde şehrindeki 1793 ikinci paylaşımında Polonya meclisinin sessiz kabulüyle Rusya, Beyaz Rusya ve Ukrayna'yı Volinya haricinde tamamen aldı. İkinci taksimde Gorondo ve Holm şehirleri Polonya idaresi altında kaldı. Polonya'ya nihayi Polonya Devleti'ni bitiren darbe üçüncü taksimle indirildi. Üçüncü taksimde Rusya Litvanya ve Rus bölgelerini aldı. Kalan Polonya bölgeleri ise Avusturya ve Prusya arasında taksim edildi, Krakov Avusturya şehri olurken Varşova da Prusya şehri oldu⁵¹¹.

Polonyalılar Reç Pospolita'yı 1772 sınırları dâhilinde yeniden kurmayı istiyorlardı, yani ilk taksimata kadar olan sınırlar. Polonya'nın *Denizden denize* ulaşan sınırlarının içine Smolensk'e kadar Kiev, Vilna, Riga, Odessa, Minsk, Vitebsk ve benzeri şehirler dâhildi. Konuyla yakından ilgili olan M. N. Katkov ve İ. S. Aksakov Polonya'nın batı eyaleti için taleplerini kesinlikle kabul edilmez olarak niteliyorlardı. Bu topraklar bugünkü Ukrayna, Belarus ve Litvanya toprakları içersinde kalan mücadelenin geçtiği ideal vatanların arazileriydi. *İdeal Vatan* arazisi, milliyetçi fikre göre belirli bir etnisiteye ait ya da ait olması gereken araziydi. Batı eyaleti 1772 yılı sınırlarında Reç Pospolita'yı yeniden kurmak isteyen Polonya milliyetçiliğine göre de ideal vatana dâhildi. Aynı şekilde Rus milliyetçiliği de Ukraynalıları ve Beyaz Rusyalıları üçlü büyük Rus milletinin ayrılmaz parçası olarak sayıyordu. Reç Pospolita'yı yani Polonya Devleti'nin ölmüş ve çürümüş cesedini canlandırma gayretinin bir faydasının olmayacağı düşünülüyordu çünkü bu girişim Rus aydınlarına göre eşyanın tabiatına aykırıydı⁵¹².

⁵¹¹ Veçeslav Rumintsev, "Pislegin N. V. Polskiy Vopros v Obşestvennoy Mıslı Rossii 10-60-x gg. XIX v.", www.rummuseum.ru/10.06.2017; P. A. Kulakovskiy, *Polskiy Vopros v Proşlom i Nastoyaşem*, Petersburg 1907, s. 17; Reç Pospolita (Речь Посполита) Latince "Res publica" ifadesinin birebir Lehçeleştirilmesi ve Polonya Cumhuriyeti'nin karşılığıdır. Birinci Reç Pospolita Polonya Krallığı ve Büyük Litvanya Prenslığı'nın arazilerinin ismidir. Bu büyük arazi içersinde merkezi doğu Polonya'yı, Ukrayna'nın dörtte üçünü, Beyaz Rusya, Letonya, Litvanya'nın tamamını, Estonya, Rusya, Moldova ve Slovakya'nın bir kısmını barındırmaktadır. "Reç Pospolita- Şto Eto Znaçit", www.rech-pospolita.ru/12.06.2017.

⁵¹² A. A. Grigoreva, "Russko-Polskie Otnoşenia (Panslavistskiy Kontekst)", *Vestnik Tomskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, No.392, Tomsk 2015, s. 103; D.O. Tmiraev, "Polskiy Vopros v Oteçestvennoy Konservativnoy i Liberalnoy Publistike (1881-1887gg.)" *Nauçnie Vedomosti Seria İstoria*, No.8(229), Vip.38, 2016, s. 101; Kulakovskiy, *Polskiy Vopros v Proşlom...*, s. 7.

Rusya ve Polonya arasındaki coğrafi ve politik ayrılıkların yanı sıra her iki toplumu birbirine karşı düşman kılan bir kısım siyasi, sosyal, dini ve benzeri olay mevcuttur. XVIII. yüzyıl Rus ve Polonya toplumları birbirinden çok haberdar değillerdi, fakat XIX. yüzyılda yaşanan ayrılmalar, isyanlar ve Polonyalıların Rusya'ya karşı 1812 Fransız seferinde yer almaları ve tekrar yeni isyanlar göreceli olarak kısa zaman zarfında kötü yönleriyle birkaç sefer Polonya'yı hatırlattı. 1830-1831 Polonya isyanından sonra birkaç bin Polonyalı Sibirya'ya özellikle Kazak birliklerinde görev yapmak üzere sürüldüler. İsyandan sonraki uzun yıllar mimlenmiş kişilerin tutuklanması devam etti. 1864 yılında 1863-1864 yılındaki isyana katılanlardan yaklaşık yirmi bin kişi Sibirya'ya sürgün edildiler. Doğu Sibirya'ya ya gönderilen on bin kişiden sadece altı bini İrkutsk bölgesine ulaşabildi. İsyanlardan sonra birçok Polonyalı Rusya'nın farklı eyaletlerine dağıtıldılar, bu süre içerisinde Rusya'nın farklı şehirlerinde çıkan yangınlardan dahi Polonyalılar sorumlu tutulup suçlandılar. Tüm bunlar birlikte Polonya'ya karşı düşmanlığı, güvensizliği, şüpheyi popüler kıldı. Derjavin'den Puşkin'e kadar Rus popüler şiiri için Polonya yıldırımları üzerine çeken bir kaynak oldu⁵¹³.

Polonya meselesi siyasi, sosyal, mezhepsel, coğrafi ve hukuki olmak üzere birçok sorunu içerisinde barındıran girift bir konudur. Polonya meselesini farklı taraflarıyla en başından ele alan yazar Moskova Slav Yardımlaşma Cemiyeti Başkanı M.P. Pogodin'dir. Pogodin'in Polonya meselesiyle ilgili yazmaktaki amacı Avrupa'daki devam eden tartışmalara Rusya tarafından bir nevi cevap vermektir. Kırım savaşı öncesi oluşabilecek Slav Birliği ve Polonya hakkında Pogodin görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir. *Eğer bir Slav Birliği var olmalıysa bu birlikten fiziki olarak ayıramayacağımız Polonya'yı reddetmeli miyiz? Peki, ne için onu içerimizde tutmayı istemeliyiz, Polonya vücudumuzun içerisindeki hastalıktır. Polonya Rusya'ya karşı olan Avrupa nefretinin sebeplerinden ya da bahanelerinden birisidir. Kaygıdan, sıkıntıdan, memnuniyetsizlikten ve aralıksız tehlikelerden başka Polonya hangi esaslı faydayı sağladı. Hiçbir Rus, hiçbir çar Polonya'yı almayı istemedi, Rusya'nın düşmanları Rusya'nın Avrupa'yı Napolyon istilasından*

⁵¹³ A. N. Pıpin, "Pol'skiy Vopros v Russkoy Literature", *Vestnik Yevropı*, Kniga II, Fevral, Petesburg 1880, s. 707; A. N. Ermolayev, "Polskie Politiçeskie Ssilnie na Territorii Kuzbassa v 1830-1860 godah", *Vestnik Kemerovskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, N.3(59), T.2, Kemerova 2014, s. 176.

*kurtarmasına karşılık bir teşekkür manasında bu talihsiz ülkeyi Rusya'ya verdiler. Rusya, bu kötülük hayra dönüşecekse, zorunlu bir kötülük gibi, Polonya'ya tahammül etmeli*⁵¹⁴.

M. Pogodin yaşanan sorunda Avrupalıları sorumlu tutarken bu konuda özellikle Fransa ve İngiltere'yi Rus tarihiyle ilgili hiçbir şey bilmemekle ve sürekli belirli uydurulmuş saçmalıkları tekrarlamakla suçluyordu. Pogodin'e göre uçlardaki Polonyalılar, Rusya'nın var olmadığını, Rusçanın bir Slav dili olmadığını iddia ettiklerini vurgulamıştır. Söz konusu reddiyeci yaklaşım XXI. yüzyıla değin varlığını sürdürerek Rusya ve Ukrayna arasında yaşanan problemlerde de kendisini göstermiştir. Ukrayna'daki birçok siyaset ve bilim çevreleri aynı Polonya örneğinde olduğu gibi Rusya'yı ve dilini Slav dünyasına ait olmamakla itham etmekte.

Pogodin sorunun çözümünü demografik olarak ele aldığı için Polonya ve Rusya arasındaki anlaşmazlığa konu olan dokuz Batı Rusya Eyaletinin on milyon nüfusa sahip olduğunu bu nüfusun sadece bir milyonunu Polonyalıların oluşturduğunu ileri sürmüştür. Pogodin hali hazırdaki iddia ettiği nüfus üstünlüğüne bağlı olarak tüm coğrafyayı Rus yurdu ilan etmiştir. Pogodin'e göre: *Ülke Rus ülkesi, Polonyalılar burada çok azlar ve bu şehirlerde toprak ağalarının arasında yaşıyorlar. Bu farklılıklar manevi prensipler çerçevesinde milletleri birleştiriyor mu? Hayır, onlar birbirlerine karşı kalıtsal iflah olmaz bir nefret besliyor. Tüm hayat, nakiller, şarkılar, atasözleri, karşılıklı nefreti niteleyip etkilerken aralarında bütüncül ve yetkin bir ayrılık ortaya koyuyor. Bu durum her yerde aynı değil, kiminde güçlü kiminde zayıf. Bu uzlaşmaz düşmanlığın mühürü tarihin bütün sayfalarında mevcuttur.* Pogodin'in ifadesin den de anlaşıldığı üzere Lehler ve Ruslar arasındaki ayrılık yüzeysel olmayıp, hayatın ve kültürün derinliklerine kadar nüfuz etmişti⁵¹⁵.

21 Mayıs'da 1867 tarihinde Slav Kongresi'ne katılmak üzere Rusya'ya gelen Slav heyeti imparatoriçe tarafından ünlü Sakolnik parkında kabul edildi.

⁵¹⁴ A. P. Pipin, "Polskiy Vopros v Russkoy Literature I-III", *Vestnik Evropu*, Fevral, Kn.2, Petersburg 1880, s. 718; M. P. Pogodin, *Polskiy Vopros. Sobranie Razsujdeniy, Zapisk i Zameçaniy 1831-1867*, Moskova 1867, s. 36,37.

⁵¹⁵ Pogodin, a.g.e., s. 80,81.

Buradaki kabule binaen konuşma yapan M. Pogodin kongrede ele alınan Polonya meselesine konuşmasında yer verdi. *Ziyaretiniz tüm Slavların tarihinde çağ oluşturmalı... Polonyalıları telaffuz ettim nerede onlar? Burada hiç kimseyi göremiyorum. Heyhat, onlar Slavlardan olup bize uzak durup öfkeli bakıyorlar. Onların bize lüzumu yok, Tanrı yardımcıları olsun! Onları ailemizin dışında tutmuyoruz, onların felakete sürükleyen körlükleri için hüznülenirken, aynı Türkler, Slavlığın hakiki düşmanıya sıkı ittifak halinde iken, umarız şimdi doğal olmayan vaziyetlerini görürler⁵¹⁶.*

Her ne kadar misafirler ve basın karşısında Pogodin böylesine iyimser bir konuşma yapmış olsa da Polonya meselesinin arka yüzü farklıydı. Zira arkadaşı ve komite üyesi olan Petersburg Üniversitesi hocalarından Panslavist teorisyen Vladimir İvanoviç Lamanskiy'nin organizatör M. F. Rayevskiy'e yazdığı mektup meseleyi aydınlatmaktadır. Lamanskiy 18 Mart 1867 tarihli mektubunda Rayevskiy'e: *"Bizi utandırmayın, lütfen gayret edin Polonyalılar hariç tüm halkların temsilcisi olsun"*. Slavseverlerin gayreti Polonyalıların olmadığı bir kongre toplamaktı. Çünkü onların görüşüne göre Slav Milliyetçiliği öncelikle içinde Ortodoksluğu barındırmalıydı. Çünkü Slavlar Katolikliği bir nevi Slav milliyetçiliğinden ayrılma, uzaklaşma olarak görüyorlardı. Bu yüzden ki Slavseverlere göre Katolik Slavlar şüpheli Slavlar oluyordu. Bu durum sadece Çekler için istisna tutulmuştur⁵¹⁷.

Polonya meselesi üzerine fikir yürüten ünlü Panslavistler'den bir diğeri de İ. S. Aksakov'dur. Aksakov başlangıçta Polonya'nın Rusya'ya dahil edilmesini perspektifsiz olarak niteliyordu. Batı Ukrayna ve Beyaz Rusya haricinde özellikle Polonya'nın kendisini bir bütün olarak yutmayı manasız ve zor bir görev olarak görüyordu. Bu şekliyle düşünür kentine yeterli devlet geleneği olan ülkeyi devlete dâhil etmek öncelikle kaçınılmaz bir şekilde devletin bütünlüğü meselesinde ciddi problem oluşturacağını iddia ediyordu. *Rusya kendisine köklü Polonya topraklarını Polonya'nın başkentiyle birlikte dâhil ederken merkezden taşra gibi dışarıdan hayatı almayan fakat kendisinden kendi çevresine hayat veren ve dağıtan bütün milli*

⁵¹⁶ Vserassiyskaya Etnografiçeskaya Vstavka i Slavyanskiy Syezd..., s. 337,338.

⁵¹⁷ Zarubejnie Slavyane i Rossia Dokumenti Arhiva M. F. Raevskogo 40-80 godı XIX veka, İzdatelstvo Nauka, Moskova 1975, D.239, s. 270.

*bağımsız bir organizmayı aldı. Aksakov Polonya'nın bu şekliyle Rus devletine ve toplum hayatına uyum sağlayamayacağı gibi Rus devlet bütünlüğüne de zarar vereceğini ifade etmiştir*⁵¹⁸.

Aksakov Rusya ve Polonya arasındaki bu doku uyuşmazlığını ağırlıklı olarak mezhep farklılığı açısından alıp değerlendirdiği için problemin özünde Polonyalıların Katolik mezhebinden oluşlarını görüyordu. Aksakov'a göre Papalıktan başka Slavlığın daha azgın bir düşmanı olamazdı. Ona göre Katoliklik, Slavlığın manevi doğasının varlığına aykırıydı. Aksakov Polonya'nın Katolikliği kabulünü de bu yönüyle ağır eleştirmektedir. Aksakov'a göre: *16 yüzyılda sinsi Cizvitler bu talihsiz ülkeye sızdıklarında Polonya halkının kanına, dölüne Katolik ruhunu soktular. Bu şekilde Polonya Roma Konsülünün sevilen kızı olurken, Polonya "barbarlığa" ve Moskova Ortodoksluğuna karşı Batının bulvarı oldu. Aksakov makalesinde barbarlığı tırnak içersinde ifade ederken Moskova Ortodoksluğunun Polonya açısından ne ifade ettiğini ve barbarlıkla aynı kabul gördüğünün altını çizmeye çalışmıştır. Slav dünyasında Polonya dönektir hem de iki defa, bu durum sadece kendisini Latinleştirmesinden ötürü değildir, örneğin ve ne yazık ki Çekler ve Hırvatlarda Katolik'tir, Polonyalılar Slavların büyük kısmının inandığı mezhebe kendi Ortodoksluğuna nefret duyuyor, aynı şekilde büyük Rus milletine. Slav manevi akrabalık, birlik duygusu ve bilincini Polonya kendi içersinde boğdu. Aksakov Polonya'yı Katolik olmasıyla ve mikro milliyetçik yaklaşımıyla Slav dünyasından uzaklaşmasını satkınlığın ikincisi olarak tanımlamakta*⁵¹⁹.

İ. S. Aksakov gibi Polonya meselesi üzerine fikir beyan eden ve yaklaşık benzeri görüşlerle Polonya'yı eleştiren bir diğer Slavsever de Yu. F. Samarin'dir. F. Samarin Polonya'ya yönelttiği eleştirisinde onu Slav dünyasını parçalarına ayırmak için Latinlerce Slav dünyasının kalbine saplanmış keskin bir kama olarak tanımlıyordu. Samarin'in ifadesiyle: *Polonya'dan başka hiçbir Slav boyu kendisini*

⁵¹⁸ İ. S. Aksakov, "Peredovaya Statya Gazeti", Rus, No.22, 15 Noyabırnya 1883, Moskova 1883, s. 6; F. S. Sosenkov, "Pol'skiy Vopros" v Politiko-Pravih Vozzreniyah İ.S. Aksakova", *Mejdunarodniy Nauçniy Jurnal "İnnovatsionnaya Nauka"*, No.1-2, 2015.

⁵¹⁹ Aksakov, "Peredovaya Statya Gazeti...", s. 6.

*Latinliğin hizmetine öz veriyle vermedi*⁵²⁰. Polonya'yı Batı ve batının değerleri karşısında hiçbir karşı koyma göstermeksizin teslim olmak ve Slav Dünyası için zararlı olmakla suçlayan bir diğer isim N. Ya. Danilevskiy'dir. Danilevskiy'e göre Polonya her ne kadar Alman idaresinden maddi olarak bağımsız kaldıysa da Slav devletlerinden batı dini başlangıcını savaşız alan ve kendisinde bunu özümseyen devlettir. Bu yüzdendir ki Danilevskiy Polonya'yı *Kendi tarihinin büyük kısmında faydasız olduğu gibi Slav ailesinin zararlı üyesi* olmakla itham etti. Danilevskiy'e göre Polonya Slav dünyasında Katolikliği zorla ve tecavüz vari yaymaya çalışırken Rusya'nın derinliklerine de asiller aristokrasisinin prensiplerini sokmaya çalışmakla suçlamıştır⁵²¹.

“Polonya Sorunu” Rusya İmparatorluğunun milliyet politikası içerisindeki en karmaşık sorun olmakla beraber esaslı bir şekilde Rus milli bilincinin gelişimine de etki etmiştir. Polonyalılar Rus milli birliğinin temellerini sarsarken kendilerine özgü uygar meydan okumayla ayrılıkçılığın tehlikeli bir örneğini teşkil ettiler. Polonya'nın 1772 sınırlarıyla ilgili talepleri imparatorluğun bütünlüğünü tehdit ederken bu durum çoğunlukla toplumun milliyetçi yapısı tarafından Rus milli topraklarına tecavüz olarak kabul edildi. Buralar özellikle “ezeli Rus toprakları” olarak kabul edilen Ukrayna, Beyaz Rusya ve Litvanya'ydı. Batı Avrupa devletlerinin Polonya sorununun çözümüne yönelik girişimleri Rus idare ve cemiyeti tarafından dış tehdit ve imparatorluğun zayıflatılması için iç işlerine müdahale olarak görüldü. Sorun tüm bu yönleriyle Rus devlet ve toplum hayatı için özellikle XIX. yüzyılda aktüelliğini korumuştur. Bir Polonyalı yazar sorunu şu şekilde özetlemektedir. “*Slav sorunu sizin elinize teslim edilmeyecek, Polonya Sorunu sizin kâbusunuz ve tarihi cezalandırmanız olacak.*”⁵²²

⁵²⁰ A. A. Krujalina, “Polskiy Vopros v Disskusyah Rossiskoy Obşestvennosti XIX v.”, *Vestnik Buryatskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, No.7, Ulan-Ude 2013, s. 143.

⁵²¹ N. Ya. Danilevskiy, *Rossiya i Yevropa*, Moskova 2011, s. 376.

⁵²² Svetlana İvanova, “Obsujdenie “Polskogo Voprosa” na Stranitsah Periodičeskih izdaniy 60-x godov XIX veka”, *Rocznik Instytutu Polsko-Rosyjskiego*, N.1, 2012, s. 9; Krujalina, “Polskiy Vopros v Disskusyah...”, s. 142.

4.2. Slav Halklarının Ortak Dili ve Alfabeti Meselesi

İ. S. Aksakov'un fikir dünyasında, büyük bir yer meşgul eden Slav dünyasına yönelik teorik yaklaşımların yanında bir de pratik gözlemler vardı. Dönemin birçok Slavseveri farklı sebeplerle Balkanlara seyahat ediyordu. Bu seyahatlerden bir tanesini de 1860 baharında Balkanlara Aksakov gerçekleştirdi. Aksakov Hırvat milliyetçilerinin Rusya'ya karşı duydukları ilgi karşısında büyük bir şaşkınlık yaşadı. Aksakov: *Herkes beni sıcak bir şekilde selamladı, birçok insan yaklaşıp kulağıma, biz Rusuz, Slav birliği istiyoruz, Kiril alfabesi istiyoruz, herkes Ortodoks olmak için hazır. 50'li yıllardan itibaren Slavlar arasında Rusçaya karşı bir eğilim sürekli gelişim gösterdi. Bazı insanlar tüm varlıklarını ve paralarını Slavlar arasında Rusçanın yaygınlaştırılması meselesine harcadılar. Slovak asıllı Katolik papaz A. Radolinskiy ortak Slav dili için Rusçanın kabul edilmesi durumunda Slavlar arasında yazınsal birliğin sağlanabileceğini iddia ediyordu. Radolinskiy 1852 yılında Rus Vaazlarının Derlemesini Rusça yayımladıktan sonra 1853 yılında kısa Rusça gramer açıklamalı bir de sözlük yayımladı⁵²³.*

Slavseverler Balkanlarda yayılmaya başlayan Katolik eğilim karşısında Ortodoksluğu güçlendirme yoluna giderken, Slavlar arasında, başta Almanca olmak üzere, diğer Avrupa dillerinin etkin olmasından da rahatsızlardı. Söz konusu rahatsızlık pratikte kendisini 1867 Slav Kongresinde gösterdi. M. P. Pogodin Kiev Slav Komitesi hazırlık toplantısında duyulan rahatsızlığı şöyle ifade ediyordu: *Yaklaşık tüm Slav halklarının temsilcileri etnografya sergisi sebebiyle 1867 yılında Moskova'ya geldiler, kendi gözleriyle birliklerini görürken aynı zamanda akrabalıklarını hissettiler. Fakat sıra kendi aramızda konuşmaya geldiğinde durum zorlaştı ve yabancı dillerin yardımına koşuldu. Doğal olarak birçok kişinin hemen*

⁵²³ İ. V. Çurkina, "Problema Sazdania Obşeslavjanskogo Yazıka v Kantse XVIII-XIX vv", İstoria, Kultura, Etnografia i Falklor Slavyanskikh Narodov, XI. Mejdunarodnij Syezd Slavistov, Moskova 1993, s. 190.

aklına ortak bir edebiyat dili olarak herhangi bir Slav lehçesini seçmek geldi. Tüm Ortodoks Slavların kullandığı ve Slav halkları arasında hoş olan birleştirici bir halka ya da hazır bir araç, Kilise dili ya da Kiril ve Mefodiy'in dili olabilirdi. İçersinde birçok lehçenin vasıflarını barındıran ve hepsinden daha çok kilise diline yakın olan Rus lehçesi yani Rusçadır⁵²⁴.

M. Pogodin'in 1870 yılında Moskovskıya Vedomastı gazetesinde kaleme aldığı *Slav İhtiyaçları* adlı makalesinde belirlediği beş temel ihtiyaçtan bir tanesi de Rusçanın öğrenilmesi meselesiydi. Pogodin'e göre İstanbul'da ve Balkanlarda Rusçanın öğretilmesi ve bunun için uygun zeminin hazırlanması Balkan halkları için bir ihtiyaçtı. Zira İstanbul'da bir kısım Avrupalı devletlerin Slavlar için okul açmasını Pogodin kendi propagandalarını yapmak olarak değerlendirirken karşı tedbir almak gerektiğini şu tespitle ortaya koyuyordu: *İstanbul'da İngilizlerin, Fransızların ve Almanların kendi propagandaları için Slavlara açmış olduğu birçok okul var. Son zamanlarda Slav Okulu da açıldı fakat Avrupalılarla kıyaslandığında gelirleri çok kısıtlı. Konsolosun hanımı tarafından hayır amaçlı bağışlanmış farklı değerdeki eşyalardan okulun yararına bir loterya hazırlandı. Loterya bileti beş frank ya da bir buçuk ruble.*

M. Pogodin İstanbul'daki durumu değerlendirdikten sonra Balkanlarda Rusçanın öğretilmesine yönelik bir değerlendirme de bulundu. Pogodin'e göre: *Lazım olan bağışlar; ben kendi adıma şunları da ekleyebilirdim: Hırvatlara, Slovenlere, Karadağlılara, Bosnalı ve Herseklilere Rusça öğretmeni göndermek gerekir. Bu öğretmen adı geçen halklarda birer ay kalıp halka açık Rusça kursu açmalı. Farlı özellikler ve telaffuz kitaba oranla canlı bir ağızdan daha kolay öğreniliyor. Böylesi bir öğretmen akademi ve üniversite öğretmenleri arasında vardır ve yaklaşık aylık yüz ruble maaş vermek gerekir. Yeri gelmişken akademide Slav lehçelerini bilen profesörler lazım fakat hazırda yoklar, muhtemelen var olan öğretmenlerden yurt dışına Slav lehçelerini öğrenmeleri için gönderilecekler.*

⁵²⁴ M. P. Pogodin, "V Pridvaritelnom Sobranii Kiyevskava Otdelenia Slavyanskogo Komiteta", 1 Ekim, 1869, www.dugvard.ru. 02.02.2017.

*Gidecek bu öğretmenleri kalacakları yerde Rusça öğretmekle sorumlu tutulurlarsa biz de ayrıca bir harcamadan kurtulmuş oluruz*⁵²⁵.

M. Pogodin'in *Slav İhtiyaçları* içerisinde değerlendirdiği Slavlar arasında Rusçanın öğretilmesinin gerekliliği ve yöntemleri yanı sıra Slavlar arasında ki ortak dil meselesi, Pogodin'in yukarıdaki ifadesini temel alacak olursak, sanki etnografya sergisinde, Slavlar arasında ortaya çıkan dil bariyeriyle şekillenmiş gibi olacak. Fakat yaşanan söz konusu pratik durum, ortak dil fikrinin ortaya çıkarmasından ziyade, daha önceden var olan bu konuyu daha geniş bir zeminde tartışılır duruma getirdi. Konu politik dünya için yeni olmanın yanında Slavseverlerin fikir dünyasında ciddi manada tarihi derinliğe sahipti. N. Popov Slavlar arasında ortak alfabe, ortak dil meselesinin Slavların Kiril ve Mefodiy kardeşler vasıtasıyla yazıyı almalarıyla ilişkilendirirken bu durumun Slavların kaderleriyle ilişkili olduğu ve Slavlar ortadan kalkmadıkça bu meselenin tarih sahnesinden kaybolmayacağına altını çiziyordu⁵²⁶.

Söz konusu derinliği Petersburg Slav Yardım Komitesinin 11 Mayıs 1875 tarihli oturumunda Slavsever A. Budiloviç konuşmasında şöyle ifade ediyordu: *Slav halklarının manevi birliği ile ilgili fikir Slavların fiziki benzeşmelerinin sonucu ve yansımasıdır. Söz konusu fikir dün meydana gelmiş değildir, en az bin yıllık bir geçmişe sahiptir. Bu fikrin ilk öğreticileri filozof Kiril ve kardeşi Mefodiy'dir. Onların bu dâhice fikirlerinin dış formu tüm Slav halkları için tek edebiyat diliydi. Bununla, başlıca birçok misyonerin öğretilerinden Salunskiy kardeşlerin Hıristiyan öğretisi farklılaştı, onlar İncil ile birlikte Slavlara üstün bir yetenek olan milli edebiyat dilini de getirdiler. Bu dil yapısı itibariyle bir o kadar yetkin, zengin, tüm Slav halklarının hislerini anlamaya müsaitti. Hiçbir mücadele karşı koyma olmaksızın bu dil tüm Slavların şerefli edebiyat dili konumuna ulaştı*⁵²⁷.

Pogodin gibi diğer Slavseverler de tüm Slav dilleri arasında Rusçayı birbirine benzer fikirlere dayanarak ön plana çıkarıyorlardı. Aksakov "Moskova" adlı gazetesinde Slavların karşılıklı yakınlaşmaları için Rusçayı seçtiklerini Moskova

⁵²⁵ Pogodin, *Slavyanskije Nujdi...*, s. 7,8.

⁵²⁶ A. N. Popov, "Vapros Ob Obşe-Slavyanskoy Azbuke", *Sovremennaya Letapis*, No:39, Moskova 1865, s. 5.

⁵²⁷ Anton Budiloviç, "O Literaturnom Yedinstve Narodov Slavyanskogo Plemeni", *Slavyanskiy Sbornik*, T.II, Otd. III, Petersburg 1877, s. 1.

Etnografi Sergisinin faydalı sonuçlarından biri olarak duyururken bir yandan da Rusçanın doğru seçim olduğuna açıklık getiriyordu. Aksakov'a göre genel bütünleyici Slav dili Rusçaydı, çünkü Kiril ve Mefodiy kardeşlerin öğrettiği dil, ortak Slav diliydi ve Slav lehçeleri arasında kendi özellikleriyle yegâne mirasçı Rusçaydı. Aksakov Rusçanın Kiril ve Mefodiy'in öğrettiği dile yakın olmasından dolayı kabul edilmesi durumunda Slavlar arasındaki manevi birliği de sağlayacağından emindi.⁵²⁸ Aksakov'un görüşünü destekler nitelikte fikirlere sahip olan A. Budiloviç'di. Budiloviç'e göre: *Ortak Slav dili ölmedi, zamandan ve farklı etkilerden dolayı sadece biraz değişti... Hatta var olan Slav edebi dilleri arasında eski ya da kilise Slav dili temelinde gelişen tek dilin Rusça olduğunu ispatlamak zor değil. Rusça eski Slav dilinin tüm öğretisiyle birlikte onun kurallarını da aldı. Bu eski Slav dilinin etkisi altında uzun süre Bulgar ve Sırp lehçeleri de gelişti, fakat sonra bu asırlık bağı kopardılar ve uzaklaştılar. Sadece kilise sahasında değil edebiyat sahasından da Slav geçmişinin öğretisinin güvenilir muhafızı olarak sadece Rus milleti kaldı*⁵²⁹.

Slavlar arasındaki ortak dil meselesi Moskova Etnografya sergisinden sonra Slavsever basında ciddi manada tartışma konusu oldu. Editörlük ve sahipliğini A. A. Kiraevskiy'nin yaptığı *Golos* gazetesin de Slavsever A. Budiloviç, kaleme aldığı üç ayrı makale de *kardeşlik* yaklaşımı ve *dil meselesi* ile ilgili izlenmesi gereken yolu ele almıştır. Budiloviç bu kavramlar karşısında son derece politik bir tutum takınılması gerektiğinin altını çiziyordu. Budiloviç'e göre: *Biz burada küçük bir geri çekilme yapmalıyız, "Kuşkusuz uzak ya da yakın bir gelecekte Slav dünyasında Rusçanın zaferi kaçınılmaz ve şüphesizdir manasında birçok açıklama duymuşuzdur. Fakat Slavlara bizim tarafımızdan böylesi bir açıklama hiç de akıllıca değil, bu hastane bahçesindeki satıcının ciddiyetsizce malını başkasına kabul ettirmesidir. Onların açık ve meşru durumlarının üzerine gitmemek gerekir. Kendilerine ait bu işte inisiyatif için, bunu onların kendileri tarafından kavranmasını sağlamalıyız. Bu şu demektir: Aramızdaki ilişki şöyle başlıyor, biz ciddi manada diplomatik hareket etmeliyiz, kardeşin kardeş karşısında olduğu gibi aklımızda ve kalbimizde olanları milletimizin sesini doğrudan aktarmamalıyız. Onlar tarafından tavsiye ve hizmetlerle*

⁵²⁸ İ. S. Aksakov, "Peredovaya Statya Gazeti", Moskova, 18 Temmuz, No: 86, Moskova 1867, s. 2.

⁵²⁹ Budiloviç, "O Literaturnom Yedinstve Narodov...", s. 2.

*çağrılmamalıyız... Ortak geleceğimiz için onun büyük manasını kavrarken, kendi dilimizi, ruhumuzu, aklımızı, fikrimizi, hatta en iyi servetimizi teklif etsek acaba onlar gerideki planı, çıkarıcı hesapları her yerde görmek isterler mi?*⁵³⁰.

Pogodin, Aksakov ve Budiloviç gibi ortak Slav dili meselesiyle ilgili görüş bildiren Slavseverlerin, Slav dilleri arasında Rusçayı ön plana çıkarmaları temelde filolojik ve politik olmak üzere iki sebep ile ilişkiliydi. Filolojik olarak Rusçanın eski Slav diline en yakın dil olduğu iddiasıyla, Rusçanın tüm Slavlar arsında ortak dil olması fikri o günkü Rusçanın Kiril ve Mefodiy kardeşlerin öğrettiği dile yakın olması iddiasından öte Rusya'nın gücü ile alakalıydı. Aksakov Rusya'yı en çok nüfuzla sahip ülke ve ağırlıklı Slav nüfuzundan ibaret olduğunu, dışarıda saygın bir güç olduğunu belirtirken dilinin de tüm Slavlar arasındaki en uygun dil olduğunu ifade ediyordu. Aksakov Slav ailesi içersinde Rusya'yı büyük kardeş olarak tanımlarken onun tarihi sürekliliği, manevi ve tarihi tecrübesinin büyüklüğü ile öncü olduğunu vurguluyordu. Aksakov'un ifadesiyle Slavlar ile aralarındaki ilişki hâkimiyete ve tavsiyelere saygı, aynı büyük kardeşin küçük kardeşten beklediği saygı gibi olmalıydı⁵³¹.

A. Budiloviç Slavların ortak dili meselesinde izlenmesi gereken metodun yanı sıra o da Aksakov gibi Slavlar arasında ortak dilin Rusça olması gerektiğini düşünüyordu. Budiloviç için bunun iki sebebi vardı, birincisi diğer Slav dillerinin zaman içinde bir şekilde öz den uzaklaştığını hali hazırda yaşadıkları yerlerde muhatabı oldukları diller karşısında mücadele edemeyeceğini söz konusuydu. Küçük Slav dilleri tarihin belirli dönemlerinde bazı çıkışlar elde etmiş olsa da devamlılık sağlayamadığını belirtmektedir. İkinci sebep ise daha çok Rusya'nın diğer Slav halkları karşısında ki stratejik üstünlüğüne dayanıyordu. Budiloviç Rusya'nın tarihi geçmişiyle, nüfusunun çokluğuyla, devletin gücüyle ve topraklarının büyüklüğüyle bu meselede başat rolün Rusçaya verilmesini uygun görmüştür. Diğer Slav dillerinin

⁵³⁰ A. Budiloviç, "Peredovaya Statya Gazeti", *Golos*, No: 165, 17 Haziran, Petersburg 1867, s. 1.

⁵³¹ Aksakov, "Peredovaya Statya Gazeti", *Maskva*, 18 İyulya..., s. 2; İ. S. Aksakov, "Peredovaya Statya Gazeti", *Rus*, No: 16, 19 Ekim, Moskova 1885, s. 4.

bu üstünlükten yoksun oldukları için onları tehdit eden büyük dünya dilleri karşısında yok olacaklarını ifade ediyordu⁵³².

Slavseverlerin dil konusundaki teorik yaklaşımları bu şekilde şekillenirken Slav Komiteleri geliştirilen teoriler doğrultusunda her fırsatta adım atmaktan geri kalmadılar. Pogodin 1869 Kiev Slav Yardımlaşma Cemiyeti hazırlık toplantısında yaptığı konuşmasında Slavlar arasındaki ortak dil sorununun pratikte yansımaları ifade ettikten sonra, konuşmasında ortak dil meselesiyle ilgili Slav misafirlerin kendilerinden beklentilerini dile getirdi. *Avusturya Slavları – Çekler, Moravyalılar, Slovaklar, Slovenler, Sırp, Hırvatlar hepsi bir ağızdan: Biz küçük yaşlardan kendimizi zorlayarak (ırzımıza geçerek) Almanca konuşup, Almanca öğrenip sıkıntı çekiyoruz, aslında doğal olarak bizim Rusça öğrenmemiz daha kolay.* Pogodin

⁵³² Budiloviç, "A Literaturnom Yedinstve Narodov...", s. 2,3; A. Budiloviç Slavlar arasında Rusya'nın liderliğini birkaç yönüyle ele alıyordu. Ona göre: "Slav edebi dili" diye adlandırılan diğerlerinin, eski ortak Slav diline ve öğretilerine karşı nasıl bir yaklaşımları oldu ve hali hazırda ki tutumları neydi? Birincisi, Slavlığın edebiyat merkeziyle canlı ilişkiyi kaybedenler artık kendi çevrelerinden birleşip kaynaştıracak ortak edebiyat organı oluşturacak durumda değiller. Onlar ihtiyaçtan dolayı yabancı dillere müracaat etmiş olacaklar; Almancaya, Latinceye, İtalyancaya ve en iyi güçlerini yabancı dile ve milletlere taşımış olacaklar. Zamanla bu taşralı Slav edebiyat dilleri veya biri tanınma gücü ve yaygınlık elde etti fakat aynı şekilde bir defa dahi olsun kendisi ile birlikte toprak elde etme ve kendisinin sürekliliği başarısını gösteremedi. Örneğin 15. ve 16. Yüzyıllarda Sırp, Çek, Polonya dilleri ciddi manada yükseliş gösterdiler fakat 17. ve 18. Yüzyıllarda buradan düştüler ve bir daha o seviyeye yükselemediler. Bir diğer taraftan bu edebiyat dillerinin sayısı sürekli artış gösterdi. Çek dilinden ayrılarak ayrı bir "edebiyat "ve "dil" oluşturuldu Slovak dili. Verhni-Lujitskiy'den Nije-Lujitskiy, Lehçe'den de Kaşubskiy ayrıldı. Bu şekilde hali hazırda ortak Slav ya da Rusçayla birlikte 10 Slav dili mevcuttur. Bulardan en büyüğü 9 milyon nüfusa sahip Polonya'dır. Diğer Slav edebiyat dillerinden hiçbiri 6 milyondan fazla nüfusa sahip değildir. Örneğin Sırp-Hırvat dili 5.940.000, Bulgar dili 5.123.000, Çek dili 4.851.000, Slovak dili 2.223.000, Sloven dili 1.287.000 Kaşub dili 111.000 kişilik nüfusa sahipken bunların karşısında 61 milyonluk Rusçanın gücü vardı. Hal böyleyken bu 10 "edebiyat dilinin" toplan gücü 30 milyona ulaşmamakta, yani bu sayı günümüzde ancak Almanca, İtalyanca ve Rusça gibi öncelikli bir edebiyat diline yeterli bir destek olarak sayılabilir. Bir de bu adı geçen dillerin aydınlarının farklı dillerde düşünüp, okuyup, yazdığını hatırlayacak olursak güçleri bir noktada olumsuzluk teşkil etmektedir. Şimdi soralım, Slavların edebiyatları ve dilleri böylesine bir parçalanmayla gelecekte ayakta kalabilir mi, eğer kalamazsa, o zaman bu durumdan kurtulmanın yolu nedir? Budiloviç bu soruya dillerin öncelikle yabancı dillere sonra da kendi içlerinde lehçelere karşı mücadele içinde olması gerektiğini fakat tarih tecrübesi bu mücadelede lehçelerin kaybedeceğini göstermektedir demektedir... "Rusçaya gelecek olursak, onun geleceği Rus devletinin gücüyle, topraklarının büyüklüğüyle, nüfusunun çokluğuyla ve en nihayetinde edebiyat dilimizin bin yıllık geçmişiyle güvence altına alınmıştır. Demek ki Rusça diğer Slav dilleri ile tarih, karakter ve durumu açısından pek az ortak noktaya sahip, bu diller öncelikle tanınmak için mücadele etmeli, var oluşlarından endişe etmeliler, fakat Rusça hali hazırda hiçbir şeyden ve var oluş mücadelesinden korkmamakta. İç ve dış gücü itibarıyla Rusça her dünya diliyle aynı seviyededir, Slavların dil birliği meselesi onun için gücün ve gelişmenin meselesi olabilir fakat var olmanın değil. Doğrusu Slavların 90 milyonluk edebiyat dili daha kudretli olabilirdi fakat kabiliyetli, manevi yönden zengin, cesaretli, genç halkın 60 milyonu kendi dillerine dünya dili rolü sağlamaya kadirdir.

misafir Slavların bu isteklerine binaen tüm Slav halkları arasında Rusçanın kullanımın yaygınlaştırılmasına tüm güçleriyle yardım etmeye karar verdiklerini Kiev’de ki komite üyelerine ilan ediyordu.

Pogodin Kievli Komite üyelerine bu yeni faaliyetle birlikte yani Rusçanın Slavlar arasında yaygınlaştırılması işiyle komitenin çalışma sahasının genişlediğini de bildiriyordu. Söz konusu bu yeni görev karşısında yapılacakları Pogodin şöyle sıralıyordu: *Tüm halklar arasında Rusçanın öğrenilmesini kolaylaştıracak tedbirler almalıyız yani onlara öğretmen ve kitaplar göndermeliyiz. Lüblin’deki gençler tüm derslerin Rusça olduğu bir üniversitenin kurulması işiyle uğraşmaya başladılar. Onların girişimleri elli yıl sonra hayata geçecek olsa da fikrin kendisinden memnun olmamak olmaz, büsbütün bizlerin ilgi ve sempatisini hak ediyor. Biz gelecekteki üniversitenin kütüphanesine kitaplar gönderiyoruz, yaklaşık 50 bin kitap gönderdik. Pogodin yaptıkları ve yapmak istedikleri bu dil faaliyeti sonucunda Rusya’nın kazanımlarını tamda Panslavist yaklaşımın eğilimi doğrultusunda açıklıyordu. “Biz Avrupa’da Rusça ile karşısında toprak ve taş tahkimatın bir anlam taşımadığı batarya ve tersaneler inşa ediyoruz. Söz konusu ifade, ortak dil meselesiyle Rusya’nın Avrupa ile olan mücadelesinde bir dayanak noktası, mevzi kazanmayı amaçladığını göstermektedir⁵³³.*

Pogodin her ne kadar Slav kongresi sonrası, Kiev Slav Yardımlaşma Cemiyeti hazırlık toplantısında Rusçanın Slavlar arasında yaygınlaştırılması meselesinden bahsetse de pratikte komitelerin çalışmaları çok daha önceden başlamıştı.1867 son baharında Viyana’da İosif Nikalaeviç Livçak’ın inisiyatifinde “*Temel*” ya da diğer adıyla “*Rus Temeli*” isimli öğrenci cemiyeti kuruldu. Mihael Raevskiy 4 Ağustos 1868 tarihinde Slav Komitesi sekreteri Nil Popov’a gönderdiği mektupta söz konusu öğrenci cemiyetinin faaliyetlerini şöyle kıymetlendiriyordu: “*Cemiyetin amacı Viyana’da eğitim gören diğer Slav öğrencilerde Rus ruhunu,*

⁵³³ Pogodin, “V Pridvaritelnom Sobranii Kiyevskogo Otdelenia, www.dugvard.ru. 02.02.2017.

mantalitesini ve bunlar üzerinden Rus dilini yaymakta, Rus gençliğini desteklemekten ibarettir”⁵³⁴.

M. Raevskiy Rus Temeli isimli öğrenci cemiyetinden Slav Komitesine Viyana’dan gönderdiği 1871 yılı ikinci yarısı faaliyet raporunda da bahsediyordu. Cemiyetin durumu geçen yıla göre daha iyiydi ve üye sayısı 40’ı geçmişti. Dersler ve toplantılar aynı yerde yapılıyordu. Öğrenciler tarafından haftada iki defa yapılan toplantılarda derslerde yapılıyordu. Cemiyetin salonu gazete ve kitap okumaları için günlük 2’den 9’a kadar açık olurken salonda Petersburg ve Moskova gazeteleri bulunduruluyordu. Cemiyette Rusça dersleri Manastırdan gelen bir öğretmen tarafından verilmekteydi⁵³⁵. Slav Komiteleri cemiyetin var oluşuna olumlu yaklaşımlarının yanı sıra cemiyeti parasal yönden de desteklediler. Rayevskiye Rusça dersleri açılması için 50 ruble vermenin yanı sıra Viyana’da ki Slav öğrenciler arasında Rusçanın yaygınlaştırılması için 21 Aralık (2 Ocak) 1871 tarihinde 1600 ruble harcama yaptı⁵³⁶.

Slav Komitesi, 1856-1859 yıllarında Rusya’nın Bosna Konsolosluğunu yapmış ve Rusya’ya döndükten sonra Dışişleri Bakanlığı Asya masasında çalıştıktan sonra bir sürede, 1868 yılında Petersburg Slav Yardımlaşma Cemiyeti başkanlığı yapmış olan A.F. Gilferding’in *Ortak Slav Alfabesi* adlı kitabını yayımladı⁵³⁷. Gilferding’in kitabı 1871 yılında komite bütçesinden yayımlandı fakat ondan önce 1870 yılında daha henüz kitap yayımlanmadan önce komite tarafından 300 rublelik bir broşür ve reklam harcaması yapılarak çıkacak olan kitabın tanıtımı da komite tarafından yapılmıştır.⁵³⁸ Gilferdin kitabının ilk cümlesinde *Rus alfabesi ortak Slav alfabesi olması için en doğru alfabe* olduğunu belirttikten sonra Rus alfabesinin, Kirilin Slavlara getirdiği alfabe olduğunu ve Slav seslerinin ifade sistemini muhafaza

⁵³⁴ Aleksey Popovkin, “Slavyanskii Komiteti i Rosprastranenie Russkogo Yazaika v Vostočnoy Evrope (1867-1879gg),” www.srpska.ru, 07.03.2017.

⁵³⁵ GARF. F.1750. Op.1. D.59. s. 49.

⁵³⁶ Aleksey Popovkin, “Slavyanskii Komiteti i Rosprastranenie Russkogo Yazaika v Vostočnoy Evrope (1867-1879gg),” www.srpska.ru, 07.03.2017.

⁵³⁷ Lüdmila Lapteva, “A. F. Gilferding. K Voprosi Ob İzüçenii Lujitskih Serbov v Rossii v XIX v.” *Visnik Liviv. UN-TU, Seria Filol, Vip.48, Livov 2009, s. 328.*

⁵³⁸ “Otçöt o Deatelnosti S. Petersburgskogo Otdela Slavyanskogo Blagatavaritel'nogo Komiteta s 11 Maya 1869 po 11 Maya 1870 goda,” *Jurnal Ministerstvo Narodnogo Prasveşenia, Eylül CXLXI, Petersburg 1870, s. 58.*

ettiğini iddia etmiştir. Yazar tüm bu iddialarını ispatlamak ve güçlendirmek için kitabında diğer Slav lehçelerinden ele aldığı örneklerle karşılaştırmalı bir metot takip etmiştir⁵³⁹.

4.3. Slav Komitelerinin Eğitim Malzemeleri Temini Çalışmaları

Moskova Slav Komitesi, komitenin açılışı için resmi makamlara yaptığı başvuruda komitenin amacını üç maddeyle özetlemişti. Birinci maddede Slavlara faydalı kilise, okul v.b. cemiyetlere parasal yardım yapmak üçüncü maddede ise Moskova'ya eğitim için gelmiş Slav gençlere yardım etmek olarak belirlemişti. İkinci madde ise bölüm başlığı ile ilgili olan *Güney Slavlarına okul ve kilise ile bağlı olarak Ortodoksluğa yardımcı olacak her şeyle yardımcı olmak, kitap ve eşya yardımı temin etmek*. Slav Komiteleri diğer iki madde de gösterdiği gayreti kitap dergi, sözlük, broşür temini ve bunların Balkanlara ulaştırılmasında da gösterdi. M. Pogodin 1869 Kiev Slav Yardımlaşma Cemiyeti hazırlık toplantısında yaptığı konuşmasında Balkanlara gönderilen kitaplara da değinirken *Biz gelecekteki üniversitenin kütüphanesine kitaplar gönderiyoruz, yaklaşık 50 bin kitap gönderdik*. Diyerek komite açısından meselenin ciddiyetini ve boyutunu ortaya koyuyordu⁵⁴⁰.

Slav Komiteleri Balkanlara kilise ve okullar için kitap temin etme işini var olan kiliseler sorunuyla ilişkilendiriyordu. Bir nevi yaşanan mücadelede Bulgar kilisesinin Yunan kilisesi karşısında, kendine özgü varlığını koruyabilmesi için de kiliselerin bu yönüyle de desteklenmesi fikri güçlüydü. Slav Komiteleri

⁵³⁹ A. Gilferding, *Obşeslavyanskaya Azbuka*, Petersburg 1871, s. 3.

⁵⁴⁰ Popov, *İz İstorii Slavyanskogo Blogotvaritel'nogo Komiteta v Moskve* (1.Pervoe Pyatiletiye 1858-1862)..., s. 3; Pogodin, "V Pridvaritel'nom Sobranii Kiyevskogo Otdelenia, www.dugvard.ru. 02.02.2017.

Bulgaristan'dan gelen kitap talebini şu şekilde izah ediyordu: *Bu kiliseler için burada kitap yok, onlar beklide bir şekilde alırlardı fakat satışta kitap yok. Son günlerde Avusturya ve İstanbul'da basılarak satılan kitaplara Ortodoks olmadığı şüphesiyle yaklaşıyor. Ancak ve ancak Kiev ve Moskova yayımları isteniyor*⁵⁴¹.

Slav Yardımlaşma Cemiyetleri ihtiyaç olması durumunda kendi içersinde belirli işleri yapması için belirli zamanlarda komisyonlar kurmuştur. Bu komisyonlardan bir tanesi de Petersburg Slav Yardımlaşma Cemiyeti bünyesinde kurulan *Yayınevi Komisyonudur*. Yayınevi Komisyonu Petersburg Slav Yardımlaşma Cemiyeti ilk başkanı A. F. Gilferding'in girişimi ve katkılarıyla 27 Nisan 1869 yılında kuruldu. 1869-1876 yılları arasında faaliyet gösteren komisyon kendisine şu görevleri amaç edinmiştir: a) Rusya'yı Slav dünyasıyla tanıştırmak, b) Slav dünyasını Rusya'yla tanıştırmak. Komisyon söz konusu bu iki madden ilkinin yerine getirilebilmesi için şu çeşit yayınlar yapar: a) Slav tarihi, coğrafyası ve biyografisi üzerine halk okumaları için kitaplar, b) Aynı konularda gimnazyum sınıfı için ders kitapları, c) Slav hayatı ve bilimiyle alakalı sorularda herkesin anlayabileceği içeriğe sahip kitap ve broşürler. İkinci maddenin yerine getirilebilmesi için Slavların Rusçayı, tarihi, edebiyatı ve hukuku öğrenmesini kolaylaştıracak kitapların yayımlanması öngörülüyor.

Ortak bir Slav Dünyası fikrinin karşılıklı oluşması meselesini kendisine amaç edinen Yayınevi Komisyonu sekiz yıllık bir faaliyet gösterdi. Kendi içersinde faaliyet süresini iki periyoda ayıran komisyonun ilk faaliyet aralığı 1869-1873 yılları arasını kapsar. İlk periyodun bütçesi 1000 rubleden meydana geliyordu ve bu bütçeyle yayımlanması planlanan çalışmalar şunlardı: 1. Lehçe, Sırpça, Çekçe, Rusça gibi Slav dillerinin paralel sözlükler yayımlamak. 2. Sözlüklere yardımcı ders kitabı niteliğinde kısa gramer, konuşma ve tüm bu dillerden iyi eserlerin seçilmiş kısımlarını yayımlamak. 3. Slav tarih ve coğrafyası üzerine ders kitabı niteliğinde "Tarihi Slav Derlemesi" yayımlamak. 4. Rusya dışındaki Slav halklarını ve ülkelerini Rusyayla tanıştırmak için bunların bir seri tanıtımının olduğu kitaplar yayımlamak. Böylesi ilk çalışma için ilk girişim A. S. Budiloviç'in Çekiya'nın Tasfiri oldu.

⁵⁴¹ A. Nil Popov, İz İstorii Slavyanskogo Balagatvaritalnogo Komiteta v Moskve (Pervoe Petiletie 1858-1862), Moskova 1871, s. 48,49.

Ardından benzer bir çalışma Moraviyan'ın Özeti ismiyle A. P. Naranoviç tarafından yazıldı. Her iki eser 1871 yılında *Çekiya ve Moraviya* adlı tek bir kitap olarak yayınlandı. 5. Ayrıca A. F. Gilferding'in tüm Slav lehçelerine uygulanabilir Rus alfabesi projesi *Ortak Slav Alfabesi* adıyla yayınlandı. Bir sonraki yıl 1872'de iki ayrı kitap yayınlandı: 6. Kitaplardan ilki gene A. F. Gilferding'e ait olan *Gus i yego Otnoşeniya k Pravoslavnoy Tserkvi, Gus ve Onun Ortodoks Kiliseye Olan Münasebeti* adlı eseri idi. Kitabın içeriği Gus'un Ortodoks kilise olan münasebetleriyle alakalıdır, ayrıca Gus mezhebinin Ortodoks kilise tarafından tanınan İstanbul Patrikliğinin muvafakatinin tercümesi mevcuttur. 7. İkinci kitap ise *Batı Slavlarının İlk Üçlü Devlet Birleşmeleri Hakkında Tarihi Hikâye (850-1025), İstoriçeskiy Raskaz o Treh Pervih Popitkah Gosudarstvennogo Obyedineniya Zapadnih Slavyan (850-1025)* adı geçen eser F.İ. Uspenskiy tarafından hazırlanarak *Kuzey-Batıda İlk Slav Monarşileri* adıyla basıldı. Yayınevi Komisyonu'nun ilk yayın periyodunda sonuç olarak şu yayınları yaptı. 1. *Jizniopisaniye Pervouçiteley Slavyanskikh sv. Kirilla i Mefodiya, İlk Öğretmen Aziz Kiril ve Mefodiy'in Hayat Hikâyeleri*. 2. *İzdaniye Novogo Zaveta Paralelno na Dvuh Yazıkah, Lehçe ve Kilise Slav Dilinde Yeni Öğretinin Yayınlanması* 3. *Popularniy Raskaz o Guse c Oçerkom Deatelnosti Jijki i Gusistikh Voyn Vobşe, Genel Guski Savaşlar ve Jijki'nin faaliyet Denemesiyle Gus Hakkındaki Popüler Hikâye*, 4. *Sbornik Luçşih Narodnih Pesen Yujnih i Yugo-Zapadnih Slavyan, Güney ve Güney-Batı Slavlarının En İyi Halk Şarkılarının Derlemesi*⁵⁴².

Yayınevi Komisyonu faaliyetinin ikinci periyodu olan 1873-1876 yılları arasında da gelirlerini artırarak çalışmalarına devam etti. Komisyon ikinci periyodun ilk çalışmasını Slav lehçelerindeki paralel sözlüklere ayırdı. Bu bağlamda komisyon beş ayrı sözlük yayınladı. Bunlar sırasıyla Rusça-Sırpça, Rusça-Bulgarca, Rusça-Slovakça, Rusça-Lujça (Lujits Sırp) ve Rusça-Hırvatça Sözlüklerdi. 1873 yılında komisyon üyeleri Rusya dışındaki Slav halkları hakkında süreli yayın çıkarma fikrini ortaya attılar. Slavlarla ilgili süreli yayın çıkarma fikrinin dayandığı bir kısım düşünce vardı. Öncelikle Rusya'da böylesi bir amaçla yayın yapan dergi ya da süreli

⁵⁴² *Kratkiy Oçerk Vosmiletniy Deatelnosti İzdatelskoy Kommissii S-Peterburgskogo Otdela. Slavyanskogo Blagotvoritelnogo Komiteta So Vremeni Yiyo Uçreldenya v 1869 Godu, Sank-Peterbug 1877, s. 3,4.*

yayın yoktu. Rusya açısından böylesi bir yayın akraba halkların ahlaki, akli ve sanatsal hayatını öğrenmeye kolaylık sağlayacaktı. “*Bizim kendi tarihimiz, etnografyamız, dilbilimimiz Slav dünyasını yeteri kadar tanımadan anlamsızdır.*”

Tüm bu beklentileri ancak herkesin de ulaşabileceği, Rusça süreli bir ortak Slav bilimsel yayını karşılayabilirdi. Komisyonda yayının ismi “Slavyanskiy Sbornik” “Slav Derlemesi” olarak kararlaştırılırken çalışmaların birikmesi ve maddi gelirlere bağlı olarak ciltli kırk sayfa çıkarılması kararlaştırıldı. Slavyanskiy Sbornik amacı itibariyle Slav Komitesinin amaçlarıyla aynıdır ve ona hizmet eder. Bu amaçta Slav halkları arasında akli, ahlaki ve sanatsal iletişimidir⁵⁴³.

Slav Komiteleri karşılıklı beklentiler çerçevesinde Slav topraklarındaki okulları eğitim malzemelerinden özellikle ders kitaplarından mahrum bırakmamaya gayret gösterdi, bu iş için cemiyet 25.395 ruble 5 kopik harcadı. Slav Komiteleri Slavlar ile yakınlaşmaya özen gösterirken merkezi ve akademik cemiyetlere, Slav Komitelerini yayımlarıyla tanınır hale getirme amacı için, cemiyetin yayımları ve başka Rusça ücretsiz kitaplar, gazeteler vb. gönderdi. Bu kitap ve gazetelerin alımı, gönderilmesine cemiyet 18.931 ruble 57 kopik harcadı. Rusya dışındaki Slavları Rusya’nın kendisi, tarihi ve edebiyatı ile tanıştırmak için ortaya çıkan cemiyetin literatür faaliyetleri ve ilişkileri yurt dışındaki Slavların edebiyat faaliyetlerine yardımın gerekliliğine işaret ediyordu. 25 yıl zarfında cemiyet bu faaliyet için 39.691 ruble harcadı. Cemiyet Rus toplumunu Slavlar ile tanıştırmak için birkaç ödüllü kompozisyon yarışması düzenledi. Bunlardan Kiril ve Mefodiy kardeşler ile A.F. Gilferding anısına Slav dili, tarihi ve kültürü sahasında kompozisyon yarışması idi. Bu tarz organizasyonlara 3.765 ruble harlandı. Benzeri amaç ve türde cemiyetin bir kısım yayımı oldu; 3 ciltlik *Slavyanskiy Sbornik Slav Derlemeleri*, *Gertsegovina Hersek*, *Çekiya i Mora Çekiya ve Mora*, *Pervie Slavyanskiy Monarhie İlk Slav Monarşileri*, *Germanizatsiya Baltiyskih Slavyan Baltık Slavlarının Cermenleştirilmesi*, *Bratskaya Pomoç Kardeş Yardımı*, *Dva Razskaza İz Russkoy İstorii Rus Tarihinden İki Hikâye*, A.N. Maykov’un *Etnografiçeskaya Karta Slavyanskiy Narodnostey Slav Halklarının Etnik Haritası*, M.F. Mikpoviç’in üç

⁵⁴³ A.g.e., s. 4-6.

baskı Bolgarskie Ujası i Vostoçny Vopros Bulgar Dehşeti ve Doğu Sorunu, Vpeçatleniya Serbskoy Voynı Sırp Savaşının Etkileri, iki baskı Obşeslavyanskaya Azbuka Genel Slav Alfabesi, Russko-Serbskiy i Rusko- Slavyanskiy Slovari Rusça-Sırpça ve Sırpça-Rusça Sözlük, Pervıya 15 Let İlk On beş Yıl, Serbskaya Grammatika Sırpça Gramer, Kak Voznik i Razvivalsa Vostoçny Vopros Doğu Sorunun Ortaya Çıkışı ve Gelişimi, V Pamyat Yu. F. Samarina Yu. F. Samarın'ın Anısına, Yan Kijka, Pyotr II Negoş, Vladika Çernogorskiy Karadağ Hâkimi II. Petro Negoş, Obşeslavyanskiy Yazık Genel Slav Dili, Kalendarı Na 1890-1891 gg 1890-1891 Takvimleri, Jitie Slavyanskogo Pervouçitelya sv. Kirilla İlk Slav Öğretmen Kiril'in Yaşamı Slav dilinde, Jitie sv. Kirilla i Mefodiya Aziz Kiril ve Mefodiy'in Hayatları, Jitie sv. Ravnoapostolnogo Kinez Vladimira Havariye Denk Kinez Vladimirin Hayatı. Bu yayımlardan başka cemiyet bir kısım süreli yayım yaptı bunlardan bazıları şunlardır. 1883 Eylülünden itibaren aylık İzvestiya Petersburgkogo Slavyanskogo Blagotvoritelno Obşestva Petersburg Slav Cemiyetinin Haberleri, 1889'dan itibaren Slavyanskıe İzvestiya Slavyanskoe Obozreniye Slav Haberleri ve 1892'de Slav Bakışı adlı aylık dergiler çıkarıldı. Tüm bu yayımlar için 156.339 ruble 65 kapık harcandı⁵⁴⁴.

Slav Komitelerinin söz konusu kitap temin etme çalışması Balkanlarda ciddi ve organize bir şekilde çalışmaktaydı. Zira Balkanlardaki birçok eğitim kurumu, okul, okuma salonu ve okuyucuyla irtibat halindeydiler. Slav Komitesi Viyana temsilcisi M. Raevskiy 1871 yılı ikinci yarısı için hazırladığı faaliyet raporunda kitap temin işine detaylı yer vermiştir. Raporda özellikle bireysel olarak kadın okuyuculara isimleriyle birlikte kaçar nüsha kaç adet kitap verildiğine yer verilmiştir. Kitapların büyük kısmı Moskova Petersburg'dan gönderiliyordu. Gönderilen kitap ve dergilerin ağırlıklı olarak içeriği dini ve edebiydi. 1871 yılı ikinci yarısında bu çalışma doğrultusunda altı ay içersinde okuyucuya komite tarafından 6000 kitap ve broşür gönderilmişti. Gönderilen kitap ve broşürlerin yerlere ve nüshalara göre dağılımı şu şekildeydi:

1.13 Sloven kadın okuyucuya her birine 52 adet 702 nüsha kitap,

⁵⁴⁴11 Maya 1893 Çestvovanie 25 Letia Suşestvovania Sank-Peterbugskogo Slavyanskogo Blagatvaritelno Obşestva, Petersburg, 1893, s. 8,9.

2. 3 Dalmaçyalı kadın okuyucuya her birine 92 adet 276 nüsha kitap,
3. 16 Sırp-Hırvat kadın okuyucuya her birine 64 adet 1024 nüsha kitap,
4. 1 Sırp kadın okuyucuya 31 kitap ve broşür,
5. Zagreb’te ki Yugoslavya Akademisine 256 kitap ve broşür,
6. Çek Müzesine 251 kitap ve broşür,
7. Sloven ana yurduna 149 kitap ve broşür,
8. Slovak ana yurdunda ki “Aziz Martin’e” 167 kitap ve broşür,
9. Çernavtsı’da ki “Russkaya Beseda’ya 227 kitap ve broşür,
10. Livov’da ki Rus Milli Evine 355 kitap ve broşür,
11. Dalmaçya anayurduna 294 kitap ve broşür,
12. Yeni Bahçe’deki Sırp yurduna 155 kitap ve broşür,
13. Sırp öğretmen okuluna 60 kitap ve broşür,

Bireysel olarak komitenin kitap ve broşür gönderdiği kişiler;

14. Yunan Katolik okulunu bitirmiş Nikolay Mihailiç’e 35 kitap,
15. Yunan Katolik okulunu bitirmiş Mihail Lahoviç’e 35 kitap,
16. Zagreb’de ki öğretmen topluluğuna 140 kitap,
17. Tabire’de ki gimnaziyum profesörü İgnatij Meysner’e 44 kitap ve broşür,
18. Tabire’de ki gimnaziyum’un müdürü Viyaçeslav Krijek’e 113 kitap ve broşür,
19. Morava’da ki Obcanska Zabozna’ya 148 kitap ve broşür,
20. Biesengebirde’de ki öğretmen Kisem’e 128 kitap ve broşür,
21. Kamille Rujiçk’e 25 kitap;

22. Peste’de ki Slavaklara ve Ruslara dağıtması için Kustadsev’in babasına 140 kitap ve broşür,

23. Öğretmen Josep Vavk’a 56 kitap ve broşür verildi⁵⁴⁵.

Slav Komitesi Viyana temsilcisi M. Rayevskiy çalıştığı şehirde öğrencilere burs vermek ve ilgili kurum ve kişilere kitap temin etmenin yanı sıra hali hazırda Slav Komiteleri’nin politik ve kültürel görüşlerine yakın yayın yapan dergi ve gazeteleri de tespit edip Slav Komitelerinin bütçesinden destekliyordu. Raçinskiy 1868 yılında Moskova Slav Komitesi genel sekreteri Nil Popov’a yazdığı mektubunda komitenin İosif Nikolayeviç Livçak tarafından Viyana’da çıkarılan Ruskaya Zorya adlı dergiyi desteklememe kararının kendisini zor durumda bıraktığını bildirirken komitenin ve derginin ortak değerlerine de değinmiştir. Raçinskiy’e göre: *Bu derginin Batı Slavlarından Çek, Slovak, Sloven okuyucuları olduğu gibi Rusça egzersizler için uygun materyale sahip, ayrıca dergi Slav edebiyat birliği fikrini destekliyor.* Raçinskiy bu ifadeyle bir şekilde Ruskaya Zorya dergisiyle Slav Komitelerinin kültürel, dil ve benzeri yaklaşımlarının örtüştüğünün altını çizmiş ve derginin komite tarafından desteklenmesi yönünde fikir beyan etmiştir⁵⁴⁶.

Slav Komiteleri kitap, dergi ve broşürler için konuları belirlerken, komitenin dünya görüşüne uygun konular seçiyordu. Ya da komite üyelerinden, Balkan halklarının tarihi, dili, edebiyatı, örfü ve benzeri konularla ilgili yazan uzmanların çalışmalarının maddi olarak desteklenmesi, yayımlanması ve dağıtılmasını üstleniyordu. Komitenin yayımcılık işinde kullandığı bir başka yöntemde kendi bünyesinde bursiyer olan Slav öğrencilere komiteye yakın gazetelere makale, kitap yazdırmak yâda tercüme çalışmaları yaptırmaktı. Bunlara örnek olarak;

1. H. Daskalov’un Russkiy Vestnik’te ve Çiteniya Obşestva İstorii’de *Bulgaristan’ın Doğuşu yâda Türkiye’de Gericilik, Ternovi’de Açılışlar* vebenzeri küçük makaleleri,

⁵⁴⁵ GARF. F.1750. Op.1. D.59. s. 49,50.

⁵⁴⁶ GARF. F.1750. Op.1. D.72. s. 26.

2. V. Popoviç'in Russkaya Beseda'da Bulgar halkının hayatından bir hikâye olan *Üzüm Bağına Giden Tren ve Bulgar Alfabesiyle ilgili Makaleler* yayımlandı. Aynı yazar Bulgarca şiirleriyle *Kardeş Emeği'nin* yayımlanmasına katıldı.

3. K. Miladinov'un Rusça'dan Bulgarcaya tercüme ettiği broşür *Güney-Batı Rusya'da Ortodoks Kiliselerinin Kardeşliği* Kardeş Emeğinde yayımlandı. Aynı yazar içersinde 674 halk şarkısının olduğu derlemeyi Zagrep ve Makedonya'da derleyip *Bulgar Halk Şarkıları* adıyla yayımladı.

4. L. Karavelov'un içersinde Rus takvimiyle Bulgar milli takviminin karşılaştırmalı hali, Bulgar milli atasözleri ve deyimlerinin olduğu *Bulgar Milli Yaşam Tarzının Eserleri* adlı kitabı, Russkiy Vestnik'te Bulgar milletinin yaşam tarzından; *Nida, Bulgar Milletinin Acılarından Sayfalar* adlı hikâyeleri yayımlandı. Milli Notlar adlı dergide; *Eski Zamanın Bulgarları*, Petersburgskie Vedomosti'de Bulgaristan'ın güncel durumu hakkında yazılar ve hikâyeler yayımlandı.

5. G. Taharov'un Bratskiy Trud'da modern Bulgar edebiyetiyle ilgili makalesi yayımlandı.

6. P. Todoroviç, A. Gilferding'in *Bulgarların ve Sırpların Tarihiyle ilgili Mektupları* Rusça'dan Bulgarcaya tercüme etti ve mektuplardan ikisi Bratskiy Trud'da yayımlandı.

7. K. Vizankov, Yu. F. Samarin'in *Cizvitler* adlı kitabını Rusça'dan Bulgarcaya çevirdi fakat yayımlanmadı.

8. K. Jinzifov'un Bratskiy Trud'da *Novobalgarskaya Guslya* şiiriyle birlikte *Progulka* isimli Bulgar Milli Hayatından alıntı hikayesi yayımlandı. Aynı yazar içersinde *Slovo o Polku İgorev*, Çek dilinden tercüme olan *Kraledvorskaya Rukopis*, Tarasa Şevçenkonun *Kabzarı* ve Bulgarca *Novobalgarskaya Guslya* nın da olduğu bir *Bulgar Derlemesi* yayımladı. Aynı yazarın birçok makalesi Rusya'nın ünlü gazeteleri *Den, Moskova, Moskoviç, Moskovskie Vedomosti* de yayımlandı⁵⁴⁷.

⁵⁴⁷ N. A. Popov, *Kratkiy Otçot a Desiteletney Deatelnosti (1858-1868) Slavyanskogo Blogatavaritel'nogo Komiteta v Moskve*, Moskova 1868, s. 24,25.

Slav Komiteleri kitap, dergi, broşür basma, yayımlama ve tercüme faaliyetlerinin yanı sıra Odessa Slav Yardımlaşma Cemiyeti, Odessa’da bir kütüphane kurma kararı aldı. Kütüphanenin Odessa’da kurulmasının gerekçesi Odessa Slav Komitesi yöneticilerince şöyle ifade ediliyordu: *Güney Slavları topraklarıyla aralıksız ilişkiler içinde olan ve doğu sınırında olan Odessa’da Slav edebiyatıyla tanışma hayati bir ihtiyaç oluşturuyor.* Odessa’lı üyelerce dile getirilen ihtiyaca binaen Odessa Slav Cemiyeti’nin Kütüphanesi 1870 yılında kuruldu.⁵⁴⁸ Kütüphanenin kurulması fikri komitenin kurulduğu tarihe kadar uzanmaktadır çünkü 1868 tarihinde profesör Bogışiç komite idaresine, içersinde 700 nüsha kitabın listesinin de olduğu, kütüphanenin kurulmasıyla ilgili bir dilekçe vermişti. Kütüphane Odessa Slav Cemiyeti ve gönüllülerin yardımları ile 1875 yılına gelindiğinde yaklaşık 6.105 kitaba sahip olmuştu. İ.S. Aksakov, M.P. Pogodin ve A.N. Neustrayeviy komitelerde ki faaliyetlerinin yanı sıra kütüphaneye ciddi kitap bağışı yapanlar arasında sayılıyordu⁵⁴⁹.

⁵⁴⁸ G. Ye. Afaneseva, “Desitiletie Obşetva Sv. Kirilla i Mefodiya (1870-1880)”, *Odesskiy Slavyanskiy Sbornik*, Odessa 1880, s. 95; Katalog Knig Prinadlelayşih Odesskomu Slavyanskamu Obşestvu, Tipog. Odesskiy Vestnik, Odessa 1890, s. 1.

⁵⁴⁹ Afaneseva, “Desitiletie Obşetva Sv. Kirilla i Mefodiya...”, s. 96; N. A. Popov, “Tiretye Petiletie Slavyanskogo Komiteta v Moskve (18681872).” (Reç, Çitannya Sekretaryem N. A. Popovim, v Zasedaniyii 28-va Yanvaryaya), *Golos*, No: 34, Moskova 1873, s. 3.

SONUÇ

Balkan Slavlarının, önce milli ve dini kimliklerinin oluşması, ardından da bu dinamikler üzerine bağımsızlıklarını kazanmasında Slav Komiteleri önemli rol oynamıştır. Slav Komiteleri etnik ve dini kimliğin yanı sıra sağladıkları maddi imkânlarla da Balkan Slavlarının bağımsızlık sürecini hızlandırmışlardır.

Kırım Savaşı yenilgisinden sonra Rus dış politikasında önemli değişimler meydana geldi. Rusya, içinde var olduğu durumu, uluslararası tecrit şartlarında kalmak olarak değerlendiriyordu. 1856 Paris Antlaşması'nın şartları uluslararası arenada Rusya için tamamen küçük düşürücü kabul edilirken 1860'lı yıllarda Rusya tekrar Osmanlı Devleti ile var olan durumu çözecek büyük bir savaşa da hazır değildi. Fakat Rusya, Balkanlar'da uzun yıllardır elde ettiği kazanımları ve nüfuz sahasını kaybetmek istemediği için yeni bir arayış içersine girdi. Tam da bu yıllarda, Rus Dış İşleri Bakanı Aleksandr Mihayloviç Gorçakov'un teşvik ve himayesiyle, Slavsever/Panslavistler tarafından kurulmuş olan Slav Komiteleri, Rusya'nın Balkanlar politikasındaki birçok beklentisine cevap verir nitelikteydi. Panslavistler ile Rus devletinin yakınlaşmasının bir sonucu olarak XIX. yüzyılın ikinci yarısında, Rus Dışişlerinde ciddi bir Panslavist etki görüldü. Zira savaştan yenik çıkmış ve tecrit edilmiş Rusya için Panslavistlerin söyledikleri vaat ettikleri çok yeni ve umut verici şeylerdi.

Kırım Savaşı sonrası oluşan siyasi atmosferde, Rusya ile siyasi, sosyal ve kültürel bağları var olan şartlarda ne surette devam ettirilebileceğini her kesten önce bir kısım Bulgar aydını kavradı. Söz konusu kişiler, Rusya ve Bulgaristan arasında birçok ekonomik, ticari ve benzeri sebeplerle hareket halinde oldukları için iki tarafın, gerçeğe en yakın değerlendirmesini yapabilmişlerdir. Bulgarlar gerek Yunanlara gerekse de diğer dini organizasyonlara karşı mücadeleyi ancak Rusya'nın yardımıyla yapabileceklerini bildikleri için Rusya'da Slavsever çevreyle ilişki

kurmaya başladılar. Zira iktidarın haricinde Balkanlara karşı en güçlü ilgi Slavsever çevrede yoğunlaşıyordu. Tüm bu karşılıklı beklentiler çerçevesinde Moskova'da ilk Slav Komitesi kuruldu.

Slav Komitesi kurulduktan sonra öncelikli iki görevi vardı; Birincisi başkaları tarafından toplanan bağışların yönünü değiştirmek, ikincisi de Balkanlar ve Rusya'daki eksik olduğunu düşündükleri Slav dünyası algı ve ilgisini güçlendirmektir. Slav komiteleri kuruldukları ilk günden itibaren bu hedefler doğrultusunda çalışmış ve her adımlarında eksik olduğunu tespit ettikleri ortak Ortodoksluk ve Panslavist düşüncenin her iki coğrafyada da güçlenmesi için çalışmışlardır. 1867 Moskova Slav Kongresi ve Etnografya Sergisi Rusya'da zayıf olan algıyı güçlendirirken Slav Komitesinin faaliyetlerinin karakterini politika sahasına evirdi. Kongrede Slav dünyası, ortak dil, Slav birliği gibi birçok konunun konuşulmasının yanı sıra Rusya artık Slav dünyası için bir kutup olma yolunda güçlü adımlar attı. Kongrenin en önemli sonucu soyut Slav sorunu tüm gerçekliğiyle Rus toplumunun hayatına girdi, istenilen seviyelerde Rus toplumunda Slavlarla ilgili bilinç ve algı oluştu. Slav sorunu artık bir kısım bilim insanı, edebiyatçı ve Slavsever okulun meselesi olmaktan çıktı her Rus'un meselesi haline geldi. Aksakov'un Slav sorununa karşı ilgi ve bilgisizlikle birkaç yıl önce hastalıklı diye nitelediği Rus toplumunun neredeyse her bireyi belirli seviyede Slav sorununa ilgi duyar oldu. Yaklaşık on yıl sonra, Rus toplumu bu sorunun halledilmesi için milyonlarca ruble bağış yaparken binlerce Rus, Balkanlı kardeşlerini kurtarmak için askere gönüllü yazıldı.

1867 Slav Kongresi bir kez daha şunu gösterdi ki, Rusya için Hıristiyanlık, Ortodoksluk demektir. Kongreye Polonya'dan katılım az olunca Polonya, Katolik kimliği üzerinden ağır eleştirilere maruz kaldı, bu durum Rusların Slav kardeşlerine karşı dindaşlığının, Ortodokslukla sınırlı olduğunu tekrar ortaya koymuştur. Benzeri görüş ayrılığı Panslavizm algısında da yaşanmıştır. Rusya için Panslavizm, Rusya dışındaki Slavların en dar manada Rusya'nın yönetimi altında yaşaması olarak telakki edilirken, Balkan Slavları bunun tam tersi herkesin müstakil bir devletinin olması ve kendi dillerini konuşmasını ön plana çıkarmışlardır. Fakat Balkan krizi zamanında bu sorunlar geçici olarak görmezden gelindi, zira hali hazırda tahakkümü

altından kurtulunması gereken bir Osmanlı Devleti ortada duruyordu ve bu her iki taraf için ortak düşmandı. Ortak düşmana karşı birlikte hareket etme fikrinde uzlaşan Rusya ve Balkan Slavları mevcut sorunları da bir süreliğine görmezden geldiler.

1867 Slav Kongresi'nin önemli sonuçlarından bir diğeri de Petersburg, Kiev, Odessa şubelerinin açılması oldu. Rus toplumunda kongrenin yarattığı coşku bir nevi Moskova Slav Komitesinin çalışmaları için güvenoyu niteliğine dönüştü. Rusya'nın Petersburg, Kiev, Odessa gibi şehirlerinden kongreye katılan üyeleri edindikleri izlenim doğrultusunda geri döndüklerinde kendi şehirlerinde komitenin birer şubesini açma kararı aldılar. Her bir açılan şubenin şahsında komiteler faaliyetlerini daha çok insana ulaştırırken bu şubeler komitelerin karakterini de çeşitlendirdi. Moskova şubesi politika ve bürokraside aktifken, Petersburg ve Odessa şubeleri kitap yayıncılığı, halk okumaları ve edebiyat geceleri düzenliyorlardı. Odessa şubesi bu yolla ciddi bağışlar da toplamayı başardı.

Kırım Savaşı'na kadar Balkan ulusları arasında meydana gelen isyanlarda temel sebep, çoğu zaman etnik ve dini olmaktan ziyade ekonomik ve asayiş meseleleriyle ilgilidir. Örneğin 1804 Sırp İsyân bölgede asayişsizliğe haksızlıklara sebep olan yeniçeri dayılarına karşı başlamış, daha sonra dış müdahalelerle etnik ve dini nitelik kazanmıştır. Aynı şekilde, Bulgar ayaklanması da başlangıçta Yunan tahakkümüne karşı başlamıştır. Fakat Kırım Savaşı'ndan sonra Balkanlar'da meydana gelen Bosna ve Bulgar isyanları, ekonomik ve asayiş sorunlar ortadan kaldırılın ya da kaldırılmasın, etnik ve dini sebeplerle Osmanlı idaresine karşı başlamışlardır. Slav Komiteleri kurulduklarından kısa bir süre sonra, Balkanlar'daki etnik ve dini esaslı yoğun propaganda çalışmalarıyla isyan ve ayaklanmaların karakteristiğini de değiştirerek, Rusya'nın Panslavist dış politikasına hizmet eder hale getirmişlerdir.

Slav omitelerinin yardım faaliyetlerinden uzaklaşıp politikaya en çok girdikleri dönem Balkan krizinin yaşandığı yıllardır. Panslavist çevre Slav Komitelerinin faaliyetlerini, Tuna ötesindeki günümüz politik olayları ile sıkı ilişki içersinde olduğunu ifade ederken, 1875 Bosna İsyânını ilerleyen günlerde yaşanacak olayların bir müjdecisi olarak görmüş ve mümkün olduğunca komiteler isyana destek

vermişlerdir. İsyandan kısa bir süre sonra Slav Komiteleri Bosna isyanından zarar görenlere yardım toplamak için iktidardan izin aldılar. Alınan izin toplanan yardımların katiyen isyancılara ulaşmaması şartıyla verildi, fakat toplanan paranın bir kısmıyla üç bin tüfek bir milyon mermi alındı. İsyana destek vermek amacıyla silah yardımının yanı sıra komitenin şubelerinin olduğu şehirlerde isyana katılacak gönüllülerde komitelerce organize edildi.

Osmanlı-Sırp Savaşı, Bulgar isyanından yaklaşık iki ay sonra başladı. Çarlık Rusya olası bir savaşı Sırbistan'ın yetersiz askeri ve ekonomik şartlarından dolayı başlangıçta desteklemiyordu. Fakat Slav Komiteleri iktidardan farklı olarak Nisan ayındaki Bulgar isyanının da etkisiyle Osmanlı-Sırp savaşının tüm Balkan halklarını tetikleyeceğini ve Osmanlı Devleti'ne karşı isyan edeceklerini düşünerek olası savaşı destekledi ve deyim yerindeyse iktidara rağmen bu savaşı kendi üzerine aldı. Slav Komitelerin yapmış olduğu gönüllü yardımlar Osmanlı-Sırp savaşıyla devam eden krizin daha da derinleşmesine yardımcı oldu. Slav Komiteleri Bosna ve Bulgar isyanlarıyla edindiği tecrübeyle bu savaşa daha organize yaklaştı. Savaşa Rusya'dan beş bin ile altı bin arasında gönüllü toplamanın yanı sıra bu insanların yol, teçhizat ve maaşlarını da karşıladı. Osmanlı Devleti karşısında Sırp'ların savaşı sürdürebilmelerinde Slav Komiteleri etkin rol almışlardır.

Kurulduğu ilk yıllarda Rusya'ya okumaya gelen Slav gençlerine ve ihtiyaç sahiplerine yardım amacı olan Moskova Slav Komitesi faaliyetlerini değişen siyasi şartlara göre düzenleme konusunda çok tereddüt etmedi. Balkan krizi süresince yaşanan her isyan ve savaş Slav komitelerinin tecrübesini ve faaliyet alanını bir o kadar genişletti. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Slav komiteleri bu tecrübesine binaen Bulgar milislerinin teçhizatlandırılması iktidar tarafından komitelere verilmiştir. Slav Komiteleri 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı süresince Bulgar milislerinin lojistik desteğini sağlarken milislere yirmi bin tüfek ve on iki top temin ettiler. Slav Komiteleri savaş sonunda imzalanan Ayastefnos Anlaşması'ndan memnundular, fakat arkasından imzalanan Berlin Antlaşması'nı bir nevi 1856 Paris Konferansı ile aynı görüyorlardı. Rusya'nın kazanımlarını yok edeceğini düşündükleri için İ. S. Aksakov çok yüksek tondan Rus diplomatları ve iktidarı hedef alan konuşmaları sonucunda Moskova Slav Komitesi 1878'de kapatıldı.

Akasakov'un bu denli yüksek tondan Çarı ve mahiyetini eleştirmesinde etkin olan faktör Rusya'daki ifade özgürlüğü ya da demokrasiyle ilgili değildi. Ona bu gücü veren Rusya'nın Balkan politikasında son yirmi yılda oynadıkları etkin roldü.

Slav komitelerinin Rusya içersindeki ve Balkanlardaki, siyasi, sosyal, kültürel, dini, ekonomik ve askeri faaliyetlerinden Rusya hükümeti sıralı kurumları vasıtasıyla hem haberdardı hem de iş birliği içersindeydi. Komite ilk kez Dış İşleri Bakanlığı izniyle kurulurken, Balkanlar'da bakanlığa bağlı konsolosluklar, komite üyelerine her türlü desteği vermişlerdir. Aynı şekilde Rusya Eğitim Bakanlığı gerek Balkanlar'daki gerekse Rusya içersindeki komitenin eğitim faaliyetlerinden haberdar olmuş, maddi ve manevi desteğini esirgememiştir. Rusya'da Slav komiteleri iktidarın himaye ve teşvikiyle kurulmuştur. Rus hükümetinin Slav komiteleri ile olan ilişkisi yukarıda imparator ve ailesinden başlar en aşağıda sıradan bir memura kadar iner. Rus hükümeti, Slav komiteleri ile gayri resmi zeminde paralel birçok ilişki içerisine girerken ilgili kolluk kuvvetlerince komiteler hakkında raporlar hazırlamaktan da geri kalmamıştır.

Slav Komiteleri, Rus toplumunu "Slav Sorunu" etrafında toplama ve harekete geçirme konusunda, kurulduğu 1858 tarihinden kapatıldığı 1878 yılına kadar, 20 yıllık kısa zaman zarfında önemli başarılar elde etti. Çarlık Rusya, cemiyet hayatını oluşturan en alttaki köylüden Çarın kendisi ve aile fertlerine kadar olan geniş yelpaze içersindeki milyonlarca kişinin bir şekilde yardım ve ilgisini komitelere çekmeyi başardılar. Slav komiteleri hedeflerini Rusya dışında belirledikleri için içerdeki politik farklılaşmaların üzerinde bir toplumsal uzlaşmayı sağlayabildiler. Bu sayede farklı dünya görüşleri olan birçok asker, tüccar, doktor, diplomat, bürokrat, din adamı, öğretmen, işçi, köylüyü ortak hedefe kanalize edebildiler. Çok kısa bir süre önce Balkanlar'da ve Rusya'da birbirinden haberi olamayan milyonlarca insan, Slav komitelerinin faaliyetleri neticesinde birbirinden haberdardı ve ortak hedefler etrafında toplanabiliyordu. Aynı komitenin bir üyesi ve bağış yapanı ünlü Tretyakovskiy Sanat Galerisinin sahibi, Moskova Belediyesi ve Tüccar Konseyi Başkanı S. M. Tretyakov ya da ünlü Rus yazar Fedor Mihayloviç Dostoyevski iken bir diğer üyesi Sibirya'dan ya da Moskova'dan 5 ruble bağış yapan Musatov adlı köylüydü.

EKLER

EK-1

1877 ve 1878 yıllarında ölmüş ve yaralanmaya bağlı hayatını kaybetmiş Bulgar gönüllü subaylarının listesi

- 1. Birlik – Komutan Meheda
- 2. Birlik – Poruçik Voytsehovskiy
- 3. Birlik – Yarbay Kalitin (Birliğin Komutanı)
- 3. Birlik – Komutan Fedorov
- 3. Birlik – Karargâh Komutanı Usof
- 3. Birlik – Poruçik Popov
- 3. Birlik – Yarbay Palikarpov
- 5. Birlik – Karargâh Komutanı Ragozinskiy
- 5. Birlik – Paruçik Pavlov
- 5. Birlik – Paruçik Maksutenko
- Askeri Doktor Vazankov

Kaynak: N.R. Ovsany, *Bolgarskoe Opolçenie i Zemskoe Voysko*, Petersburg 1904

1877-1878 Savaşında Ölmüş Bulgar Gönüllüleri

EK-2

I. Birlik

Adı geçen birlik 19 Temmuz 1877 yılında Zagor şehrinde, 9,10,11,12 Ağustos 1877 de Şipka'da, 21 Ağustos 1877 de Yeşil Ağaçtaki ve 27, 28 Kasım Şeynova'daki çarpışmalara katılmıştır.

Adı Soyadı	Adı Soyadı	Adı Soyadı	Adı Soyadı
Stefan Angelov	Pötr Yeñev	Dobri Nikolayev	Dimitriy Ralçev
Dimitri Anastasov	Nikolay Zaharyev	Dobri Nikolov	Georgiy Stañev
İvan Atanasov	Vasiliy Zaharyev	Dimitri Nidelkov	Gtorgiy Stoyanov
Angel Anastasov	Savva İvanov	Georgi Nikolov	Stoyko Stoykov
Andrey Apostolov	Pötr İvanov	Grigoriy	Vasiliy Stoyanov
Geno Angelov	Pavıl İvanov	Nikolayev	Vilyus Stoilov
Kosta Opostolov	Panayot İliyev	Filip Nikolayev	Vlayko Sabotiç
Kosta Angelov	Angel İvannov	Aleksey	Tsetko
Vasiliy Benkov	Anton İvanov	NAydenov	Stanomiroviç
Georgiy	Dimitri İvanov	Nikolay Novkov	Tseno Sabbev
Berijdanov	Dimitri İvanov	Vasiliy Nikolov	İvan Stoyanov
İlya Biliç	Dimitri İvanov	Vely Ndelkov	İvan Stoyanov
Anton Bojino	Hristo İvanov	Stoyan Nikolayev	İvan Stefanov
Nestör Blajov	Hristo İvanon	Stanislav Novitski	Andrey Todorov,
Krani Benev	Haralampiy	Konstantin	İvan Todor
Nikolay Beliçkov	İvanov	Nidelçev	İvan Tabakov
İvan Vitakov	Maksim İvanov	İvan Nidelkov	Geno Todorov
İvan Velkov	German İvanov	İlya Naydenov	Danko Totev
İlya Velkov	İvan İvanov	İlya Nedev	Konstantin
İvanço Valov	Georgiy Kostov	Tseno Ntnov	Uşurski
Milan Vrançev	Aleksey Kristik	Tsani Nikolov	Andrey Hıristov
Hristo Velçev	Hristo Kalçev	Georiy Petrov	Mihail Hıristov
Semen Georgiev	Stefan Krolev	Georgiy Petrov	Stoyan Hıristov
Semen Georgiev	Nikolay Kisevski	Georgiy Petrov	İvan Tsonev
Aleksiyev	Lazar Kolev	Anton Petrov	Vasiliy Tsanev
Georgiev Akgel	Zinoviy Kiskin	Anton Petkov	Marin Tsanev
Genov	Staņço Lazarov	Angel Penev	Pöter Tsanev
Todor Genov	Dimitriy	Anton Pakayotov	Georgiy Çolak
Hristo Georgiyev	Lovaçiyev	İvan Popov	Dimo Şişmanov
Hristo Georgiyev	Dimitri Mitev	Yurdak Popov	Grigoriy Yordanov
İvan Georgiev	Dimitri Menov	İvan Penev	Kolyu Yordanov
Lazar Grigoryeviç	Petko Milev	Stefan Pavlov	İlya Yakimoviç
Nikolay	Hristo Maleşkov	Stoyan Petrov	İlya Yakimov
Grigoryeviç	İvan Mihayloviç	Hristo Popov	Tanas Doçev
Nikolay Genkov	Nikolay Methev	Nikolay Petkov	Stoyan Dançev
Aleksandr Diçev	Nkolay	Pötr Petrov	Zahariy Dragonov
İvan Dimitriyev	Mihayloviç	Tsaņçu Petrov	Petko Dobrev
İvan Dionisov	Nedu Miñev	Marin Petkov	Makol Dimov
İvan Dimitriyev	Milan Milaşeviç	Konstantin	Mihail Dimov
İvan Dimitriyev	Vasiliy Mihaylov	Paraşkiyeviç	Vasiliy Yeñev
Nikolay Dankov	Todor Mitev	Russi Pañev	Anastas Yevto
Konstantin Miñev	Kiro Mitev	Haralampiy	Dimitri Yeñev

Hiristo Nikolayev Pandeliy Radev	Pötr Nikolov	Radolesko Bonçu Russev	Stanko Radev Toplan:161 Gönüllü
-------------------------------------	--------------	---------------------------	---

Kaynak: N.R. Ovsamy, *Bolgarskoe Opolçenie i Zemskoe Voysko*, Petersburg 1904

EK-3

II. Birlik

Adıgeçen birlik 19 Temmuz 1877'de Staroy Zagore, 9, 10, 11, 12 Ağustos'ta Şipka'da, 27, 28 Kasım 1877'de de Şeynova'da ki çarpışmalara katıldı.

Adı Soyadı	Adı Soyadı	Adı Soyadı	Adı Soyadı
Nikolay Apostolov	İvan Dimitrov	Sergiy Marinov	Nikolay Radev
Nikolay Apostolov	Pötr Dimitriev	Vasiliy Manov	Pötr Savvov
Todor Adrianov	Dimitir Donçev	Pötr Markov	Penço Savvov
Atanas Angelov	Todor Jivkov	Georgiy Mihailov	Penço Stoyev
Anton Atanasov	İvan İliyev	Hristo Manuilov	Pötr Simeonov
Kosta Andonov	Pavel İotov	Yanko Mihaylov	Damyas Savvov
Konstantin	Dimitri İvanov	Angel Marinov	İvan Stoykov
Angelov	Stefan İvanov	Dimitriy Marinov	Georgiy Stoyanov
Stefan Angelov	Spiro İvanov	Angel Nikalayev	Mladen Spasov
İvan Belev	Stoyan İvanov	Dobri Nikolov	Haralampiy Stanev
Grigoriy Velikov	Hristo İvanoviç	İvan Nikalayev	İvan Tanev
Nikolay Vasilyev	İvan Kuçkanov	Georgiy Nikov	Stefan Trifonov
Stefan Vladev	Anton Kirov	Milyu Petrov	Nikolay Teriçev
Voyço Vasilyev	Lambri	İlya Promkov	İvan Filippov
Yurdan	Konstantinov	Stefan Petrov	Yurdan Hristov
Viladigerov	Dimitriy Kostov	Stefan Petkov	Kosta Hristoviç
Rayço Vasilyev	Hristo Kuzmanov	Trandahim Petrov	Stefan Tsanev
İlya Georgiyev	Getso Kınev	Hristo Paraskevov	Todor Paraskov
Pötr Geritsev	İvan Liçev	Georgiy Petrov	
Panteley	Mityu Lazarov	Georgiy Popetsov	
Georgiyev	Stanko Marinov		
Yemanuil Gekçev			
Andrey Dimitrov			
			Toplam: 78 gönüllü

Kaynak: N.R. Ovsamy, *Bolgarskoe Opolçenie i Zemskoe Voysko*, Petersburg 1904

EK-4

III. Birlik

Adigeçen birlik 19 Temmuz 1877'de Staroy Zagore, 9, 10, 11, 12 Ağustos 1877'de Şipka'da, 27, 28 Kasım 1877'de de Şeynova'da 16 Ocak 1878'de Tiça'da Başıbozuklar ile olan çarpışmalara katıldı.

Adı Soyadı	Adı Soyadı	Adı soyadı	Adı Soyadı
Boris Angelov	Lazar İvanov	Silvestir Markov	Marin Rayçec
Petko bogdanov	Stanço İvanov	Trifon Marinov	Todor Ruşev
Prodan Bojinov	Trayço İvanov	Hristo Mançov	Vasiliy Stefanov
Maol Bakarciyski	Todor İvanov	Pötr Nikalayev	Ganço Stançev
Anastas Biliskov	İordan İvanov	Trifon Neykov	Damyam Sokolov
Gani Velçov	Vasiliy Kalaçev	Yanço Nikolov	Dimitriy Staykov
Petko Vailyev	Vladimir	İvan Ormancı	Dayno Stoyev
Dimitriy Vasilev	Konstantinov	Vasiliy Peñov	İvan Stamov
Todor Vladov	Danoylo Kissa	Vladimir Petrov	Konstantin Spunov
İvan H. Vılçanov	Dimitri Kiryakov	Vilko Petrov	Nikolay Stanev
Stanyu Velkov	İvan Kirov	Gtorgiy Petkov	Peyço Stançev
Todor Georgiyev	Peñço Kolev	Grigoriy Penev	Mosko Todorov
Hristo Georgiyev	Spiro Kamenov	Grigoriy Popov	Rayço Trufçev
Apostol Dimitriev	Trendafil Kolarov	Damyam Petrov	Hristo Todorov
Dimitri Deyanov	Todor	Danil Petrov	İvan Fitov
Stefan Dimov	Konstantinov	İvan Proyçev	Luka Hristov
Stefan Diçev	Hristo Konkilev	Konstantin Petrov	Minyu Hristov
Stoyan Draganov	Yurdan	Manol Petrov	Stefan Hristov
Todor Damyanov	Konstantinov	Marin Proyçev	Toma Hristov
Zahari Yeñev	Yurdan	Nikolay Popov	Andrey Şişmanov
Anton İvanov	Konstantinov	Rayço Petrov	Pavel Şimmanov
Vladimir İvanov	İvan Lazarov	Stoyan Petrov	Vasiliy Minçev
Ganço İvanov	Nikolay Lazarov	Stanyu Petrov	
Denyu İvanov	Anton Mançev	Stoyan Petrov	
Lefter İvanov	Boris Minçev	Stanyu Petkov	
	Dimitriy Malinov	Spiro Petrov	
	Dimitriy Mitkov	Hristo Petkov	
	İvan Minçev	Konstantin Rayçov	
	Konstantin		
	Mironov		
	Nikolay Mihalev		
	Stefan Minkov		
			Toplam:102 gönüllü

Kaynak: N.R. Ovsany, *Bolgarskoe Opolçenie i Zemscoe Voysko*, Petersburg 1904

EK-5

IV. Birlik

Adı geçen birlik 9-20 Ağustos tarihleri arasında Şipka savunması ve Tiça'da 16 Ocak 1878'de Başibozuklar ile olan çarpışmalara katıldı.

Adı Soyadı

Yevto Dakoviç, Stefan Petrov, İvan Saveliç, Stefan Salovov. **Toplam: 4 gönüllü**

Kaynak: N.R. Ovsaniy, *Bolgarskoe Opolçenie i Zemskoe Voysko*, Petersburg 1904

EK-6

V. Birlik

Adı geçen birlik 4 Temmuz 1877'de Uflanlı'da, 5 Temmuz 1877'de Kazanlık'da, 19 Temmuz 1877'de Zagore'de, 9, 10, 11, 12 Ağustos 1877'de Yeşil Ağaç ve 28 Şubat 1877'de Şeynova'da ki çarpışmalara katıldı.

Adı Soyadı	Adı Soyadı	Adı Soyadı	Adı Soyadı
İvan Anastasov	Konstantin Donçev	Andrey Koliv	Yani Radov
İvan Anastasov	Dimo Dimitrov	İosif Kirilov	İohan Staņov
Volko Berişad	İvan Dimitriyev	Stoyan Mitev	Dimitr Saviç
Semen Vasilyev	İvan Diçev	Stefan Minçev	Karanfil Stoykov
Hristaki Vasilyev	İohan Dimov	Tsno Monçev	Hristo Stoyanov
Hristo Velçev	Filipp Dimitrov	Russi Marinov	Georgi Stayev
Pötr Vasilyev	Naço Jelyu	Todor Marinov	Mihail Stefanov
Veto Vatiyev	Andrey İvanov	Georgiy Marinov	Vasiliy Stefanov
Todor Vitkov	Satnko İvanov	Klim Naumov	Radi Stoyanov
Grigoriy Velikov	Stefan İvanov	Manol Nikolov	İordan Todorov
İvan Vasilyev	Stefan İvanov	Panoyot Nikolayev	Nikolay Petrov
Mihail Valev	Spas İgnatov	Yanaki Penkov	Kosta Todorov
Kosta Vasilyev	Ganço İvanov	Dimitriy	Gayko Todorov
İlya Genov	Nikolay İliyev	Naydenov	Marin Todorov
Dimitriy Goçev	Nikolay İvanov	Doyço Naçev	Petko Todorov
Tsanyu Georgiyev	Hristo İgnatov	Atanas Nikolov	Stoyan Todorov
Georgi	Petko İvanov	Angel Nedov	Marin Hristov
Georgiyeviç	Pavel İvanov	Arseniy Opra	Marin Hristov
Pötr Georgiyev	Dimitriy İvanov	Georgiy Petrov	Sotir Hristov
Petko Georgiyev	Dimitriy İvanov	Semen Petrov	Pavel Hristov
Nikolay Donçev	Dimitriy Kaniv	İvan Petrov	İvan Tsenov
Niko Diçev	Denyu Kosta	Todor Pençev	Pötr Çerniv
Hristo Dimitriyev	Dimitri Katarci	Yanko Ptolenov	Pötr Yordanov

Todor Donçev Sava Dimitriyev Spiridov Dimov Yegor Yankov	Dimitriy Kalev Stefan Kristoviç	Lay Petrov Mihail Ranoviç Nayden Rayçev	Drago Yakoviç Pötr Yakimov Toplam:102 gönüllü
---	------------------------------------	---	--

Kaynak: N.R. Ovsanıy, *Bolgarskoe Opolçenie i Zemskoe Voysko*, Petersburg 1904

EK-7

VI. Birlik

Adı geçen birlik 4 Temmuz 1877'de Uflandı'da, 5 Temmuz 1877'de Kazanlık'da, 23 Temmuz 1877'de Kayaaltı'nda ki, 28 Ağustos 1877'de Bedeka'da ki ve 28 Kasım 1877'de Şeynova'da ki çarpışmalara katılmıştır.

Adı Soyadı Stefan Dinev, Dimitr Peyev. Toplam: 2 gönüllü

Kaynak: N.R. Ovsanıy, *Bolgarskoe Opolçenie i Zemskoe Voysko*, Petersburg 1904

EK-8

Atlı Birlik

Adı geçen birlik 17, 18 ve 19 Temmuz Zagara'da, 9, 10, 11, 12 ve 13 Ağustosta Şipka'da, 27, 28 Kasım'da Şeynova'da ki çarpışmalara katıldı.

Adı Soyadı Aleskandır Mihaylov Toplam: 1 Gönüllü
--

Kaynak: N.R. Ovsanıy, *Bolgarskoe Opolçenie i Zemskoe Voysko*, Petersburg 1904

EK-9

Bulgar gönüllü milis kuvvetlerinin kadro ve sayısı

General	1
Karargah Subayı	10
Bölük Komutanı	36
Astsubay-atlı	23
Astsubay-yaya	60
Doktor	6
Toplam:	136

Kaynak: N.R. Ovsany, *Bolgarskoe Opolçenie i Zemskoe Voysko*, Petersburg 1904

EK -10
Moskova Slav Yardımlaşma Cemiyeti Tüzüğü

I. BÖLÜM

Cemiyetin amacı

1. Cemiyetin amacı güney Slavlarına yardım etmektir.
2. İmkânlar dâhilinde cemiyet bu amaca ulaşmak için: a) Bulgar, Sırp, Karadağlı ve diğerlerinden Rusya'da yüksek eğitim almak isteyenlere olanak sunmak, b) Türkiye idaresi altındaki genç Slavlardan cemiyet hesabına üniversitelerde ve ilahiyat akademilerinde bulundurmak ve onların eğitimi için gerekli tüm ödenek ve eğitim gereçlerini vermek, c) Türkiye'nin şehirlerinde ve köylerinde bulunan Bulgar ve diğer Ortodoks okulları desteklemek, yenilerini kurmak, hatta zamanla bizim ortaokulların eğitim içerikleriyle kıyaslanabilecek okulların açılabilmesi ve onları kitap ve parasal araçlarla donatmak.
3. Tüm bu amaçlara cemiyet bir den bire atılmayacak, imkânlar dâhilinde, yani gelirlerinin artmasına bağlı olarak hayata geçirecek.
4. Cemiyet üyelerinin sayısı elliye çıktığında kurucular cemiyetin onayı için iktidara başvuracaktır.

II. BÖLÜM

Cemiyet Kadrosu

1. Cemiyete üye kabulü konusunda herhangi bir sınırlama yoktur.
2. Hiçbir fark gözetmeksizin cemiyet üyeleri kadın ve erkek her cinsten olabilir.
3. Üyeler; hayırsever, onursal, gerçek ve muhabir (ajan) üyelere meydana gelir.

4. Hayırsever üyeler yıllık en az 25 gümüş ruble bağışlayan kişilerden kabul edilir. Bu üyeler cemiyet toplantılarında bir oy hakkına sahiplerdir. Hayırsever üyelerden en az iki tanesi yönetim kuruluna seçilmelidir.

Not: yıllık 100 gümüş ruble ve fazlasını bağışlayan üyeler iki oy hakkına sahiplerdir. Yönetim kuruluna seçilecek olan üyeler diğerleri gibi bir oy hakkına sahiplerdir.

5. Cemiyetin gerçek üyeleri şu kişilerden seçilir; a) yıllık en az 6 ruble bağış yapanlardan, b) cemiyete emeğiyle hizmet edenler bağıştan muaf tutulurlar.

Not: Bir seferde 6 rubleyi bağışlamakta zorluk çekebilecek üyelerin cemiyete girişlerini kolaylaştırmak için bağışları üçer ruble taksitle iki defada alınabilir.

6. Cemiyetin onursal üyeleri cemiyete özel hizmet göstermiş yada başka bir şekilde cemiyetin amacına ulaşmasına yardım etmiş ve edenlerden seçilir. Bunlar her türlü ödemelerden muaf olabilirler. Onursal üyeliğe sadece tüm cemiyetin davetiyle girilir.

7. Muhabir (ajan) üyeliğe şu kişiler kabul edilir; a) Rus üniversitelerini, liselerini, ilahiyat akademilerini ve mekteplerini bitirmiş ve ülkelerine dönecek olan bütün Bulgarlardan, Sırlardan, Karadağlılardan ve diğer Balkan halklarından seçilir. b) tüm bu üyeler cemiyetin kendilerine verdiği görevleri yerine getirecek ve Türkiye'nin farklı yerlerinden cemiyete haberler ileteceklerdir. Muhabir üyeler cemiyetin yayınlarını ücretsiz alırlar.

III. BÖLÜM

Cemiyet Gelirleri

Cemiyet gelirleri şu kalemlerden oluşur:

1. Hayırsever üyeler ve gerçek üyelerin yıllık bağışları.

2. Cemiyet üyelerinden olduğu gibi yabancılardan da maktu para bağışları kabul edildiği gibi bu bağışlar birkaç kapık olsa dahi yine de kabul edilir.

Not: Maktu para olarak yapılan bağışların yarısı, cemiyetin özel izni olmaksızın harcanmayacak yedek sermayenin oluşturulması için ayrılacak.

3. Cemiyet tarafından yayınlanmış kitapların satışından elde edilen gelirler.

Not: Bunlardan başka cemiyet kitap ve benzeri eşyalar gibi her türlü eşyayı hayır olarak kabul eder ve ilk fırsatta belirtilen yere gönderir yada yer tayin edilmemişse daha yararlı olduğu düşünüldüğü yerde kalacak.

IV. BÖLÜM

Cemiyetin İç Yapılanması

1. Cemiyet işleriyle yönetim kurulu ilgilenir.

2. Yönetim Kurulu başkan, başkan yardımcısı, sekreter, muhasebeci ve on üyeden meydana gelir. Bunlar arasında en az iki hayırsever üye bulunmalı. Bundan başka Moskova'da yaşayan güney Slavlarından iki ile beş kişi arasında kişi soydaşlarının seçimiyle yönetim kurulu toplantısına katılabilir ve danışman oyu hakkına sahiplerdir.

3. Başkan iki yıllığına seçilir, bunun için öncelikle pusulalar yardımıyla birkaç aday seçilir, daha sonra ise gizli oylamayla tabi olunurlar. Başkan yardımcısı da aynı şekilde seçilir.

4. Sekreter ve muhasebecinin vazifeleri cemiyet seçimine bağlı olarak yerine getirilir. Yönetim kuruluna, gizli oylama ile onaylanmış kendi adaylarını cemiyete sunma hakkı sağlanır.

5. Yönetim Kurulu üyeleri yıllık olarak gerçek, onur ve hayırsever üyeleri arasından pusula yardımıyla seçilirler.

Not: Başkanın, başkan yardımcısı ve diğer üyelerin seçimi için en az 25 üyenin ve yönetim kurulu üyelerinin hazır bulunması gerekir.

6. Yönetim Kurulu günlük işlerle meşgul olmak için her iki haftada bir toplanır, gerekli olması durumunda yönetim kurulu toplantısı daha sık arayla

toplanabilir.

7. Ayrıca ayda bir cemiyet toplantısı toplanır ve geçen iki ayın raporu sunulduğu gibi aynı rapor tartışılır. Ayrıca yönetim kurulunun teklifleri tartışılır. Cemiyetin kendi içerisinde önemine bağlı olarak tüm olağanüstü harcamaları cemiyetin ön izni olmaksızın hayata geçirilemez.

8. Cemiyetin kasım toplantısında geçen yılın raporu okunur ve başkanla birlikte yönetim kurulu üyeleri oylanır. Bunun yanında yönetim kurulu gelecek yıl için cemiyetin onayına kendi tekliflerini sunar.

V. BÖLÜM

Yönetim Kurulu Meşguliyetleri

1. Yönetim Kurulu günlük şu işlerle meşgul olur şöyle ki: cemiyetin kendi hesabına baktığı gençlere para verilmesi, maktu parasal yardımların dağıtılması, program dâhilinde çıkan kitapların baskısıyla vs. Cemiyetin Türkiye'deki muhabirleriyle yazışmalar ve oraya kitap ve para gönderilmesi.

2. Cemiyet toplantılarında yönetim kurulu tüm faaliyetleriyle ilgili rapor sunar, bunun yanında yönetim kurulu cemiyet üyelerinin kendilerinden talep ettiği tüm açıklamaları vermekle yükümlüdür. Yine yönetim kurulu para kasası raporu ve yazışmaları cemiyet üyelerine takdim etmek zorundadır.

3. Yıllık rapor Moskova'da yaşayan üyelere toplantıdan bir hafta önce iletilmelidir. Onaylanması durumunda rapor tüm üyelere gönderilir ve sonucu gazetelerde yayınlanır.

4. Yönetim Kurulu gerekli durumlarda harcamaya ayrılmış meblağı bir kalemden başka bir kaleme ortak harcamayı arttırmadan taşıma hakkına sahiptir. Böylesi tüm değişimlerle ve sebeplerle ilgili yönetim kurulu cemiyete bir rapor vermelidir.

5. Öngörülmemiş ve yönetim kurulu teklifine girmemiş harcamalar için, eğer bu 100 gümüş rubleyi aşarsa, bunlar için önceden cemiyetten izin alınmalıdır.

Bunun için ise cemiyetin ilk olağan toplantısı beklenmelidir ya da durum acil ise başkan üyeleri ekstra sıra dışı toplantıya çağırır.

6. Yönetim Kurulu tüm işleri oy çokluğu ile çözüme bağlar, bunun yanında her yönetim kurulu üyesi konuları, ön görüşmeden sonra konuların nihai oylamaya tabi olduğu cemiyet toplantısına istediği durumda taşıyabilir. Bu şekilde oylanmış bir mesele tekrar bir ay geçmeksizin ortaya konulamaz.

7. Yönetim Kurulu üyelerine olduğu gibi aynı şekilde gerçek, onursal ve hayırsever üyelere yerine getirmesi için yurt içi ve yurt dışında onların rızasıyla görevler verilebilir.

VI. BÖLÜM

Başkan ve Başkan Yardımcısının Hak ve Sorumlulukları

1. Yönetim Kurulu başkanı aynı zamanda cemiyetinde başkanıdır.
2. Cemiyet tarafından kabul edilen işlerin başarılı olması için gerekli olan şeyler, tüzüğün tam olarak uygulanması ve işlerin doğru seyirde ilerlemesinin takibi cemiyet başkanının sorumluluğundadır.
3. Başkan yönetim kurulunun olduğu gibi cemiyet toplantılarını da açar kapatır.
4. Yönetim Kurulu toplantılarında ve aynı şekilde olağan ve olağan dışı cemiyet toplantılarda başkan, oturumun kurallara uygun olmasını, üyelerin tartışılan konudan uzaklaşmaması için oturumu yönetir.
5. Başkan gerekli gördüğü durumlarda ya da danışmaya ihtiyaç duyduğunda olağan dışı toplantı toplayabilir. Aynı şekilde başkan bunu üyelere en az on tanesinin yazılı müracaatı olduğu zamanda yapmak zorundadır.
6. Başkan oyları toplar ve cemiyet kararını ilan eder.
7. Başkan cemiyetin hazırladığı kararları ve toplantı kararlarını aynı şekilde bakanlığa, konsolosluga, başka cemiyetlere ve yöneticilere gönderilen resmi

kâğıtları imzalar.

8.Yönetim Kurulu toplantılarında olduğu gibi cemiyet toplantılarında da başkan bir oya sahiptir. Yönetim Kurulu toplantılarında oyların eşit olması durumunda başkan iki oya sahiptir.

9. Başkanın hasta olması durumunda yada yokluğunda onun yerini başkan yardımcısı alır ve aynı haklardan istifade eder.

VII. BÖLÜM

Yönetim Kurulu Üyeleri, Sekreter ve Muhasebecini Hak ve Sorumlulukları

1.Sekreter tüm yazışmaları yönetir ve toplantı protokollerini hazırlar. Türkiye'deki muhabirlerle haberleşir, kendisinde cemiyetin mührü bulunur.

2. Cemiyet toplantılarında sekreter geçmiş toplantının protokolünü okur ve söz konusu protokolü başkan ve hazır bulunan üyelerle birlikte imzalar.

3. Sekreter her toplantının başında cemiyete acil görüşülmesi gereken işleri bildirir ve cemiyetin son toplantısından itibaren yönetim kurulunun kararını cemiyete bildirir.

4. Sekreter her toplantıda cemiyetin aldığı mektupların içeriğini ve onlara yazılan cevapları cemiyete bildirmek zorundadır.

5. Muhasebeci yönetim kurulu kararı doğrultusunda elde edilen paranın kabulü ve verilmesinin idaresini yürütür. Bunun için başkanın ve sekreterin yazılı ve imzalı izni gereklidir. Muhasebeci cemiyet kasasına giren ve harcanan paranın teferruatlı hesabını tutar. Bu kayıt için muhasebeciye yönetim kurulu tarafından verilmiş bir defter vardır. Ayrıca maktu para yardımlarında ve üye aidatlarının kabulü sırasında verilmek üzere mühürlü ve antetli kâğıda sahiptir.

6. Muhasebeci her iki ayda bir cemiyete para kasasının mali durumu hakkında rapor verir. Para kasasının kontrolü için cemiyet kendi içerisinde özel bir komisyon seçer. Söz konusu kontroller bir yılda iki seferden az olmamalıdır.

7. Yönetim Kurulunun iki toplantısı arasındaki zaman zarfında 50 gümüş rubleyi geçmemesi kaydıyla ön görülemeyen ve acele olan harcama durumunda başkana harcama yetkisi verilir.

8. Yardım talebiyle ilgili müracaatlar ve dilekçeler cemiyet yönetim kurulu adına adreslenmelidir.

9. Muhasebeci vakti geldiğinde cemiyet üyelerini aidatları ödemeye davet etmelidir. İki sefer ihtar edildiği halde aidat ödemeyen üyeler üyelikten çıkarılırlar. Fakat aidatlarını ödemeleri durumunda tekrar üyeliğe kabul edilirler.

Kaynak: N. A. Popov, *İz İstorii Slavyanskogo Blagotvaritelnogo Komiteta v Moskve* (Pervoe Pyatiletie 1858-1862), Moskova 1871

EK-11

Petersburg Slav Yardımlaşma Cemiyeti Tüzüğü

Cemiyetin Amacı

1

Petersburg Slav Yardımlaşma Cemiyeti Rusya ile Slavların manevi birliği ve karşılıklıklarının gelişmesine yardım etme amacına sahiptir.

2

Yukarıda belirtilen amaca uygun cemiyetin faaliyetleri şu şekilde ifade edilir: a) Slav topraklarındaki edebiyat kuruluşlarına, halk evlerine, okullara ve kiliselere yardım, b) Rusya'daki kadın ve erkek Slav gençlerinin eğitim ve öğretimine yardım etmek, c) cemiyetin amaçlarına ulaşmak için çalışan kabiliyetli ve istekli Slavları maddi ve manevi cihetten desteklemek, d) zorluklar zamanında Rusya'ya gelmiş ve aynı şekilde ulusal afetlerde (kıtlık, su baskını, ülkenin yıkıma uğraması vs.) ülkesinde kalan Slavlarla birlikte Slav meselesine hizmet etmiş Rusya vatandaşlarına yardım etmek) Slav topraklarındaki münferit kişiler, edebiyat cemiyetleri ve bilim insanlarıyla ilişkileri desteklemek, f) özel dergi, ders kitabı, edebiyat ve bilimsel eserler ve idarelerinin desteklenmesi, g) bu ortak kurallar için

var olan mevcut temelde halk okumalarının, tartışmalarının ve toplantıların desteklenmesi.

Cemiyet Personeli ve Üyelerinin Seçilme Düzeni

3

Cemiyet kadın ve erkek her iki cinsten sınırsız üyeden meydana gelir. Şu kişiler cemiyet üyesi olamaz: a) reşit olmayanlar, b) hali hazırda muvazzaf hizmette olan düşük rütbeli ordu mensupları, c) hakları mahkeme tarafından sınırlandırılmış kişiler.

Not: Eğitim kurumlarında eğitim gören reşit, istisna olarak bir yüksek eğitim kurumunu tamamlamış ve ardından yeni birine girmiş olanlar akademiye devam eden subayların muadilidir, bu kişiler cemiyet üyeliğine ancak bağlı buldukları eğitim kurumu idarecilerinin izinleriyle kabul edilirler.

4

Cemiyet onursal ve gerçek üyelerle birlikte çalışanlardan meydana gelir.

5

Onursal üyeler cemiyetin bilim ve edebiyat faaliyetlerine seçkin bağışlar yapan kişilerden seçilebilir.

6

Cemiyetin gerçek üyeleri, cemiyetin çalışmalarına katılmaya hazır olduklarını ve yıllık on ruble aidatı ödemeyi kabul etmiş kişilerden oluşur.

Not: Bir defaya mahsus 200 rubleden aşağı olmamak kaydıyla bağış yapan üye ömür boyu üyeliğe kabul edilir ve yıllık aidattan muaf tutulur.

7

Cemiyet tarafından kendisine verilen görevi karşılıksız yerine getiren kişiler

yıllık aidatı ödemeksizin üye ve çalışan sayılırlar.

8

Cemiyet kurulu teklifiyle ortak toplantılarda seçilmiş onursal ve sürekli üyeler tasdik edilir.

9

Onursal üyelerin seçilmesiyle ilgili dilekçeler genel kurula verilir, beyan edilen adayların ortak toplantıya teklif edilmeleri ya da reddedilmesi incelemeye bağlıdır.

10

Yeni kişinin gerçek üyeliğe kabul edilmesiyle ilgili kendi rızasını beyan ettiği dilekçe üç cemiyet üyesinin imzasına sunulur. Öncelikle ortak toplantıya sunulmuş olan kişi müracaatı, daha sonra kapalı oylama ile kurul toplantısında karara bağlanır.

11

Üyeler ve çalışanlar aracısız olarak cemiyet genel kurulu tarafından seçilir.

12

Geçen yılın aidatını ödememiş olan üyeler ortak toplantıya katılma haklarından yoksun kalırlar. Aynı üyeler iki yıl içersinde aidatları ödememeleri durumunda cemiyet kadrosundan çıkartılmış sayılırlar. Fakat temel esaslar çerçevesinde cemiyet üyeliğine tekrar kabul edilme hakları muhafaza edilir.

Cemiyet işlerinin idaresi

13

Cemiyet işlerini üzerine alır; a) cemiyet kurulu, b) cemiyet üyeleri genel toplantısı.

a) Cemiyet Kurulu

14

Cemiyet kurulunu, cemiyet başkanı, iki arkadaşı ve üç yıllığına onursal ve gerçek cemiyet üyelerinden seçilmiş yirmi cemiyet üyesi oluşturur.

15

Cemiyet başkanı ve arkadaşları genel kurul tarafından kapalı oylamayla aynı zamanda üç yıllığına ortak toplantıda üyeler ya da genel kurul tarafından teklif edilen adaylardan seçilir.

16

Başkan ve arkadaşları vazifelerini icra etmeye İç İşleri Bakanının onaylamasından sonra başlar. Ortak toplantı başkanı, aracısız olarak kurul üyelerinin seçim sonuçlarını ve görevli kişileri adı geçen bakanlığa bildirmelidir. Kurulun hali hazırdaki başkanı ve arkadaşları onaylanmaya kadar kendi görevlerinde kalırlar.

17

Kurulun kalan on iki üyesinden üçte biri yaşlanmaya bağlı olarak üyelikten düşürülür, bunların yerine yenileri seçimle getirilir. Kurula kendi adaylarını teklif etmek sağlanır. Üyelikten düşürülen üyeler tekrar üye seçilebilir.

18

Üyelerin hazır bulunduğu toplantıda kapalı oylama ve oy çokluğuyla olağan ortak toplantılarda kurul üyeleri seçilir.

19

Cemiyet kurulu kendi çevresinden muhasebeci ve sekreter seçer.

20

Başkanın geçici olarak bulunmaması durumunda onun yetkilerini mesai

arkadaşlarından genel kurulun seçtiği biri üstlenir. Sekreter ve muhasebecinin geçici olarak bulunmaması durumunda karşılıklı rıza esasına dayalı olarak genel kurul üyelerinden biri bu görevleri ifa eder.

21

Herhangi bir üyenin yönetim kurulu üyeliğinden çıkarılması durumunda onun yerine en yakın ortak toplantı birisini seçer ve bu kişi çıkarılan kişinin seçilmiş olduğu süreye kadar görevine devam eder.

Not: Yönetim Kurulu üyesi devam eden yedi ay boyunca kurul toplantısına katılmaması durumunda bu unvan kendisinden alınmış sayılır.

22

Tüm yönetim kurulu üyeleri karşılıksız olarak cemiyet işlerine hizmet eder. Gerekli tüm büro harcamaları ortak toplantı tarafından onaylanmış yönetim kurulu tarafından hazırlanmış yıllık maliyet listesinden tayin olunur.

23

Cemiyet yönetim kurulu ayda bir seferden az olmamak kaydıyla başkanın çağrısıyla toplanır.

24

Yönetim kurulu kararlarının geçerli olabilmesi için toplantısında onu oluşturan kadronun en az üçte biri hazır olmalıdır.

Not: Yaz aylarında (Haziran-Ağustos) en az dört üyenin bulunması gerekir.

25

Yönetim kurulu kararları oy birliği olması durumunda karara bağlanır. Oy birliğinin olmaması durumunda mesele oturumda hazır bulunan üyelerin oy çokluğu ile karara bağlanır. Oyların eşit olması durumunda avantaj başkanlık yapanın tarafına verilir.

26

Cemiyet yönetim kurulunun sorumluluğundadır; a) Cemiyetin görevlerini uygun şartlarda başarılı şekilde yerine getirilmesinin ve gelirlerinin artırılmasının araştırılması. b) cemiyete yardım ve himayeye yönelenlere izin verilmesi. c) cemiyet üyelerinden ortak toplantının dilekçelerini öncelikli incelenmesi. d) cemiyetin mal varlığının idare edilmesi, genel kurul tarafından onaylanmış yıllık elinde bulunan tüm gelirler hesabının kaydının tutulması. e) üyeler ortak toplantısı çağrısı yapmak, kararlarının icrası ve raporların üyelere sunulması. f) cemiyetin tüm kişiler ve icracı kurumlarla ilişkileri.

27

Cemiyetin bütün meselelerde var olan kurul başkanı cemiyetin mal varlığıyla ilgili vekâlet verebilir. Aynı şekilde mahkemelerde, idari ve diğer kurumlarda yetkili olmakla beraber anlaşmalar imzalamak. Bu şekilde vekâletlerin geçerliliği için cemiyet üyelerinin en az üçte birinin kabulü ve öncelikli olarak kurul kararı talep olunur.

28

İşlerin daha doğru ve başarılı yönetimi için cemiyet yönetim kurulu kendi çevresinden sürekli devamlılığı olan üç komisyon oluşturur; idari, yardım ve yayın komisyonları. Bu komisyonların kadrolarında yönetim kurulu üyelerinden başka yönetim kurulu tarafından davet edilen cemiyet üyeleri de olabilir.

29

İdari komisyon yönetim kurulunun vermiş olduğu görevleri yerine getirir; a) okuma, söyleşi ve ortak toplantıların organizasyonu, b) ekonomik kısmın yapılması, c) yönetim kurulunun müsaadesine bağlı olan sorunların önceden çalışılması.

30

Slav Cemiyetinin yardımıyla Rus eğitim kurumlarında eğitim gören gençlerin yakın velayeti ve yardıma ihtiyaç duyan kişilerin durumlarının tetkik

edilmesi yardım komisyonunun sorumluluğundadır.

31

Yayın komisyonunun sorumlulukları: a) cemiyetin amaçlarına uygun popüler ve bilimsel eserlerin yayınlanması, idaresi ve ödeneğinin sağlanması. b) maddi olduğu gibi yazınsal ilişkilerinde cemiyetin süreli yayınları ortak oluşturulmuş kuralların gözlemiyle gerekli kararlar takip edilmeli. c) Slav topraklarındaki halk evlerinin, bilim ve edebiyat cemiyetlerinin Rusça kitap ve süreli yayınlarla donatılması. d) Slav topraklarındaki edebiyat kurumları ve yayınlara yardım yapılmasıyla ilgili tartışılması ve karara bağlanması. e) cemiyet deposunun ve kütüphanenin idaresi. f) özel yayın fonunun oluşturulması için kaynak araştırılması.

Not: Komisyonların çalışma düzeni cemiyet ortak toplantısı tarafından onaylanmış ve yönetim kurulu tarafından hazırlanmış özel kurullarla belirlenir.

32

Komisyon üyelerinin görev ve sorumlulukları üyelerin karşılıklı rızasıyla belirlenir.

33

Tüm işlerle ilgili komisyon hükümleri cemiyet yönetim kuruluna rapor edilir ve yönetim kurulu hükmüyle karara bağlanır.

34

Cemiyetin yanı sıra, sürekli yada geçici vasıfta kadınlar şubesi bu talimat nameye göre ve yönetim kuruluyla kurulabilir.

B. Ortak Toplantılar

35

Ortak toplantılar kutlamalı ve alelade olur.

36

Sıradan toplantılar eylül'den mayıs ayı da dâhil olmak üzere yılda en az iki kere toplanır. Bu toplantılardaki çalışma konuları şunlardır: a) yıllık maliyet listesi ve raporun incelenmesi ve onaylanması. b) doğrulama komisyonu, yönetim kurulu ve cemiyet üyelerinin seçilmesi. c) yönetim kurulu raporlarının tartışılması. d) okuma ve söyleşi.

37

Ortak toplantılarda meseleler sıradan oy çokluğuyla, seçimler ise kapalı oylamayla yapılır. a) onursal üyelerin seçilmesi b) gayrimenkullerin alınması ve kamusallaştırılması c) mevcut ihtiyat meblağıyla ilgi d) teklif edilmesi durumunda tüzüğün değiştirilmesi, yeni bir cemiyet şubesinin açılması yada cemiyetin kendisinin kapatılması gibi kararların alınabilmesi için toplantıda bulunan üyelerin üçte iki çoğunluğunun sağlanması gerekir.

38

Alelade ve törenli ortak toplantılarda cemiyet başkanı başkanlık eder. Yönetim kurulu raporları incelendiği zaman her defasında toplantı kendi çevresinden özel başkan seçer.

39

Gazetelerde önceden yayınlanmış toplantıya katılmış tüm üyelerden ortak toplantı meydana gelir.

40

Hali hazırdaki toplantıda, toplantıdan önce cemiyete girmiş ve aidatı ödemiş tüm üyeler oy kullanma hakkına sahiptirler.

41

Vekillerin kabul edilmesi için, jübile ve Slav bayramları günlerinde yönetim

kurulu inisiyatifıyla törenli toplantılar yapılır

42

Yıllık ortak toplantılarda doğrulama komisyonu seçilir, komisyon kadrosunda üç üye ve bunlara iki tane aday seçilir.

43

Kasanın, yıllık raporun, gelir ve giderler maliyet listesinin kendi zamanı geldiğinde doğrulama komisyonu bunları kontrol etmekle mükelleftir.

Cemiyet Gelirleri

44

Cemiyet gelirleri şu kalemlerden oluşur; 1. Sermaye – a) esas sermaye (dokunulmaz), b) yedek sermaye, c) özel sermaye. 2. Diğer gelirler: a) cemiyete ait tüm sermayeden elde edilen yüzdeler, b) yıllık üye aidatları, c) parasal bağışlar, d) kilise çevresi bağışları, e) cemiyet yayınlarının satışından elde edilen gelirler, f) yedek ve temel sermayenin özellikle tamamlanması için farklı türden gelirler.

45

Temel Sermaye (dokunulmaz) şu kaynaklardan meydana gelir: a) yıllık gelirin ortak meblağsından yıllık ayrılan %10'luk kısım, b) hayat boyu üyelik sahibi üyelerin ödediği aidatlar, c) temel sermayeye özel görevlendirme ile yapılan bağışlar.

46

Yedek sermaye ortak toplantının kararlaştırdığı özel temelde tamamlanan bütçe yılından kalan bütün özel kesintilerden oluşur.

47

Hususi sermayelerin özel görevleri vardır ve bağış yapanların rızasıyla

harcanırlar.

48

Cari gelirler, ortak toplantı tarafından onaylanmış bütçe temelinde bütçe yılının taleplerini gidermek için ayrılır.

49

Temel sermaye (dokunulmaz) günlük bütçe atamasına harcamayla aidiyeti yoktur.

50

Cari gelirlerden yıllık maliyet listesinden yapılamayacak bütçe dışı istisnai harcamaların kapatılmasına her defasında özel genel kurulun teklifi üzerine ve ortak toplantının izniyle yedek sermaye kullanılır.

51

Cemiyet sermayesi devlet tarafından garantili yada devlet faizli kağıdına dönüşür ve devlet bankasında muhafaza edilir.

Cemiyet hakları

52

Slav Yardımlaşma Cemiyeti İç İşleri Bakanlığının yönetimindeyken bakanlıkla aracısız haberleşirken kendi faaliyetleri hakkında yıllık rapor verir. Cemiyetin Rus konsoloslukları, temsilcilikleri ve elçilikleriyle olan ilişkileri İç İşleri Bakanlığının en yakın önergesi temelinde belirlenir.

53

Cemiyet kendi adına tasvirinin bulunduğu mühüre sahiptir.

54

Cemiyetin onursal üyeleri diploma sürekli üyeleri ise cüzdan alırlar.

55

Cemiyet gayrimenkul mal varlığı edinme ve kamusallaştırma hakkına sahiptir, aynı şekilde her türden sözleşme ve iş mukavele imzalamanın yanı sıra murahhas vekilleri üzerinden çıkarlarını eşit şekilde savunma hakkı vardır.

56

İç işleri Bakanlığının izniyle cemiyete Rusya'nın farklı şehirlerinde kendi şubelerini açma izni verilir, bununla birlikte bu şubelerin faaliyetleri cemiyet yönetim kuruluna tabidir.

57

Her hangi bir duruma bağlı olarak cemiyetin kapatılması halinde cemiyete ait para ve mal varlığı cemiyet üyelerinin ortak toplantısında cemiyet amaçlarına uygun olarak belirlenen hayır eşyası ve paraya dönüşür

Kaynak: Ustav Sankt-Peterburgskogo Slavyanskogo Blagotvoritelnogo Obşestva, Sankt-Petersburg 1900

EK-12

Odessa Slav Yardımlaşma Cemiyeti Tüzüğü

Cemiyetin Amacı

1

Odessa Slav Yardımlaşma Cemiyeti'nin amacı ihtiyaç duyan Slavlara maddi yardım ulaştırmak ve Slav bilimi, sanatı alanında faydalı çalışmalarını özendirmeştir.

2

Bu amaca uygun olarak ve cemiyet gelirlerinin artmasına bağlı olarak şu faaliyetleride içerebilir. a) Gerçekten ihtiyaç duyanlara maddi yardım, b) tēitim almak için Rusya'ya gelebilecek genç Slavlara maddi yardım, c) Yerel idareler, sivil toplum kuruluşları yada özel kişiler karşısında Odessa'ya gelmiş Slavlara, onların teveccühü ile, kendilerine geçim kaynaēı bulunması ve daēıtılması imkanının saēlanması.

Not: Cemiyet tarafından belirlenen türde yapılacak yardım ancak geçici olarak ya da sürekli Odessa'da bulunan Slavlara yapılır.

Cemiyet Kadrosu

3

Cemiyet bütün gelir gurupları ve rütbelerden sınırsız sayıda kadın ve erkekten meydana gelmektedir.

4

Cemiyet yeleri şu gurplara ayrılır: a) cemiyetin amacına uygun ve onun yararına ciddi baēıř yapmış ya da hizmet göstermiş kişilerden seçilen onursal üyeler. b) kendilerine belirli ölçüde ayrılmış aidatı cemiyet yararına yıllık ödeyen gerçek yeler.

Not: Aidatlarını durdurmuş her ye ayrılmış sayılır ve ancak yeni bir oylamadan sonra kabul edilirler.

Cemiyet Gelirleri

5

Cemiyet gelirleri şunlardan oluşur: a) yelerin yıllık aidatlarından, b) cemiyet üyelerinin ve aynı şekilde yeliēi olmayan kişilerin bir defaya mahsus para ve eşya olarak baēıřları, c) cemiyet tarafından organize edilmiş halk okumaları,

konserler, tiyatro ve benzeri faaliyetlerle elde edilen gelirler.

Not: Bir defalık bağışlar açık liste usulüne göre kabul edilir.

6

Cemiyetin yıllık gelirinden genel kurul toplantısında belirlendiği şekliyle bir yedek sermaye ayrılır ve bundan genel kurul toplantısının izin verdiği şekliyle harcamalar yapılır.

Cemiyet işlerinin idaresi

7

Cemiyet işlerinin idaresini üzerine alır: a) cemiyet yönetimi, b) genel toplantı.

Cemiyet yönetimi

8

Cemiyet yönetimi, kapalı oylama usulüyle bir yıllığına cemiyet genel kurul toplantısıyla seçilen başkan, muhasebeci, sekreter ve dokuz üyeden oluşur.

Not: idari başkan aynı zamanda yönetim kurulu toplantısı başkanıdır.

9

Hatalık yada başka bir sebepten dolayı bulunulmaması durumunda yönetim üyeleri her biri yönetim toplantısıyla adaylığa seçilir.

Not: Seçim süresinin bitmesiyle birlikte aynı yönetim kurulu üyeler tekrar seçilebilirler.

10

Yönetim kurulu başkanın davetiyle gerekli görüldüğü ölçüde toplanır.

11

Yönetim kurulu toplantısının geçerli olması için başkan, muhasebeci ve sekreterden başka her ihtimalde dört üyenin hazır bulunması gerekir.

12

Yönetim kurulu kararları hazırda bulunan üyelerin oy çokluğu ile karara bağlanır. Oyların eşit olması durumunda başkanın olduğu taraftaki karar icraya alınır.yönetim kurulu toplantısı hazır bulunan üyelerin ve başkanın imzalamış olduğu dergiye kaydedilmelidir.

13

Yönetim kurulu sorumlulukları arasındadır: a) Üyeler arasında karşılıklı anlaşmaya bağlı olarak aralarında çalışmaları taksim etmek, b) cemiyetin himayesi ya da yardımına başvuran bilgi toplantıları, c) cemiyetin kaynaklarına uygun olarak ve gerçek ihtiyaç ölçülerinde gerekli yardımların gösterilmesi, d) cemiyetin mal varlığı ve gelirinin aylık tutanağının hazırlanması, e) cemiyetin genel toplantılarını tayin etmek, f) icracı kurum ve kişilerle ilişkilerin tanzimi, g) cemiyetin gelirlerini artırmak için davetiyeye bağış yapmaya velayet etmek, gösteriler, konserler organize etmek, h) yönetim tarafından çözülemeyecek cemiyet sorunlarını genel toplantıda görüşe sunmak, ı) cemiyetin geçen yıla ait faaliyetleriyle ilgili raporu geleceğe yönelik tekliflerle açıklayarak ortak toplantıya sunmak.

14

Muhasebe, üyelerin ve üye olmayan diğer kişilerin parasal aidatlarını kabul eder, parasal ve diğer bağışları hazırlar ve gelir-gider kitapçıları tutar, parasal ve aynı hesap verme bütün genel hesapla beraber cemiyetin parasal hareketlilik raporu hazırlanır.

Not: Gelir-giderler kitapçığı muhasebeci tarafından cemiyetin mührüyle ve başkanın imzasıyla çıkarılır.

15

Harcanan meblağ ve eşya dağıtımı yönetim kurulunun belirlenmiş

kararlarından başka türlü yapılmaz. Fakat beklenmesi söz konusu olmayan durumlarda ödenek toplumsal ölçülerde başkan tarafından izin verilerek yönetim kurulunun ilk oturumunda rapor edilir.

16

Sekreter cemiyetin genel kurul ve ortak toplantılarının kayıt defterlerini hazırlar, içersinde üyelerin ve bağış yapanların alfabetik listesini tutar (ihtiyaç sahiplerinin ikametleri ve açıklamalarıyla birlikte onlar hakkında görüşler ve ne tür yardımlar yapıldığıyla ilgili görüşler) listelerin yanı sıra cemiyetin yazışmaları ve faaliyet raporlarını hazırlar. Cemiyetten çıkan tüm evrak başkan ve sekreter tarafından imzalanır.

17

Cemiyetin himayesine yada yardımına ihtiyaç duyanlar yönetim kurulu üyelerinden birine dilekçe ile müracaat eder, üye müracaat edenin talebiyle ilgili toplanan bilgiye binaen yapılacak yardımın türünü ve ölçüsünü belirler.

18

Cemiyet üyeleri yönetim kurulu oturumlarına oy hakkı olmaksızın katıla bilir ve cemiyetin faaliyetlerini iyileştirmeye yönelik fikirlerini beyan edebilir. Eğer yönetim kurulu böylesi bir teklifi ele alırken onu esaslı kabul ederse icrasını ya kendisi yapar yada genel kurul toplantısında tartışmaya açar. Yönetim kurulu tarafından üyenin teklifinin kabul edilmemesi durumunda ise ona teklifini genel toplantıda tartışılmak üzere temsil hakkı verilir.

Cemiyet ortak toplantıları

19

Cemiyet toplantıları yıllık ve zamana bağlı yapılır. Yıllık toplantılar yılın ilk ayında yapılır, zamana bağlı toplantılar yılın her zamanında yönetim kurulu kararıyla ya da cemiyet üyelerinden Odessa'da bulunan beşlik kısmının talebiyle

yapılır.

20

Ortak toplantıların konuları: a) cemiyetin yeni üyelerinin seçilmesi, b) cemiyet üyelerince ve yönetim kurulu tarafından teklif edilen konuların çözülmesi, c) yönetim kurulu raporlarının incelenmesi, d) gerçek üyelerin yıllık bağışlarının belirlenmesi ve aynı şekilde yıllık kazanç faizi için ayrılan ihtiyat kapitalinin belirlenmesi, e) ihtiyat kapitalinden harcama yapılmasına izin verilmesi, f) ayrı üyelerin ve yönetim kurulu üyeleri için yönetmeliğin onaylanması, g) cemiyete yönetim kurulu üyeleri ve adaylarının seçilmesi.

21

Ortak toplantıların geçerli olabilmesi için cemiyetin Odessa'da bulunan üyelerinden en az dörtte birinin hazır bulunması gerekir.

22

Toplantı kararları oy çokluğu ile karara bağlanır, cemiyetin kapatılması ya da tüzüğün değiştirilmesi gibi istisnai durumlar, üçte ikiden az cemiyet üyesi olmamalı yine karar alınabilmesi için üçte iki çoğunluğu sağlanabilmelidir. Toplantının ortak kararlarıyla ilgili defter hazırlanır ve aynı defter hazır bulunan üyeler tarafından imzalanır.

23

Cemiyet raporları ortak toplantılar tarafından incelendikten ve onaylandıktan sonra yerel gazetelerde ve İç İşleri Bakanlığı'nın süreli dergisinde yayımlanır.

Not: Ortak toplantıya, kitap ve raporların kontrolü için özel komisyon seçtirilir.

24

Tüzüğün değiştirilmesi ya da ekleme yapılması için oluşturulmuş düzenden

izin istenir.

25

Cemiyetin bütçesi elvermesi durumunda Odessa'da cemiyet bir okuma salonu ve içersinde bir kütüphane kuracak.

26

Cemiyet imkânları dâhilinde adı geçen okuma salonu ve kütüphane için Rusya'da müsaade edilen gazete, süreli yayın ve kitaplar edinir. Bu yayınlar cemiyet üyeleri için büyük ilgi uyandırırken Odessa'da eğitim gören genç Slavlara da fayda getirecektir.

27

Cemiyet üyeleri okuma salonundan ücretsiz yararlanırken, kayıt defterine kayıtları yapıldıktan sonra yabancıları buraya getirebilirler. Yönetim kurulunun izniyle ihtiyaç duyan Slavlardan serbest girişle okuma salonundan istifade edebilirler.

Cemiyet yetkileri

28

Cemiyet kendi adına düzenlenmiş mührü sahiptir.

29

Hayırseverlik amacıyla cemiyete gayrimenkul mülkiyeti edinme hakkı verilir.

30

İdari makamlar ve vazifeli şahıslar gerekli olduğu durumlarda cemiyete kanunlar dâhilinde yardım ederler.

31

Cemiyetin onursal üyeleri diploma sürekli üyeleri ise cüzdan alırlar.

Cemiyetin kapatılması

32

Her hangi bir duruma bağlı olarak cemiyetin kapatılması halinde cemiyete ait para ve mal varlığı cemiyet üyelerinin ortak toplantısında belirlediği hayır eşya ve parasına dönüşür.

33

Vali aracılığıyla cemiyetin kapatılmasıyla ilgili bilgi İç İşleri Bakanlığına bildirilir

Kaynak: Ustav Odesskogo Slavyanskogo Blagotvoritelnogo Obşestva İmeni Kirilla i Mefodiya, 11 Maya 1870 goda, Odessa 1870

Resim 1: Petersburg Slav Komitesi Gönüllü Kabul Ofisi

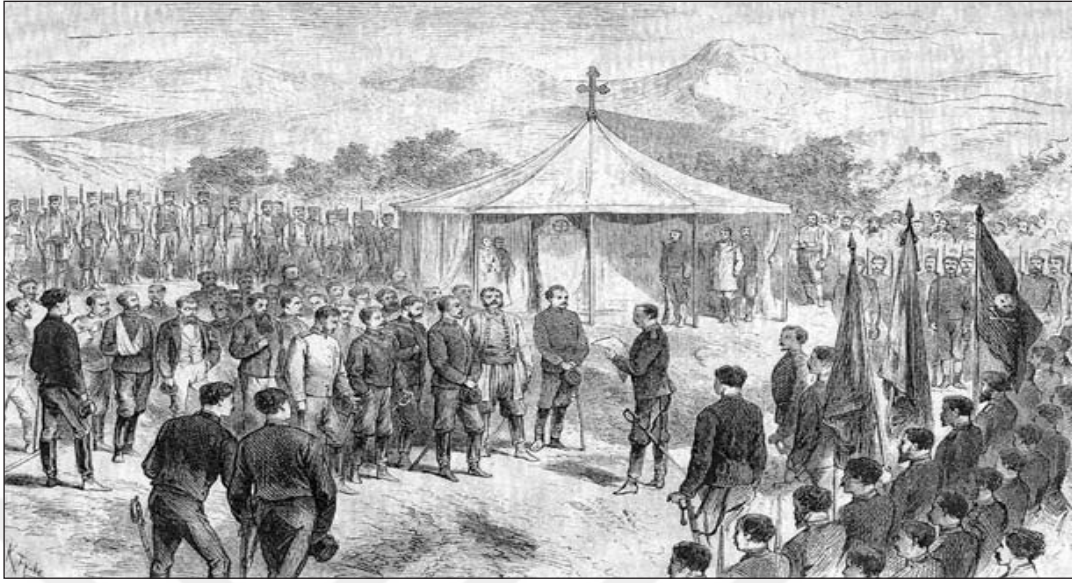
Kaynak: Vsemirnaya İllustratsiya 1876- No: 312

Resim 2: General Çarneeв'in Bizzat Yönettiği Meydan Savaşı

Ressam O. May

Kaynak: Vsemirnaya İllustratsiya 1876- No: 404

Resim 3: General Pratiç Tarafından General Çernaev'e Rapor Okunması

Ressam K. Broj

Kaynak: Vsemirnaya İllustratsiya 1876- No: 406

Resim 4: Albay Raevski'nin Savaş Meydanından Çıkarılması

Ressam A. Daugel

Kaynak: Vsemirnaya İllustratsiya 1876- No: 403

Resim 5: Rus Gönüllülerin Gece Başıbozuk Avı

Ressam N.N. Karazin

Kaynak: Vsemirnaya İllustratsiya 1876- No: 408

Resim 6: Zayçara'da Türk Atağı

Ressam K. Veyerman

Kaynak: Vsemirnaya İllustratsiya 1876- No: 394

Resim 7: Rus Gönüllülerin Balkanlardan Dönüşü

Ressam A. Daugel

Kaynak: Vsemirnaya İllustratsiya 1876- No: 415

Resim: 8 Balkanlı Çilekeş

M. Mikeşin

Tipografya A.M. Katomin 1876

Balkanlı Çilekeş isimli gravür Slav Komitelerinin isteği üzerine hazırlanmış, Rus halkının ilgisini Balkanlara çekmek için propaganda amaçlı kullanılmıştır. Gravürde, Balkanlarkı tasvir eden genç ve güzel kadın, ay yıldız ve Osmanlı tuğrası ile sembolize edilen çarmlıha gerilmiş vaziyettedir. Gravürün bütününde, Ortodoksluğu ve Slavlığı temsil eden tüm değerlerin Osmanlı boyunduruğu altında zincirlere vurulduğu tasvir edilirken, tüm bu değerlerin Osmanlılar tarafından ağır şekilde yaralandığı betimlenmiştir. Bu durumda yararlı ve savunmasız olan Balkanlı kardeşelerin, Rus halkının maddi ve manevi yardımlarını beklediği fikri kitlelere iletmeye çalışılmıştır.

Slav Komitelerinin İnsiyatifiyle Hazırlanan 1867 Etnografya Sergisi Fotoğrafları

Slav Dünyasından gündelik yaşam ve özel günlere ait fotoğraflar.

Fotoğraflar Rus Coğrafya Cemiyeti Resmî Sitesinden Alınmıştır. www.rgo-sib.ru

Resim 1: Orta Asya Çadır Yaşamı

Группа лемков и бойков.
Восточная Галиция, село Завадки

Resim 2: Doğu Galiçya'dan Lemkov ve Boykov Grubu

Семья в праздничных костюмах

Resim 3: Bayramlık Elbiseleriyle Bir Aile

Resim 4

*Крестьянки около избы. Вологодская губерния,
Великоустюжский уезд, деревня Илатовский Починок*

Resim 5: Vologod Eyaleti, Bir Grup Köylü

Женщины в праздничных костюмах. Могилевская губерния

Resim 6: Magilev Eyaleti, Bayramlık Elbiseleriyle Kadınlar

Семья казака. Уральская область

Resim 7: Ural Bölgesi, Kazak Ailesi

РУССКАЯ ЭТНОГРАФИЧЕСКАЯ ВЫСТАВКА ВЪ МОСКВѢ
1867 ГОДА.

Resim 8

*Крестьянки в праздничных костюмах. Воронежская губерния,
Павловский уезд, деревня Воронцовка*

Resim 9: Voronej Eyaleti, Bayramlıklarıyla Köylüler

*Девичий хоровод. Архангельская губерния,
Кемский уезд, село Кандалакша*

Resim 10: Arhangel Eyaleti, Kızlar Halayı

Группа мужчин, женщин и детей

Resim 11: Kadın, Erkek ve Çocuk Grubu

Девушка в праздничном костюме

Resim 12: Bayramlık Elbiseleriyle Bir Kadın

Крестьянка со снопами. Воронежская губерния. Украины

Resim 13: Voronej Eyaleti, Ekin Demeti Taşıyan Köylü

Чумак. Воронежская губерния, Новохоперский уезд. Украины

Resim 14: Voronej Eyaleti, Tüccar

Resim 15

Resim 16: 1867 Etnografya Sergisinden Panayır Sahnesi

Вожак с медведем. Смоленская губерния. Русские

Resim 17: Smolen Eyaleti, Ayı Oynaticısı

Группа девушек и парней. Полтавская губерния

Resim 18: Poltova Eyaleti, Bir Grup Kadın ve Erkek

Мужчина в праздничном костюме

Resim 19: Bayramlık Elbiseler

*Женицыны в праздничных костюмах.
Восточная Галиция, село Синевудск*

Resim 20: Doğu Galiçya, Bayramlık Elbiseleriyle Kadınlar

Resim 21: Bayramlık Elbisesiyle Bir köylü

Resim 22: Karakov Eyaleti, Bayramlık Elbisesiyle Nir Kadın

Resim 23

Крестьяне в праздничной одежде. Костромская губерния, Солигаличский уезд

Resim 24: Kostrom Eyaleti, Bayramlık Elbiseleriyle Bir Grup Köylü

Resim 25

Resim 26

BİBLİOGRAFYA

ARŞİVLER

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA. HR. SYS.1236/52

BOA. Y.PRK. ASK.4/32

Rusya Federasyonu Devlet Arşivi (GARF)

GARF. F. 1750, Op.1, D.354, s. 1/2

GARF, F. 1750, Op 1, D.49, s. 46

GARF. F.1750, Op. 1, D. 49, s. 31

GARF. F.1750. Op.1, D. 49, c. 23

GARF. F. 1750. Op.1. D.2. s. 1,2

GARF. F. 1750. Op.1. D.49. s. 23

GARF. F. 1750. Op.1. D. 49. s. 21

GARF. F. 1750. Op.1. D. 49. s. 24/25

GARF. F. 1750. Op.1. D. 49. s. 22

GARF. F. 1750. Op. 1. D. 386. S. 1

GARF. F. 1750, Op.1, D.354, s. 1/2

GARF. F. 1750. Op.1. D.385. s. 106

GARF. F. 1750. Op.1, D.158, s. 2

GARF. F.1750.Op.1. D.885. s. 1

GARF, F.1750, O.2, D.51, s. 5/6

GARF. F.1750. Op.1. D.59. s. 49

GARF. F.1750. Op.1. D.59. s. 49/50

GARF. F.1750. Op.1. D.72. s. 26

Kiev Merkez Devlet Tarih Arşivi (TSGİAK)

TSGİAK. F.354. Op.1. D.14. s.19

KAYNAK VE ARAŞTIRMA ESERLERİ

AFYONCU, Erhan, **Sorularla Osmanlı İmparatorluğu**, İstanbul 2010

AKSAKOV, İ.S., **Sobraniye Soçineniy**, T.1. Moskova 1886

Osvabojdenie Balgarii Ot Turetskogo İgo Dokımenti v Tröh Tomah. Borba Rossii i Balgarskogo Naroda za Sozdanie Bolgarskogo Gosudarstva 1878-1879, edit. S.A. Nikitin, V.D. Konobaev, H.N. Gandeve, G.D. Todorov, T.3, Moskova 1967

AYDIN, Mahir, **Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına**, İstanbul 1996

BAJENOV, İ.A., **Otçot a Deatelnosti Kiyeskogo Slavyanskogo Blagotvaritelnogo Obşestva za 1888 god**, Kiev 1890

Borba za Natsionalnoe Osvobojdenie Balgarii v Period Russko-Turetskoy Voynı 1877-1878gg, T.2, Moskova 1964

BERDAYEV, N.A., **Russkaya İdeaa Asnovnie Problemi Ruskoy Mıslı 19 Veka i Naçala 20 Veka. Sudba Rossii**, Moskova 2010

BEREJKOVA, M.N, **Plan Zavoyevania Krıma, Sostavlenniy v Tsartsvovanie Gosudarya Aleksea Mihayloviça Uçonim Slavyaninom Yuriem Krijaniçem**, Petersbur 1891

BİLBASOV, V.A., **Kratkiy Otçot o Deatelnosti Kiyevskogo Otdela Slavyanskogo Blagotvaritelnogo Komiteta za 1870 god**, Kiev 1871

_____, **Kratkiy Otçot o Deatelnosti Kievskogo Otdela Slavyanskogo Blagotvaritelnovo Komiteta za 1870 god**, Kiev 1871

BLAGOVA, T.İ., **Radonaçalniki Slavyanofilstva, A.S. Hamyakov i İ.V. Kireevskiy**, Moskova 1995

BULGARİS, Y., **Rassujdenie na Deystviteno Kritičeskoe Sastayanie Osmanskoy Portı**, Petersburg 1780

CELALEDDİN PAŞA, Mahmud, **Mir'at-ı Hakikat Tarihi Hakikatların Aynası**, Cilt: I-II-III, haz. İsmet Miroğlu, İstanbul 1983

CLOGG, Richard, **Yunanistan'ın Kısa Tarihi**, çev. Dilek Şendil, İstanbul 2013

ÇADOV, M.D., **Slavyanofili i Narodnoe Prestavitelstva**, Harkov 1906

DANILEVSKİY, N.Ya, **Rossiya i Yevropa**, Moskova 2011

DANIŞMEND, İsmail Hamdi, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi 4 (1703-1924)**, 2. Baskı, İstanbul 2011

DANIŞMEND, İsmail Hamdi, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, Cilt 1, İstanbul 2011

DANIŞMEND, İsmail Hami, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi IV (1703-1919)**, 2. Baskı, İstanbul 2011

Desitietie Narodnih Çiteniy v g. Adesse (1882-1892). (K Otçotu Odesskogo Slavyanskogo Blagotvaritelnogo Obşestva İmeni sv. Kirilla i Mefodiya za 1892 god), Odessa 1893

DYAKOV, V.A., **Slavyanskiy Vopros v Obşestvennoy Jizni Dorevolutssionnoy Rossii**, Moskva 1993

ERDEM, Gazi, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Hıristiyanların Sosyal ve Dini Hayatları (1856-1876)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2005

ERYILMAZ, Bilal, **Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi**, İstanbul 1992

FLORİNSKİY, T.D., **Otçot a Deatelnosti Kiyevskogo Slavyanskogo Blagotvaritelnogo Obşestva za 1890 god**. Kiev 1891

_____, **Otçot a Deatelnosti Kiyevskogo Slavyanskogo Blagotvaritelnogo Obşestva za 1889 god**. Kiev 1890

FLORYA, B.N, **Yuriy Krijaniç o Vneşney Politike Russkogo Gosudarstva**, Moskova 2010

GALAKTİNOV, A., P.F. Nikandrov, **Russkaya Filosofiya IX-XIX vv.**, Leningrad 1989

_____, P.F. Nikandrov, **İstoriya Ruskoy Filosofii**, Moskova 1961

GILFERDİNG, A., **Obşeslavyanskaya Azbuka**, Petersburg 1871

GLOKKE, N.E., **Otçot o Deatelnosti Kiyevskogo Slavyanskogo Blagotvaritelnogo Obşestva za 1901 g**, Kiev 1902

_____, **Otçot o Deatelnosti Kiyevskogo Slavyanskogo Blagotvaritelnogo Obşestva za 1900 g**, Kiev 1901

_____, **Otçot o Deatelnosti Kiyevskogo Slavyanskogo Blagotvaritelnogo Obşestva za 1899 g**, Kiev 1900

_____, **Otçot o Deatelnosti Kiyevskogo Slavyanskogo Blagotvaritelnogo Obşestva za 1898 g**, Kiev 1899

_____, **Otçot o Deatelnosti Kiyevskogo Slavyanskogo Blagotvaritelnogo Obşestva za 1897 g**, Kiev 1898

GREKOV, B.D., **Dokimennti k İstorii Slavyanovedenia v Rassii (1850-1912)**, Moskova, 1948

HVASTOV, A.N., **Russkie i Serbi**, (v vaynu 1876 goda za nizavisimost hristiyan obşiy kritičeskiy abzor pisma A.N. Hvastova), Peterburg 1877

İNALCIK, Halil, **Devlet-i Aliye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar – 1**, 45. Baskı, İstanbul 2010

_____, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, Çev. Ruşen Sezer, İstanbul 2003

_____, **Tanzimat ve Bulgar Meselesi (Doktora Tezi'nin 50. Yılı)**, İstanbul 1992

İstoriki-Slavisti SSSR. Biobibliografiçeskiy Slavar-Spravoçnik, edit. V.A. Dyakov, Moskova 1981

İVANOV, İ.S., **Bolgarskoe Opolçenie i yivo Siformirovanie v 1875-1879 Zametki i Vaspaminania**, Petersburg 1889

JELAVİCH, Barbara, **Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar**, Cilt: 1, 4. Baskı, İstanbul 2015

JORGA, Nicolae, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, Cilt: I-VI, Çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2005

KALMAKOV, N., **Oçerk Deatelnosti Kievskogo Slavyanskogo Blagotvaritelnoy Komiteta za 25 let yivo Suşestvovania 1869-1894**, Kiev 1894

KAMENSKİY, Z.A., **Filosofia Slavyanofilov. İvan Kireevskiy i Aleksey Hamyakov**, Sankt-Peterburg 2003

KAPLİN, A.D., **İz İstorii Ruskoy Religioznoy Mıslı XIX v. Slavyanofilskaya İdea İstariçeskogo Razvitia Rossii**, Harkov 2000

KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907**, Cilt: VIII, Ankara 1988

KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi, (Islahat Fermanı Devri 18661-1876)**, VII. Cilt, Ankara 1988

KARAL, Ever Ziya, **Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)**, 5. Baskı, Ankara 1988

KARASEV, A.V., **Slavyanskiy Mir: Problemi İstorii i Savremennosti**, Moskova 2006

Katalog Daşkovskogo Etnografiçeskogo Muzeya, edit. N.G. Kertselli, Moskova 1877

Kratkiy Oçerk Vosmiletniy Deatelnosti İzdatelskoy Kommissii S-Peterburgskogo Otdela. Slavyanskogo Blagotvoritel'nogo Komiteta So Vremeni Yiyo Uçrejdienia v 1869 Godu, Sank-Peterbug 1877

Kratkiy Otçot o Deatelnosti Kiyevskogo Obşestva Dlya Akazaniya Pomoşi Naseleniyu Pasdradaşemu ot Vayennih Deystviy pa 1 Nayabırya 1915 goda, Kiev 1915

KİKEŞEV, Nikolay, **Slavyanskaya İdeologia**, Moskova 2014

KİHTİR, Tuğrul, **Balkanlar'ın Osmanlı Tarihi 1352-1913**, İstanbul 2015

KOCABAŞ, Süleyman, **Kuzey'den Gelen Tehdit Tarihte Türk-Rus Mücadelesi**, İstanbul 1989

KOCABAŞ, Süleyman, **Tarihte ve Günümüzde Türkiye'yi Parçalama ve Paylaşma Planları**, İstanbul 1999

KULAKOVSKİY, P.A, **Pol'skiy Vopros v Proşlom i Nastoyaşem**, Petersburg 1907
 _____, P.A., **Vazniknovenie Slavyanskikh Obşestv v Rossii i Znaçenie ih Pervovo Syezda v Peterburge**, Petersburg 1909

KUTLU, Sacit, **Milliyetçilik ve Emperyalizm yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti**, 1. Baskı, İstanbul 2007

LAPTEV, Ye.A., **Nayden Gerov-Rassiyskiy Diplamat v 50-70-i godı 19 veka**, (Yayımlanmamış Tez)Ufa 2011

LAPTEVA, L.P., **İstoria Slavyanovedenia v Rossii v XIX veke**, Moskova 2005

LAVROVA, P.A, **Jizn i Uçennaya Deatelnost P.İ. Şafarika**, Moskova 1897

LEVİTSKİY, S.A., **Oçerki Po İstorii Ruskoy Filasofii**, Moskova 1996

LİSOV, A.A., **Velikiyi Derjavı i Serbia**, (İz istorii mejdunarodnovo polojeniya Serbii v kontse 18-70-ye godı 19 veka.), Donetsk 2005

LOSSKİY, N.O., **İstoria Ruskoy Filasofii**, Moskova 1991

MAKSİMOVIÇ, G.A., **Učenje Pervih Slavyanofilov**, Kiev 1904

NAVİKOVA, L.İ., İ.N. Sizimskaya., **Ruskaya Filosofiya İstorii**, Moskova 2000

NIKİTİN, S.A., **Oçerki Po İstorii Yujnih Slavyan ı Rusko-Balkanskih Svyazey v 50-70 godı 19 v**, Moskva 1970

_____, **Slavyanskie Komiteti v Rossii v 1858-1876 godah**, Moskova 1960

_____, **Slavyanskiy Sbornik, Slavyanskiy Vopros ı Russkoe Obşestvo v 1867-1878 godah**, Moskova 1948

Odesskiy Slavyanskiy Sbornik. Reçi i Soobşeniya v Torjestvennih Sabraniyah 11 Maya v Den sv. Kirilla i Mefodiya 1878, 1879, 1880 gadov, Odessa 1880

Osvoboditelnaya BorbaYujnih Slavyan ı Rossiya 1875-1877, Tom.1, Moskova 1978

Otçot o Deatelnosti Kiyevskava Slavyanskogo Blagotvaritelnogo Obşestva za 1909 god, Kiev 1910

Otçot o Deatelnosti Kiyevskogo Slavyanskogo Blagotvaritelnogo Obşestva za 1908 god, Kiev 1909

Otçot o Deatelnosti Kiyevskogo Slavyanskogo Blagotvaritelnogo Obşestva za 1894 god, Kiev 1895

Otçot o Deatelnosti Kiyevskogo Slavyanskogo Blagotvaritelnogo Obşestva za 1883 god, Kiev 1884

Otçot o Deatelnosti Kiyevskogo Slavyanskogo Blagotvaritelnogo Obşestva za 1884 god, Kiev 1885

Otçot o Deatelnosti Kiyevskogo Slavyanskogo Blagotvaritelnogo Obşestva za 1885 god, Kiev 1886

Otçot o Deatelnosti Kiyevskogo Slavyanskogo Blagotvaritelnogo Obşestva za 1889 god, Kiev 1890

Otçot Pravlenia Odesskogo Slavyanskogo Blagotvaritelnogo Obşestva İmeni Sv. Kirilla i Mefodiya za 1897 god, Odessa 1898

Otçot Pravlenia Odesskogo Slavyanskogo Blagotvaritelnogo Obşestva İmeni Sv. Kirilla i Mefodiya za 1898 god, Odessa 1899

Otçot Pravlenia Odesskogo Slavyanskogo Blagotvaritelnogo Obşestva İmeni Sv. Kirilla i Mefodiya za 1902 god, Odessa 1903

Otçot Pravleniya Odesskava Slavyanskava Blagotvaritelnavo Obşestva İmeni Sv. Kirilla i Mefodiya za 1895 god, Odessa 1896

Otçot Pravlenia Odesskogo Slavyanskogo Blagotvaritelnogo Obşestva İmeni Sv. Kirilla i Mefodiya za 1909 god, Odessa 1910

Otçot Pravlenia Odesskogo Slavyanskogo Blagotvaritelnogo Obşestva İmeni Sv. Kirilla i Mefodiya za 1896 god, Odessa 1897

Otçot Pravlenia Odesskogo Slavyanskogo Blagotvaritelnogo Obşestva İmeni Sv. Kirilla i Mefodiya za 1899 god, Odessa 1900

Otçot Pravlenia Odesskogo Slavyanskogo Blagotvaritelnogo Obşestva İmeni Sv. Kirilla i Mefodiya za 1900 god, Odessa 1901

Otçot Pravlenia Odesskogo Slavyanskogo Blagotvaritelnogo Obşestva İmeni Sv. Kirilla i Mefodiya za 1901 god, Odessa 1902

Otçot Pravlenia Odesskogo Slavyanskogo Blagotvaritelnogo Obşestva İmeni Sv. Kirilla i Mefodiya za 1902 god, Odessa 1903

Otçot Pravlenia Odesskogo Slavyanskogo Blagotvaritelnogo Obşestva İmeni Sv. Kirilla i Mefodiya za 1903 god, Odessa 1904

Otçot Pravlenia Odesskogo Slavyanskogo Blagotvaritelnogo Obşestva İmeni Sv. Kirilla i Mefodiya za 1904 god, Odessa 1905

Otçot Pravlenia Odesskogo Slavyanskogo Blagotvaritelnogo Obşestva İmeni Sv. Kirilla i Mefodiya za 1905 god, Odessa 1906

Otçot Pravlenia Odesskogo Slavyanskogo Blagotvaritelnogo Obşestva İmeni Sv. Kirilla i Mefodiya za 1906 god, Odessa 1907

Otçot Pravlenia Odesskogo Slavyanskogo Blagotvaritelnogo Obşestva İmeni Sv. Kirilla i Mefodiya za 1907 god, Odessa 1908

Otçot Pravlenia Odesskogo Slavyanskogo Blagotvaritelnogo Obşestva İmeni Sv. Kirilla i Mefodiya za 1908 god, Odessa 1909

Otçot Pravlenia Odesskovo Slavyanskogo Obşestva imeni sv. Kirilla i Mefodiya za 1895 g, Odessa 1896

ORBİNİ, Mavro, **Slavyanskoe Tsartsvo**, Moskova 2010

ORTAYLI, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 33. Baskı, İstanbul 2011

_____, **Osmanlı Barışı**, 5. Baskı, İstanbul 2008

OVSANIY, N.R., **Bolgarskoe Opolçenie i Zemskoe Voyska. K İstorii Grajdanskogo Upravlenia i Akupatsii v Bolgarii v 1877-78-79 gg.** Petersburg 1904

PIPİN, A.N, **Panslavizm v Proşlom i Nastoyaşem**, Petersburg 1913

POPOV, A.N., **İz İstorii Slavyanskogo Balagatvaritalnogo Komiteta v Moskve (Pervoe Petiletie 1858-1862)**, Moskova 1871

_____, **Kratkiy Otçot a Desiteletney Deyitelnosti (1858-1868) Slavyanskogo Blagatavaritelnogo Komiteta v Moskve**, Moskova 1868

_____, **İstoriya Slavyanskovo Blagotvoritelnogo Komiteta v Moskve Vtoroe Petiletie (1863-1867)**, Moskova 1872

_____, **İz İstorii Slavyanskogo Blagatvaritelnogo Komiteta v Moskve (1.Pervoe Petiletie 1858-1862)**, Moskova, 1871

POPOVKİN, Aleksey Aleksandroviç, **Slavyanskie Blagatvaritelnie Obşestva v Moskve i Sank-Peterburge (1858-1921)**, (Yayımlanmamış Tez), Voronej 2013

Perviy Vseslavyanskiy Syezd v Rossii, edit. Russkiy Slavyanin, Moskova 1867

Perviy 15 Let Sušetvovania Sankt-Peterburgskogo Slavyanskogo Blagotvaritelnogo Obşestva, Pa Pratakolam Obşih Sabraniy Yivo Çilenov Sastayavşih v 1868-1883, Tipog. A.M. Katamin, Petersburg 1883

POGODİN, M.P, **Polskiy Vopros. Sobranie Razsujdeniy, Zapisok i Zameçaniy 1831-1867**, Moskova 1867

_____, **Slavyanskije Nujdi: (O Sbove Pojertvovaniy Dlya Moskovskogo Slavyanskogo Blagotvoritelnogo Komiteta)**, Univ.Tip, Moskova 1870

PROKODİN, Boris Aleksandroviç, **İdea Slavyanskogo Yedinstva v Politıçeskoj Misli Rossii 19 Veka: Genezis, Asnovnie Napravlenia Etapı Razvitia**, Moskova 2007

Rossia i Natsionalno-osvoboditelnaya Borba na Balkanah 1875-1878, Red. A.L. Naroçnitskiy, Moskova 1978

SOLOVYEV, S.M, **Çtenie i Rasskazi po İstorii Rossii**, Moskova 1989

Sovetskoe Slavyanovedenie. Materialı IV Konferentsii İstorikov-Slavistov (Minsk 31 Yanvar – 3 Fevralya 1968), edit. P.Z. Savoçkin, Minsk 1969

Slavyanovedenie v SSSR. İzüçenie Yujnih i Zapadnih Slavyan. Bibliografiçeskiy Slavar, edit. Edward Kasinec, Robert H. Davis, New York 1993

Slavyanskiy Mir. Etnografiçeskaya Vıstavka 1867 goda, edit. O.V. Karpova, Slaviya 2000

STALOVİÇ, L.N., **İstoria Ruskoy Filosofii**, Moskova 2015

STEPOVİÇ, A.G., **Otçot a Deatelnosti Kiyevskogo Slavyanskogo Blagotvaritelnogo Obşestva za 1895 god**, Kiev 1896

SUHOV, A.D., **Ruskaya Filosofia: Osobennosti, Tradidsii, İstariçeskie Sudbı**, Moskova 1995

ŞAPAŞNIKOV, L.Ye., **İdeologia Slavyanofilstva i Savramennoe Provoslavie**, Moskova 1985

ŞİMŞİRGİL, Ahmet, **Kayı II Cihan Devleti II. Murat, Fatih Sultan Mehmet**, İstanbul 2015, s. 18

TSİMBAYEV, N.İ., **İ.S. Aksakov v Obşestvennoy Jizni Porefermennoy Rossii**, Moskva 1974

UÇAROL, Rifat, **Siyasi Tarih 1789-2001**, Yedinci Baskı, İstanbul 2008

Ustav Kiyevskogo Slavyanskogo Blagotvaritelnogo Obşestva, Kiev 1890

Ustav Odesskogo Slavyanskogo Blagotvoritelnogo Obşestva İmeni Kirilla i Mefodiya, 11 Maya 1870 goda, Odessa 1870

Ustav Sankt-Peterburgskogo Slavyanskogo Blagotvoritelnogo Obşestva, Sankt-Petersburg 1900

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi I**, Ankara 1972

VİDENSKİY, İ., A.F. Losev, E.L. Radlov, G.G. Şipet, **Oçerki İstorii Ruskoy Filosofii**, Ural 1991

Vserassiyskaya Etnografiçeskaya Vıstavka i Slavyanskiy Syezd v Maye 1867 Goda, edit.N.A. Popov, Moskova 1867

YILMAZ, Durmuş, **Osmanlı'nın Son Yüzyılı Cumhuriyete Giden Yol**, 2. Baskı, Konya 2004

Yu.F. Samarin Statyi. Vospaminania. Pisma 1840-1876, edit. T.A. Medoviçeva, Moskova 1997

ZALOTEREV, Dmitriy Petroviç, **Pozdnie Slavyanofilstva i Yevo Rol v Obşestvenno-Politiçeskoj Mıslı Rossii 60-90 godı 19 veka**, Basılmamış Doktora Tezi, Varonej 2004

Zarubejnie Slavyane i Rossia Dokumenti Arhiva M.F. Rayevskogo 40-80 godı XIX veka, İzdatelstvo Nauka, Moskova 1975

ZENKOVSKİY, Vasiliy, **İstoria Ruskoy Filosofii**, Raritet 2001

ZİNKEİSEN, Johann Wilhelm, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1299-1453)**, Cilt 1, Çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2011

MAKALELER

ADO, V.İ., “Vıstupleniye İ.S. Aksakova Protiv Berlinskava Kongresa 1878g. İ Atkliki na Nevo v Rassii i Balgarii”, **İstoria SSSR**, No:6, Moskova 1962

AFANASEVA, G.Ye., “Desitiletie Obşetva sv. Kirilla i Mefodiya (1870-1880 godı)”, **Odesskiy Slavyanskiy Sbornik**, Reçi i Soobşenia v Torjestvennih Sobraniyah 11 Maya v Den sv. Kirilla i Mefodiya 1878, 1879, 1880, Odessa 1880

_____, “Pismo G.E. Afanaseva”, **Otçot Pravlenia Odesskogo Slavyanskogo Obşetva imeni sv. Kirilla i Mefodiya za 1895 g**, Odessa 1896

_____, “Desitiletiye Obşetva Sv. Kirilla i Mefodiya (1870-1880)”, **Odesskiy Slavyanskiy Sbornik**, Odessa 1880

AFYONCU, Erhan, “Osmanlı İdaresinde Sırbistan”, **Balkanların El Kitabı**, Cilt: 1, edit. Bigehan A. Gokdağ, Osman Karatay, 2. Baskı, Ankara 2013

_____, “Osmanlı İdaresinde Yunanistan”, **Balkanların El Kitabı**, Cilt: 1, edit. Bilgehan A. Gokdağ, Osman Karatay, 2. Baskı, Ankara 2013

AKGÜNDÜZ, Murat, “Osmanlı İdaresi Doneminde Bosna-Hersek”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: XVIII, İzmir 2003

AKSAKOV, İ.S., “Peredevaya Statya” **Moskova**, No. 41, 1 Haziran, Moskova 1867, s. 1

_____, “Peredovaya Statya Gazeti”, **Moskova**, 18 Temmuz, No: 86, Moskova 1867

_____, “Peredovaya Statya Gazeti”, **Rus**, No.22, 15 Kasım 1883, Moskova 1883

_____, “Peredovaya Statya Gazeti”, **Rus**, No: 16, 19 Ekim, Moskova 1885

_____, “Peredovaya Statya”, **Den**, No: 22, 30 May, Moskova 1864, s. 3

_____, “Primeçenie k Pismu Jinzifova k Statye i Neskolka Slov o Slavyanskom Blagotvaritelnom Kamitete” **Den**, No:3, 28 Aktyabırya, Moskova 1861, s. 14,15

_____, “Primiçanie k Statye i Neskolka Slov o Slavyankom Blagotvoritelnom Komitete” **Den**, No:3, Moskova 1861

_____, “Slavyanskiy Otdel” **Den**, No:1, 15 Aktyabırya, Moskova 1861, s. 15

_____, “Slavyanskiy Otdel”, **Den**, No:33, Moskova 1862

_____, “Slavyanskiy Blagotvaritelniy Komitet”, **Beseda**, 1872, No:8

ASLANTAŞ, Selim, “Sırbistan: İsyancılar ve Bağımsız Devlet”, **Balkanların El Kitabı**, Cilt: 1, edit. Bigehan A. Gokdağ, Osman Karatay, 2. Baskı, Ankara 2013

_____, “Sırp İsyancılarının Uluslararası Boyutu (1804-1813)”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt: 6, Sayı: 21, 2009

Otçöt o Deyetelnosti S. Petersburgskogo Otdela Slavyanskogo Blagotavaritel'nogo Komiteta s 11 Maya 1869 po 11 Maya 1870 goda,” **Jurnal Ministerstva Narodnogo Prasveşenia**, Sentyabır CXLXI, Petersburg 1870

AYDIN, Mahir, “Doksanüç Harbi 1877-1878 Osmanlı – Rus Savaşı”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 9, Ankara 2002

AYDIN, Mithat, “19. Yüzyıl Ortalarında Panславizm ve Rusya”, **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı:15, Pamukkale 2004/1

_____, “Osmanlı-Sırp, Karadağ Savaşlarında İngiltere'nin Balkan Politikası”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi**, Sayı:15, Ankara 2004

BADALİÇ, İ, “Yuriy Krijaniç- Predşestvennik İvana Tihonoviça Posoškova”, **Trudi Otdela Drevnerusskoy Literaturı**, T.XIX, Petersburg 1963

BAGDASARYAN, V.E., “K 160-letiyu Naçala Krımskoy Voynı: Vzglyad Çerez Prizmu Teorii Barbı Tsivilizatsiy”, <http://rusrand.ru>. 20.03.2016

BAĞÇECİ, Yahya, “İngiltere Parlamento Tutanaklarında 1876 Bulgar İsyanı”, **International Journal of Social Science**, Number: 24, Spring 2014

BAYRAK, Meral, “Osmanlı Arşivleri Işığında Rum İsyanı Sırasında Avrupa Devletlerinin Tutumu”, **Osmanlı**, edit. Hasan Celal Güzel, Güler Eren, Cilt: II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999

BERNŞTEYN, S.B., V.P. Gudkov, S.V. Smirov, “Naçala İzuçeniya Yazıkov Zapadnih i Yujnih slavyan” **Slavyanovedenie v Dorevalutsionnoy Rossii. İzuçenie Yujnih i Zapadnih Slavyan**, edit. D.F. Markov, V.A. Dyakov, Moskova 1988

BEYDİLLİ, Kemal, “Şark Meselesi”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 2010

BUDILOVIÇ, Anton, “A Literaturnom Yedinstve Narodov Slavyanskogo Plemeni”, **Slavyanskiy Sbornik**, T.II, Otd.III, Petersburg 1877

_____, “Peredovaya Statya Gazeti”, **Golos**, No: 165, Haziran 17, Petersburg 1867

ÇAKMAK, Zafer, “1875 Hersek İsyanı”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 8, Elazığ 2003

ÇAŞANSKİY, S.V, “Kratkaya İstoriçeskaya Zapiska Ob Odesskom Pitomnike Slavyanskıh Devits”, **Otçot Pravlenia Odesskogo Slavyanskogo Obşestva imeni sv. Kirilla i Mefodiya za 1895 g**, Odessa 1896

ÇURKİNA, İ.V., “Obşestvennie, Nauçnie i Kulturnie Svyazı Slavyan Avstırskoy Monarhii i Rassii v 60 godı 19 veka”, **İstoria, Kultura, Etnografia i Folklor Slavyanskıh Narodov, Sedmoy Mejdunarodniy Syezd Slavistov**, Varşava, Ağustos, 1970

_____, “Prablema Sozdaniya Obşeslavyanskogo Yazıka v Kantse XVIII-XIX vv”, **İstoriya, Kultura, Etnografia i Falklor Slavyanskıh Narodov, XI. Mejdunarodny Syezd Slavistov**, Moskova 1993

_____, “Predistoria Payezdki Slavyan na Vserassiskuyu Etnografiçeskuyu Vıstavku v Maskve (1867). Vstreç v S.-Peterburge”, **Slavyanskıe Forumı i Prablemı Slavyanovedenia: Sbornik Statey**, Moskova-Stavrapol 2008

_____, “Slavyane na Vserassiskoy Etnografiçeskoy Vıstavke i Slavyanskom Syezde v Maskve”, **Slavyanskiy Almanah 2007**, Moskova 2008

DASTAL, M.Yu., “Slavyanskiy Syezd v Moskve 1867 g.: Zadaçi i İtogi. Vzglyad s Russkoy Staranı”, Slavyanskiye **Forumı i Prablemı Slavyanovedenia: Sbornik Statey**, Moskova-Stavrapol 2008

DAŞ, Mustafa, “Sint-Denis Ruhbanının Kroniği Adlı Fransız Kaynağına Gore Niğbolu Savaşı”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt 27, Sayı 1, Temmuz 2012

DELİLBAŞI, Melek, “Osmanlı-Bizans İlişkileri”, **Türkler**, Edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Cilt 9, Ankara 2002

DEMİRAĞ, Yelda, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Yaşayan Azınlıkların Sosyal ve Ekonomik Durumları”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı: 13, 2002

DİNÇER, Nahit, “Bulgar İhtilalinin Hazırlanmasında Dış Güçlerin Yardımı ve Kültürel Faaliyetler”, **Sosyoloji Konferansları**, Cilt: 3, Sayı: 21, 1986

DMİTRİYEV, S., “Slavyanofili i Slavyanofilstva” **İstoriik Marksist**, 89/1, Moskova 1941

DOĞRU, Halime, “Osmanlı Devleti’nin Rumeli’de Fetih ve İskân Siyaseti”, **Türkler**, Edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Cilt 9, Ankara 2002

Donskie Yeparhialne Vedomosti, 1 Noyabırıya 1875 goda, No:21

DYAKOV, V.A., “İdeya Slavyanofilskovo Edinstva v Obşestvennoy Mıslı Doreformennoy Rossii”, **Voprosı İstorii**, No: 12, Moskova 1984

EMECEN, Feridun, “Kosova Savaşları”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.26, Ankara 2002

EMECEN, Feridun, “Niğbolu Savaşı”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.33, Ankara 2002

EMECEN, Feridun, “Varna Muharebesi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.42, Ankara 2002

ERCAN, Yavuz, “Osmanlı Devleti’nde Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi)”, **Osmanlı**, edit. Hasan Celal Güzel, Güler Eren, Cilt: IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999

ERMOLAEV, A.N., “Polskie Politiçeskie Ssilnie na Territorii Kuzbassa v 1830-1860 godah”, **Vestnik Kemerovskogo Gosudarstvennogo Universiteta**, N.3(59), T.2, Kemerova 2014

Etnografiçeskaya Vıstavka 1867 goda. **İzvestia İmperatorskogo Obşestva Lübiteley Estestvaznania, Antropologii i Etnografii**, Tip. M.N. Lavrov, T.29, Moskova 1878

ESER, Ümit, “Millet Sistemi’nin Tarihi Arka Planı: Gayrimüslim Cemaatler İçin Özerk Bir Alan”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 24, Balıkesir 2010

FRALOVA, M.M., “Uniatskoe Dvijenie v Bolgarskih Zemliyah Osmanskoy İmperii i Russkaya Diplomatiya Posli Krımskoy Voyni (1856-1861gg)” **Obşestvennie Dvijenie u Narodov Yugo-vostoçnoy Evropı i Rossia v 18- naçale 20 vv**, Moskova 2011

GENCER, Ali İhsan, “Berlin Antlaşması”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt:5, İstanbul 1992

GÖK, Ayşe Almıla, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimler: Millet Sistemi, Tarihi Gelişimi ve Milletler Arası Antlaşmalar”, **Türkiye ve Siyaset**, Temmuz/Ağustos, 2001

GÖLEN, Zafer, “Osmanlı İdaresinde Bosna-Hersek”, **Balkanların El Kitabı**, Cilt: 1, edit. Bilgehan A. Gökdağ, Osman Karatay, 2. Baskı, Ankara 2013

GÖLEN, Zafer, “Şark Meslesi Işığında Balkan Milliyetçiliği ve Büyük Güçlerin Politikaları”, **Türk Yurdu**, Sayı 284, Nisan 2011

GÜNEŞ, Gülcan Avşin, “Osmanlı Devleti’nin Gayrimüslimlere Bakışı ve Klasik Donem Millet Sistemi”, **Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, 2015

GÜRKAYNAK, Muharrem, “Osmanlı Devleti’nde Millet sistemi ve Yahudi Milleti”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi**, Cilt: 9, Sayı: 2, Isparta 2003

GRADOVSKIY, G.K., “Russkoe Obşestvo Pered Litsom Bedstviy v Gertsegovine i Bosnii”, **Bratskaya Pomoç**, Sank-Petersbur, 1876

GRİGORYEVA, A.A, “Russko-Polskie Otnoşenia (Panslavistskiy Kontekst)”, **Vestnik Tomskogo Gosudarstvennogo Universiteta**, No.392, Tomsk 2015

HACISALİHOĞLU, Mehmet, “Yunanistan”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.43, Ankara 2002

HALAÇOĞLU, Yusuf, “Ankara Savaşı”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.3, Ankara 2002, s. 210,211

HALAÇOĞLU, Yusuf, “Bulgaristan”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 6, Ankara 2002

HAMYAKOV, A.S.,“Ob Obşestvonnom Vsopitanii v Rossii” **Den**, No:1, 15 Aktyabırıya, Moskova 1861, s. 5

HEVROLİNA, V.M., “Bosniya i Gertsegovina v Balkanskoj Politike Rossii (1865-1874gg)”, Bosniya, Gertsegovina i Rossiya v 1850-1875 godah Narodı i Diplomatiya, **Balkanskie İssledovania**, Vıp 13, Mosakva 1991

_____, “İdea Slavyanskogo Yedinstva vo Vineşnepolitiçeskih Predstavleniyah Pozdnih Slavyanofilov (Kontse 70-seredina 90 godov 19 veka)”, **Slavyanskiy Vopros: Vehi İstorii**, Moskva 1997

_____, “Revalutsionnaya Rossia i Bosniysko-Gertsegovinskoe Vostanie”, **Osvobjdiyelnie Dvijenia na Balkanah**, Moskova, 1978

HOLODOV, V.A., “Kımskaya Vayna 1853-1856 v Vospriyatii Naselenii Orlopvskoy Gubernii”, **İzvestia Vışih Uçebnih Zavedeniy**. No:2 (18, Povoljskiy Region 2011

İLİN, V., “Kiyevskiy Otdel Slavyanskogo Blagatavaritelnogo Kamiteta”, **Moskovskia Vedomosti**, No:62, Moskova 1875

İMAMOĞLU, Hüseyin Vehbi, Önder Deniz, “Şark Meselesinin Sultan Abdülhamit Döneminde Gayri Müslim Osmanlı Tebaası Üzerindeki İdari Açidan Sonuçları”, **Turkish Studies**, Volum 9/4 Spring 2014

İNALCIK, Halil, “Bayezid I”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.5, Ankara 2002

İNALCIK, Halil, “Murad II”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.31, Ankara 2002

İNALCIK, Halil, “Türkler ve Balkanlar”, **Bal-Tam Türklük Bilgisi, Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi**, Sayı 3, Prizren 2005

İNBAŞI, Mehmet, “Balkanlar’da Osmanlı Hâkimiyeti ve İskân Siyaseti”, **Türkler**, Edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Cilt 9, Ankara 2002

İNBAŞI, Mehmet, “Tarihsel Perspektif: Türklerin Balkanlar’a Yerleşmesi”, **Balkan Türkleri Balkanlarda Türk Varlığı, Balkan Araştırmaları Dizisi-9**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2003

İYONAYTİS, O.B, “Yuriy Krijaniç v Rossii”, **İzvestia Uralskogo Federalnogo Universiteta**, No.2(103), Ural 2012

İSLAMOV, T.M, “Kollar, Slavyanskaya İdeya, Vengriya”, **Yan Kollar-Poet, Patriot, Gumanist K 200-Letiyu so Dnya Rojdeniya**, Moskova 1993

İPEK, Nedim, “1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı”, **Türkler**, Edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Cilt: 13, Ankara 2002

İVANOVA, Svetlana, “Obsujdenie “Polskogo Voprosa” na Stranitsah Periodičeskih izdaniy 60-x godov XIX veka”, **Rocznik Instytutu Polsko-Rosyjskiego**, N.1, 2012

JİGUNOVA, G.V., “Natsionalnoe Samasoznanie Ruskovo Naroda v Filosofii Slavyanofilstva”, **Vestnik MGU**, Tom 9, No 1, Moskova 2006

KARABLEV, V.N., “Lüdevit Gay”, **Trudı İsnıtıtuta Slavyanovedenia Akademiya Nauk SSSR**, T.II, Leningrad 1934

KARASEV, V.G., “Paluvekoviy Yubiley Kafedrı İstorii Yujnih i Zapadnih Slavyan MGU”, **50 Let İstariçeskoj Slavistiki v Maskovskom Gasudarstvennom Universitete**, Moskova 1989

KARATAŞ, Ali İhsan, “Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlere Tanınan Din ve Vicdan Hürriyeti”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 15, Sayı: 1, Bursa 2006

KARPAT, Kemal H, ZENS, Robert W, “I. Mesşrutiyet Donemi ve II. Abdülhamid’in Saltanatı (1876-1909)”, çev. Nasuh Uslu, **Türkler**, Edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Cilt 9, Ankara 2002

KAZMENKO, İ.V., “İz İstorii Balgarskava Apolçeniya (1876-1877)”, **Slavyanskiy Sbornik**, Moskova 1948

_____, “Perepiska İ.S. Aksakova s.kn. V.A. Çerkasskim”, **Slavyanskiy Sbornik**, (Slavyanskiy Vapros i Russkoe Obşestvo v 1867-1878 godah), Moskova 1948

_____, “Russkoe Obşestva i aprelskoe vosstanie 1876 goda”, **Voprosi İstorii**, No.5, Moskova 1947

KHAN, Arshi, “Osmanlı İmparatorluğu: Çok Kültürlülüğün Doğulu Mimarı”, **Osmanlı**, edit. Hasan Celal Güzel, Güler Eren, Cilt: IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999

KILINÇ, Zeynel Abidin, “Çokkültürlülük ve Millet Sistemi”, **Pesa International Journal of Social Studies**, Cit:3, Sayı: 2, Haziran 2017

KİSELEV, V.S, “Pan-Slavism and Construction of National Identity in Russian and Polish Literature of the XIX Century”, **Rusin**, No.3(41), Tomsk 2015

KOÇUKOV, S.A., “Russkie na Balkanah v 1876 godu v Svete istočnikov Liçnogo Praishojdenia”, **İzvestia Saratovskogo Universiteta**, T.1, Vıp.1, Saratov 2009

KOÇUKOVA, Olga Viktorovna, Koçukov Sergey Anatoleviç, “Narodny i Slavyanskiy Vopros: Missia Rossii na Balkanah v Prestavlenii İ.S. Aksakova”, **İstoria v Podrobnostyah**, N: 5, (59), May 2015

KORKMAZ, Nuri, “Bulgar Milliyetçiliğinin Doğuşu, Ortodoks Unsurları, Gelişimi ve Türklerin Otekileştirilmesi”, **Akademik Bakış**, Cilt: 10, Sayı: 20, Ankara 2017

KOSEV, Konstantin D., “Aprelskoe Vostanie v Bolgarii 1876 g”, **Sbornik Praci Filozoficke Fakulty Brnenske Univerzity Studia Minora Facultatis Philosophicae Universitatis Brunensis**, C 23/24, Brunensis 1976/77

KOYUNCU, Aşkın, “Yunanistan’da Bağımsız Devlet”, **Balkanların El Kitabı**, Cilt: 1, edit. Bilgehan A. Gokdağ, Osman Karatay, 2. Baskı, Ankara 2013

KURUJALİNA, A.A, “Polskiy Vopros v Disskusyah Rossiskoy Obşestvennosti XIX v.”, **Vestnik Buryatskogo Gosudarstvennogo Universiteta**, No.7, Ulan-Ude 2013

KÜÇÜK, Cevdet, “Osmanlı Devleti’nde “Millet Sistemi”, **Osmanlı**, edit. Hasan Celal Güzel, Güler Eren, Cilt: IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999

Kratkiy Otçot a Deatelnosti Sankt-Petersburgskogo Komiteta (po 11 Maya 1869 goda)”, **Jurnal Ministerstva Narodnogo Prosveşenia**, Avgust, Petersburg 1869

LAPTEV, Ye.A., “Nayden Gerov i Balgarskoe Političeskoe Dvijenie v Godi Krimskoy Vayni (1853-1856)”, **Vestnik Bařkirkogo Universiteta**, T.19, No: 3, Ufa 2014

_____, “Rol Naydena Gerova v Vastanovlanii i Ukreplenii Balgarskih Duhovnih Tsentrov,” **Vestnik Başkirkogo Universiteta**, T.20, No:3, Başkırıya 2015

LAPTEVA, L.P., “İdea Slavyanskoy Vıızaimnosti i Slavyanskie Syezdi XIX v”, **Slavyanskie Syezdi XIX-XX vv**, Moskova 1994

_____, “Neopublikovannie Pisma Yana Kollara v Tsentralnom Gosudarstvennom İstoričeskom Arhive Rossii v Sankt-Peterburge”, **Yan Kollar-Poet, Patriot, Gumanist K 200-Letiyu so Dnya Rojdeniya**, Moskova 1993

_____, “A.F. Gilferding. K Voprosu Ob İzuçenii Lujitskih Serbov v Rossii v XIX v.” **Visnik Liviv. UN-TU**, Seriya Filol, Vip.48, Livov 2009

MAKAROVA, N.İ., “İz İstorii Prvih Universtetskıh Nauçnih Şkol Slavyanovedenia v Rossii: Nasledie V.İ. Grigoroviça”, **Uçonie Zapiski Kazanskogo Gasudarstvennogo Universiteta**, Tom 149, Kn.2, Kazan 2007

MAMANOV, Ye.V., “Tserkov i Şkola v Publistike T.İ. Filippova”, **Vestnik PSTGU2: İstoriya. İstoriya Russkoy Provoslavnoy Tserkvi**, Vip.2:1 (30), 2009

MASLENİKOVA, Ye.N, “Deyetelnost Yana Kollara i Obşiy Protses Vozrojdenia Malih Narodov v Tsentralnoy Yevrope”, **Yan Kollar-Poet, Patriot, Gumanist K 200-Letiyu so Dnya Rojdenia**, Moskova 1993

MATVEYEV, O.V., “Kubanskıe Dobrovoltsı Serbo-Turetskoy Voynı 1876 g.”, **Slavyanskiy Mir, Zapad, Vostok: Pamyati professora D.G. Peşanova, Materiali mejdunarodnoy nauçno-praktičeskoy konferantsii**, Krasnadar 2008

MAYOROVA, Olga, “Slavyanskiy Syezd 1867 goda: Metaforika i Torjestva”, **Novoe Literaturnoe Obazrenie**, No:5, Moskova 2001

MİLİKOV, A.S., “Oformlenie Slavyanovedenia Kak Nauçnoy i Uçebnoy Dissiplin”, **Slavyanovedenie v Dorevalutsionnoy Rossii. İzuçenie Yujnih i Zapadnih Slavyan**, edit. D.F. Markov, V.A. Dyakov, Moskova 1988

_____, “İstoki Nauçnova Padhoda k Slavyanskoy Teme”, **Slavyanovedenie v Dorevalutsionnoy Rossii. İzuçenie Yujnih i Zapadnih Slavyan**, edit. D.F. Markov, V.A. Dyakov, Moskova 1988

_____, “Zarajdeniye Akademiçeskoj Slavistiki”, **Slavyanovedenie v Dorevalutsionnoy Rossii. İzuçenie Yujnih i Zapadnih Slavyan**, edit. D.F. Markov, V.A. Dyakov, Moskova 1988

NAROÇNITSKAYA, L.İ., “Vstupitelnaya Statya” **Rossia i Natsionalno-Osvoboditelnaya Borbana Balkanah 1875-1878**, Moskova 1978

NIKİFOROV, K.V., “İnstitut Slavyanovedenia RAN – Tsentr Rossiskoy Slavistiki”, **Arhiv, Çasopis Arhiva Serbie i Tsirne Gore**, 1-2, Sırbistan 2008

NIKİTİN, S.A., “Slavyankie Syezdi Şestidesyatih Godov XIX Veka”, **Slavyanskiy Sbornik**, Moskova 1948

_____, “Vazniknovenie Maskovskogo Slavyanskogo Komiteta”, (iz istorii russko-balgarskih svyazey posle krımskoy vayni), **Voprosi İstorii**, No: 8, Moskova 1947

_____, «Pisma i Zapiski N.A. Kiriyeva o Balkanskih Sabitiyah 1876 goda», **Slavyanskiy Sbornik**, Slavyanskiy vopros i Russkoe Obşestvo v 1867-1878 godah, Moskova 1948

_____, “Rassia i Osvobojenje Bulgarii”, **Voprosi İstorii**, No.7, Moskova 1978

NİSKOVSKIY, Yevgeniy Yuryeviç, “Krımskaya Vayna-Predvestnik Pervoy Mirovoy Vayni”, **Almanah Sovremennoy Nauki i Obrazovania**, No.10 (41), 2010

OBŞİY OTDEL, **Vologodskie Gubernskie Vedomosti**, 6 Oktyabr 1875

ORTAYLI, İlber, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi” **Türkler**, Edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Cilt 10, Ankara 2002

ORTAYLI, İlber, “Osmanlılar’da Millet Sistemi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 30, Ankara 2002

ÖZCOŞAR, İbrahim, “ Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin Hukuki Durumu ve Millet Sistemi”, **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Sayı 7, Diyarbakır 2003

ÖZSÜER, Esra, “19. Yüzyıl Avrupa romantiklerinin 1821 Mora İsyanı Üzerindeki Siyasi ve Kültürel Etkileri”, **Türkiyat Mecmuası**, Cilt: 26/2, 2016

PAGODİN, M.P., “V Pridvaritelnom Sobranii Kiyevskogo Otdelenia Slavyanskogo Kamiteta”, 1 Ekim, 1869 goda, www.dugvard.ru. 02.02.2017

PAMUK, Bilgehan, GÜLSOY, Ersin, YILMAZÇELİK İbrahim, YALÇINKAYA Mehmet Alaaddin, İNBAŞI Mehmet, YAĞCI Zübeyde Güneş, **Osmanlı Tarihi El Kitabı**, edit. Tufan Gündüz, Ankara 2012

PAPLIKO, D.F., “Bosniysko-Gertsegovinsko Vostaniye 1875-1876 gg. i Natsionalno-Osvoboditelnie Dvijeniya na Balkanah”, **Osvoboditelnie Dvijenia na Balkanah**, Moskva 1978

PIPİN, A.P, “Polskiy Vopros v Russkoy Literature I-III”, **Vestnik Evropu**, Fevral, Kn.2, Petersburg 1880

POPOV, A.N., “Valneniye v Bosnii Osenyu 1873 Goda”, **Radnoe Plemia**, T.2, Moskova 1877, 101-123

_____, “Vapros Ab Obşe-Slavyanskoy Azbuke”, **Sovremennaya Letopis**, No:39, Moskova 1865

_____, “Pogodin Kak Slavyanskiy Publitsist” **Radnoe Plemia**, Sbornik v Polzu Slavyan Balkanskava Paluostrova, Pastradavşih ot Voynı i Turetskogo Nasilia, T.2, Moskova 1877

_____, “Religioznaya i Natsionalnaya Blagatvaritelnost na Vostoke i Sredi Slavyan”, **Jurnal Ministerstva Narodnogo Prosveşenia**, Haziran, Petersburg 1871

_____, “Slavyanskiy Pansiyon v Nikalaeve”, **Moskovsie Ūniversitetsie Īzvestia**, No:9, 1871, Moskova

_____, “Tirete Petiletie Slavyanskogo Kamiteta v Moskve (1868-1872).” (Reç, Çitannya Sekretaryem N.A. Popovim, v Zasedaniyii 28-va Yanvaryaya), **Golos**, No:34, Moskova 1873

_____, “Vospitannoe Zavedenie dlya Yujnoslavyanskih Devits v Moskve”, **Moskovskie Ūniversitetskie Īzvestia**, No:6, Moskova 1871

_____, “Maskovskiyy Slavyanskiy Komitet i Kukuşkaya Unia” (1859), **Vestnik VGU**, Seriya: Īstoria. Politologia. Sotsiologia. No:2, Varonej 2011

_____, “Deatelnost Slavyanskih Obşestv Rossii v Kontekste Sotsialnogo Razvitiya Slavyanskih Narodov (1858-1917)”, **Vestnik TGU**, Vıpusk 6 T.110, Tombovsk 2012

PIPİN, A., “Rsskoe Slavyanovedenie”, **Vestnik Evropu**, Avgust 1889, Petersburg 1889,683-728

RAKİNA, G.V., “Slavyanskiy Vopros v Rossii v Pervoy Palavine XIX. veka i Puteşestvie V.Ī. Grigoroviça k Zarubejnim Slavyanam”, **Materialı “Kruglova Stola” s Mejdunarodnim Uçastiem, Posvişennogo 200 Letiyu so Dnya Rojdenia Uçonogo**, 10 April 2015, Kazan 2015

ROKİNA, G.V., “Īdea Slavyanskoy Vzaimnosti v Rossii”, **Yan Kollar-Poet, Patriot, Gumanist K 200-Letiyu so Dnya Rojdenia**, Moskova 1993

ROMANENKO, Sergey, “Sovetskaya Yugoslavistika: Mejdı Slavyanovedeniem i Paiskam “Sredney Evropı”, **Novoe Literaturnoe Obazrenie**, No: 97, Moskova 2009, s. 95

ROMAŞOV, Yu.V, “Balkanı v Vospriyatii Russkih vo Vtoroy Polovine XIX Veka: Slavyanskoe Edinstvo i Otçujdenie”, **İzvestia Saratovskogo Universiteta**, T.12, Saratov 2012, s. 47

SARIKOYUNCU, Esra Değerli,” İngiltere’nin Doğu (Şark) Politikası (1882-1914)”, **Akademik Bakış**, Sayı 14, Nisan-2008, Kırgızistan

SEZER, Hamiyet, “Mora İsyanı ve Yunanistan’ın Bağımsızlığı”, **Osmanlı**, edit. Hasan Celal Güzel, Güler Eren, Cilt: II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999

SHAW, Stanford, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Yahudi Milleti”, **Osmanlı**, edit. Hasan Celal Güzel, Güler Eren, Cilt: IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999

ŞAHİN, Hasan, “Şark Meselesi Çerçevesinde Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Genel Bir Bakış (Başlangıçtan Paris Barışı’na Kadar)”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı 29, Ankara 2006

ŞEMYAKİN, A.L., “M.G. Çernaev i Serbia”, **Veliçie i Yazvı Rassiskoy İmperii: Mejdunarodniy Nauçniy Sbornik k 50-letiyu O.R. Ayrapetova**, Moskova 2012

ŞEPELEVA, A.Yu., “Dobravolçeskoye dvijeniye iz Povolkskih Guberniy v Serbiyu v Serbsko-Çernogorsko-Turetskuyu vaynu 1876 g”, **İzvestia Samarskogo Nauçnova Tsentra Rossiskoy Akademi Nauk**, T.13, No:3(2), Samara 2011

ŞKOBA, Feofana, “Serbskiy Mitropolit Mhail i Rossiya vo II Palavine XIX veka”, www.bogoslov.ru. 08.01.2017

SOSENKOV, F.S, “Polskiy Vopros” v Politiko-Pravih Vozzreniyah İ.S. Aksakova”, **Mejdunarodniy Nauçniy Jurnal “İnnovatsionnaya Nauka ”**, No.1-2, 2015

TESLA, Andrey, “Slavyanskiy Vopros” v Publistike M.P. Pogodina 1830-1850 godov”, **Sotsiologičeskoe Obaznenie**, 2014, T.13, No: 1

TMİRYAEV, D.O, “Polskiy Vopros v Oteçestvennoy Konservativnoy i Liberalnoy Publistike (1881-1887gg.)” **Nauçnie Vedomosti Seria İstoria**, No.8(229), Vıp.38, 2016

TOLSTOY, D.A., “Vsepoddanneşiy Otçot Ministıra Narodnogo Prosveşeniya pf 1868 g.” **JMNPR**, Yanvar, Petersburg 1870

TOPRAK, Serap, “19. Yüzyıl Milliyetçilik Çıkmazında Rumlar”, **Yeni Türkiye**, Cilt: 68, 2015

TURAN, Mustafa, “Avrupa Devletlerinin Osmanlı Politikaları ve 1821 Yunan İşyanı”, **Tehcirin 100. Yılında Osmanlı'nın Son Dönemindeki İşyanlar Uluslar arası Sempozyumu**, Diyarbakır 2014

TRUBNİKOV, K., “Slavyanskiy Blagatavaritelniy Kamitet”, **Birjevia Vedomosti**, No:448, Petersburg 1870

USAÇEVA, V.V., “Folklornie İnteresı Yana Kollara”, **Yan Kollar-Poet, Patriot, Gumanist K 200-Letiyu so Dnya Rojdeniya**, Moskova 1993

ÜNLÜ, Mucize, “Sırpların I. Kosova Zaferi'nin 500. Yıldönümünü Kutlama Girişimleri”, **OTAM**, Sayı 28, Güz 2010

VLASOVA, Yu.V., V.A. Zayats, “Uçastiye Russkih Dobrovolsev v Serbo-Turetskoy Vayne 1876 gg”, **Savramennie Tehnologii Obezpeçenia Grajdanskoy Obaronı i Likvidatsii Posledstviy Çerezviçaynih Stiuatsiy**, T.2, Nomer:1(7), Varonej 2016

VODOVOZOV, N.V., “Doç Slavı: Liro-Epiçeskaya Poema v Pyati Spevah s Predspevom”, **MGPI im. V.İ. Belinskogo**, No.287, Moskova 1967

YALÇINKAYA, Alaaddin, “Osmanlı Döneminde Bulgaristan”, **Balkanların El Kitabı**, Cilt: 1, edit. Bigehan A. Gokdağ, Osman Karatay, 2. Baskı, Ankara 2013

YALÇINKAYA, M. Alaaddin, “XVIII. Yüzyıl: İslahat, Değişim ve Diplomasi (1703-1789)”, **Türkler**, Edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Cilt 13, Ankara 2002

YEDİYILDIZ, Baheddin, “Klasik Donem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış”, **Türkler**, Edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Cilt 9, Ankara 2002

YEGOROV, B.F., “A Natsionalizme i Panslavizme Slavyanofilov”, **Slavyanofilstvo i Savramennost**, Sankt-Petersburg 1994

YEMELYANOV, B.V, “Fenomen Yuriya Krijaniça” **Kultura i Tekst**, No.1, Ural 2012

YERMAKOV, Artem Valeryeviç, “Kırımskaya Vayna1853-1856: Sovremenniy Vzglyad na Priçini i Posledstviya”, **Problemi Natsionalnoy Strategii**, No:5, (20), Moskova 2013

YÜCE, Nuri, “Bulgar”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 6, Ankara 2002

ZIRYANOV, Aleksandr Vasileviç, “Slavyanofili Vzglyad iz 21 Veka”, **İstoria v Podrobnostyah**, No: 5 (59), May, Moskova 2015

SÖZLÜKLER

Abby Lingvo X3 Russian-Turkish

Balşoy Rusko-Turetskiy Slavar

Entsiklopediçeskiy Slavar

İNTERNET KAYNAKLARI

AZİATSKİY DEPARTMENT, www.naukarus.com/aziatsiy-departament-k-istorii-ministerstva-inostrannyh-del-rossii

BAGDASARYAN, V.E., “K 160-letiyu Naçala Krımskoy Vaynı: Vzglyad Çerez Prizmu Teorii Barbı Tsivilizatsiy”, <http://rusrand.ru>. 20.03.2016

DASTAL, M.Yu., “Slavyanskiy Syezd 1867g. v S.Peterburge i Moskve”
www.slavonic.iptelecom.net.ua 21.02.2017

FİLİPPOV, T.İ., “A Naçalah Russkogo Vospitaniya”,
<http://dugward.ru/library/filippov>.6.9.2016

FİLİPPOV, T.İ., “Zapiska a Narodnih Uçilişah”,
http://dugward.ru/library/filippov/filippov_zapiska 6.9.2016

G.V. Talina, “İdeya Samoderjavnoy Vlasti v Traktate Yu. Krijaniça “Politika”,
www.portal-slovo.ru 29.05.2017

GARAİNOV, A.N., “Oteçestvennoe Slavyanovedeniye: İstoriya i Savremennoe Sastayaniye”,
www.ras.ru /14.03.2017

KALAŞNİKOVA, Natalya Maiseyevna, “Traditsionniy Kastiyum na Pervoy Etnografiçeskoj Vıstavke 1867 g.”, **Rınak Ligkoy Pramişlennosti**, No:56, 2008,
www.rustem.net. 15.02.2017

KİKEŞEV, Nikolay,”Fundamentalniye Osnovi Slavizma”,
www.svainstitute.ru/02.06.2017

KLEŞEVSKİY, Aleksandr, “Pavel Şafarik o Russkom Narode i Nareçiyah Russkogo Yazıka”
www.zapadrus.su/04.06.2017

PAGODİN, M.P., “V Pridvaritelnom Sobranii Kiyevskogo Oteleniya Slavyanskogo Komiteta”, 1 Aktyabırıya, 1869 goda,
www.dugvard.ru. 02.02.2017

POPOVKİN, Aleksey, “Slavyanskiye Komiteti i Rasprastraneniye Russkogo Yazıka v Vastoçnoy Yevrope (1867-1879gg),”
www.srpska.ru. 07.03.2017

Reç Pospolita- Şto Eto Znaçit,
www.rech-pospolita.ru/12.06.2017

RUMİNTSEV, Veçeslav, “Pislegin N.V. Polskiy Vopros v Obşestvennoy Mıslı Rossii 10-60-x gg. XIX v.”,
www.rummuseum.ru

SURENOVNA, Anait Akopyants, “Vastoçniy Vopros v Geopolitike Rossii”,
www.m.cyberleninka.ru, 15.03.2016

ŠKOBA, Feofana, “Serbskiy Mitropolit Mhail i Rassiya vo II Palavine XIX veka”,
www.bogoslov.ru. 08.01.2017

ÖZGEÇMİŞ

1 Eylül 1981 Kocaeli’nde doğdum. İlk ve Ortaokulu Sırrıpaşa İlköğretim okulunda, liseyi İzmit 19 Mayıs lisedinde tamamladım. 2005 yılında Trakya Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünden mezun olduktan sonra aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsünde yüksek lisansa başladım. Prof.Dr. Tilla Deniz Baykuzu’nun danışmanlığında “*Atatürk ve Azerbaycan Politikası*” başlıklı yüksek lisans tezini hazırlamak için 2004 yılında bir ay süreyle saha ve kaynak çalışması için Azerbaycan’da bulundum.2008 yılında Rusça dil eğitimi için başladığım Kiev Ulusal Dil Üniversitesi Slav Filolojisi Bölümünden 2016 yılında mezun oldum. Aynı üniversitede de Rusçanın yanı sıra Ukraynaca ve eski Rusça öğrenme fırsatım oldu. 2013 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Anabilim Dalı’nda doktora başladım.